SZENDREY JULIA

ISMERETLEN NAPLÓJA, LEVELEI ÉS HALÁLOSÁGYÁN TETT VALLOMÁSA

BETHLEN MARGIT GRÓFNŐ ELŐSZAVÁVAL

**KÖZZÉTESZIK ÉS FELDOLGOZTÁK
Dr. MIKES LAJOS
ÉS
DERNŐI KOCSIS LÁSZLÓ**

TARTALOM

Régi mondákban, népmesékben vissza-visszatérő jelenség a kis királykisasszony, kinek bölcsőjénél megjelennek a tündérek, hogy elhalmozzák őt ajándékaikkal. Végül pedig a meg nem hívott gonosz tündér egy szavával tönkreteszi mindazt a szépet, jót, melyet a többiek neki szántak. A mese végén aztán rendszerint mégis csak jóra fordul minden, s a gonosz tündér átka semmissé válik. De hát ez a mesében van igy, az életben sajnos...

Ez jut eszembe mindég, mikor Szendrey Julia élete történetét olvasom. A sors, a szeszélyes tündér, látszólag mindent megadott neki: szépséget, bájt, szellemet; látó szemet, hogy meglássa a nagyságot; bátor szivet, hogy kiküzdje boldogságát, minden előitélet dacára; szárnyaló erőt a lángész követésére röptében és mindezek fölött a lehetőséget, hogy korának legnagyobb költője belőle meritsen ihletet halhatatlan költeményei számára. Csillagkoronának fejére pedig Petőfi Sándor szerelmét. És azután...

Lehet, hogy van ebben valami törvényszerüség. Hogy minden ember életére csak bizonyos adag fény és boldogság van kimérve. Ha ezt aztán néha, ritkán, tulsüritve kapjuk... akkor utána aránytalanul hosszu és sötét az éjszaka. Talán. Nem ismerjük a törvényeket, melyeknek jegyében élünk. De a népmesékben sok igazság rejlik és ezért jogosnak érzem, hogy az átok egyik része, mely szegény királykisasszonyt annyi éven át sujtotta, a rágalomnak átka, végre feloldassék.

Feloldassék pedig magának a királyleánynak szavával, melyet rég elporladt ajkával kiált felénk.

Ember voltam én is, érző, vérző szivü ember, mondja a néma száj; szerettem és szenvedtem. Ki az, aki az első követ dobja rám?

Bünül rótták fel nekem, ami minden ember szent joga: leélni a saját életét. És még nagyobb vétkül azt, hogy mindenek dacára ez mégsem sikerült. Vergődtem a béklyók ellen, lehunytam szemem, hogy feledni tudjak, lázadoztam, mint a börtönbe zárt rab a berácsozott ablak előtt... mindhiába. Az óriás reám sütötte bélyegét, és én nem Szendrey Julia voltam többé, hanem Petőfi hitvese, akárki nevét viseltem is. Hozzája mértem mindenki mást és senki sem ütötte meg a mértéket.

Igen, ez világlik ki mindabból, amit ir. És ez volt életének tragédiája is. Szeme hozzászokott a fényhez, mely a csillaguton járóknak világit és sötétnek tünt fel előtte azóta a földi ut. Csak azokat és addig érezte méltóknak magához, ameddig az óriás csillagköntösében közeledtek feléje. Mikor aztán azt levetve, egyéni életet kezdtek élni, nem ismerte őket többé meg.

Mi embertársainkat tetteik után itéljük meg. Az indokokat rendszerint sem nem ismerjük, sem nem keressük. Pedig a lényeg abban rejlik. Talán igazságosabban fogunk itélkezni Szendrey Julia felett, hogyha elolvassuk azt, amit egyedül saját magának irt.

Majdnem egy századon át hordozta magán a hütelenség bélyegét. Kiknek szivéhez legközelebb állott Petőfi Sándor, azok sütötték reá. Pedig ha olyan lett volna, amilyennek azok őt hitték és mutatták, a nagy költő szerelme nem szállhatott volna ép őreá. Ezt hinni lekicsinylés volna Petőfi Sándor iránt. Nem. Ők rokonlelkek voltak. Szárnyaló fantáziával megáldva, vagy megverve, büszkék, erősek, lázadók. És ezért nem tudtak elszakadni egymástól soha, bármennyire cáfolni látszanak is ezt a tények. Ez erényekből és ezen erények visszájából van összeszőve Szendrey Julia élete. Mi hosszu éveken át csak a fonákját láttuk eme szövésnek. Ideje már, hogy megvizsgáljuk a szinét is. A fekete alapon világitó arany szállal beléhimzett irásjegyeket.

Nem tudom, hogy igazam van-e, de én ugy érzem, hogyha Petőfi visszatérne a siri világból az özvegyi fátyolért, melyet szerelmese hütlenül eldobott, nem találná fejfájára akasztva, mert Julia, bár levette azt fejéről, a lelkét burkolta belé és az azóta is ott van, elsötétitve körülötte a világot.

Szegény királykisasszony. Szegény, árva, elátkozott királyleány. Vajjon azóta eljött-e hozzád a tulvilágon a királyfiu, hogy csókjával ujra a szerelem és dicsőség ragyogó, fénylő, csillagos aranypalástjává változtassa a lengő, libegő, szomoru fekete fátyolt?

BETHLEN MARGIT

PETŐFI ÖZVEGYE

Petőfi Sándorné

I.

Ezt az életrajzi részt: Julia özvegységét - 1849-től kezdve haláláig, 1868-ig - *Dernői Kocsis László* irta meg, a források felhasználásával.

A forráskutatás munkáját és a források kritikai feldolgozását *dr. Mikes Lajos* végezte.

I.
Melyik ut vezet Mezőberény felé?

A két mokány lovacska szügyig, az ekhós szekér kerékagyán felül járt a porban, amit felvert maga mellett.

Jobbra-balra az Alföld végtelen mindensége, napijáróról idetekintgető templomtoronnyal, egy-egy homokbalapuló tanyaházzal, vigasztalanul sovány, porette, halálosan elperzselt akácfával.

Az ut mentén itt-ott öreg magyarok birkóztak a meleggel és az aratásra sárgult élettel, máshol már keresztben állt a termés.

Csupa öreg magyar.

Egy menyecske baktatott az uton, talán már második, harmadik órája járta a homokot, izzadt a juliusi napon a kanta vizzel, amit talán még két-három órajárásra vitt az izzadó, verejtékező aratóknak. Éneklősen felköszönt a szekérre.

- Dicsértessék a Jézus...

A szekér első ülésén kizökkent álmodozásából a kocsis, hirtelen ijedelmében nagyot rántott a gyeplőn, a lovacskák csudálkozva indultak sebesebb mozgásba.

A kocsis szomszédja elgondolkozva nézett a menyecskére, kereste az összefüggéseket, majd ráhagyta a köszöntését.

- Jó napot, lelkem. Messze van-e Gyoma?

- Egy óra hajtás.

- Istennek ajánlom...

Jó harmincasnak látszott az utas. Vékonyra szabott mellén attila feszült, a felső gombokat kinyittatta vele a kánikulás meleg, puha gallérját igen megviselte a nyár. Magas homloka ugy trónolt hirtelen keskenyedő, sovány, kiütköző állcsontokra épitett arca fölött, mintha valami merész épitőmüvész nehéz boltozatot rakott volna egy törékeny-finoman épitett márvány-palotára. Állán kissé elhanyagoltan diszelgett a kis szakáll, haja rendetlen, hetykés bajusza fáradtan lecsüngött, mintha ura lélekrenehezedett testi fáradtságát érzékeltetné.

Beszólt a kocsiba.

- Alszik?

Mély hangon szólt vissza az asszony.

- Fel-felriad, de a szekér rázása visszaringatja az álomba.

A fiatalember torz mosolyra huzta a száját, erre a mozdulatra támadó éllel ugrott elő szájából két szemfoga. Komolyan szebb volt, rokonszenvesebb, - igy csupa szenvedély.

- Meg kell szokni ezt a cigányéletet...

Az asszony nem felelt, a férfi füzte tovább a szót.

- Sokak indultak mostanában ilyen cigányéletre. Talán még Kossuth ur is ekhós szekérre rakta kedves feleségét. Szekérre rakva oszladoznak az apostolok.

Az asszony erre se szólt, a férfi kabátja ujjával megtörölte verejtékes homlokát, a lőcsbe kapaszkodott, jó ideig maga elé meredt, semmit sem szólt.

A kocsis megrángatta a gyeplőszárat, barátkozott a lovaival.

- No még egy félórácskát! Zab is lesz, viz is lesz, Gyomán.

Az utasához fordult.

- A tekintetes asszonynak is elkél egy csepp pihenés.

- El.

- Gyomán van egy jó vendégfogadó.

- Kend sokszor fordul Gyomára?

- Csak mostanság.

- Hogy-hogy?

- A békességes világban a fiam ment.

- Hol van a fia?

- Damjanich urnál.

- Annak lába törött.

Az öreg paraszt kétségbeesett képpel nézett az utasára, az ostornyéllel keresztet hajitott magára.

- Akkor oda a szabadság... Most már tudom, mért van annyi uri fuvar Váradra, Gyulára. Szaladnak az urak.

Az utas pár pillanatig hallgatott, gondolkozott, csak azután szólt jól megfontoltan.

- Majd jön Bem Erdélyországból...

- A lengyel?

- Az.

- Hát az jó, ha gyön. De nagy baj, ha nincs olyan vezér, aki ráül a nagydarab lovára, kihuzza a kardot, mint Damjanics ur Szolnokon, azt mondja a honvédnak: Előre, fiaim! Ő maga nekivágtat az első ágyunak... A Bem ur nem olyan vezér. Kis ember, semmi ember.

- Nagy ember az, nem érti kend a hadvezetést, - förmedt rá az utas.

- Hát az igaz, - mondta megfontoltan a paraszt. - A tekintetes ur biztosan jobban érti. Én csak azt tudom, hogy szaladnak az urak Szolnok felől, sok a fuvar...

Az utas elhallgatott, a kocsis pedig ettől fogva csak a lovacskáival bibelődött, zabról, szénáról, jól megaljazott istállóról értekezett velük, szerfölött belemélyedve a barátkozásba. Az utasával nem értett egyet, visszatért az állataihoz.

A lovak megértették, szaporán szedték a lábaikat.

Az utas elnézett az aratók felé, valami megvillant a szemében, befelébeszéddel megszólalt.

- Hej, alföld! Szép alföld...

Észrevette, hogy több a parlagon hagyott föld, mint a buzatábla, elcsendesitette örvendező szemének villogását, megint csak maga elé meredt, nézte a két ló hátulsó lábait, amint frissen taposták a homokot, rugták a port olyan igyekezettel, mintha most kezdenék a futást, pedig már reggel óta vontatták a szekeret, a hátukra telepedett porból friss sarat csinált az izzadtság.

A faluhoz ragasztott első tanyasorhoz értek, a tanyák mögül kicsillant a Körös kanyargó vize, kicsit enyhült a forróság, a folyó partja felől barátságosan integettek a szomorufüzfák.

Az utas beszólt az asszonyának.

- Nézd, Julia! Mintha az erdődi tó szomorufüzfáit látnám.

Az asszony fáradtan szólt:

- Azok frissebbek. Barátságosabbak.

A fiatalember haragosan felcsattant.

- Nem érted az alföldet!

Az asszony nem szólt többet és a férfi is visszaesett hallgatásába.

Beértek Gyomára. Kóbor kutyák szegődtek a kocsi mellé, körülugrándozták a lovakat, torkuk szakadtából ugattak, felcsaholtak az utasok felé.

A férfi kivette az ostort a kocsis kezéből, a kutyák közé vágott.

- Mihaszna fajta!

Az öreg paraszt visszavette az ostorát.

- Ne bántsa a kutyát, tekintetes ur... Az embert megharapja a cimborája, a szomszéd ellop a földjéből, az asszony másra kacsint, de a kutya soha el nem hagyja a gazdáját...

Rövidebbre fogta a gyeplőszárat, lassitotta a lovak futását, barátságos szóval eltanácsolta a kutyákat, az ostornyéllel előre mutatott.

- Amott a vendégfogadó!

A korcsmaház előtt megálltak. A gazda az ajtófélfát támogatta, pipaszár mellől szó nélkül figyelte az érkezőket. Megvárta, mig szólitják.

- Jó napot adjon Isten!

- Jó napot, meleget.

- Melyik ut vezet Mezőberény felé?

- Csak egy ut van, de annak itt van az állomása. Egy tányér leves akad az utasnak, etetés, itatás a lónak.

Az asszony kinézett a ponyva alól, borus tekintetét a fogadós felé forditotta.

A gazda folytatta a mondókáját:

- Asszonynak jó pihenés.

A kocsis leugrott a kocsiról, odavetette az ostorát, szaporán kifogta a lovakat, árnyékba vezette.

- Megvárjuk itt az alkonyatot, Juliska, - szólt a férfi, s maga is leugrott a kocsiról.

A fiatal asszony kiadta a kocsiból a pólyás gyereket, a férfi óvatosan ölbevette azt, nyiladozó álmos szemébe kacsintott.

- Zoltán ur, parancsol ebédet?

A gyerek apró öklöcskéjét a szájába dugta, nem sokat hederitett az apjára, anyjára se, aki átvette az urától a gyereket, bevitte a fogadóba. Utolsónak testes menyecske mászott ki a kocsi fedele alól, aki eddig észrevétlen maradt: a szalontai dajka.

A fogadós kezet nyujtott a vendégnek.

- Szoba is lesz.

A jövevény erőteljesen megrázta a feléje nyujtott kezet. A fogadós előre eresztette a vendégét, közben oldalról jól megnézegette.

- Jól ismerem?

- Kinek ismer, fogadós uram?

- Petőfi Sándor.

- Feleségével és gyermekével, Petőfi Zoltán urral.

- Isten hozta. Baj van Pesten?

- Baj nincs. Csak ott a muszka...

- Hej!... Szegény Magyarország...

A korcsmaszobában a lócára ült az asszony, ölében a gyerekkel várt. A fogadós a benyilóba vitte az asszonyt; odaküldte a dajkát is, közben a költő elé tett egy pohár jó hideg, vizes bort.

- Várjon csak itt, Petőfi ur... Utról jött asszonyt magára kell hagyni...

Kiszaladt a konyhába, majd a belső szobába ugrott, valami képfélét vitt a konyhába, a felesége markába nyomta, kötényével letakartatta. Az asszony bement Petőfinéhez. Hamar leakasztott az ágy fölül egy Mária-képet, helyére másik képet akasztott.

Sebtiben magyarázta az asszony:

- Minden este olvassuk Petőfi ur verseit. A képét is meghozattuk Pestről... Édes Istenem! Micsoda szerencse...

Az asszony szemében kigyulladt a büszkeség fáklyája.

Nyilt az ajtó, köcsög tejjel a kezében, belépett a költő.

- Jó hideg tej, Juliskám...

Julia szemével a képre intett, a költő természetes gőggel szembenézett saját képével.

Az asszonyt végtelen szeretettel ölelte magához.

Petőfi Zoltán ur elbődült, Julia szemérmesen nézett az urára. A dajka ölbekapta a gyermeket, szájába adta a »mindennapi kenyeret«. A költő megpaskolta a gyerek arcát, kiment az ivóba, leült a keresztlábu asztal mellé.

A fogadós a konyhából jött.

- Olyan paprikáscsirke lesz, hogy Kossuth ur is megnyalhatná utána a tiz ujját...

A költő nem is hallotta. Az asztalra vetett két karjára esett a feje és aludt.

II.
Mezőberényi napok

Alkonyodott, mikor az ekhós szekér elhaladt a mezőberényi határt jelző keresztfa előtt. Az öreg paraszt keresztet vetett magára, még egy utolsó biztatást juttatott a lovainak, igérgette nekik a célhoz érkezést, jó esti ellátást, éjszakai pihenést.

A kocsis az első mezőberényi embertől Orlayék háza felől kérdezősködött. Az ember csudálkozva hallgatta a kérdést.

- Nem laknak Berényben Orlayak.

- Talán Petricséket ismeri kend? - szólt közbe Petőfi. Azután ő maga magyarázta az utat a kocsisának.

Erősen sötétedett, mikor a kocsi megállt Orlay Petrics Soma szüleinek portája előtt. A kutyák megrohanták a lovakat, de az udvarról kilépett egy fiatal ember, szétparancsolta a házőrzőket, csudálkozásában nagyot rikkantva, széttárt karokkal futott a jövevények felé.

- Sándor! Hát téged mi szél hozott erre mifelénk?! De akármi szél hozott, - hozott Isten.

A költő megölelgette barátját, a festőt, akivel együtt töltötte diákéletének, majd szinészi kalandozásainak legszebb hónapjait.

- Az a szél, ami hozott, bizony nem jó szél. Hátat forditottam a politikának. A háborunak, a katonáskodásnak, mindennek. Elhoztam ide Juliskámat, meg a porontyomat. Akár szivesen látjátok, akár nem, bizony itt maradnak, itt maradok én is. Mezőberénynek ugy sem volt még poétája, én leszek az első. Vagy ha a poézisból nem lehet megélni, akkor berényi paraszt leszek.

Szertelen jó kedvvel ölelgette Petrics Somát. A régi barát a szomoru asszony segitségére és üdvözlésére sietett, közben óvatosan, félről nézegette a költőt, aki vad kitörése után visszazökkent komor hangulatába.

Egy öreg asszony sietett ki a házból, magához ölelte Juliát.

- Én vagyok ennek a rossz fiunak az anyja, - mutatott anyás büszkeséggel Petrics Somára. - És maga lelkem, annak a másik rossz fiunak a felesége. Jól ismerem a maga Sándorkáját. Együtt kóboroltak a fiammal...

A gyermeket kapta az ölébe.

- És ez a Zoltánka. Ir-e már verseket? Melyik lesz a nagyobb költő? Az apa, vagy a fiu?

Petricsné és a fia majdnem ölben vitte be a házba Petőfit, feleségét és a kis Zoltánt. A gyerek érdeklődéssel nézte az uj világot, hamarosan megbarátkozott Petricsnével, megcibálta őszülő haját. A dajka egy darabig közöttük álldogált, azután otthagyta Zoltán urat, kiment a konyhába.

Enni-innivalót kaptak a jövevények, a cselédek utba igazitották az ekhós szekér öreg parasztját, Sándor pedig hamarosan megunta az üldögélést, intett Somának, magával hivta. Az ajtóból nevetve szólt vissza:

- Vigyázzanak a fiamra...

Odakint elkomolyodott, a fiatal házigazdába karolt, vitte magával a kertek felé.

- Gyere, beszélni akarok veled.

Azután beszélt. Elmondta, hogy junius 30-án Kossuth magához hivatta őt, Aranyt, Egressyt, Vas Gerebent és Fáncsy Lajost. Le se ültette őket, ugy beszélt hozzájuk, mint kormányzó az alattvalóihoz. Elmondta, hogy most már igazán veszélyben van a haza. Az osztrákokkal még csak elbirt volna valahogy a honvédség, de az osztrák nyakunkra hozta a muszkát. Paskievics kapott kétszázezer embert a cártól és ha ez a kétszázezer kevés, akkor többet is küldenek Lengyelországból. Ott most nem kell tartani semmitől, mert azok, akik zavart csinálhatnának, Bem és Dembinszky, itt vannak Magyarországon. A cár egész hatalmát a fiatal császár rendelkezésére bocsátotta.

- Elérkezett a nagyszerü halál órája, - igy szónokolt Kossuth. - Elhatároztam, hogy itt Pest alatt vivjuk meg a döntő csatát. Önöktől azt kérem, hogy holnap délutánra hivjanak össze népgyülést, fanatizálják a népet az utolsó ütközetre. Ha győzünk, ha sikerül összetörni Paskievics Magyarországra hozott erejét, talán meggondolja Bécs és meggondolja a cár, hogy áldozzon-e több embert a mi elnyomatásunkra. Ha pedig nem tudunk győzni, akkor pusztuljunk el mind, akkor itt veszek én is, ide temetkezem Pest romjai alá.

Lázitó, gyujtó beszéd volt. Petőfi és társai megérezték az utolsó órák eljövetelét. Kezet fogtak a kormányzóval, megigérték, hogy Pest népe ott lesz a temetkezésnél. Petőfi Heckenasthoz ment, plakátokat nyomatott, a plakátokat azon nyomban, frissen vitték ki az uccára. A költő lángoló szavakkal hivta meg Pest népét a másnap délután öt órakor tartandó népgyülésre a Muzeum elé.

Haza ment Juliához, elmondta neki, hogy mi történt. Az asszony készen a legrosszabbra, fejet hajtott az ura akarata előtt. Összecsomagolta a család apróságait, sirt egy sort Zoltán felett, de azután megerősitette szivét s most is ugy, mint annyiszor, beletörődött abba, hogy ugy van legjobban, ahogy Petőfi akarja.

Este Egressy jött be Petőfiékhez, megkérdezte Sándort, tudja-e, hogy Arany elutazott. Sándor dehogy tudta. A szalontai nótárius talán jobban ismerte a világot, mint fiatal költőtársa. Gyorsan összeszedte mentenivalóját, elfutott Pestről.

- Mi azért megtartjuk a gyülést, ha Jankó el is ment, - biztatta Petőfi Egressyt.

Nagy fogadkozások között mult el az este. Az asszony keveset beszélt, nézte, hallgatta az ura lángolását.

Másnap reggel Petőfi felment a kormányzó hivatalába. Kossuthot kereste, de csak csomagoló, utazásra készülődő tisztviselőket talált ott. Megtudta, hogy Kossuth a »nagy temetkezés« helyett a menekülést választotta, kormányával együtt összecsomagolt és Szeged felé indult.

Petőfinek és Egressynek szörnyü napja volt. Mikor legyürték első mérgüket, egyik jobbra, másik balra indult, Fáncsyt is segitségül hivták, bejárták a várost, letépték a népgyülést hirdető plakátokat, akivel találkoztak a kihalt uccákon, figyelmeztették, hogy nem lesz népgyülés, nem lesz csata Pest alatt, nem lesz nagyszerü halál. Elfutott a kormányzó és futni kell mindenkinek, akinek valami veszitenivalója van.

Petőfinek és Egressynek egyformán sok veszitenivalója volt. Mind a két név benne volt abban a fekete könyvben, amit Bécsből küldtek a magyarországi osztrák hadvezetőségnek. Petőfi neve mellett komor, fekete kereszt jelezte az akasztófa igéretét.

- Másnap reggel elindultam Pestről, - mondja Petőfi. - Megundorodtam a nagy emberektől és a kis emberektől egyformán. Elveszett itt már minden. Ha a kormányzó menekül, ki legyen az az ember, aki utolsónak hagyja el a sülyedő hajó parancsnoki hidját? Ha a kormányzó nem bizik már önmagában sem, akkor bizhatunk-e mi a kormányzóban? Valahol még harcolnak a honvédek, valahol még lobogtatják a szabadság zászlóját. Görgeinek még együtt van a serege, - hogy hol és merre járnak, azt nem tudom. Talán éppen most vivják valahol az utolsó csatát az oroszokkal. Bem még harcol, ő harcolni fog addig, amig el nem veszik az utolsó ágyuját is és meg nem hal mellette az utolsó székely honvéd. De már Damjanich törött lábával be van zárva Aradra, az már többé nem ül lóra. Ki fogja megmenteni ezt a szerencsétlen országot? Vécsey? Dembinszky? Egyik sem. Egy darabig még harcol Bem az erdélyi végeken, azután mindennek vége. Először azt gondoltam, hogy magamnak is oda kell sietni, ahol még halni lehet. De használ-e ennek a szegény nemzetnek az, ha eggyel több ember hal meg? Nem lesz-e nagyobb szükség az élőkre. Egy halott csak egy halott, de ha én élek, az én szavamnak talán ezernyi ezer ember ereje lesz. Elhoztam Juliát és elhoztam a fiam, azzal az akarattal, hogy valahol meghuzódom, elbujdosva, elmenekülve az emberek elől, várom meg, mig lezajlik a vihar. Azután talán hasznomat veszik még. Ha ugy gondolod, hogy itt maradhatok, akkor itt maradok. Van még egy kis pénzem abból, amit a kormánytól kaptam, talán szerezhetek egy házacskát, egypár hold földet adósságra. Valahogy megélünk addig, mig megint lesznek könyvek, lesznek ujságok és lesznek magyar nők, akik kérdezik: vajjon hol él Petőfi, ir-e még?

Orlay szó nélkül hallgatta végig a hosszu panaszkodást, csak itt szakitotta meg a költő beszédét.

- Nem kell házat se venned, Sándor, meghuzódhattok nálunk. Apám, anyám örül, ha körünkben maradtok. Azután majd csak lesz valami...

- És ha Erdélybe mennék? - kérdezte Petőfi. - Mit gondolsz? Nem volna-e jobb, ha meghuzódnám a székelyek között? Valami hegyoldalba ragasztott kis faluban, ahová a madarak is csak ünnepnapon néznek be.

- Maradj itt, Sándor, - szólt komolyan Orlay.

Bementek a házba, ahol közben Julia már egész otthonosan elrendezkedett. Petricsné kinyitotta az első szobát, a cselédeket a padlásra szalasztotta, előkerestette az öreg bölcsőt, amelyben valamikor Somát ringatták, a bölcsőből kikergették az egereket, kiverték a port, beállitották a szobába és Petőfi Zoltán ur megszokott bömbölésével átvette az uralmat a ház fölött.

Petőfi magához ölelte Juliát:

- Itt maradunk.

Az asszony engedelmesen szólt:

- Ugy lesz, ahogy te akarod, Sándor...

Estére hazajött a gazdaságból az öreg Petrics, a férfiak elpolitizálgattak a verandán. Petricsné a gyermeket csudálta és Julia büszke volt a gyermekre.

Igy kezdődtek a mezőberényi napok. Julius 5-én este érkezett Mezőberénybe Petőfi. Másnap délelőtt a gyermeket csudálván, eszébe jutott, hogy maradandóbbat, értékesebbet nem irhat Mezőberényben, mintha megirja gyermeke életét. A gyermek ekkor összesen hat és fél hónapos volt.

A költőkirály kiment a méhesbe, tollat, tintát vitt magával és szép gömbölyü betüvel kezdte megörökiteni Zoltánt:

»Született Zoltán fiam december 15. 1848, déli tizenkét órakor, Debreczenben, a Harminczad-utczában, Ormós szabó házában az utczára nyiló kapu melletti szobában.«

»Szeptemberben beállván katonának, feleségemet szüleihez vittem Erdődre, de az ottani lakás később az oláhlázadás miatt nem lévén eléggé biztos, Debreczenbe szállitám őt, hol zászlóaljammal feküdtem. Igy érte szegény fiamat az a szerencsétlenség, hogy Debreczenben született.«

»Debreczenben és ami több: pénteki napon.«

Irt-irt és délben jókedvüen dicsekedett, hogy Zoltánt megörökitette a halhatatlanságnak és Debrecenről is megmondta a véleményét.

De jókedve nem sokáig tartott.

- Vajjon bevonultak-e a muszkák Pestre? - kérdezte szinte önmagától és délután már nem folytatta Zoltán életrajzát, hanem verset irt. A vers cime ez volt: »Szörnyü idő«.

Petőfi Mezőberényben
Orlay olajfestménye 1849 juliusából

II.

Nehezen multak a napok. Petőfi telve volt nyugtalansággal, s ezt a nyugtalanságot Julia kedves figyelmessége, mindent csak helyeslő asszonyi finomsága sem tudta enyhiteni. Nehezen készült Zoltán életrajza, hol ezért, hol azért hagyta abba irását Petőfi. Egy napon elhatározta, hogy megirja azokat a történelmi eseményeket, amelyekben a legjobban megnyilvánult a Habsburgoknak Magyarországgal szemben érzett gyülölete. Jegyzetei között megtalálta azt a kis kivonatot, amit a Wesselényi-féle összeesküvésről készitett Horváth Mihály: Magyarok történetéből, a kivonat nagyon megragadta, munkára ösztönözte és elkezdte irni történelmi szinmüvét, Karaffa eperjesi hóhérkodásáról. De ezen is rendszertelenül dolgozott. Orlay érezte, hogy Mezőberény kevés szórakozást nyujthat a költőnek, ezért többször bevitte Gyulára, hol Szakál Lajos, a népdalköltő, és Sárossy Gyula társaságában töltötték az időt. Petőfinek jól esett, hogy költők között költészetről beszélhetett és büszkén fogadta vendéglátói hódoló barátkozását.

Gyuláról mindig sietett haza, aggódott, hogy közben kósza osztrák, vagy orosz csapatok érkezhetnek Mezőberénybe, Juliával, vagy Zoltánnal valami baj történhet.

Julius 11-én hallotta a hirt, hogy Arany János baj nélkül haza érkezett Szalontára. Azonnal levelet irt Aranynak.

> „*Kedves Barátom,* az napon, melyre hirdettük a népgyülést, a melyre föllovalt volt bennünket Kossuth, hogy fanatizáljuk a pesti népet a főváros környékén vivandó véres, elhatározó, utolsó leheletünkig tartó csatára, hol Kossuth maga is jelen lesz, s ha kell, meghal Pest romjai alatt stb. mint ő maga mondá: ugyan az napon adta tudtára a kormány a fővárosi népnek - hegedüszóban persze - hogy eszeágában sincs Pest környékén harcolni, még kevésbbé ott hagyni becses fogát, hanem az első bokor zörrenésére el fog eblábolni világtalan világig, hol Árpád óta nem volt ellenség s hol hazamentő irhája nagyobb biztosságban lehet. Én ezen komiszságra teljes erőm és tehetségem szerint dühbe jövén, s megemlékezvén még előbbeni sebeimről is, kaptam magamat, felszedtem sátorfámat s másnap családommal együtt ide e békési magányba bujdokoltam azon óhajtással, vajha soha többé a nyilvános életnek még csak küszöbére se kényszeritene sorsom; s most itt vagyunk, s a mely perczekben végkép felejtem, hogy hazám is van, tökéletesen boldog vagyok. Hát ti mit csináltok, hogy vagytok? add tudtomra, valamint azokat is, amik az utóbbi időkben a világon és Magyarországban történtek, mert én, mióta Pestet elhagytam, semmit sem tudok. Te mégis csak közelebb állasz az eseményekhez, vagy legalább a hirekhez. Irj mielőbb. Az utolsó posták ide Gyula és Csaba. Isten veletek, ölelünk benneteket! barátod
>
> *Petőfi Sándor*.”

Nyugtalanságban, vagy erőszakolt nyugalomban teltek a napok. Petőfi féltette asszonyát az ijedelmektől. A családi beszélgetések leginkább a gyermek imádásában merültek ki.

Sokat sétált, itt is feltünt az atyafiaknak furcsa sietős járás-kelése, különösen azt nem értették, miért járkál mindig az ut közepén, örökké Istent kisértve, hogy lovak, tehenek megtaposhatják, neki mehetnek. Sétái közben sokszor találkozott hirhozókkal, rongyosan vándorló sebesült honvédekkel. Egyik Szeged felől jött, onnan hozott valami hirt, mindig csak rémes hireket, másik arról tudott, hogy Aradnál Damjanich került szorongatott helyzetbe, a harmadik Erdély felől jött, ahol még mindig diadalmasan harcolt Bem.

Bem felől mindig csak jó hireket hallott. Sokszor megfordult az eszében, hogy mégis csak Erdélybe kellene menni, ott a legbiztosabb a világ. Erről sokat beszélgetett Orlayval, de az mindég lebeszélte a vándorlásról. A gyermeket és az asszonyt emlegette s ilyenkor a költő sokszor szidalmazta önmagát, hogy miért vitte romlásba azt a gyönyörü gyerek-asszonyt, miért nem hagyta otthon az apjánál.

Egy szegedi hirhozó elmesélte, hogy a kormánnyal együtt Szegeden van Egressy is.

S hogy a kormány Szegedről is tovább készül...

III.
Szegedről jöttek, Erdélybe mennek

Julius 17-én Petőfinek eszébe jutott Damjanich. Aznap bátorságos hireket kapott Arad felől, gondolta, hogy meglátogatja a tétlen várparancsnokságra kárhoztatott hős vezért. Megkérdezte Orlayt, hogy elmenne-e vele Aradra. Csak egynapos látogatásra, ott megtudnak egyet-mást a harctéri helyzetről, az oroszokról s valami biztosabb hirt hallanak Erdély felől. Orlay szivesen vállalkozott az utra. Éppen egy nappal előbb kezdte festegetni Petőfit, ugy, ahogy a költő mezőberényi életét magára parancsolta: pongyolában, öreg karosszékben ülve, kezében csibukkal, félretett karddal. Ez a munka igazán várhatott addig, amig megjárják Aradot.

Áthivatták Csipkár Pál szűcsmestert, megkérdezték, elvinné-e őket Aradra Bonyhai Benjamin fedeles kocsiján, mennyit kér az utért.

Csipkár 10 forintért vállalta az aradi fuvart. Megállapodtak abban, hogy másnap kora reggel indulnak Arad felé. Kora reggel, mert vad kánikula uralkodott az alföldön.

Julia és Petricsné utravalót sütött, Damjanichnak is készitettek valami apró kézimunkát, hogy Petőfi megörvendeztesse vele a szolnoki hőst. 18-án korán keltek, csak a gyermek aludt. Reggelihez ültek, még nem is végeztek vele, mikor megállt az udvaron Bonyhai Benjamin kocsija. Orlay kiüzent a gazdának, hogy várjon. Várhatott volna nyugodtan, de Petőfit valami nyugtalanság üzte, kergette.

- Ha itt a kocsi, akkor menjünk, - mondta és felkelt az asztaltól, ott hagyta a reggelijét. Orlay nem tehetett egyebet, követte a példáját. Kimentek, betelepedtek a kocsiba. Az asszonyoktól elbucsuztak.

Csipkár az Isten nevében utnak inditotta a két lovát. Mikor a kocsi kifordult az utra, mögöttük megcsikordult a kapu. A két ló megugrott, nekirohant az ut tulsó oldalán levő kőkeritésnek. Nagyot roppant a kocsi rudja, összetörött.

Orlay tréfával próbálta elütni Petőfi bosszuságát:

- Látod, még a lovak is azt akarják, hogy megegyük a reggelit...

Leszálltak a kocsiról, visszatértek a házba, ettek.

Egy szolgalegényt a kovácsért szalasztottak, aki pár perc mulva megérkezett a szerszámaival és az inasával. Kezdte foltozni a kocsirudját.

Valami mozgolódás támadt az uccán. Petőfi felugrott az asztaltól.

- Kik jöhetnek, hová mennek?

Két kocsi vágtatott el a ház előtt, a kocsin honvédek. A vágtatásnak Petricsék házán tul pár lépéssel vége szakadt, ott valami vendéglőt sejtettek a jövevények, a honvédek leugráltak a kocsikról.

Az első kocsiról lelépett egy daliás termetü férfi.

- Nézzétek csak, Egressy Gábor! - kiáltott Petőfi.

Kiszaladt az uccára, Orlay utána. A két barát boldog örömmel üdvözölte egymást.

- Honnan jöttök? - kérdezte a költő Egressyt.

- Szegedről jövünk, Erdélybe megyünk.

- Pihentek egy félórácskát?

- Persze, hogy pihenünk, - mondta Egressy. - Azért jöttünk erre, hogy lássalak. Orlayéknál vagytok? Hogy van Juliska? Sir-e sokat a gyerek? Tudjátok-e már, miért sir - ha sir?

A másik kocsiról leszállt egy honvédtiszt, Kiss Sándor ezredes, Bem szárnysegédje. Köszöntötte Petőfit, bemutatkozott Orlaynak.

- Visszük magunkkal Sándort, - mondta.

A költő tiltakozott.

- Nem megyek.

- Már pedig én nélküled nem mehetek Bem elé.

- Hol van Bem?

- Engem Háromszékből küldött Szegedre, a kormányhoz.

- A kormány még Szegeden van? - kérdezte csendesen, aggódással Petőfi.

- Még ott van...

- És Bem?

- Azt parancsolta, hogy bárhol légy, menjek utánad. Akár Szegedről, akár máshonnan, vigyelek magammal a táborba. Egressytől hallottam, hogy Mezőberénybe indultál, ezért csináltunk egy vargabetüt Berény felé.

- Egressy is Bemhez megy?

- Oda. A Bem tábora az egyetlen biztos hely a »rebellisek« számára.

A költő csak a fejét rázta.

- Én nem megyek. Elég volt a vándorlásból...

Orlay közbeszólt, reggelire hivta az urakat, a honvédeknek leakasztatott egy oldal szalonnát a kamrából, kivitette nekik az udvarra, a nagy akácfa árnyékába.

A vendégek is asztalhoz ültek. Reggeliztek.

Az ut szélén a kocsi mellett dolgozott a kovács, foltozta az összetört rudat.

Petőfi meghallgatta a szegedi hireket. Igen rossz hirek voltak. A költő felkelt az asztaltól, szó nélkül kiment a szobából.

Egressy aggódva fordult Juliához.

- Mit csinál itt?

- Nyugtalan.

Sándor sokáig volt odakint. Julia kinézett az ablakon, aggódó tekintettel kisérte az urát. A költő Csipkárral beszélgetett, azután hosszu, nagy léptekkel mérte az udvart. A katonák szalonnázás közben megéljenezték, erre elmosolyodott, de hamarosan visszaesett előbbi komor hangulatába.

Hirtelen meggondolta magát, nagy sebbel-lobbal visszatért a szobába, leült az asztal mellé.

- Beszéltem Csipkárral, - mondja. - Tiz forintért elvisz Váradra is. Neki mindegy, hogy Arad, vagy Várad. Hát ha neki mindegy, akkor legyen - Várad...

A feleségéhez fordult.

- Mit mondasz Juliskám, menjünk?

Az asszony komolyan szólt.

- Ahová sorsod vezet, én követlek, tőled el nem maradok...

Petőfi feleségéhez hajolt, átkarolta derekát, babusgatva szólitotta.

- Hát mégis csak ugy lesz, ahogy Pesten kiterveltük. Elmegyünk Erdélybe, a székelyek közé. Valahol az Isten háta mögött keresek egy kis falut, a kis faluban házat, kertecskét. Megveszem és oda viszem Juliskámat. Ez lesz a mi igazi tavaszunk. Fészket rakunk, mint a fecskék, senkire nem gondolva, csak magunkra és arra az alvó kiskirályra...

Érezte, hogy valami magyarázattal tartozik hirtelen elhatározásáért. Egressyhez fordult.

- Lásd, Gábor, én nem fontolgatok sokáig. Nálam minden a pillanat szüleménye. Mire rögtön határoztam magamat: még mindig jól ütött ki. Különben is, barátom, fátum szerint kell történnie mindennek; azért mindegy, akár fontolgatunk, akár nem.

Az asszonyok csomagoltak, Petőfi pedig az irásai felől rendelkezett. Tárcáját, kéziratait Orlaynál hagyta.

Reggel nyolc órakor Petőfi feleségével, a dajkával és Zoltánnal elindult Várad felé.

A gyermek még aludt, mikor a kocsira tették.

Orlay sokáig állt az uton, nézte a porbaveszett kocsik nyomát, mintha utoljára nézné a kocsi utasait.

A három kocsi pedig vágtatott Erdély felé.

Váradon tul, Ugrán Petőfinek eszébe jutott Arany. Szalontán át is mehettek volna, de nem gondoltak rá, elkerülték. Petőfi bánkódott is emiatt, megkérte az ugrai papot, irjon Szalontára a nótáriusnak, hogy köszönti Petőfi és ő Erdélybe megy...

Futott a végzet utján.

IV.
Az utolsó bucsu.

Miklós Miklós, a tordaiak református papja, kora délután a kaszinóba igyekezett, hóna alatt az ujságokkal, amelyeket valamilyen uton-módon mégis csak elhozott a posta Váradról. A pap már elrontotta a maga napját a hirekkel, igazságérzete diktálta, hogy ha már a magáét elrontotta, rontsa el másokét is.

Beballagott a kaszinóba, leült az olvasószobába, kiteregette a lapjait, a szolgával üzent az asztaltársakért:

- Megjöttek az ujságok.

Hamarosan összegyült a társaság. Ügyvédek, orvosok, tanáremberek, a református egyház vezetői. Körülülték a kerek asztalt és Miklós Miklós eléjük tolta az ujsághalmazt.

- Olvassátok... Nyakunkon a muszka...

A legfiatalabb az öregek között - a fiatalok valahol Bem alatt járták Erdély uttalan utait, - szemére rakta az okuláriumot és kezdte a felolvasást. Frissen kezdte, de hamarosan belefáradt. Fárasztó hireket hoztak az ujságok.

Az egyik tanárnak eszébe jutott, hogy egy diákjának az apja érkezett a városba Meggyesről. Ott már láttak orosz portyázókat. Lovas kozákok száguldoznak faluról-falura, bőrkucsma a fejükön, hosszu pika a fegyverük. A tótok megértik a szavukat, de bizony Meggyesen hiába kerestek tótokat. A tisztek németül is beszélnek.

- Ki azon átkozott magyar, aki e sehonnai bitangokkal szóba elegyedik?! - dörgött a pap.

A többiek csak hümmögtek.

- Ha azt fogja mondani a muszka, hogy nyissam ki a számat, mert felgyujtja a házamat: - én is szóba elegyedek vele, - kockáztatta meg kellő óvatossággal valaki.

- Hát elveszett a szabadság...

Estefelé Miklós Miklós a hóna alá szedte az ujságjait, elindult hazafelé. Utközben meg-megállitották barátok, tisztelők, nyugtalankodó hivek. Fárasztó volt minden mondat, amit el kellett mondani a szabadságról és az oroszok jöttéről.

Már Bemben sem biztak az emberek. Pedig eddig mindenki a lengyelre esküdött.

Otthon nagy csendben fogyasztották a vacsorát. Eszter asszony ismerte az urát. Ha hallgatott, - nem jó volt zavarni. A három leány - Gizella, Ida, Hermina - nem mert szólni.

Csak a hálószobában, az éjszakára szóló búcsúzkodás közben simogatta meg gyengéden a pap felesége fejét.

- Nehéz napokat éltünk, ugy látszik, még nehezebbek jönnek...

- Vajjon nem szükséges-e menekülnünk innen? - kockáztatta meg az asszony a kérdést.

- Én nem hagyhatom itt a hiveimet, - szólt elhatározottan a pap. - Hogy veletek mi lesz - nem tudom...

Elcsendesedett a paplak...

- -

Este tiz óra lehetett, mikor kocsizörgés zavarta meg a tordai ucca csendjét. A kocsizörgés a paplakig tartott, ott megállt a szekér, leszálltak az utasai és pár pillanat mulva a paplak nyitott tornácán kopogtak a lépéseik.

- Miklós Miklós! - kiáltott egy férfihang.

A pap kiugrott az ágyból, köpenyébe burkolta magát, szólitotta a feleségét:

- Kelj fel, szivem! Ha jól hallom, Petőfi van itt...

Kiszaladt a tornácra, a sötétből eléje lépett a költő.

- Kedves barátom...

A két régi barát összeölelkőzött. Petőfi gyorsan kibontakozott az ölelésből, kézenfogta azt a fiatal asszonyt, aki mögötte meghúzódott.

- Itt van a feleségem... Szeressétek ugy, mint engem szerettek... És ez a fiam - de fel ne költsétek, mert éppen a királyságáról álmodik... - mutatott nevetve az alvó Zoltánkára, aki a dajka keblére borulva, hátat forditott a világnak és bizony semmivel sem törődött.

Nyilt az ajtó és a befelé tartó vendégeket tárt karokkal fogadta Eszter asszony.

Már felzavarta a cselédeket, lámpát gyujtott az ebédlőben, a konyhában tüzet raktak, készitették a vacsorát.

Magához ölelte Petőfinét.

- Hát téged választott... Annyit beszélt már rólad, édes lelkem... És ez a fiatok... Nekem is vannak ám leányaim! - mondta büszkén. - Felköltöm őket...

Petőfi tiltakozott a költögetés ellen.

- Majd adnék én annak a csavargó vendégnek, aki éjszaka betör hozzám és még a gyermekemet se engedi pihenni... - mondta jókedvüen a költő.

Körülülték a nagy ebédlőasztalt, a gyermeknek és a dajkának hamarosan szállást adtak, Petőfi pedig kezdte mondani a vándorlás hosszu históriáját. Kezdve a Kossuthnál történt kihallgatással, folytatva a mezőberényi napok történetével.

- Igy érkeztünk ide Egressyvel és Kiss Sándorral... - fejezte be a történetet. - S innen megyünk tovább holnap reggel Bemhez.

A pap komolyan nézte a fáradt fiatal asszonyt.

- Juliával és a gyermekkel?

- Persze...

- A halálba vinnéd őket... - szólt a pap.

Juliát gyorsan ágybafektették, csak ezután kérdezősködött Miklós Egressy és Kiss Sándor felől. Azok már más szállást kerestek.

- Nekem is akadt volna szállás, - mondja Petőfi. - De nem mertem vállalni, mert gondoltam, hogy holtig ellenségemmé tenném a papot...

- Ugy is lett volna.

- Hát eljöttem és itt vagyok.

Sokáig beszélgettek, éjfélután tért nyugovóra a költő és a házigazda.

Másnap délig ágyban maradt Julia. Ekkor már indulni kellett volna tovább a tábor felé, de az asszony miatt sem Egressy, sem Kiss nem merte sürgetni az indulást. Julia gyenge volt, de nem akart ágyban maradni, felkelt és délutánra kirándulást ajánlott a tordai hasadékhoz.

- Ha itt vagyunk, meg kell néznünk ezt a világnevezetességet. Ki tudja, mikor járunk megint erre, láthatja-e valaha Sándorom? Merre visz a sorsunk...

Julius 20-ikán érkeztek Tordára, 21-ikén délután volt a kirándulás. Petőfinek most is bolondos jó kedve volt, s ha Sándor boldog volt, Julia ezerszeresen érezte a boldogságot. A gyermeket nem vitték magukkal, elcsigázta szegényt a sok utazás, jólesett a pihenés és Miklósné anyáskodó szeretete. No meg - a dajka is otthon maradt mellette.

Petőfi sétára hivta Juliát, jó órahosszat barangolt vele az erdőben, hegyre föl, hegyről le. Az asszony virágot szedett, csokrot kötött az urának és Egressynek.

A költő elgondolkozva nézte a hegyeket, mig Julia virágaival foglalatoskodott.

- Hol barangol a gondolatod? - kérdezte az asszony.

Sándor körülmutatott a felséges mindenségen.

- Látod, Julia, ez lesz a mi országunk. A madarak muzsikája a cigánymuzsikánk, erdők mélye a fészkünk, források friss vize az italunk, futó szellő simogatása fáradt homlokunk gyógyitója. Ugye szép lesz?

- Vajjon lesznek-é békés napok a mi életünkben, Sándor? - kockáztatta meg az asszony a kérdést. - Lesznek-é olyan napjaink, hogy csak magunknak élünk, magunknak és a gyermeknek... A költő megirja versét, a versért babért és pénzt kap, de senki nem bántja, sehová nem szólitják mellőlem...

- Erdélyben ugy lesz, - szólt meggyőződéssel a költő.

Terveket szőttek, hogy is lesz, mint lesz.

- Marosvásárhelyre megyünk, téged ott hagylak, Juliskám. Keresünk egy barátságos kis lakást és ott vársz, mig visszatérek a táborból. Most már nem tarthat sokáig a háboru. Jobbra vagy balra dől, de eldől... Adná a magyarok istene, hogy jobbra dőlne és én Bem oldalán vonulhatnék be a városba, ahol Julia vár a kis királlyal az ölében...

- Nem maradsz mellettem? - kérdezte komolyan az asszony.

A költő majdnem haragosan mondta.

- Bem szólit, nekem mennem kell.

Sietett megbékiteni az asszonyt, átkarolta, mellére huzta a fejét, összecsókolta az arcát.

- Hiszen nemsokára visszatérek...

Az asszony nem tudta átadni magát a csókok örömének.

- Jobb volna, ha nem mennél el, Sándor...

De Sándor menni akart.

Estére hazatértek Tordára. Az ezredes ugy rendelkezett, hogy másnap indulnak tovább, Marosvásárhely felé. Kocsikat rendelt reggel nyolc órára.

Miklós Miklós sajnálkozva nézte az asszonyt, kérlelte a költőt, hagyja Tordán a feleségét. Petőfi nem engedett. Majdnem haragosan vált el éjszakára a házigazdájától. Juliának menni kell. Juliát a maga közelében akarja érezni.

Reggel hét órakor akartak kelni, de már hat órakor felverte őket az uccai lárma.

Parasztlovas állt az uccán, körülvették a népek, kérdezgették, honnan jön, hová megy.

Kiss ezredes kirohant az uccára, széttolta utjából az embereket, a jövevényhez lépett.

- Honnan jössz? - kérdezte a székelyt.

- Egy hajtásra Székelykocsárdról, szaladok kifelé Erdélyországból. Nyakunkon a muszka!

Gondterhelten tért vissza az ezredes.

- Nem tudom, eljutunk-e Bemhez... Muszka portyázók járják a vidéket.

Petőfi hallgatott egy darabig, azután a paphoz lépett, átölelte.

- Itt hagyom neked Juliskámat... Légy te az apja, mig érte jövök, vagy érte küldök. Nekem mennem kell, mert Bem szólitott. Ne hagyd el szegény feleségemet, vigyázzatok gyermekemre...

Julia égő arccal tekintett maga elé. Miklósné sirva ölelte magához a fiatal asszonyt.

- Itt maradsz, édes leányom...

A fiatal asszony mereven nézte az urát, mintha ismeretlen veszedelemtől féltené.

- Elhagysz, Sándor?

A költő haragosan bólintott.

- Igy kell lenni...

Nyolc órakor kocsira ültek. Az első kocsin ült Petőfi, Egressy és az ezredes. A második kocsira a honvédeket ültették.

- Irni fogsz?

- Irok.

- Várlak.

- Várj, vagy a küldöttemet várd, aki biztonságosabb napon utánam hoz Vásárhelyre.

- Téged várlak.

- Én jövök érted... Ha jöhetek... Katona vagyok.

- A gyermek...

Még egy csókra a kocsiba emelte a pólyás apróságot.

A költő visszaadta a gyermeket, még egy bucsucsókra lehajlott az asszonyhoz, azután indulást parancsolt. A kocsis a lovak közé vágott. Elindult a két kocsi.

Julia állt az ut szélén, mozdulatlanul, értelmetlenül bámult utánuk. A por lassan magábazárta a két kocsit.

Az asszonyból halálos sikoltásban tört ki a fájdalom:

- Sándor! Sándor!

A költő már nem hallotta ezt a sikoltást.

Elindult utolsó utjára, ahonnan soha nem tért vissza. Itthagyta a gyerekasszonyt a gyermekével.

A tordai ref. paplak.
Déli oldala a hosszu folyosóval, mely 1849-ben nyitott tornác volt deszkapárkánnyal. Ezen a párkányon szokott sétálgatni Julia mulatságból.

A tordai hasadék.

A tordai ref. paplak.
Nyugati homlokzata a Petőfi-emléktáblával. Előtte virágoskert, mely 1849-ben is kert volt. Itt lakott Julia Zoltánnal 1849 aug. 14-ig.

III.

V.
Az első hir Segesvárról.

Beköszöntött az első este - Petőfi nélkül.

Az asszony felszáritotta a könnyeket, amelyeket a búcsúzásnál ejtett és vigasztalgatta magát, hogy Petőfit nem érheti baj.

Miklós Miklós telve volt nyugtalansággal. Járt, kelt a paplakban, majd kalapját vette, elsietett otthonról, hireket hallani a városban. Visszatért, mondott egy-két odavetett szót a feleségének, azután megint csak magában dult-fult, majd ujra vette a kalapját, elment és - mikor visszatért, csak az udvaron virító virágokkal és a fák leveleivel társalgott. Annyira megtelt nyugtalansággal, hogy már az asszonyok vigasztalgatták, próbálták visszaállitani lelke egyensulyát.

- Az Isten nem állhat a zsarnokok mellé...

A pap békétlenül tiltakozott az Isten emlegetése ellen.

- Hagyjatok békét az Urnak, mert ha belevonnám ebbe a harcba és végül elveszne az igazság, hová tenném az ő igazságát, hogyan menteném bukásunkat...

A városban arról beszéltek, hogy százezer oroszt küldött a cár Erdélybe, el akarja fogatni Bemet és vagy felakasztatja vagy Szibériába küldi az öreg lengyelt. Csak Bemtől fél a cár, nem is a magyarokkal, hanem Bem sorsával törődik, tőle akar szabadulni.

A szalontai dajka, akit Petőfiék végighurcoltak magukkal a félországon, hallott valamit ezekről a hirekről, siránkozva kérlelte Juliát, hogy küldjön valakit az ura után: jöjjön vissza, mert a muszkák senkinek sem kegyelmeznek, ha Bem mellett találják...

Julia elkergette a siránkozó asszonyt.

Nem lehetett Petőfi után küldeni, - ki tudja, hol jár már, - és hiába küldene utána. Ha maradni akart volna, - el se ment volna Bemhez.

Csak a gyermek volt boldog és elégedett, semmiről sem tudott semmit. Ha kedve kerekedett, fujta a maga rendes nótáját, orditott, köszörülte a torkát, ha pedig kacagó kedvében volt, akkor eljátszadozott Miklós Miklós leányaival.

Másnap estére visszaérkeztek a kocsik, amelyek Petőfiéket vitték Marosvásárhely felé. A gazda levelet hozott Petőfitől.

> »*Kedves lelkem Juliskám*, késő este van. Az imént értünk ide. Holnap korán reggel indulunk Udvarhelyre. Bem utósó levelét Brassótól félnapi járó földre irta ide ezelőtt három nappal. Nem tudom, hol kapjuk meg? talán Brassóban vagy már azon is tul.
>
> Tisztelem Miklósékat.
> Csókollak titeket, szentségeim.
> Irni fogok, valahányszor lehet.
> Légy nyugott és béketürő, a mennyire lehetsz.
> Higy!
> Remélj!
> Szeress!
>
> a sirig és a siron tul örökre
> hűséges férjed
> *Sándor*.«

Ezt a levelet 22-ikén este irta Petőfi Marosvásárhelyen. Onnan - mint a levélben irja - másnap tovább mentek Bem után.

Az asszony összecsókolta a levelet, a kis Zoltánnal is összecsókoltatta. A levél letörölt minden aggodalmat a szivéről. Ezerszer türelmesebb lett, pedig semmi oka nem volt a nagy hangulatváltozásra, hiszen a levél az első állomásról kelt. Akkor irta a költő, mikor még arcán melegedett a felesége búcsúcsókja.

De az asszonyok kiszámithatatlanok.

Csendesen pergett egyik nap a másik után. A tordai papnál igen sok vendég fordult meg. A látogatások inkább az érdekes vendégnek, mint a papéknak szóltak. Hogyne! Petőfi Juliskája, a hires erdődi kisasszony, aki otthagyta a gazdagságot, hogy kövesse a költőt, - itt élt, beszélni lehetett vele mindenféléről, legfőképpen az uráról...

Pedig talán unatkozott is Julia az egyszerü polgáremberek között.

Terhes volt a barátkozásuk, amely végeredményben mindig abban találta a végét, hogy a barátkozó urasszonyok más, harmadik társaságban elmondhatták:

- Ma Miklóséknál voltam, beszéltem Petőfinével... Furcsa asszony... Francia könyveket olvas és azokról beszél... No, - meg az uráról beszél...

Nem szabad csudálkozni ezeken a megjegyzéseken. Petőfi a derék nyárspolgárok képzeletében valahol a világcsavargó garabonciás közelében élt, aki pórias verseket irt...

Mennyivel szebb verseket irt például Vachott Sándor ur.

Julia várta a hireket Sándor felől.

Egy szép napon furcsa szórakozást talált. A paplak bejárat felőli frontján nyitott tornác huzódott végig. A tornácnak fakorlátja volt. A fiatal asszony a korlát élére állt és nyaktörő sétákat csinált végig a korláton. A folyosón Petőfi Zoltán ur hangoskodott a dajka ölében és a gyereknek nagyon tetszett az anyja furcsa szórakozása. Nagyokat kacagott, tapsolt is hozzá.

Julia boldog volt.

Várta Petőfit, vagy a hirét.

Julius 30-án levelet kapott Marosvásárhelyről. Ismét Marosvásárhelyről. Mikor a keltezést olvasta, felsikoltott örömében. Sándor a szomszédban van, talán hazafelé tart. De a levélben szó sem volt a hazatérésről.

»*Marosvásárhely, jul. 29. 1849.*

Kedves édes Juliskám, e pillanatban értem ide vissza hat nap szakadatlan utazás után. Fáradt vagyok; kezem úgy reszket, alig birom a tollat. Megkaptad-e előbbeni két levelemet? egyiket innen, a másikat Kézdi-Vásárhelyről irtam. Elmondom röviden utamat. Itt hallottuk, hogy Bem egy csapattal Moldvába ment. Utána rugaszkodtunk Udvarhely, Csik-Szereda, Kézdi-Vásárhely, Bereczk felé; ott találkoztam vele, már visszajött Moldvából, hova lázitó proclamatiókat vitt be s ráadásul kegyetlenül megdöngetett négy ezer oroszt egy zászlóaljjal. Bereczken jön hozzá a tudósitás, hogy Szász-Régennél megverték a mieinket, s ezek borzasztóan szétfutottak, vágtatott tehát ide a bajt helyrehozni Kézdi-Vásárhelyen, Sepsi-Szentgyörgyön, az Erdővidéken, Udvarhelyen keresztül; én vele. Rohantunk szinte megállás nélkül. Iszonyú út volt. Most vagy két napig itt leszünk, mig a sereget egy kissé rendbe szedi, aztán mit teszünk? ő tudja. Előbbeni levelemben írtam, hogy Csík-Szeredának és Kézdi-Vásárhelynek gyönyörű vidéke van;

Sepsi-Szentgyörgyé talán még szebb, a város is jobban tetszik. Majd körülményesebben megvizsgáljuk, ha együtt utazzuk be Háromszéket, mint a fészket rakni akaró fecskék. Bemmel Bereczken találkoztam; megálltam hintaja mellett, s köszöntem neki, ő oda pillant, megismer, elkiáltja magát és kinyujtja felém karjait, én fölugrom, nyakába borúltam, s összeöleltük és csókoltuk egymást: »mon fils, mon fils, mon fils!« szólt az öreg sírva. A körülálló népség azt kérdezte Egressi Gábortól, hogy »fia ez a generálisnak?« Most még sokkal nyájasabb, szivesebb, atyaibb irántam, mint eddig, pedig eddig is az volt. Ma azt mondta a másik segédtisztnek: »Melden Sie dem Kriegsministerium, aber geben Sie Acht, melden Sie das wörtlich: Mein Adjutant der Major Petőfi, welcher abgedankt hat wegen der schändlichen Behandlung des General Klapka, ist wieder in Dienst getreten.« Szinte ma az utban mondta, hogy neked itt Maros-Vásárhelyt csináljunk szállást, s ide hozzalak. Nekem is ez a fő vágyam, de míg erősebb lábra nem állunk a szomszédban levő oroszok irányában, addig ezt tenni nem merem. Csak két mérföldnyire vannak innen, s az ide valók a napokban is szétfutottak, mint a csirkék. De mihelyt némileg biztos lesz e hely, az lesz első dolgom, meg lehetsz felőle győződve. Hogyan vagytok, kedves, édes imádott lelkeim? ha én hallhatnék valamit felőletek! ha lehet, ha valahogy szerét ejtheted, írj ha csak egy szócskát is, édes angyalom. Én nem mulasztom el az arra menő alkalmakat. Szopik-e még a fiam? válaszszátok el minél elébb, s tanítsd beszélni, hogy meglepjen. Csókolom a lelketeket és sziveteket miljomszor számtalanszor

imádó férjed

Sándor.«

Az asszony boldog volt. Petőfi nem jön haza, de jól van s ha fáradt is, Juliájára gondol.

Egy levél elveszett. Az, amit Kézdi-Vásárhelyről irt Sándor. Hol lehetett volna keresni ebben a zavaros időben? Meg nem is volt érdemes utána járni. Hiszen ujabb levél érkezett. Ujabb levél, ujabb napról és közelebbről.

A levelet felolvasta Miklóséknak.

- Fészket fogunk rakni Háromszékben... Ez volt az álma.

Miklósné duzzogott egy kicsit:

- Ugy beszélsz, lelkem, mintha terhünkre volnál... Ha vége lesz a háborúnak, itt fogtok pihenni. Sándor fáradt lesz a hadjárattól, te boldog a viszontlátás miatt.

Petőfiné jókedvün tiltakozott a tartóztatás ellen.

- Nem lehet várni! Dehogy várunk... Egy napot se várunk...

Másnap - julius 31-én - ebéd után a folyosóra telepedett a gyermekkel és hosszu magyarázatokat tartott neki a háromszéki fészekrakásról.

- Petőfi ur verseket fog irni és szeretni fogja Juliskáját. Zoltán ur jó gyerek lesz, nem veszekszik a dajkájával. Kap egy fehér báránykát selyemgyapjúval, nyakában kék szalaggal, a szalagon aranycsengővel. Ezzel a kis báránnyal fog játszani Zoltán úr és ő lesz a világ legaranyosabb, legjobb gyereke...

Zoltán ur egy darabig béketüréssel hallgatta a gagyogást, azután belebeszélt a maga módján, végül rendes szokásához hiven sirni kezdett. Ezt már nem szivesen hallgatta Julia. A gyereket átadta a dajkának, kezébe kapta Miklósné napernyőjét, kiment sétálni a Rákos partjára...

Már alkonyodott, mikor hazatért.

A pap nem volt otthon, már egészen sötét volt, mikor hazaért. Szótalan volt.

Megvacsoráztak.

Vacsora után Julia megtörte a csendet, kérdezte a papot:

- Hallott-e valami hirt?

Szentmártonból lovas küldönc érkezett a vármegyéhez. Postát hozott és azt mondja, hogy mikor délben elindult onnan, erős ágyudörgést hallottak Fejéregyháza, vagy Segesvár felől... Valahol Bem csatázik az ellenséggel...

Petőfiné bizakodva fogadta a hirt.

- Bem megveri az oroszokat és Sándor hazajön... Talán már holnap estére itthon is lesz...

Jókedvü volt egész este. Pesti históriákat mesélt Miklóséknak. Jókai és Laborfalvi Róza szerelméről, Kossuthnéról, az »öreg« Vörösmartyról.

Másnap délben még mindig nem tudták, hogy mi történt Bem csatájával. Estig semmi hir nem érkezett.

Este vacsoránál ült a Miklós család és Petőfiné. Mikor a végére értek, a fiatal asszony panaszkodott a nagy meleg miatt, ami a szobára nehezedett. Kiment a folyosóra és ott üldögélt egy darabig, majd ismét a korlátra lépett, ott egyensúlyozgatta magát.

Annyira elmélyedt a gondolataiban, hogy észre sem vette egy lovas érkezését. A lovas le sem szállt a lováról, csak megállt a kiskapunál, onnan szólt egy kint ácsorgó cselédnek, hogy hivja ki a papot. A cseléd beszaladt a szobába.

- Egy úr van itt... Honvédtiszt...

Miklós kiszaladt az udvarra, utána az egész családja. A félhomályban nehezen ismerte meg a jövevényt. Ugron Sándor volt. Leszólt a lóról.

- A segesvári csata elveszett!

- Nagy Isten! És Petőfi? - kérdezte a pap.

- Petőfi elesett... - szólt Ugron, búcsúra nyujtotta a kezét és vágtatott tovább. - Menekülnöm kell, mert jönnek az oroszok, - kiáltott vissza magyarázatképpen.

A folyosó vége felől csengő hang zavarta meg Miklósék megdöbbent hallgatását.

- Nem hiszem én azt... - mondta Julia.

- És miért nem? - kérdezte a pap. - Hiszen Petőfi is ember volt...

Julia leszállt a korlátról, kiment az udvarra, erős kézzel megszoritotta a pap karját.

- Nem hiszem, hogy Petőfi elesett. Az lehetetlen. Nekem sejtelmeim lettek volna és - az én sejtelmeim nem csaltak meg soha...

A pap nem tudott mit mondani erre a nagy hitre. Bevonult a dolgozó szobájába, imádkozott a magyarok istenéhez. Később óvatosan kinyilt az ajtó, Julia dugta be a fejét.

- Petőfi nem halt meg... - mondta. - Haza fog jönni. Én most aludni megyek. Ha éjszaka megérkezik, költsenek fel...

Petőfi nem érkezett meg éjszaka és a következő éjszaka sem érkezett meg. Soha többé nem érkezett meg.

VI.
Öröködbe, Uram, pogányok jöttek...

A tordai pap álmatlanul töltötte ezt az éjszakát. Ugron Sándor szavának hinnie kellett és értelmetlenül állt a gyermekasszony nagy-nagy bizodalma előtt.

- Szólj hozzám, Uram, világits meg engem... - fohászkodott nagy kinlódásában.

A felesége csendesen sirdogált mellette.

- Miért is engedtük, miért is engedtük...

A pap kikelt ágyából, magára húzta hálóköntösét, kiment a tornácra, belebámult a szép nyári éjszakába, kereste a választ a nagy kérdésre: miért kellett elmenni Petőfinek és miért kellett elpusztulnia.

- De elpusztult-e vajon? - kérdezte megint kételkedve és az éjszaka csillagtengerétől várta a válaszadást. Legfeljebb a kutyák ugattak értelmetlen vad haraggal, ezeknek a szavából nem kapott választ.

Leült a tornácra, két tenyerébe temette a fejét, idézte a költő képét. Előtte állt frissen, egészségesen, viruló jólétben, sebek nélkül. Mosolygós, jókedvű volt az arca, csak akkor komorodott el szellemképe, mikor a csatáról kérdezte a pap tekintete.

Megsimitotta a homlokát, Petőfi nem volt sehol.

Felkelt, óvatos lépéssel Julia szobájának ajtajához lopakodott, kezét a kilincsre tette, az ajtót óvatosan betolta maga előtt. A holdvilágos éjszaka fehér világossága bekúszott a szobába, felsuhant az ágy fehérségére, rávilágitott az asszony arcára. Az asszony édesded nyugalommal aludt, talán éppen Sándorról álmodott. Mellette aludt a gyermek, az anyja álmában is magához ölelte.

- Nem! Sándor nem halhatott meg... - mondta a pap és csendesen visszahúzódott.

Visszatért a felesége mellé, próbált aludni, de nem sikerült. Reggel fáradtan, álmosan ébredt, de nem érezte az álmosságát. Csak a nagy-nagy bizonytalanságot érezte, amelyet óráról-órára jobban eltörölt lelkében az a meggyőződés, hogy Sándor mégis odaveszett...

Bizonyosan ott volt, ahol legjobban osztogatták a halált.

Az volt az álma, hogy a csatatéren fog meghalni.

- -

A virágoskertben találta Petőfinét. Ölében a gyermekkel lépett le a verandáról.

- Sándortól nem érkezett hiradás? - kérdezte Miklóst.

- Nem. Nem érkezett hiradás...

Az asszony visszafordult, lassú, fáradt lépéssel ment végig a tornácon. A tornác végén leült rendes helyére, a gyermeket babusgatta.

- Zoltán jó gyerek lesz, apukát szereti, anyukát szereti, apuka szereti Zoltánt, anyuka szereti Zoltánt...

A pap odasétált, a korlátra könyökölve, szembenézett az asszonnyal:

- Julia... Ön hiszi, hogy Sándor él?

Petőfiné komolyan ránézett a papra:

- Hiszem, hogy Sándor nem hagyott itt engem és nem hagyta itt a fiát... Én megéreztem volna...

- -

Kevés idegen járt a ház előtt. A tordai hivek békés uccába helyezték a papjuk hajlékát, nem akarták, hogy a járó-kelők zavarják elmélkedésében.

Ezen a napon sok idegen járt-kelt a ház előtt.

Julia kivitetett egy széket a kiskapuba, odatelepedett a gyermekkel és nézte, kérdezte azokat, akik jöttek - Segesvár felől. Sokan jöttek...

Rongyos menekülők, óvatos polgárok, akik vagyonukat mentették az idegen jövevények elől, tépett ruhájú honvédek viharvert, sovány katonalovak hátán.

- Segesvárról?

- Segesvárról... - hangzott mindig a válasz.

- Elveszett a csata?

- Minden elveszett.

- Bem?

Az egyik azt mondta, hogy Bemet megvédte a külön védangyala. A másik azt mondta, hogy Bemnek szerencséje volt. A harmadik azt mondta, hogy Bem is odaveszett, és Bemmel elveszett a magyar szabadság.

Végre akadt egy honvédtiszt, aki többet tudott.

Mindenki menekült, Bem is szaladt a szaladókkal. Ingoványba tévedt, leesett a lováról, félóráig küzködött a mocsárral, végre honvédek jöttek, megismerték az öreget, kihúzták a sárból és Bem menekült...

- Egyedül volt?

- Egyedül volt.

- Petőfiről nem tud? - kérdezte tétován az asszony.

A tiszt nagyon megnézte a fiatalasszonyt.

- Asszonyom ismerte Petőfit?

- Ismertem...

Hosszú hallgatás után mondta a tiszt:

- Bizzon benne, hogy Petőfi megmenekült. Nem volt Bem mellett, tehát nem lehetett azok között, akiket Bem mellől levágott a kozákság. Ha egyedül volt, akkor menekülhetett...

Julia beszaladt a konyhába, boldogan mesélte a papnénak, hogy Petőfi menekülhetett.

- Én éreztem... - büszkélkedett.

A pap a kertben volt és - a tiszt egy darabig nem mozdult a kiskapu mellől.

- Ki ez a hölgy? - kérdezte a papot.

- Petőfiné...

- Gondoltam... Valahonnan ismerem... Készitsék őt el a legrosszabbra. Ott senkinek nem osztottak kegyelmet... Petőfinek se... Csuda volna, ha előkerülne valahonnan...

Halkan, óvatosan mondta, közben az ajtónyilásra figyelt:

- Vannak emberek, akik látták, mikor a kozákok levágták a szabadság költőjét... Ott halt meg, ahová a szive húzta...

Miklós Miklós azon a napon szó nélkül hallgatta Petőfiné bizakodó beszédét. A fiatal asszony minden patkócsattogásra kitekintett, minden ajtónyilásra felugrott az asztal mellől.

- Sándor!

Sándor nem jött.

Menekülők jöttek.

Agyonhajszolt lovak vonszoltak túlzsúfolt, megrakott terhes kocsikat, a kocsikon siránkozó, rémült emberek... Uri hintókba zsúfolva egész családok jöttek, - minden megmentett vagyonukkal. Minden a rémületről, a menekülés vad lázáról beszélt.

Családi képek, régi fringiák, betörött oldalú régi szekrények, néhány párna, egy bölcső, a bölcsőben siránkozó gyermek, mellette cserépedények, vagy sebtiben letépett csipkefüggönyök a gyermekre boritva - döbbenetes látvány.

A fiatalasszony ült a kertben, egyre fásultabban, egyre fásultabban ismételgette:

- Sándor is jönni fog...

A gyermek sirt és - Sándor nem jött.

A pap kezébe vette a Bibliát, átment a templomba, magasba emelt kézzel, mint ama régi próféták, mint ama siránkozó Jeremiás, elsirta a maga fájdalmát:

- Öröködbe, Uram, - pogányok jöttek...

Alkonyodott és még mindig jöttek-jöttek a menekülők. Jöttek a véres honvédek, siró asszonyok, fáradt, üres tekintetű férfiak. Julia ült a kiskapuban és folyton kérdezgette:

- Elveszett?

- Minden elveszett...

- Bem?

- Ki tudja?

- Petőfi?

- Ki tudja? Ott mindenkit leöltek...

Egy menekülő odakiáltotta:

- Azt is megölték...

Az asszony sirva fakadt, mire a menekülő visszafordult rémült futtából, vigasztalni próbálta:

- Nem igen fogdosták a honvédeket, de talán Petőfit elfogta valami muszka tiszt... Elveszett, de talán mégis él...

Ez is elég vigasztalás volt az asszonynak.

- Él! Nem halhatott meg...

- -

Másnap fáradtabb, - még fáradtabb, még fásultabb lett. Azon az éjszakán már nem tudott aludni és mintha a gyermek is rosszat érzett volna, többet sirt...

Siralomház volt Torda és halottasház a pap háza.

Most már a hivek is jöttek.

- Menni, vagy maradni?

A pap keményen hátraszegte a fejét, erősebbnek mutatkozott, mint amilyen valójában volt.

- Én itt maradok... Azok sem vadállatok.

Ebéd után már visszahúzódott a szobájába, behivta a feleségét, ő kérdezte az asszonyt:

- Mentek, vagy maradtok?

Az asszony sirt, de - maradt.

- Nem lehet elmenni, nem birnám a bizonytalanságot, hogy téged talán karóba húztak, meggyilkoltak.

- És ez a szerencsétlen asszony?

- Ő még várja Petőfit.

- Hát nem jött volna már, ha élne?

- Bem menekült és ő vele menekülhetett.

- Küldött volna hirt...

- Abból a szörnyű istenitéletből?

Maradtak. A pap azt mondta, hogy ő marad és az asszony azt mondta, hogy sehol sem olyan biztos, mint az ura mellett.

Ujabb és ujabb menekülők rohantak végig az uccán. Most már nem jött több menekülő honvéd, csak menekülő polgárok jöttek. Szörnyűségeket beszéltek a kozákokról. Székelykeresztur felé üldözték Bem szétvert seregét és a menekülő generálist, de portyázó csapatok már Székelykocsárdon is megfordultak. Szénát, zabot rekviráltak és valaki hallott arról, hogy a nők legszebbjét magukkal hurcolták, másokat saját házukban, a férjek, apák szemeláttára megbecstelenitettek.

A pap most már sürgette a menekülést.

- -

Augusztus elsején érkezett Tordára Vadadi Filep László felesége és Berta leánya. Vadadi Filep László talán nagyszebeni fogoly volt, talán már szabadult, - felesége nem tudta, de nem várhatta az ura hirét, jöttét, menekülni kellett Gyulafehérvárról, ahol az asszony és leánya meghúzódott a zürzavaros időkben.

Vadadi Filep László nemzetőrkapitány volt, magyar érzelmei miatt saját népével, a sárdi atyafiakkal is összeütközésbe került. Nagyszebenbe ment, jelentkezett Puchner várparancsnoknál, az letartóztatta őt. A sárdiak urasági kocsikon utána eredtek, ölni akarták a gazdájukat. Puchner beengedte a furcsa küldöttséget, lefogatta, megbotoztatta és visszakergette őket a falujukba. Ezeknek a sorsából gondolta Vadadiné, hogy az urával emberségesen bánnak, de nem bizott abban, hogy vele is emberségesen fognak bánni az oroszok vagy az osztrákok.

Kislányával kocsiba ült, menekült az oroszok elől.

Augusztus elsején érkezett meg Tordára. A város már teli volt menekültekkel, ők a papékhoz vetődtek, akiket már régebben ismertek.

Vadadiné is hallott valamit Petőfi sorsáról, de biztosat ő sem tudott, mint ahogy senki sem tudott biztosat.

Mikor bemutatták őt a szomorú fiatalasszonynak, aki még várt és bizott, - reggeltől estig a kiskapuban ült és várta Sándort, vagy a Sándor hirét, - vigasztalgatta Juliát:

- Isten csudát tehetett, fiam...

- Sándor nem veszhetett oda... Én megéreztem volna...

Julia egyre csak ezt hajtogatta, a sok szörnyűség láttán egyre kevesebb meggyőződéssel, de még mindig hittel, reménykedve.

Keservesen multak a napok.

- -

Augusztus 14-én délelőtt hazajött a pap a városból. Szobájába hivta Eszter asszonyt.

- Most már menni kell, fiam... - mondta kétségbeesett-komolyan. - Hallom, hogy az oroszok egy darabig üldözték Bemet Székelyudvarhely felé, de az öreg valahogy megint kicsúszott a kezükből, elmenekült. Lehet, hogy Petőfivel, lehet, hogy Petőfi nélkül, de megmenekült. Az üldözés elgyengült, már nem zavarják tovább a honvédeket. Megkezdték a rendcsinálást, - ezt a hirt üzenték Dicsőszentmártonból. Elfoglalják Erdélyt. A csapatok zöme mifelénk indult. Lassú menetben vonulnak errefelé. Egyik faluból kegyetlenségek hirét hozzák, máshol nem történt semmi baj... Én nem merem próbálgatni, hogy jólelkűek-e, vagy gonoszok. Nektek mennetek kell. Én maradok.

Határozat volt, nem lehetett ellenvetés.

Tizennegyedikén estefelé két kocsi indult a paplak elől, Kolozsvár felé. Az első kocsiban Vadadiné, Petőfiné, a kis Berta, Zoltánka és a dajka ült. A második kocsiban Miklósné a három lányával és egy cselédlánnyal.

A pap a könnyeivel birkózott, mikor megáldotta az ismeretlen veszedelmekbe indulókat. Az asszonyok sirtak.

Olyan reménytelen volt az út, olyan bizonytalan, hogy hová vezet...

Petőfiné búcsúzóban kért valamit a paptól.

- Ha Sándor megjönne, vagy hirét hoznák...

A pap csak intett. Szomorún. Reménytelenül.

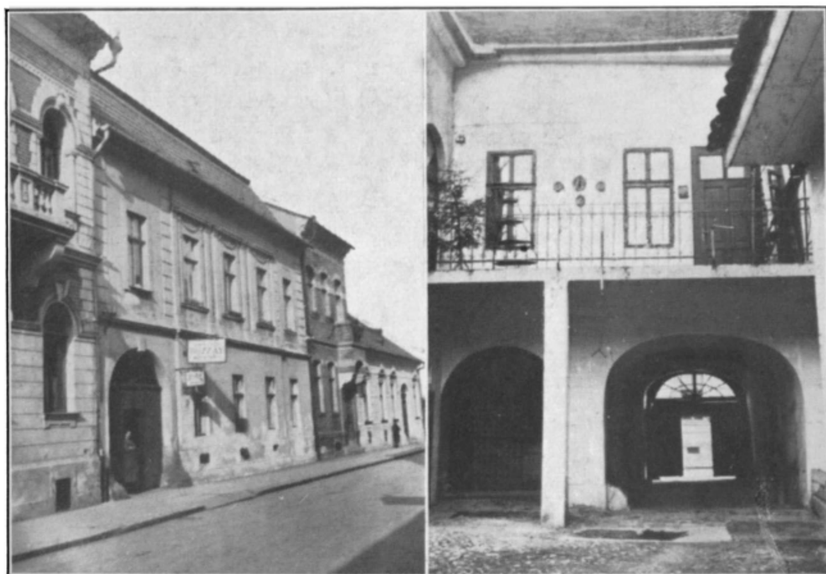
A két kocsi megindult Kolozsvár felé.

Mikor kiértek a városból, s kapaszkodóra érkezett a két kocsi, az asszonyok visszafordultak, visszanéztek Tordára. Elmaradt mögöttük a kisváros lármája, elmaradt a sok ijedtarcú ember, a sok siránkozó menekült, aki hiába kereste helyét az idegenben. Szép volt Torda, - az alkonyodó nap aranyfénybe öltöztette a kis várost. Békességet, nyugalmat, szépséget lehelt magából a gyönyörű tájék.

- -

Amint túlnéztek a városon, a napsütötte országuton egybefolyó, összefüggő hernyó mászott Torda felé. Félig porfelhő takarta őket, de a porból kivillantak a kozáklándsák.

Mit is kerestek ebben a békés környezetben a kozáklándsák?

A Szathmáry-Pap-féle ház.
Uccai frontja és udvara Kolozsvárt a Szentegyház uccában. Itt lakott Julia 1849 augusztusában Zoltánnal és a dajkával, földszint, a kaputól balra az első szobában.

A Petrichevich-Horváth-féle ház Kolozsvárott, az Ó-várban.
Ebben a házban lakott Julia 1849/50 telén.

IV.

VII.
Sándor nem jön.

A tordai menekülők augusztus 14-én este megérkeztek Kolozsvárra. A Szentegyház uccába hajtattak, a Szathmáry-féle házba, ahol a tordai pap feleségét, leányait és vendégüket, Petőfinét, szivesen látták - már amennyire szivesen láthatták.

Kolozsvár olyan volt, mint egy feldult hangyaboly. Az orosz betöréstől megriadt erdélyi polgárok biztonságosnak hitték a nagy várost, mindenki ide menekült, mindenki ide mentette azt, amit menthetett. A Szathmáry-házban, amelynek gazdája akkor Szathmáry Papp Gábor városi pénztáros volt, együtt volt Szathmáryék egész erdélyi rokonsága, ismeretsége. A városi pénztáros szeretettel fogadta a tordai jövevényeket, de csak azt igérte nekik, amit igérhetett.

- Fel van dulva a házam, már nem is tudom számontartani, vajjon harmincan vagy negyvenen vagyunk-e. De talán akad az önök számára is valami kis zug, ahol meghuzódhatnak.

Kényelemről nem lehetett szó.

Juliát, a kis Zoltánt és a dajkát a ház udvari bejárata mellett levő kis szobában szállásolták el. A szoba bejárata a kapu alól nyilt, rácsos ablaka a Szentegyház uccára nézett.

Petőfiné ebben a kis szobában töltötte a menekülés első keserves éjszakáját. Ezen az éjszakán már nem igen aludt. A gyermek nyugtalan volt, nem birta az idegen környezetet, az sem tudott aludni.

Juliának egyedüllét, magány kellett volna, de Szathmáryék zsúfolt házában állandóan éreznie kellett mások közelségét, másokét, akiknek más gondjuk, más sirnivalójuk volt. Az egyik ember elveszett vagyonát siratta, a másiknak a házát rombolták le betörő csapatok, a harmadik elveszett fia vagy leánya után siránkozott és voltak olyanok, akik magukkal hozták leányaikat, de ezek a lányok már nagyon szomoru teremtések voltak: örökké siró szerencsétlenek, akik vagy az oroszok, vagy az osztrákok, vagy a felkelők kegyetlen gonoszságát siratták.

Mindenkinek megvolt a maga baja, a maga baját sirta. Most már Miklóséknak is megvolt a maguk sirnivalója.

- Mi történt Tordán? Mit csinálnak az oroszok? Élnek-e, halnak-e azok, akik otthon maradtak?

Mindezekre a kérdésekre nem volt válasz.

Tudták, hogy az oroszok közelednek Kolozsvár felé. A város teli volt honvédekkel, Kemény Farkas még egy utolsó csatára készült, amit Kolozsvár alatt akart megvivni. Reménytelen volt a csatázás, de ha már elveszett Erdélyország, Kemény Farkas is oda akart veszni honvédeivel együtt.

Ki törődött ebben a zür-zavarban Petőfiné fájdalmával?

Senki.

Vadadiék egy uccasarokkal tovább, a Schilling házban, rokonaiknál szálltak meg. Ez a ház is zsufolva volt menekülőkkel. Itt is éppen olyan keserves, nyomoruságos volt az élet, mint a Szathmáry-házban.

Augusztus 15-én reggel Julia megunta hallgatni a Szathmáry-házban elhangzó panaszokat, átment Vadadiékhoz. Amit az egyik házban megunt, ugyanazt kapta a másik házban is.

Egész délelőtt ágyuk dörögtek, puskák ropogtak Kolozsvár körül és - jött a hir, hogy Kemény Farkas dandárával tovább vonul Kolozsvár alól. Nem birta tartani az oroszokat.

Délben végigfutott a hir a városon:

- Jönnek az oroszok!

Spaletták csattogtak, becsapott ajtószárnyak dübörögtek, végig a kolozsvári uccákon. Minden ház kapuját bezárták, az ablakokat bespalettázták, ahol spaletta nem volt, ott lehúzták a függönyöket.

A városházáról bevonták a piros, fehér, zöld zászlót, amit még délelőtt olyan büszkén lengetett a szél.

Szép augusztusi nap volt s mégis egy lelket se lehetett látni az uccákon.

Torda felől bevonultak az oroszok. Kozákok nyitották meg a bevonulók sorát, harci készültségben, bármilyen támadásra készen, előreszegezett lándsákkal vonultak be a kihalt csendes városba a kozákok, akiknek vadságáról olyan sok rémséget hallottak az erdélyiek. Apró, mokány lovakon torzonborz, vad kinézésü, viharvert, összehasogatott képü vademberek vonultak be a városba. Csapataik végigrohantak a főuccákon, azután portyázó őrsöket küldtek szanaszéjjel a városba. Honvédeket kerestek, de ilyeneket nem találtak. Találtak egy kihalt, szomoru várost.

Kolozsvár temette a szabadságot.

Félórával a kozákok bevonulása után megjelentek a városban a gyalogos csapatok is. Végeszakadatlannak tetsző sorban, szakaszokra tagolva, énekszóval, teljes rendben vonult be a városba a gyalogság.

A kolozsvári nagy piacra vonultatták be a gyalogságot, ide tértek vissza a portyázó kozákcsapatok is és ide vonultak fel az ágyuk, lőszerkocsik, amelyek a gyalogságot követték.

A városházára felhuzták a fekete-sárga zászlót.

A bevonulás rémületében érthetetlen, megmagyarázhatatlan gyorsasággal terjedt el a hir a városban, hogy az orosz parancsnok három órai szabad rablást engedett a csapatoknak. Semmi jele nem mutatkozott annak, hogy valóban készülnek végrehajtani ezt a barbár cselekedetet, de a hir megmozdulásra kényszeritette a város vezetőit, valahol összegyültek a városházán és onnan deputációba mentek a nagypiacra a táborban összegyülekezett orosz tisztek elé.

Kegyelmet kértek a városnak, de határozott választ nem kaptak.

Multak az órák, a rettegett esemény nem következett be. Az orosz katonai konyhák működésbe léptek, a gyalogság pihenőt kapott, csak a kozákok száguldoztak jobbra-balra, végig az uccákon, járták a várost, majd visszatértek jelentéseikkel a parancsnoksághoz.

Estefelé nagyobb kozákcsapat érkezett, fogoly honvédeket tereltek maguk előtt. Tépettek, fáradtak, kimerültek voltak ezek a szerencsétlenek, akiket Kolozsvár határában fogdostak össze, elszakitva őket Kemény Farkas elvonuló dandárától. A kozákoknak sürgős volt a dolguk, majdnem futólépésben kergették össze s hajszolták be a városba az elfogott menekülőket.

Mikor a nagypiacon megjelentek az első fogoly honvédek, néhány eddig óvatosan zárva tartott kapu megnyilt, polgárasszonyok jöttek, akik segiteni akartak ezeken a szerencsétleneken.

Négyszögbe terelték a honvédeket, egy csoportba, mint a birkákat. Kéréseikre, könyörgéseikre semmit sem adtak.

Egy tejfölös száju fiatal honvéd összeesett a kordon mögött, görcsösen rángatózott, kétségbeesett hangon hivta az anyját és vizért könyörgött.

A legközelebbi házból kiszaladt egy asszony, vizet vitt a honvédnak. Az asszonyt durván félrelökte egy őrtálló orosz katona, puskatussal fejbevágta a honvédet. A fiatal fiú nem sirt többet. Valószinüleg soha többé nem kért vizet, elvégezte földi pályafutását.

Kemény Farkas dandárának markotányosnői nyugodt lélekkel csatlakoztak az oroszokhoz. Egy nappal előbb a honvédeket etették, itatták, most az idegeneknek adtak ételt, italt. Ezeknek mindegy volt, hogy honvédeket szolgálnak-e ki, vagy megszálló csapatokat.

Délután kiadták a rendeletet, hogy a középületekre s a főuccák magánházaira is ki kell tüzni a fekete-sárga zászlót.

A szélnek mindegy volt. Tegnap még piros-fehér-zöld zászlókat lobogtatott...

Közben állandóan ujabb és ujabb csapatok érkeztek. Megjelent néhány orosz pap is. Furcsa volt, hogy a fényes egyenruháju orosz tisztek mind kézcsókra járultak a tábori pópákhoz.

Vödrökben hozták az élelmet az egyes csapatoknak. Levest, húst, tésztát kaptak s ezeket az ételeket összeöntözték, mint a moslékot, úgy ették a katonák.

Ez a katonaság védelmezte a kulturát, az uralkodó szent tekintélyét, a »gonosz lázadók, müveletlen Kossuth-kutyák« ellen.

Éjszakára kitakaritották a nagypiacot, elszállásolták az orosz csapatokat. Majdnem minden házba jutottak katonák, az uriházaknál tiszteket helyeztek el.

Másnap reggelre teljes rend volt. Ugy látszott, az oroszok berendezkednek Kolozsvárott.

Augusztus 16-án már osztrák csapatok is érkeztek a városba, osztrák tisztek vették át a városparancsnokságot.

Gyulai Sámuel grófot nevezték ki Kolozsvár városparancsnokának. Gyulai osztrák tiszt volt, de mégis magyar volt. A polgárok kiméletet reméltek tőle, bizakodtak, hogy baj nélkül mulik el a megszállás s ha már el is veszett a szabadság, Kolozsvár megmenekült és visszatérhet békés életéhez.

Szörnyü aggodalom uralkodott ezekben a szomoru napokban Kolozsvár népe között. Ez az aggodalom nem kerülte el a Szathmáry-házat sem.

Miklósné csak akkor nyugodott meg egy kicsit, mikor hirt kapott Tordáról: semmi baj nem történt. Baj nem történt, de a pap mégis azt üzente, hogy maradjanak Kolozsvárott, a nagy városban biztonságosabb az élet.

Szendrey Julia ünneplőbe öltözött és Miklós Miklósnéval elment a városparancsnokságra, kihallgatásra jelentkezett Gyulainál. A gróf fogadta a két asszonyt, de különben barátságtalan volt.

- A Bem körül csoportosult csőcselék nagyrésze elpusztult a segesvári csatában, - közölte kiméletlenül Petőfinével. - Ha az ön forradalmár férje közöttük volt, valószinüleg elesett ő is. Bem kisiklott az orosz csapatok keze közül, de ugy értesültem, hogy táborkarából senki se menekült meg. Az ön férje pedig a táborkarhoz tartozott, ugye?

- Persze, hogy a táborkarhoz tartozott... - válaszolt gunyosan saját kérdésére a gróf. - Csak természetes, hogy Petőfi ott volt, ahol komoly hadászati tudományra van szükség. Hiszen a forradalmár költők mind született hadvezérek. Beillettek abba a tábornoki karba, amely a

forradalmár csapatokat vezette. Ha kis csapattisztekből lehettek tábornokok s lehettek hadseregek parancsnokai, Petőfiből is lehetett vezérkari tiszt.

Az asszonyok szó nélkül hallgatták a gróf dührohamát. Egy darabig nézte a két asszonyt, azután kegyetlen nyugalommal más tárgyra tért.

- Valószinüleg nem tudják, hogy vége az egész komédiának. Görgei Világosnál lerakta a fegyvert...

Julia égő szemekkel nézte a városparancsnokot, nem felelt. A tordai papné felsikoltott.

- És most mi lesz?

Gyulai furcsa, de igen érthető mozdulattal kört irt le saját nyaka körül, a következő mozdulattal jelezte, hogy azt a hurkot, amit a lázadók nyakára vetnek, meg is fogják huzni.

Végül nagylelkü volt.

- Itt orosz fogságban van egy csomó gyülevész csavargó, akiket összefogdostak segélycsapataink. Adok önöknek egy irást, amivel jelentkezhetnek az orosz parancsnokságnál és engedélyt kapnak, hogy beszélhessenek a foglyokkal.

A két asszony megköszönte az engedélyt és ment a foglyokhoz.

Nem volt közöttük senki, aki résztvett a segesvári csatában, de nagyon sokan hallottak a csatáról, hallottak a szörnyü mészárlásról, amit a kozákok kedvenc tábornokuk, Skarjatin, agyonlövetése után müveltek a honvédek között.

- Petőfiről hallottak-e valamit? - kérdezte szorongva Julia.

- Azt mondják, ő is odaveszett.

A fiatal asszony megfordult, egy szó, köszöntés nélkül indult haza. Miklósné szó nélkül követte.

Mikor hazaérkeztek, a papné is bement Julia szobájába, de sokáig nem hangzott szó közöttük.

Petőfiné ölébe vette kisfiát, babusgatta, a gyereknek panaszkodott:

- Látod, mindenki azt mondja, hogy Sándor meghalt. Pedig ez nem igaz. Sándor nem halhatott meg, mert én éreztem volna...

Várt, várt, de Sándor nem jött.

Augusztus 20-án az orosz csapatok kivonultak Kolozsvárról, Nagyvárad felé mentek, ahol Paskievits összpontositotta egész haderejét, készült arra, hogy kivonul az országból.

Néhol még el-eldördült egy puska, de visszhangja már sehol nem támadt.

Paskievits herceg valóban jelenthette a cárnak:

- Magyarország felséged lábai előtt fekszik...

VIII.
Vergődés.

Kolozsvárott berendezkedtek az osztrákok. Megérkezett báró Wohlgemuth altábornagy, átvette Erdély katonai és polgári kormányzatát. Gyulai Sámuel gróf megmaradt a város-parancsnokság élén, a városparancsnoki hivatalt azonban tulajdonképen Urbán Károly ezredes vezette. Urbán élet és halál ura lett Kolozsváron.

A rendőrség élére egy Dietz nevü kapitányt állitott, akinek helyettese egy Kristóf nevü osztrák tiszt volt. Egy darabig megtürte a tanácsot, a polgármesteri teendők végzését azonban Raab kapitányra bizta. Később - november 20-án - feloszlatta a városi tanácsot s ettől kezdve nemcsak burkoltan, hanem nyilvánosan is katonai kormányzat volt.

Saját csapataikban sem biztak, állandóan cserélgették a cseh, lengyel, német és galiciai ezredeket. Rövid ideig az Estei Viktor hercegről elnevezett 26-os számu ezred is Kolozsvárott volt, ezt az ezredet azonban hamarosan áthelyezték Debrecenbe, mert tisztjei és olasz nemzetiségü katonái összebarátkoztak a magyarokkal.

Magyarországon Haynau dühöngött, vadállati uralmának hullámai Erdélybe is átvetődtek. Dietz kapitány nem sokat törődött a rendőrigazgatóság ügyeivel, minden Kristóf kezébe ment át, aki durva, zsarnok természetü, goromba, örökké káromkodó ember volt. Minden ok nélkül lefogatott embereket és ha nem tudott bizonyitékot szerezni a forradalomban való részvételükre, legalább megbotoztatta őket.

Purifikációs bizottságokat állitott össze, amelyek élén osztrák tisztek álltak, müködésükben azonban résztvett néhány császári magyar polgár is. A bizottságok előtt mindenkinek meg kellett jelenni, igazolni kellett a szabadságharc alatt mutatott magatartását.

- Kényszeritették-e a forradalomban való részvételre? - ez volt mindig az első kérdés. Aki kényszerrel mentegetőzött és nem volt ellene terhelő tanu, az megúszta baj nélkül, vagy ha Kristófnak rossz kedve volt, megúszta huszonöt bottal. Azokat, akik azt vallották, hogy meggyőződésből vettek részt a szabadságharcban, hadbirói eljárás alá vonták. A hadbiróságok osztogatták a várfogságot.

Két embert végeztettek ki Kolozsvárott: két székely tisztet. Az egyiknek, egy Sándor nevü idős, családos embernek, kivégeztetése szörnyü hatást tett egész Kolozsvárra. Felesége és gyermekei hallották, hogy fogságba esett. Valahogy megszerezték az utazáshoz szükséges irásokat, Kolozsvárra indultak.

Mikor megérkeztek Kolozsvárra - aznap akasztották föl Sándort.

Szendrey Julia ezekben a nehéz időkben Kolozsvárott élt és még mindig várta Petőfit. Egyre több tanú jelentkezett, olyan is, aki látni vélte Petőfi halálát, még több olyan, aki hallott a költő vesztéről. Julia nem hitt a híreszteléseknek, várt.

Augusztus végén Miklós Miklós bejött Tordáról Kolozsvárra, hazavitte a családját. Hivta Petőfinét is, de az asszony nem akart mozdulni Kolozsvárról.

- Ha Sándor bujdosik, akkor itt kaphatok legkönnyebben hirt felőle, - mondta a tordai papnak. - Ha az osztrákok fogságába esne, idehozzák őt, itt lehetek hozzá legközelebb. Nem venném lelkemre azt, hogy úgy járjon, mint az a szerencsétlen székely tiszt, akinek családja akkor sietett mentésére, mikor már az akasztófa alatt állt.

Miklós Miklós erre mondhatta volna azt, hogy ha Petőfi, a szabadságharc költője, az akasztófa alá kerül, onnan senki emberfia meg nem mentheti őt, de nem akarta keseriteni az összetört asszonyt. Hagyta, hogy menjen a maga feje után, csak Vadadinét kérte meg, hogy viselje gondját a tapasztalatlan fiatal nőnek és gyermekének.

Vadadiné kis Berta leányával ekkor már nagyobb lakást bérelt a báró Horváth-féle házban, úgy ahogy berendezkedett. Az asszony nagyon szives volt Juliához, Petőfiné kérte, lakásából engedjen át számára egy szobát, ahová behúzódhat, Zoltánnal és a gyermek dajkájával. Vadadiné magához fogadta Juliát s ott maradt Petőfiné akkor is, mikor háziasszonyának két fia, Gábor és Gergely, visszatért a bujdosásból és Kolozsvárott nézett kenyér után. A földbirtokos család egyik becsületes bérese a sárdi birtokról felhajtott Kolozsvárra négy ökröt, a két volt honvédtiszt szekereket vásárolt, fát, szénát, szalmát fuvarozott a városba.

Julia együtt élt Vadadiékkal. A két fiatalember próbálta szórakoztatni a szomorú asszonyt, de kevés sikerrel.

Vadadi Filep László megszabadult a nagyszebeni fogságból, addig bujdosott, mig Kolozsvárra érkezett, megtalálta a családját. Vadadi végigjárta fél Erdélyt, bujdosása közben sok mindenféle emberrel találkozott, sok mindenféle hirt hallott. Hallotta azt is, hogy Petőfi elesett a segesvári csatában.

Nem tudta vigasztalni a fiatal asszonyt, de Juliának minden mindegy volt. Akár vigasztalták, akár nem. Várta Sándort rendületlen bizalommal, de a szomorú várakozásban már valami fásultság ült a gyerekasszony lelkére.

Órák hosszat sétált céltalanul a városban és a határban. Ismerte egész Kolozsvár, tisztelték szomorú vergődését.

Vadadiék csak egyszer tudták őt felviditani. Az öreg Vadadi és kisebbik fia, Gergely, szénát szállitott a határból Kolozsvárra. Az éjszakát a határban töltötték. Petőfiné férfiruhába öltözött, felkéredzkedett a szekerükre, az éjszakát a határban töltötte. Ez a szép későnyári éjszaka felviditotta egy kicsit, napokig beszélt a csillagos ég szépségeiről.

- Ha Sándorom látta volna, megénekelte volna azt az éjszakát. Nagyon-nagyon szép volt...

Közben valamennyire megnyugodott Kolozsvár élete. Az emberek szabadabban mozogtak, és - még nem érkezett meg a hir az aradi tizenhárom kivégeztetéséről. A magyar családok között helyreállt a régi békés érintkezés, vendégek jártak Vadadiékhoz is, Vadadiék is elmentek vendégségbe. Rendszerint magukkal vitték Juliát is, bár a fiatal asszonynak semmihez nem volt kedve, mosolyogni, nevetni nem igen látták.

Lendvay Márton, a szinész, a fiatal Balázs Sándor és Petőfi néhány más kolozsvári rajongója járt a Vadadi-házhoz. Sokszor meglátogatták Juliát. A kisszobában ott volt a dajka, ott volt a kis Zoltán, nagyon szűkösen fértek el a vendégek, de Juliának mindig egy kis vigasztalást hozott, ha hallgathatta a Petőfi verseket, amelyeket Lendvay és Balázs oly nagy megértéssel szavalt.

Valami nagy világmegváltó csudát vártak, ami visszaadhatja az ország szabadságát és Julia - várta Petőfit.

A lelkes fiatalok látogatásai, szavalatai, szónoklatai nem tetszettek Vadadiéknak. Nehéz idők voltak, Vadadiné félt, hogy besúgják a dolgot az osztrák hatóságoknak, súlyos kellemetlenségei lehetnek az egész családnak.

A ház második emeletén megüresedett egy szoba, Julia odaköltözött, most már ott folytatták a szavalatokat. A feleség és a rajongók várták vissza a szabadság költőjét.

Szörnyü volt ez a vergődés.

Egy-egy átbeszélgetett vagy átvirrasztott éjszaka után Petőfiné lement Vadadiékhoz, az asztalra borult, vádolta a sorsot, vádolta az Istent, élete szerencsétlenségéért.

- Nem tudom elhinni és nem akarom elhinni, hogy Petőfi meghalt! - mondta. - Nem vehette el tőlem az Isten! Valahol rejtőzik, vissza fog jönni!

November 10-én irta a naplójába:

> »Nem gondolok most már az élettel annyit se, mint mennyit hajdani jó napjaimban ruhámon egy szalagcsokor állásával gondoltam. Ki van rám mondva az itélet s nem állhatok többé ellent. Örök boldogtalanságra vagyok kárhoztatva és meg kell törnöm sorsom vashatalma alatt.«

Egy napon szörnyen feldult állapotban ment Vadadinéhoz. Kérte, hozasson neki erős asszubort, mert le akar részegedni. Próbálták lebeszélni, de ragaszkodott a szándékához.

Elhozatták a bort, Julia megitta, azután három napig betegen feküdt. Mikor meggyógyult, felöltözött ünneplőbe, elment a városparancsnok helyetteséhez, Urbán ezredeshez, engedélyt kért tőle arra, hogy kimehessen a csataterekre, kereshesse Petőfit.

Bécs már amugyis kerestette a forradalmár költőt. Az ezredes sok sikertelen kutatás után igen jó gondolatnak tartotta, hogy a feleség keresse meg az elveszett forradalmárt. Levelet adott Juliának báró Heydte székelyudvarhelyi katonai parancsnokhoz, aki mint az oroszokhoz beosztott összekötő tiszt jelen volt a segesvári csatában. Kérte Heydtet, támogassa kutatásaiban az asszonyt.

Zoltán és a dajka Kolozsvárott maradt. Julia férfiruhát vásárolt és elindult Székelyudvarhelyre.

IX.
Petőfi meghalt.

»El fogom hagyni nemsokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhassam; még csak arra sem számithatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Talán már régen nyugonni költözött s nekem el kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak... Ha igy van, mi lesz énbelőlem? inkább, oh, ezerszerte inkább osztanám meg ővele a sirt, mint gyermekemmel az életet. Hogyan tudnék elélni szerelem nélkül? ollyan szerelem nélkül, mint millyen az ő szerelme volt! Mi lenne belőlem, ha élve maradnék! Elvetődném, eltiportatnám, mint a fájáról lehervadt levél. Ki mondhatná el jobban, mint én: »Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki, akárhova fujja a szél!...« Mit is gondolnék én aztán magammal!

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? Ha meg nem birom ez utat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között? Férjem és fiam még csak nem is sejtenék halálomat. Nem csókolná föl utolsó leheletemet senki, siratatlanul tennének le a sirba...«

Ezt is november 10-én irta Julia a naplóba. Már kezében volt Urbán ezredes levele, amivel elindulhatott Petőfi keresésére. Utját mindenki reménytelennek tartotta, csak ő bizakodott, hogy Petőfi él és ha él, akkor ő megtalálja, bárhol bujdosik.

November közepén kocsi állt meg a Horvát-ház előtt, várta utasát. Odafent a második emeleti kis szobában, középmagas, karcsú fiatalember búcsuzkodott a gyermektől és dajkájától, akinek gondjaira bizta legnagyobb kincsét. A fiatalember Petőfiné volt, aki bátorságosabbnak vélte férfiruhába öltözve tenni meg a hosszú utat, amiről csak annyit tudott, hogy hosszú lesz, nehéz út lesz, de végét nem látta, eredményét nem tudta, amit sejtett, azt nem akarta elhinni.

Elbúcsúzott Vadadiéktól is, azután kocsiba ült és elindult Torda irányába, Székelyudvarhely felé, ahol Heydte báró az udvarhelyszéki katonai parancsnok székelt.

Reggel indult, délfelé megérkezett Tordára, a papéknál ebédelt. Miklós Miklós reménytelennek tartotta a szomoru asszony vállalkozását, kellemetlen utikalandoktól, támadásoktól féltette, nem hitte, hogy utja veszélytelen volna, nem hitte, hogy a forradalmár költő felesége valamiféle kiméletre számithatna az osztrák tisztek között. Próbálta lebeszélni Juliát a nagy utról, magyarázta neki, hogyha Sándor él, akkor jelentkezni fog. Ha Bemmel együtt Törökországba szökött, akkor Törökországból is küldhet üzenetet és ez az üzenet megtalálja Juliát akár Kolozsváron, akár Tordán, akár Erdődön.

Erdőd... - az apa háza újabban sokszor szóbakerült, a jó barátok azt ajánlották Juliának, hogy gyermekével együtt menjen Szendreyhez, aki bizonyosan szivesen látná, gondját viselné. A kalandos időket lezárta az aradi tizenhárom szomorú vége, az ország népe fásultságba esett, nem szerette a kalandos vállalkozásokat. Julia utját nagyon kalandosnak tartották, igyekeztek lebeszélni őt arról. A tordai pap szivesen megfordittatta volna Petőfiné szekere utját észak felé, még arra is vállalkozott volna, hogy megbizható embereket ad mellé, akik elkisérik Szatmárba, Erdődre. Erdődre, ahol bizonyosan aggodalommal gondol leányára Szendrey Ignác és bizonyosan bosszankodik arra a »csavargó költőre«, aki az erdődi vár szép kisasszonyát kiragadta nyugodt életéből s most hurcolja az ország egyik végéből a másikra.

Julia nem változtatta meg az elhatározását.

Aznap este már Maroshidason volt, ott töltötte az éjszakát, azután tovább ment Marosvásárhely felé.

Marosvásárhelyen találkozott először osztrák csapatokkal. Megállitották a kocsiját, igazoltatták. Az irások egy asszony igazolványai voltak s a kocsiban férfiruhás utas ült. Bevitték a parancsnokságra, ahol egy fiatal osztrák tiszt előtt magyarázkodni kellett.

Keserves óra volt, de elmult. Nem mertek kellemetlenkedni Juliának, mert kezében volt Urbán levele s Urbán ekkor igen nagy hatalmasság volt Erdélyben.

Julia harmadnap megérkezett Segesvárra.

Hivta a csatatér, ahol Petőfi utolsó csatáját vivta, de bizonyosságot akart s a bizonyosságot nem adhatta meg neki a néma föld, amely már régen hantjai alá zárta a segesvári csata halottait.

Rövid pihenés után Székelykeresztúr-Székelyudvarhely felé indult, mielőbb találkozni akart az osztrák parancsnokkal, akiről utközben már hallotta, hogy tud valamit Petőfiről.

Két nap mulva megérkezett Székelyudvarhelyre.

Heydte báró minden késedelem nélkül fogadta a fiatalasszonyt, udvariasan, figyelmesen bánt vele. Julia átadta Urbán ezredes levelét, Heydte elolvasta a levelet, közben talán azokra a levelekre gondolt, amelyek már más uton érkeztek hozzá: nagyszámban, sürgető tartalommal. Haynau mindenkit ki akart irtani, aki veszedelmesnek látszott. Petőfi neve benne volt a fekete könyvben és a hiénának semmi érzéke nem volt az olyan regényes eltünésekhez, amilyennek Petőfi eltünését látta. Már régen elküldte Wohlgemuth altábornagyhoz azt a parancsot, amely Petőfi felkutatására szólitotta a generálist s ez a parancs már régen eljutott az »illetékes parancsnoksághoz«, Heydte báró kezébe.

Heydte jelentést tett Kolozsvárra s a Petőfinével folytatott beszélgetés során körülbelül ugyanazokat mondotta el az asszonynak, mint amit Kolozsvárra jelentett.

- Nyugodjon meg, asszonyom, a végzet hatalma ellen nem harcolhat senki, - mondta Petőfinének. - Petőfi, a költő, meghalt. Ön fiatalon jutott özvegységre, de ezt az özvegységet éppen ezért könnyebben viselheti el.

- Petőfit nem pótolhatja, nem feledtetheti senki... - mondotta Julia.

- Kegyed egy katonatiszt felesége volt, - válaszolt Heydte. - Kegyed férje elkövette azt az őrültséget, hogy nemcsak irt a szabadságharcról, hanem ő maga is harcolni akart. A harcosok élete állandó veszedelemben forog. Mikor Petőfi megirta első forradalmár versét, akkor eljegyezte magát a balszerencsével és a halállal. Kétszeres lett ez az eljegyzés akkor, amikor a forradalmár bünét azzal tetőzte, hogy kardot kötött. Aki háboru idején kardot köt, az félig meghal. A szerencsések kigyógyulnak ebből a halálos állapotból, a szerencsétlenek odavesznek.

- Nem tudom elhinni, hogy Sándorom meghalt... - mondta Julia.

Heydte részvéttel nézte az asszonyt.

- Én láttam Petőfi Sándor holttestét Fejéregyháza és Héjjasfalva között az országuton. Mikor Bem seregét szétkergették az oroszok, végigjártam a segesvári csatatereket. A háborúk hiénái fosztogatták a halottakat, néhányat összefogattam közülük, megásattam a sirjukat, agyonlövettem őket. Szörnyü volt a csatamező. A kozákok borzalmas mészárlást végeztek. Tudom, hogy császári tiszthez nem illik ez a megrendülés, de engem megrenditett a csatatér, megrenditett az a sok halott ember, akik élve maradhattak volna, akik élhetnének ma is. Vadállati munka volt az a tömegmészárlás, ami Segesvár és Fejéregyháza között történt.

- A katonák nagy tömegsirokat ástak, összehordták a halottakat, bedobálták a sirba, elhantolták őket. Negyven-ötven ember fekszik egy-egy sirban és mire a temetkezés vége felé jártak, az egész csatatér egy szörnyü tömegsir volt. Ilyen tömegsirba hantolták el az ön férjét is.

Az asszony égő szemmel, de könnyek nélkül nézte Heydtet.

- Civilruhában volt...

- Civilruhában indult Tordáról, - mondta nehezen érthető, szintelen hangon az asszony. - Ugylátszik, mégis ő volt... Biztos, hogy ő volt? - kérdezte magától.

Julia inkább halott volt, mint eleven, amikor elbúcsúzott az osztrák főtiszttől.

A szállására ment, az ágyra vetette magát és azok a könnyek, amelyek Heydte előtt nem törtek ki a szeméből, most utat találtak, elöntötték az arcát. Az asszonyt kegyetlen erővel rázta a zokogás.

Másnap délig nem mutatkozott. Szállásadója benézett hozzá, mikor látta, hogy mozdulatlanul fekszik az ágyon, hozzálépett, megragadta a vállát.

Julia felnézett. Szomorú hangon nyugtatta meg az asszonyt.

- Élek... még nem öltem meg magam...

Urbán Károly vezérőrnagy.
1849–50-ben mint ezredes Kolozsvár parancsnoka volt.

Puchner Antal báró táborszernagy.
Az erdélyi császári sereg főparancsnoka 1848/49-ben.

Kempen altábornagy.
A bécsi titkosrendőrség főnöke a Bach-korszakban.

Wohlgemuth Lajos báró altábornagy.
Erdély katonai és polgári kormányzója 1849/50-ben.

V.

X.
Reménytelen bolyongás.

1849-ben korán beköszöntött a tél. Olyan szomorú volt az ország, annyira gyászba öltöztette az élet s az osztrák zsarnokság, hogy a természet valami kedveset akart adni a magyaroknak, december első napjaiban hóval boritotta a pesti új épületet, az aradi vesztőhelyet, a világosi fegyverletétel szomorú emlékezetü mezejét, a csatatereket, ahol annyi vér folyt el hiába, a segesvári csatateret is.

Szelid hóesésben indult a szán Székelyudvarhelyről Keresztúr, Fejéregyháza felé. A szánnak egyetlen utasa volt, az a férfiruhába öltözött szomorú asszony. Az utolsó hetek - ha ez lehetséges - még jobban összetörték, mint ahogy összetörte a búcsú és Petőfi halálának első hire. Halálsápadt, gyűrött volt az arca, hires szép szemei mint két fekete karbunkulus ültek a sápadt arcon, mély szemüregekben.

Kocsisának nem volt bánata, a lovakra felrakta a csengőket, mert a hagyományt tisztelni kell, a szán elé fogott lovakra csengőt kell rakni.

Az asszony fáradtan ült a kocsis háta mögött, kabátkája zsebéből előszedte azt a kis térképrajzot, amit Heydtetól kapott a segesvári csatatérről. A térképen fekete kereszt jelölte meg azt a helyet, ahol Petőfi negyvened-ötvenedmagával nyugszik.

Az asszony nézte a térképet, hullt a hó, egy-egy nagy hópihe letelepedett a papirra, akadt olyan, amelyik eltakarta a fekete keresztet és olyankor Julia valami csudát remélt, hogy örökre ottmarad a hópihe, soha nem látja a keresztet, s mind az a szomorú hir, amit ez a kereszt most jelent, amire a kereszt emlékezteti: rossz álom volt, álom, amelyből igen gyorsan bekövetkezik az ébredés, hogy valahonnan mégis csak előkerül Sándor.

De a hópelyhek mindig elolvadtak s a fekete kereszt mindig előtolakodott. Nem volt segitség.

Előrehajolt, odaszólt a kocsisnak:

- Nem lehetne levenni azokat a csengőket a lovakról?

A székely megbotránkozva csóválta a fejét:

- Ugyan, ugyan, mit gondol a fiatalúr? Nem vagyunk mi temetkezési menet... Szán elé fogott lóra csengő illik...

Meg kellett volna magyarázni a székelynek, hogy temetkezési menetnek is nevezhetnék az utjukat, de Juliának nem volt ereje a magyarázkodáshoz. Összébb húzta magán a kabátot, eltette a térképet a fekete kereszttel, lecsüggesztette a fejét, behunyta a szemét, kizárta magából a külvilágot. A lovak vigan vontatták tovább a szánt, büszkén rázták a fejükre aggatott csengőket. Ha ismeretlen utas látta őket, megdicsérhette a két szép lovat, a szép szánt, legfeljebb azon sajnálkozott: miért alszik az a fiatal utas a kocsis háta mögött.

Megérkeztek Segesvárra. Julia kifizette a székelyt, hazaküldte Udvarhelyre, szállást fogadott magának.

Aznap ki akart menni a határba, a csatatérre.

Nem mert kimenni.

Másnap reggel elhatározta, hogy mégis csak menni kell.

Másnap se merte megkeresni azt a helyet, amit a térképen kereszttel jelölt Heydte báró.

Jelentkezett a katonai parancsnokságnál, felmutatta az igazoló irásait és aznap már nem volt titok, hogy Petőfi Sándor felesége Segesvárott van, keresi az urát.

A szállásán jelentkezett egy Bader János nevü takácsmester.

- Asszonyom Petőfi Sándort keresi?

Julia kitörő örömmel fogadta az idegent:

- Petőfi él?! Tud róla valamit?

Bader szomoruan folytatta:

- Petőfi már nem él. Nem él, mert levegő nélkül nem élhetnek az emberek és a tömegsirokban nincs levegő.

- Mit akar ezzel mondani? - kérdezte megdöbbenve Julia.

- Azon a szomorú napon néhányan kimentünk a csatatérre, - beszélte Bader. - Az orosz és osztrák katonák egyrésze fosztogatta a sebesült és halott honvédeket, másrésze temette őket. Bennünket nem bántottak, hagyták, hogy ismerősöket keressünk. Nekünk ez szörnyü munka volt, őket talán szórakoztatta. Az egyik sir szélén megtaláltam Petőfi Sándort. Hatalmas szúrt seb volt a mellén, de még élt...

- Élt?!

- Élt. El akartuk vinni, kértük a katonákat, engedjék meg, hogy orvost hozzunk, meggyógyithassuk őt. Nem volt eszméleténél, de volt benne élet és azt hiszem, a szivét nem érte a döfés, élhetett volna. Durván elkergettek bennünket, megragadták Petőfi testét, bedobták a sirba...

- Elevenen?

- Akkor még élt. Könyörögtünk a katonáknak, hogy ne temessék el elevenen. Azt mondták, hogy ugyis mindegy, hogy a sirban hal meg, vagy az orvosok segitik a másvilágra ezt a Kossuth-kutyát. Ujabb és újabb hullákat hoztak s pár perccel később már semmit sem láthattunk Petőfiből. Rádobáltak egy csomó halott honvédet... El kellett menni a sir mellől... Csak messziről láttuk, hogy mikor megtelt a sir, elhantolták őket.

Julia felsikoltott, azután mint egy darab fa, végigvágódott a padlón; Bader szánakozva nézte Juliát, majd eszébe jutott, hogy segiteni kell rajta, mert elpusztul. Odakint kereste az asszonyt, beküldte Petőfinéhez, ő elment s Julia soha többé nem látta.

Másnap engedélyt kért a katonai parancsnokságtól, hogy kutathasson az ura után. Megkapta az engedélyt, néhány katonát adtak mellé, ezekkel kiment a csatatérre s a hóboritott mezőn kereste azt a tömegsirt, amit Heydte megjelölt.

Sirdomb sirdomb mellett állt, minden domb alatt utolsó álmát aludta negyven-ötven honvéd.

Melyik volt Petőfi sirja?

Julia leült egy kőre, nézte a sirokat. A sirok nem beszéltek. A hóboritott mező nem adott tanácsot.

Szó nélkül, mozdulat nélkül, szinte megkövesedve ült és várt valami csudát.

A katonák darabig vártak, majd szólongatni kezdték, szerették volna tudni, hogy melyik sirt kell felbontani. Az asszony nem válaszolt.

Az osztrák bakák összebeszéltek, azután otthagyták az asszonyt. Visszamentek Segesvárra, a parancsnokságnak jelentették, hogy nem találták meg Petőfi holttestét.

A csatamezőre leszállt az este. Egy férfiruhába öltözött asszony járt-kelt a sirok között, fel-felsirt, kérdezett mindenfélét össze-vissza a néma siroktól és a néma mezőtől.

Késő éjszaka került haza. Ágynak dőlt és egy hétig betegen feküdt.

Kereste azt az embert, aki látta Petőfi eltemettetését, de az ember nem jelentkezett.

Virágokat vett, szép papirrózsákat. A virágokat kivitte a csatatérre. Megállt egy sirdomb előtt, letette a virágait. Azután megint mást gondolt, hogy talán a szomszéd sirban fekszik Petőfi. A virágokat átvitte arra a sirra.

Mindennap megjelent a csatamezőn, zavarodottan járt-kelt a sirok között.

Ez volt Julia karácsonya.

Igy érte meg az 1850-es esztendő jöttét.

Január vége felé beidézték a parancsnokságra, megkérdezték, hogy mit akar még? Mennyi ideig marad Segesváron?

Jókor jött a figyelmeztetés, mert ha egy héttel később szólnak, talán már annyi pénze sem lett volna, hogy kifizesse a szállását, nemhogy Kolozsvárra vitethette volna magát.

Pár nap mulva elzüllötten, tépetten, teljesen összetörve, félőrülten érkezett meg Kolozsvárra a Horváth-házba. Azok, akik előbb ismerték, most alig tudták megismerni Petőfinét.

- Él-e, vagy meghalt? - kérdezte Vadadiné. - Találtál-e valamit?

Julia eszelős mosollyal válaszolt:

- Én azt hiszem: él. Nem halhatott meg...

Vadadiné üzenetet küldött Erdődre Szendrey Ignáchoz, hogy küldjön a leányáért, amig nem késő...

Pár nap mulva megérkezett egy kocsi és egy uradalmi tiszt Erdődről. Hozta Szendrey üzenetét:

- Várja Juliát.

Az utazáshoz utlevél kellett. Február 18-án Julia Vadadinéval és apja küldöttével elment a városparancsnokságra, jelentkezett Urbán ezredesnél.

- Nos, megtalálta az urát? - kérdezte az ezredes Juliát.

Az asszony nem felelt, sötét tekintettel meredt maga elé. Urbán őrültnek nézte az asszonyt, Vadadinétól kérdezte, hogy mit akarnak.

- Utlevelet?

Pár pillanatra eltünt a belső szobákban, valakikkel tárgyalt, azután Dietz kapitányhoz küldte Petőfinét.

Elkészült az utlevél:

UTLEVÉL *Szendrey Julianna részére*	
Állapota és foglalkozása:	Petőfy Sándor felesége
Születési helye:	Keszthely
Lakhelye:	Kolozsvár
Életkora:	husz
Termete:	középmagas
Arca:	telt
Haja:	barna
Szeme:	barna
Orra:	szabályos
Különös ismertetőjele:	nincs
Aláirása:	
Hová utazik?	Pest
Az utlevél érvényes:	három hónapra
Kivel utazik?	-

Az utlevelet Urbán és Dietz irta alá.

Julia utazhatott Erdődre és utazhatott Pestre is. Vajjon mit keresett volna Pesten? Emlékeket? És mit találhatott Erdődön? - Emlékeket...

XI.
Méreg vagy tőr?

- Szóval semmi hir arról a csavargó költőről, - állapitotta meg nyugodtan Szendrey Ignác, amikor Julia kipihente az ut fáradságát, visszanyerte emberi szinét és elmondta az utolsó tordai találkozást, elbeszélte, hogy mit hallott a segesvári csatáról és mit hallott Petőfiről.

- A költő ur megunta a házaséletet, - folytatta Szendrey. - Ez teljesen érthető. Az ilyen csavargó embernek nem való feleség, nem való gyermek. Ha mégis sikerült elbolonditania egy bolondulásra képes hajadont s azt kiragadta rendes polgári életéből, hamarosan megunja azt. Különösen akkor, ha közben megszületik a gyermek is és kiderül, hogy a feleségnek ruha kell, a feleségnek enni kell adni, mert Szendrey Ignác még sem tarthatja el Petőfinét, s kiderül, hogy a gyermeket is etetni kell. Sőt a gyermek olyan teremtés, akinek nem lehet befogni a száját, ha bőgni akar. A gyermek bőg és a költő úr nem tud költeni. Petőfi úr szabadulni akar az asszonytól s erre a célra igen alkalmas egy olyan belső háborúság, amilyen itt lezajlott. Különösen alkalmas akkor, ha Erdélyben vezérkedik egy bolond lengyel, aki amellett, hogy tisztességes, jó érzésü ember, olyan bolondériákat hord magában, amelyek szerint a költő valami magasabbrendü emberfajta, akit dicsőiteni kell, akit a hadvezér úr tenyerén hordozhat, fiának nevezhet. A költő úrnak nincs szüksége arra, hogy háborúba menjen, mert otthon Pesten sokkal nyugodtabban költhetné a szerelmes verseket. De a költő úr elmegy, mert alig várja, hogy otthagyhassa az asszonyt. A dolgok szerencsésen úgy alakulnak, hogy a költő úrnak nem is kell visszatérni. A költő úr okos fiú s amellett mindig bővelkedett komédiás hajlamokban. Komédiás tehetségét és szellemi képességeit felhasználja arra, hogy megrendez egy szép eltünési komédiát. A feleségét otthagyta Tordán, mondván, ha ő sokáig nem kerül elő, az az erdődi vén bolond, az öreg Szendrey csak nem hagyja elveszni sem az asszonyt, sem az unokát, hanem hazaviszi őket Erdődre és ott etetni fogja. Jól számit, mert az öreg Szendrey tényleg egy vén bolond, aki nem hagyja elveszni a lányát, hanem hazaviteti Erdődre és ott eteti. A költő úr pedig követi hadvezérét, aki egy országgal továbbviszi a sátorfáját. Vagy az is lehet, hogy nem követi a hadvezért. Törökül nem tud költeni, hát inkább itthon marad. Levágatja a szakállát, levágatja a bajuszát, az első városban beállit a nagykorcsmába, ott magához hasonló komédiásokat talál, felcsap közéjük komédiásnak. Természetesen nem hivják Petőfi úrnak, hanem keres magának valami más szép nevet. Szellemes fiú, másnapra már meghóditja a primadonnát, vagy valamelyik más szinészhölgyet, azután nem mondom, hogy ásó-kapa választja el őket, csak éppen azt gondolom, hogy együtt vándorolnak addig, amig meg nem unják egymást. Azután a költő úr keres egy más nagykorcsmát, ott talál új komédiásokat, és ezekkel a komédiásokkal járja az országot. Hites feleségére és kedves gyermekére nem is gondol, mert azoknak gondját viseli az a vén bolond, de neki különben is éppen elég gondja van azokkal a feleségekkel, akikkel nem házasodik össze s elég baja van azokkal a gyerekekkel, akiket a szinészhölgyeknél összeszed...

Julia végighallgatta a szörnyü szónoklatot. Zoltán az ölében pihent, rágcsálta az anyja arany medálionját, amelyet még Petőfitől kapott az asszony, benne a költő hajfürtjével. A gyerek mindezekből a válságokból semmit sem érzett, semmit sem tudott. Ő volt az egyetlen emberi teremtés, akinek Julia olyan kedveseket mondhatott Petőfiről, amilyeneket akart. Zoltánka nem szállt vitába vele. A nagyapai prédikáció után is a gyermek simogatásához menekült a szerencsétlen asszony. Összecsókolta a fiút, azután csak annyit mondott Szendreynek:

- Apám azt mondta, hogy én boldogtalan leszek Sándor mellett. Asszonynak még nem adatott olyan boldogság, mint amit én éreztem, mikor együtt voltunk Sándorommal. Királynője

voltam, imádott engem és én imádtam őt. Mi voltunk a legboldogabb emberpár a világon s ha a végzet közbe nem szól, ma is azok volnánk. Sándor ugy érezte, hogy neki a katonák között van a helye, én nem tarthattam vissza, mert ő az uram volt. Elment és nem jött vissza. Apám azt mondja, hogy él s hogy vagy Bemnél van Törökországban, vagy itthon csavarog vándor-szinészekkel. Én még mindig hiszem, hogy él, adja Isten, hogy Bemnél éljen, mert akkor vissza fog jönni. Azt is elhiszem, hogy csavarog, ha csavargásnak lehet nevezni a honfiak bujdosását. Adja az Isten, hogy bujdosson és visszajöjjön. Azt mondják, hogy ő meghalt, de hátha nem halt meg, hátha visszajön? Egyszer már nekem volt igazam édesapámmal szemben. Ha úgy akarja Isten, megint nekem lesz igazam...

Szendrey közben a pipáját tömögette, hitetlenkedve hümmögött. Mikor Julia végzett a védőbeszéddel, Szendrey felhúzta a vállát.

- Édes lelkem, lányom, te tudod, hogy én mindig csak a legjobbat akartam neked. A tenyeremen hordoztalak, amig itthon voltál, még a legtitkosabb gondolataidat is teljesitettem. A házasságodat elleneztem, mert az volt a hitem, hogy nem való vagy a mellé a csavargó természetü költő mellé. Most is azt mondom. Az én véleményem nem változott. Én most is azt tartom, hogy akárkihez mentél volna feleségül, boldogabb, nyugodtabb életed lett volna, mint amit magadnak választottál. Te választottad, a te bajod, hogy rosszul választottad. Szép, hogy még most is hiszel abban, hogy Petőfi tisztességes férjed volt, ha még most is hiszed, hogy visszajön, ha él. Én nem hiszem. Majd meglátjuk, hogy kinek a hite volt az igazi.

Erdődön a vár minden zuga, minden köve, minden fa, minden bokor, a tónak minden csepp vize, a tópartján a pad: Petőfiről beszélt Juliának. Jó lett volna, ha akad valaki, aki megnyugtatja a szerencsétlen asszonyt. De ebben a környezetben nem nyugtathatta meg semmi.

S ha kiejtette a száján a szót, hogy Petőfi, vagy Sándor, - az öreg Szendrey prédikációi elölről kezdődtek.

Kereste a régi ismerősöket, barátokat, barátnőket. Egy hét mulván láthatta, hogy ezekkel semmi, de semmi kapcsolata nincs. Egyszerü nyárspolgárok, akik nem értették meg, hogy Szendrey Ignác tekintetes úr leánya hogyan mehetett férjhez egy csavargó senkihez s most nem értették meg azt, hogy annak a csavargó senkinek az eltünése hogy őrjithette meg annyira Juliát.

Március 1-én váratlanul szörnyü katasztrófa szakadt a Szendrey-házra. Julia fivére, Gyula, meghalt.

Az egyik gyászhoz, amit csak Julia érzett, csatlakozott a másik gyász, amely egyformán letörte a Szendrey-ház minden tagját. Gyula halála teljesen összetörte Szendrey Ignácot. Ha lehet, akkor még mogorvább, még haragosabb lett. Petőfi nevének emlitése mindig halálos méregbe kergette az öreg urat.

Ha van pokol, akkor Erdőd pokol volt Julia számára.

Március végén Szendrey Ignácot saját kérésére áthelyezték Károlyi Lajos mágocsi uradalmába. Az öreg nem birta Erdődöt, menekülni akart azoktól a szomorú emlékektől, amelyek az erdődi várhoz füződtek. Innen vitték férjhez Juliát, rövid időn belül itt halt meg Szendreyné, Julia elvesztette a férjét s végül meghalt Szendrey Gyula.

Pár nap alatt össze kellett csomagolni a Szendrey-ház minden ingóságát, mindent útnak inditottak Mágocs felé.

Juliának is indulni kellett volna.

Az asszonyt rettenetesen megviselték a csapások, csak árnyéka volt önmagának. Napok multak el anélkül, hogy összefüggő mondat elhagyta volna a száját.

Mikor az apja felszólitotta, hogy készüljön az elutazásra, kijelentette, hogy nem megy Mágocsra.

- Azt mondod, hogy Petőfi vagy az országban, vagy Törökországban csavarog. Én el fogok menni Konstantinápolyba, meg fogom keresni Bemet, ő végre meg fogja szüntetni minden kétségemet. Fiának nevezte Petőfit, úgy bánt vele, ahogy apa a legkedvesebb fiával bánhat. Ő meg fogja mondani nekem, hogy mi történt Sándorral. Megigérem neked, hogy ez lesz az utolsó utam Petőfi után...

Szendrey egy darabig szó nélkül nézte a lányát, azután vállat vont.

- Törökországba akarsz menni? Bolond vagy, de én nem tartalak vissza. Csak azt nem tudom, honnan vegyek annyi pénzt, amivel eljuthatsz Sztambulba...

Julia április 4-én végrendelkezett. Levágott egy fürtöt saját hajából, fekete selyemszállal átkötötte. Medálionjából kivette Petőfi hajfürtjét, a másik mellé tette. Azután levelet irt Petőfi Zoltánnak, a gyermeknek, akit itt akart hagyni.

Erdőd, aprilis 4. 1850.

Kedves fiam!

> E sorok az első és utósók, mellyeket anyád hozzád intéz; midőn elolvasod e szavakat, már akkor sem apád, sem anyád. Egyetlen örökségedül nem birsz tőlük egyebet, csak nevedet: de azt ne feledd el soha, hogy e név: Petőfi! Apád nagygyá, fényessé tevé; te legalább őrizd meg minden szennytől, minden folttól.
>
> Emlékül hagyom itt neked ez ide mellékelt hajat. Mig ereklyeként őrized, jele leend, hogy nem vagy méltatlan szülőidre; ha egykor nem birna becscsel előtted, égesd el és változtasd el nevedet, mert ha nem leend szent előtted apád, anyád emléke, ugy csak bitorlója vagy nevöknek; akkor csak vérök lenne a tiéd, de lelkök idegen maradna tőled. Legszentebb áldása anyádnak tegyen jóvá, boldoggá!

A levelet és a két hajfürtöt egy boritékba tette, Petőfi Sándor pecsétgyürüjével, piros pecséttel lezárta. Kivülre ráirta:

Petőfi Zoltánnak
tiz éves korában.

A levelet átadta Szendrey Ignácnak.

- Azt hiszem, én nem jövök vissza többé... Minek is jönnék vissza?... Ezt a levelet apámra bizom. Ha valami szerencsétlenség érne, adja át Zoltánnak, mikor tiz éves lesz.

Szendrey értelmetlenül nézte a levelet, bosszankodva szólt:

- Megint kitaláltál valami butaságot. De ha mindenáron végzetedbe akarsz rohanni, nem tartóztatlak.

Petőfi István, Sándor öccse, honvédtiszt volt. Világos után besorozták közkatonának. Tirolból már irt levelet Szendrey Ignácnak. A levélben Sándor sorsáról kérdezősködött. Szendrey megirta, amit tudott.

Erre a levélre éppen akkor érkezett válasz, amikor Szendrey Mágocsra, Julia pedig második kutató utjára készült.

- Könyörgöm, drága tekintetes úr! - irta Petőfi István - legyenek oly kegyesek, fogadják az ártatlan árvát kegyes ápolásuk alá, az Isten megjutalmazandja jószivüségüket ezerszer érette.

A levél éppen jókor érkezett. Julia olyan utra készült, ahonnan nem akart visszatérni, vagy nem remélte a visszatérést.

Zoltánt Mágocsra vitték.

Julia elindulása előtt magához vette Szendrey török tőrét.

- Tőr vagy méreg, - ez lesz a vég...

Másnap elindult Kolozsvár felé, ahol meg akarta hosszabbitani utlevelét és utlevelet akart kérni Törökországba.

XII.
Vissza Pestre.

Az 1850-es esztendő fordulópontja volt Julia életének. Beszéljünk pár szót általánosságban erről az esztendőről.

Pesten Haynau uralkodott. Vadállati hajlamait kitombolta a véres 49-es esztendő végén, most már inkább csak a várfogságok esztendeit osztogatta és osztogattatta számlálatlanul.

Erdélyben Wohlgemuth volt a katonai és polgári kormányzó.

Kolozsvárott tulajdonképen nem a városparancsnok, hanem Urbán ezredes uralkodott egészen őszig, amikor elhelyezték Erdélyből és tábornokká nevezték ki, - a forradalom elfojtása körül kifejtett érdemei elismeréséül.

Bem Törökországban élt, török szolgálatba lépett.

Egressy Gábor hazatért Törökországból. Arany Szalontán volt, innen kérdezte Egressyt: mit tud Petőfi sorsáról. Egressy megirta, hogy látta a költőt, amint menekülés közben a kozákok közé rohant.

Lauka Gusztávot is be kell mutatnunk. A fiatal iró valamikor mindennapos volt az erdődi Szendrey-házban, de csak kamaszkorában. Később apja gazdasági foglalkozásra kényszeritette. Gazdasági foglalkozását kénytelen volt félbeszakitani, mert furcsán értelmezett humorérzékkel halálraojtott száz bárányt a rábizott szérummal. Ezt a tömeggyilkosságot nem méltányolta gazdája, a fiatalember Pestre jött és költő, humorista lett. A szabadságharc alatt Kossuth bizalmasa, a kormányzó főfutárja lett. A szabadságharc leveretése előtti heteket Szatmárban, Beregben töltötte, szabadcsapatokat szervezett. Mikor a szabadcsapatokra már nem volt szükség, pár hétig Szatmárban bujdosott, azután jelentkezett Kende Zsigmondnál, aki csudálatosképen - kormányképes ember volt és szatmári megyefőnök lett a Bach-kormány jóvoltából. Lauka, a bizalmas főfutár, minden baj nélkül megérkezett a császárhű táborba, a szatmári megyefőnökségnél kapott alkalmazást. Később - tiz esztendő mulva - már a budai helytartótanácsnál ült, ott kapott hivatalt. Ne vágjunk az események elé, ne kutassuk Lauka titokzatos pálfordulásának hátterét. Jelentéktelen figurája volt a kornak, csak azért kell bemutatnunk, mert gyerekkora óta ismerte Juliát.

Pesten élt egy fiatal tanár. Apja örökké élővé tette nevét történelmi munkásságával, amelynek lényege az volt, hogy Ádámtól kezdve napjainkig minden valamire való embernek rokonsága volt a magyar nemzettel, ha ugyan nem volt ennek a nemzetnek egyenes leszármazottja. Becsületes szándéku öreg tudós volt, hivatali állását tekintve: a pesti egyetemen a diplomatika tanára. A fiú 1820 február 23-án született és 16 éves korában már a bölcseleti tudományok doktorává fogadták, 1840-ben jogi doktor lett, 1841-ben letette az ügyvédi vizsgát. Huszonhat éves korában apja helyettesévé, az oklevél és cimertan helyettes tanárává nevezték ki. 1848 junius 18-án Eötvös József oktatásügyi miniszter a diplomatika rendes tanárává nevezte ki. Hazafias érzésü ember volt, 1850-ben a Bach-kormány megfosztotta egyetemi tanárságától, de mert nem találtak helyette megfelelő szakembert, - saját helyettesitésével bizták meg...

Középtermetü, görnyedt járású, örökké mogorva, kedvetlen ember volt. Görnyedt járása a természetnek azon súlyos adományát rejtegette, amit közönségesen középpúpnak neveznek. Mogorva volta mögött a tudós elmélyedését keresték tisztelői. Ellenségei azt mondották, hogy apja érdemei segitették páratlan karrierjéhez. Barátai azt mondták, hogy a diplomatika leg-

nagyszerübben képzett szakemberei közé tartozik, akinek egész Európában alig akad párja. Horvát Árpádnak nevezték...

Garay János, a költő, a szabadságharc legviharosabb hónapjait Fóton töltötte. Családjával együtt 1850 januárjában tért vissza Pestre, ahol egyetemi könyvtártisztnek nevezték ki, beköltöztették a barátok házába, ahol az egyetemi könyvtár elhelyezést kapott. Szembaj és köszvény keseritette a szabadságharc bukása miatt amúgy is keserü életét.

- -

Szendrey Julia Kolozsvárra, Tordára, onnan Székelyudvarhelyre ment, ahol Heydte bárótól remélt segitséget.

Tordán meglátogatta Miklósékat.

- Hallottak-e valamit Petőfiről?

A papné szomoruan simogatta a fiatalasszony fejét.

- Édes Juliskám, amit az Isten rádmért, azt el kell viselni. Bele kell törődnöd abba, hogy Sándor elveszett a harcmezőn. Bele kell törődnöd az özvegységbe... Petőfi feleségének lenni nagy boldogság lehetett. Próbáld meg, légy Petőfi özvegye. Itthagyta gyermekét, szeresd a gyermekben Sándort... Miért hagytad el a gyermeket?

Julia dacosan hátraszegte a fejét.

- Én Sándort akarom és meg fogom találni vagy életben, vagy halottan...

A papné elégedetlenül hallgatta ezt a konok beszédet.

- Ne menj te Sztambulba, Julia... Mit akarsz Sztambulban? Ha Sándor élne, már hazatért volna melléd és Zoltán mellé...

Petőfiné nem hallgatott a tanácsokra. Rövid pihenés után Udvarhelyre indult a gyorskocsival.

Itt megtalálta Heydtet, de ez a Heydte már más volt, mint akivel először találkozott. Semmi érzéket nem mutatott a fiatal asszony terveinek megértésére és helyeslésére.

- Látom, hogy nem hisz nekem, asszonyom... - mondta Petőfinének. - Pedig hihetne, mert semmi okom nincs, hogy félrevezessem. A halállal nem szabad tréfákat üzni. Ha én azt mondom kegyednek, hogy Petőfi meghalt, törődjön bele abba, ami megváltoztathatatlan.

- De ha élne... - forditotta más irányba a szót, - miért akarja őt megkeresni, miért nem vár, miért akarja a biróság kezébe adni? Ha az én iróasztalom beszélni tudna, elmondhatná kegyednek, hányszor fordultak meg kezemben olyan iratok, amelyekben bizonyos Haynau nevü nagyhatalmú úr bizonyos Petőfi Sándor nevű forradalmár költő utáni kutatást szorgalmaz és azt parancsolja, hogy ezt az embert kézre kell keriteni! Én katona vagyok és a parancsokat végrehajtom. Száz titkos ügynök keresi annak a forradalmár költőnek a nyomait Erdélyben és Magyarországon. Kegyed akar a százegyedik lenni, aki kézrekeriti a forradalmárt, hogy a száz ügynök - Haynau kezébe adhassa őt?

Az asszony a könnyeivel küzködött.

- Báró ur... - mondta. - Én Törökországba akarok menni, Bem után. Ő atyja volt Sándornak, tőle akarom megtudni a valóságot... Talán mellette van Sándor és várja a nyugodtabb időket. Csak annyit kérek öntől, legyen segitségemre, hogy uti levelemet hosszabbitsák meg és érvényét terjesszék ki Törökországra is.

A báró furcsa mosollyal hallgatta a kérést.

- Én nem támogathatom a kérését. Az utlevelet egy ember hosszabbithatja meg és terjesztheti ki Törökországra - oly célból, hogy egy forradalmár özvegye forradalmár férje után kutathasson ott...

- Kicsoda az az ember?

- Haynau...

Az asszony felsikoltott.

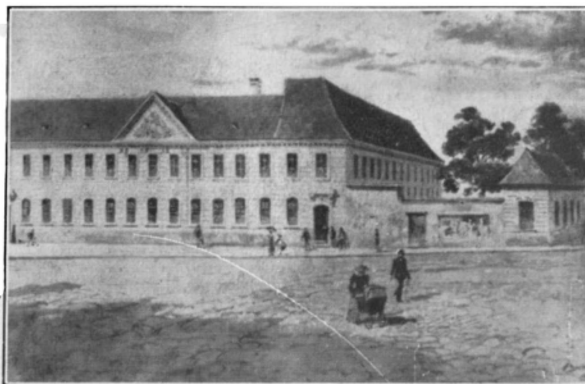
- Az az ember...

A báró keményen, katonásan félbeszakitotta az asszony mondatát, megakadályozta abban, hogy valamit mondjon »arról az emberről«.

- Haynau őexcellenciája!

- -

Az Egyetemi Könyvtár. Régi épülete a barátok kolostorában. Itt lakott Szendrey Julia 1850 tavaszán Garayéknál.

A Barátok tere. A mai Ferenciek tere, a ferencesek régi kolostorával, melyben az Egyetemi Könyvtár volt elhelyezve 1784-től 1873-ig.

Pest látóképe az ötvenes évekből. A part mentén látszik az egész Al-Dunasor.

VI.

Másnap visszatért az asszony, engedélyt kért, hogy felbontathassa a segesvári sirokat.

- Már nincs háború, asszonyom... Az a polgári hatóságok dolga... De semmi okot nem látok arra, hogy felbontsák a halottak sirját, megbolygassák a nyugalmukat. Az ország már megnyugodott. Veszedelmes volna kiszedni a sirból a halott honvédeket, mikor az élő honvédek már nem csinálnak zavart...

Julia elbúcsúzott a bárótól, hazament a szállására. Tervezgetett, számolgatott és - kérdezősködött.

Április 17-én két levelet irt Udvarhelyről. Az egyiket apjának, a másikat Lauka Gusztávnak, - ott-a-hol, valahol Szatmár vármegyében.

Először az apjának irt:

»*Édes apám!*

> Még mindeddig hasztalan jártam, semmi bizonyost mai napig nem tudok. Első tervemet meg kellett változtatnom, ennyi pénzzel még csak meg sem közelithetem czélomat. Ahhoz értő és tapasztalt emberekkel beszéltem és ezek teljes lehetetlennek mondják. Mindent elkövettem, hogy magamnak bizonyosságot szerezzek jövendőm felől, de még eddig csak annyit tudok, mint azelőtt. Pár hét mulva otthonn leszek, s onnan ismét mást kisértendek meg, minek talán több sikere leend, mint eddigi utamnak... Most előbb Kolozsvárra megyek...«

Nem volt ereje az öngyilkosságra, amit már Erdődön tervezett, vagy még mindig remélt...

A remény és a reménytelenség csendül ki abból a levélből, amit Laukának küldött:

> »Ha akar még velem találkozni, nem mondom az életben, hanem csak mostanában, ugy ha lehet, menjen fel ön is Pestre, mert én most Kolozsvárra s onnan Pestre megyek, s ott leszek két hétig, azután talán az alföldre s onnan pár hónapra vagy a nagyvilágba, vagy olyan magányba, hol kivülem senkit, egyetlen embert se találok, hogy ott kitombolhassa magát a lelkem, hogy ott végképen megtörjék a csapás alatt, vagy ujult erővel ismét fölemelkedhessék. Nem tudtam meghalni itt e helyeken, hol Sándort elveszitettem, nem vagyok méltó reá, hogy abba a földbe temettek volna, a hol ő fekszik. Jele hogy még igen sokat kell élnem és küzdenem és szenvednem. Lehet-e még más célja is életemnek? Kirabolt, meggyilkolt lelkem lesz-é képes egyébre, mint emlékezetre?!...«

Kolozsvárra ment, utlevelet kért Törökországba. Nem kapott.

- Ilyen utlevelet csak Pesten kaphat... - mondták a katonai kormányzóságon.

- Kitől?

- Haynau őexcellenciájától...

Meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy Haynau őexcellenciájától fog utlevelet kérni.

Április 24-ikén megérkezett Pestre, a kerepesi uti Mátyás fogadóba vitette poggyászát.

Élete legboldogabb napjai szinhelyének látása még jobban felkorbácsolta amugy is feldult lelkét.

Másnap levelet irt Laukának:

»Pest, 1850. april 25.

Tegnap délben érkeztem ide. Itt sincs nyugtom, már szeretnék innét is el, el a világba. Gonosz szellemeim ide is követtek, napról napra jobban kinoznak. Egyetlen nyugodt vagy türhető pillanatom sincs. Mihelyt egyedül vagyok, közel érzem magamat a tébolyodáshoz; minden este addig sirok, mig egészen el nem lankadok, ilyenkor azután ájulásszerü mély, nyomasztó álom ment meg az öntudattól. De még álmaim alatt is mindig szenvedek. Szivem hasonlit egy koporsóhoz, melyben szünet nélkül örökéhü, fáradhatlan férgek rágódnak a holt testen. Ilyen iszonyatos férgek nyüzsgését érzem szivem körül örökké; minden dobbanása oly kinos, oly erőszakos, mintha mindegyik utolsó lenne. Olyan vagyok, mintha valami csodaszer siromból költött volna fel és most csak e szer tartana még egy darabig az életben. Minden életinger kihalt, elenyészett belőlem. Már sokszor tettem szivemre tőröm éles hideg hegyét, de mindannyiszor a reménynek egy meleg szikrája felvilágositá, felmelegité a hideg sötétséget, melybe sülyedve vagyok. Hátha még láthatom csak egy pillanatra is, csak egyetlen egy pillanatig is Sándort!... hátha lábainál halhatok meg. E hiu remény minden lehető boldogságát jövendőmnek magába zárja. A multhoz hasonlitva csak egy elvillanó sugár a déli nap gazdagsága mellett, de nyomorult jelenemhez mérve, oly óriási tetőpontja az üdvösségnek, mint vakhitü kereszténynek a mennyország és ott is az Isten jobbfele.

Ha emberek között vagyok, megfeszitem minden erőmet, hogy uralkodhassam magamon, ilyenkor mintha leplet boritottam volna lelkem iszonyaira, ilyenkor legalább nem látom, nem borzadok, csak érzem. És csodálatos! Minél betegebb és nyomorultabb a lelkem, testem annál épebb, egészségesebb. Elpusztithatlan forrása kell az életnek, hogy legyen ereimben, mert mindenképen elhanyagolom, sőt rontom magamat s arcom és testem olyan, mintha mindennap az egészség tengerében fürödném. Mikor leginkább fel vagyok hevülve, iszom, hogy tönkre tehessem magamat, mert irtóztató volna, ha hiába élnék, hiába vonszolnám egyik napról a másikra e hitvány, elátkozott életet, ha hiába volna reménységem, hogy láthassam még Sándort ez életben! Pedig ha itt nem látom, soha nem fogom látni egy örökkévalóságon keresztül. Soha! érti ön, mi ez nekem? nekem, ki ő kivüle nem szerettem soha senkit és semmit! Jaj annak, ki csak egyszer szeret! ez az átok, ez a kárhozat. Mert ha éltöket együtt töltik is, mi egy rövid élet egy mindenséget magába záró boldogságnak? Most legnagyobb áldás volna reám, ha vakhitü keresztény lennék, ha hinném a mennyországot és poklot. Bárhol, bármikor találkozhatni szerelmemmel, még élhetni az ő oldala mellett! Bármely világon, bármely kinok között! Csak legalább a megsemmisülést hihetném. Akkor nem irtóznám egy vágytól, egy örök sovár végtelenségtől. Én elvetettem gyermekhitemet, de hiszem mellette a lelket és a lélek, ha nem örök, de legalább a végtelenbe huzódó életét, hiszem egyik csillagból a másikba költözésünket. De ezen miriad csillagok között mikor találkozhatnak ismét azon lelkek, kik a teremtéskor, kik eredetöknél fogva egyek voltak. Fognak-e még egyszer találkozhatni? A ki széttépte a két fél lelket egymástól, miként hegyeket szakitott szét, e teremtő és pusztitó erő veszi kezébe halálunk után lelkünket és elhajitja, elszórja minden cél és irány nélkül a csillagezrek közé, hol ismét bujdosunk a nélkül, hogy feltalálhassuk lelkünk felét, kit messze, messze tőlünk hajitott el a fatum keze. Ezért nem merem magamat megölni, mert ez lett hitvallásom, szent meggyőződésem. Mig csak egy szikrája marad a reménynek előttem, mindaddig türök és szenvedek. Hogy ne türnék el ezer évet, ha ezer évi szenvedésemnek az lenne jutalma, hogy kezeit érintve, csókolva lehelném ki életemet. Tudja-e ön, hogy még ennyi boldogság is elérhetlennek látszik előttem? Ebből megitélheti lelkem elcsüggedését, kétségbeesését.

Sürgetve szólitom önt fel, ha lehet, jöjjön el. Nem tudom, meddig leszek itt, tán egy hónapig, tovább semmi esetre. Jöjjön, ha lehet és tegyen tökéletesen őrültté... Egressyéknél mindig megtudhatja szállásomat. Jelenleg pár napig még itt leszek a Mátyásban. Ha nem jöhet semmi esetre, legalább irjon okvetlenül és rögtön; szeretem, ha olyan veszett lélek, mint az öné, vesz részt poklomban; épen az én társaságomba s az én világomba való az ön ezerszer felfeszitett lelke is.

Cimezze levelemet Garay Jánosnéhoz a barátoknál, hol ők most laknak. Jókai, Csengery, Bajza itt vannak. Semmi bajok, hát önnek mért lenne? Vörösmarty falura költözik. Vahot Sándornak fia van stb. stb. Ha eljön, az irgalom istenére kérem, hozza el azt a mérget, mit nekem igért. Hacsak részt vesz sorsomban, tegye meg, mert különben örökké kisérteni fogom fehér lelkemmel és piros arcommal! Barátja...«

XIII.
„Juliskám, bemutatom neked Horvát tanár urat.”

Lauka Gusztáv abban az időben valahol Szatmárban bujdosott, néha-néha talán hazament a szülői házhoz, akkor megkaphatta Julia Udvarhelyről és Pestről irt leveleit, de esze ágában sem volt Pestre utazni, elhozni Juliának a mérget. Lauka számára még veszedelmesnek látszott Haynau közelsége.

Julia egyik napon levelet irt, amelyben mérget kért Laukától, másik napon az utlevelét akarta rendbehozatni, hogy Törökországba mehessen, majd összeköttetéseket keresett régi honvéd-tisztekhez, akik tudhattak valamit Petőfiről és reménykedett, hogy Mágocsról elegendő pénzt kap a törökországi utazáshoz: ez volt Julia élete a Pestre érkezését követő első napokban, amikor a Mátyás Király szállodában lakott.

Egressyék közös ismerősöktől hallották meg, hogy Szendrey Julia Pesten van. Várták a látogatását, de hogy Julia nem jött, Egressyné megérthette: ez az asszony belezavarodott a sok csapásba, ami őt érte.

A jó asszony, aki olyan szeretettel vezette be Juliát a háztartás rejtelmeibe, aki egy esztendővel azelőtt helyreállitotta a Petőfi család békéjét, azzal az egyszerü, de Petőfiék számára nagyjelentőségü közléssel, hogy ha a gyermek éhes, akkor sirni szokott, - most elment Juliához, megkérdezte, hogy mit akar, mit tervez és támogatását igérte neki.

- Tudod, fiam, hogy mi magunk is igen szűkösen lakunk, nem tudok neked lakást adni, még arra az időre sem, amit - mint te mondod - törökországi utazásodnak előkészitésére akarsz forditani. De azt nem hagyhatom, hogy Petőfi neje szállodában éljen, mindenféle utazó emberek, lócsiszárok között. Majd csinálunk valamit, beszélek Garayékkal.

Egressyné elment Garay Jánosékhoz, akik ekkor már az egyetemi könyvtár épületében laktak. Szép, egyemeletes, barátságos ház volt az egyetemi könyvtár épülete, mögötte nagy kerttel. Garayéknak tágas lakása volt, szivesen siettek Petőfiné segitségére. Igy azután Julia csak pár napot töltött a Mátyás szállóban, poggyászát átvitették Garayékhoz, ott kapott egy külön szobát.

Nem neki való volt a Garay család élete. Az ő bánata, egyik végletből a másik végletbe rohanó nyugtalansága egymagában is elég volt ahoz, hogy tönkretegye egy fiatal teremtés életét, emellé tulságos teher volt nézni Garay János kinlódását, betegeskedését. Garaynak valóban csak kegyelemből adták a könyvtártiszti állást. Szemei már teljesen tönkrementek, a köszvény halálosan kinozta, elgyötörte. Dolgozni nem tudott, mert a betűk összefutottak a szeme előtt s végül már jól megismert lakásában is csak a legnagyobb óvatossággal tudott mozogni. Béketűréssel viselte szemevilágának egyre erősbödő elsötétülését, de vigságot akkor sem tudott volna mutatni, Juliát akkor sem tudta volna vigasztalni, látása akkor sem lett volna megnyugtató látvány, ha éjszakáit, nappalait nem ölte volna a köszvény, amelynek hiába kereste orvosságát, amely sokszor keserves sirásra kényszeritette még az erős férfiembert is.

Ebbe a környezetbe került Szendrey Julia, itt igazán nem önthettek reménytelen lelkébe életkedvet. De mégis barátok között volt, Garay csendesebb, nyugodtabb óráiban szépen tudott beszélni Sándorról, akit a magyar szellem ragyogó csillagának nevezett.

Pest nem tudott szabadulni 1849 októberének szörnyű emlékétől és aki feledni akart, az előtt mindig ott állt örök intőjelnek a komor Uj Épület, amelyben még mindig a magyar foglyok százait őrizték.

Az iróknak, költőknek kellett volna lelket önteni Pest népébe, de hol voltak az irók, s ha jelentkeztek is, hol volt a szerkesztő vagy kiadó, aki kiadta volna irásaikat?

A Pesti Napló 1850 április 24-iki számában egy névtelen nyilvánosan felszólitotta a magyar irókat és költőket, hogy fájdalomokozta hallgatásuktól megválni kezdjenek s munkához készüljenek. Legyen határa a gyászuknak s a határt minél közelebbre, - ha lehet az évet sem várva be - szabja az az ész, mellyel egykor annyi fényt árasztának a hazára és tudományokra, mellyel ők valának szövétnekei a hon világa világosságának...

A Hölgyfutár megjelent. Nagy Ignác szerkesztette, ebben megjelentek ifjabb Árva Imre - Arany János - Szalontáról küldött versei, óvatosan irogatott egy »Sajó« nevü prózairó, aki mögött a beavatottak Jókait tudták. Vörösmarty Pesten volt, őt nem üldözték, mert a forradalmi országgyülés mérsékelt képviselői közé tartozott, de még sem birta Pestet, vidéki magányába vonult. Garay, Bajza, Vahot Imre, Csengery Antal, Sükei Károly és Szilágyi Sándor Pesten élt.

S a Károlyi palotában még mindig ott volt Haynau.

Az egyetemi könyvtár épületétől pár lépésnyire van ez a palota. Szendrey Julia sokszor elindult a katonai parancsnokság felé, sokszor visszafordult, mig végül mégis rászánta magát, jelentkezett Haynau titkáránál és kihallgatást kért.

A hiéna fogadta Petőfinét.

Az asszony utlevelének meghosszabbitását kérte a kormányzótól.

- Hová akar utazni, asszonyom? - kérdezte a táborszernagy.

- Törökországba.

Haynau csudálkozva húzta feljebb sötét szemöldökeit.

- Talán Törökországban újabb forradalmat szerveznek az elmenekült forradalmár urak, s asszonyom ennek az új forradalomnak előkészitése érdekében óhajt kimenni közéjük? Talán összeköttetésben áll azokkal a titkos szervezetekkel, amelyek valószinüleg fennállnak ma is azon félőrültek között, akik azt hiszik, hogy ennek a népnek a császáron kivül valaki más is megadhatja a jövő nyugalmát? Nagyon megbecsülném szolgálatát, asszonyom, ha közölné velem megbizói nevét. Ha átadná nekem azokat a leveleket, amelyeket Kossuth úr után óhajt vinni...

- Én nem viszek semmiféle levelet, - mondotta Julia. - Excellenciádat, úgy tudom, igen érdekli bizonyos Petőfi Sándor nevü költőnek a sorsa. Excellenciád fel akarja köttetni azt a Petőfi nevü költőt, én pedig azért akarok Törökországba menni, hogy ha él, akkor megmentsem magamnak, mert én nem tudok nélküle élni. Ez csak természetes gondolat egy asszonytól, egy feleségtől, egy anyától.

- Ta-ta-ta-ta... - szakitotta félbe Haynau egy kézlegyintéssel Petőfinét. - Nekem igen furcsa tapasztalataim vannak a magyar asszonyokról, feleségekről és anyákról. A szerelem igen szép dolog, de szerelemmel nem lehet megmagyarázni azt, hogy valaki Pestről Konstantinápolyba akar utazni. Ha kegyednek szerelemre van szüksége, azért igazán nem kell Törökországba menni... - mondta gonosz mosollyal.

Az asszony tiltakozásra emelte fel a kezét.

- Excellenciád honnan veszi ezt a...

Haynau nevetve folytatta:

- Azt akarta mondani, hogy merészséget... Hát persze. A forradalmár felesége megkérdezi, hogy a katonai kormányzó hogyan merészel... De nem akarok ilyen szigoruan hivatalos lenni. Én már öreg ember vagyok, egy élet tapasztalatai vannak mögöttem. Nem érdemes asszonyomnak Törökországba menni.

Rövid szünet után hozzátette:

- Azaz egy esetben érdemes: ha politikai megbizatása van és abban az esetben én is ajánlanám, hogy menjen. Leveleit itt szépen elolvasnám, azután elvinné őket Törökországba, tapasztalatait jelentené nekem, vagy barátomnak, Liechtenstein herceg urnak, a levelek tartalmáról tájékoztatna és - ebben az esetben pénzt is szivesen adnék az utra...

Julia csalódottan és kicsit megszégyenülve hagyta ott a katonai kormányzót.

Aznap este nagyobb társaság volt Garayéknál. Garayné meghivta néhány barátnőjét, férje néhány barátját, hogy beszélgetésükkel kicsit felviditsák a beteg Garayt és a lelkibeteg Juliát.

Ott voltak Egressyék, ott volt Csengery Antal, Szilágyi Sándor, Vahot Imre.

Már együtt volt a társaság, amikor görnyedt járású, komor képű fiatal ember érkezett.

Garayné Juliához vitte az ismeretlent.

- Juliskám, bemutatom neked Horvát tanár urat.

- Örvendek... - mondta szertartásosan Petőfiné, maga mellett helyet mutatott Horvátnak.

A tanár nem mutatkozott tulságosan barátkozó természetünek. A kor szokásaihoz hiven udvarolni próbált a fiatal asszonynak, de hamarosan érezhető volt, hogy az udvarlásnak szellemes, kedveskedő, de üres formája nem tartozik rendes mesterségéhez. Julia hangulata sem volt megfelelő ahoz, hogy üres beszéddel töltse el az időt, Horvát szivesebben beszélt a világpolitika eseményeiről, remélte, hogy Törökország megtámadja Ausztriát s tudni vélte, hogy újabb támadás esetén az oroszok, akik 1849 őszén olyan gyorsan és olyan kiábrándultan vonultak ki Magyarországból, már nem sietnének Bécs segitségére.

Anglia! - ez volt a hazafiak új reménysugara. Angliából vártak valami jelentős megmozdulást, hitték, hogy Kossuth esetleg háboruba is bele tudja vinni az angolokat és akkor ismét elölről kezdődik minden Magyarországon. Visszajönnek a bujdosók, visszajöhet Bem...

- Akkor nekem nem kellene Bem után Törökországba menni... - mondta Julia.

- Kegyed Törökországba készül? - kérdezte meglepetten a tanár. - Nem asszonynak való utazás, nem hiszem, hogy birná azokat a fáradalmakat, amelyekkel egy ilyen ut jár.

Petőfiné komoran szembenézett a tanárral.

- Én az elmult telet Erdélyben, a csatamezőkön töltöttem. Lelkemben frissen élt a kin, hogy Sándoromról nem kapok hirt, hogy hiába várom a visszatérését. Szörnyű kétségbeesés uralkodott fölöttem s mégis lebirtam minden fáradtságot, kerestem őt. Igaz, hogy hiába kerestem...

- Megtudott valami bizonyosat, asszonyom?

- Találkoztam emberekkel, akik azt mondják, hogy látták a halott Petőfit. Higyjek-e nekik?

A tanár komolyan válaszolt:

- Hinnie kell. Petőfinek halhatatlan lehetett a lelke, költői neve talán örökké fog élni, műveit meg fogja ismerni az egész müvelt világ, de teste nem volt halhatatlan.

- Én mégis reménykedem, hogy él. Hallom, hogy Bem is megsebesült. Különben is beteg volt. Ilyen állapotában pedig Sándor nem hagyhatta el azt, akit atyja helyett atyjának tisztelt. Meg kell keresnem Bemet. Ehez utlevél kell. Az utlevelet pedig csak Haynau adhatja. Haynau nem hiszi, hogy az uram után megyek. Azt mondja, hogy valami forradalmár szervezet küld Törökországba...

A tanár csudálkozva kérdezte az asszonyt:

- Kegyed Haynaunál volt? A hivatalában? A magyar asszonyok nem szoktak Haynauhoz menni...

Julia haragosan felcsattant:

- Engem nem érdekel az, hogy mit szoktak csinálni a magyar asszonyok. Én csak Sándorommal törődöm s azzal, hogy ha él kis Zoltánom apja, akkor visszaszerezzem őt magamnak és gyermekemnek. Nem vétettem magyarságom ellen, amikor felmentem Haynauhoz, mert ő az egyetlen, aki nekem utlevelet adhat...

A tanár békitgette az asszonyt.

- Hiszen nem is úgy értettem... Csak azt gondoltam, hogy veszedelmes dolog felmenni Haynau hivatalába... Veszedelmes dolog védtelenül kiszolgáltatni magát annak a vérengző őrültnek.

- Meg kell szereznem az utlevelet, - hajtogatta Julia, - meg kell szereznem, mert megőrjit a tétlenség és a bizonytalanság.

Horvát egy darabig gondolkozott, azután tanácsot adott Petőfinének.

- Haynau azt mondotta kegyednek, hogy ha valami titkos összeesküvő társaság küldi Törökországba, akkor ad utlevelet és ad segitséget az utra. Meg lehetne csinálni azt, hogy asszonyom koholna egy ilyen titkos társaságot, hamisitanánk néhány levelet. De ez veszedelmes volna azért, mert asszonyomnak rokonai élnek itthon s vissza akar térni Pestre. Ez a megoldás tehát igen veszedelmes. Maradna egy másik ut. Haynau bizalmasa, Liechtenstein Ferenc herceg táborszernagy, aki a temesvári csatában az osztrák hadsereg egyik parancsnokló tábornoka volt. Erről a Liechtensteinről igen jó hireket hallottam. Emberségesnek, jólelkünek mondják, akinek emellett igen nagy befolyása van Haynaura. Nemcsak befolyása, hanem intézkedési joga is van. Ha például Haynau elmenne pár napra Pestről, Liechtenstein kiadhatná asszonyomnak az utlevelet.

Juliának öröm villant át az arcán.

- El fogok menni ahoz a Liechtenstein herceghez.

XIV.
Bécs, vagy kiutasitás.

A herceg udvariasan hellyel kinálta meg Petőfinét. Maga is leült, figyelmesen nézegette a fiatal asszonyt, tanulmányozta érdekes szépségét. Végighallgatta Petőfiné előadását, pár percig elgondolkozva játszott a papirvágó késével, jól meggondolta a választ.

- Szivesen fogok foglalkozni a kérdéssel, mert ez az utlevélügy mindig eszembe juttatja asszonyom kedves látogatását s lehetővé teszi azt, hogy Pest legérdekesebb asszonyát néha láthassam. Mert azt ugyebár megérti, hogy én nem levelezhetek asszonyommal, üzeneteket sem küldhetek kegyednek, mert nem kockáztathatom azt, hogy valamelyik tisztemet elküldöm s kegyed szállásadója rosszul értelmezett hazafiságból ajtót mutat a tiszt urnak s én akkor kénytelen volnék Garay urat és feleségét megismertetni az Uj Épület kellemességeivel. Tudom, hogy asszonyom számára kellemetlen, ha be kell lépni ebbe az épületbe, de végre is kegyed érdekéről van szó, ezt a kellemetlenséget el kell viselnie. Kérem, hogy minél gyakrabban érdeklődjék, mert minél gyakrabban látom, annál gyakrabban jut eszembe, hogy valamivel tartozom egy szép asszonynak...

Juliát furcsán érintette az öregedő generális széptevése, de magában kénytelen volt elismerni, hogy ez a széptevés nem lépte túl azokat a határokat, amelyek között tisztességgel meg lehet hallgatni az osztrák tábornokot. Liechtenstein Bécsben nevelkedett, életének jelentős része bókokkal tüzdelt, kellemes beszélgetésekben merült ki. Nem tiltakozott a tábornok hangja ellen, mert bensőjében felvillant az öröm érzése: Liechtenstein csakugyan hozzásegitheti tervének végrehajtásához.

Búcsúzóul kezet nyujtott a tábornoknak s az osztrák generális figyelmesen meghajolt, megcsókolta a magyar forradalmár feleségének kezét.

Fetőfiné jókedvüen tért haza Garayékhoz, örömmel dicsekedett Garaynak és feleségének, hogy ugy látszik mégis sikerül a terve.

Este váratlan vendég érkezett: Horvát Árpád tanár úr. Julia örömmel sietett elébe, megragadta a kezét, hálásan szorongatta.

- Maga igen jó tanácsot adott nekem, Horvát.

A tanár ezen az estén is igen szellemesen, most már kellemesebb modorban társalgott. Petőfi költészetéről beszélt, annak nagy jelentőségét fejtegette Julia előtt.

Petőfiné irt Mágocsra, megirta az öreg Szendreynek, hogy terve a legjobb uton halad a megvalósitás felé. Sok-sok csókot küldött a kis Zoltánnak, kérte, hogy vigyázzanak rá, szeretettel neveljék.

Pár nap mulva meglátogatta Liechtenstein herceget a hivatalában. A herceg titkára már ismerősen köszöntötte a szép asszonyt, nem is kérte el névkártyáját, azonnal bejelentette s a herceg fogadta Juliát.

- Boldoggá tette a napomat, asszonyom, - mondta gavallérosan a herceg. - Mióta nálam volt, azóta minden nap gondoltam kegyedre, reméltem, hogy minél előbb abban a szerencsés helyzetben leszek, hogy megismételhetem a legutóbb adott kézcsókot éppen olyan hódolattal, amilyen hódolattal az elsőt adtam...

- És az utlevél? - kérdezte Petőfiné.

- Az utlevél meglesz.

- -

- Horvát tanár úr igen szereti a hölgyeket, kalandjairól igen sokat beszélnek az egyetem környékén s a pesti társaságban, - mondta finoman Garayné. - Nálunk mindig szivesen látott ember volt, bár az én korom nem tett alkalmassá arra, hogy a tanár úr udvarolgasson nekem. Az urammal beszélgettek, történelemről, filozófiáról, irodalomról. Két-három hétben egyszer láttuk. Most meglepő változást tapasztalok. Majdnem minden nap itt van s az uramat, szegényt, igen elhanyagolja. Arra kell gondolnom, hogy miattad jön s most már neked beszél a históriáról, filozófiáról, irodalomról. Igen tudós ember, a vele való társalgás csak kedvező lehet minden müvelt férfira és természetesen minden müvelt hölgyre is...

Horvát Árpád majdnem mindennapos vendég volt Garayéknál. Garayné némi gúnnyal emlegette a történelmet, filozófiát és az irodalmat. A gúnyt rossz helyen alkalmazta, mert Horvát tényleg ezekről a dolgokról beszélt. Julia Horváttal szemben nem érezte a férfi széptevésének hiányát, nem is gondolt arra, hogy a férfit lássa a görnyedt alakban. Horvát igen szépen tudott beszélni Petőfiről...

- -

Garayné egy napon bement Juliához, óvatosan bezárta az ajtót, aztán halkan, nehogy bárki is meghallja a kérdést, megkérdezte Petőfinét:

- Nem gondolod, Juliskám, hogy a pesti társaságban furcsa gondolatokat ébreszthetnek azok a látogatások, amelyeket te a katonai kormányzóságon teszel? Tegnap Egressyéknél voltam, Egressyné azt mondja, hogy ő Bajzáéktól hallotta, a Pilvaxban már szatirikus históriákat mesélnek bizonyos fiatalasszonyról, akit nem neveznek meg, de akiben te rád lehet ismerni. Azt mondják, hogy legalább furcsa, - ha ugyan nem használnak súlyosabb kifejezéseket, - hogy egy fiatal s a szabadságharc viharai közben elveszett költő özvegye, aki még nem is bizonyos abban, hogy férje nem tér vissza többé, szinte mindennapos vendég a katonai kormányzó egyik előkelő barátjánál. Sőt olyan hireket is mondanak, ezeket azonban én nem hiszem el, hogy azon előkelő katonatiszt, aki valami herceg s hozzá tábornok is, már az uccán is találkozott a fiatal özveggyel, aki még nem biztos az özvegységében, s együtt sétálgattak...

Julia szemében megvillant a harag.

- Tudjátok, hogy nem a tábornok úr udvarlására megyek Haynau hivatalába. Tudjátok jól, hogy Törökországba akarok menni, hogy bizonyosságot szerezzek Sándorom sorsáról. Az a tábornok, aki eddig, mondhatom, igen úri módon viselkedett velem szemben, támogatását igérte, hogy megkaphatom az utlevelet. Nem törődöm azzal, hogy mit beszélnek rólam, mert engem csak Sándorom sorsa érdekel. A pesti társaság jól értesült asszonyai máson koptathatnák a nyelvüket, nem az én szerencsétlenségemen. Én igen szivesen ülnék közöttük, - de csak Sándorommal együtt. Az ő beszélgetéseik, pletykálkodásaik egy lépéssel sem vinnének közelebb elhatározásom végrehajtásához.

- S hogy én a tábornokkal sétáltam az uccán? - felkacagott. - Igen! Én a Kerepesi-utról jöttem, a Barátok temploma előtt találkoztam a tábornokkal, aki hivatalába sietett. Köszöntött és hazáig kisért. Igen! Hazáig kisért. A szomszéd uccasaroktól eddig a házig. Ajánlanám Bajzáéknak, Egressynének és a Pilvax-beli társaságnak is, amelynek létét nem hiszem, jöjjenek ide, mérjék le azt a 150 lépést, amelyen végigkisért a tábornok. Eggyel több adatuk lesz ellenem, legalább tudni fogják azt, hogy 150 lépésnyire kisért...

Május közepén hónapos szobát bérelt magának a Kalap uccában, odaköltözött.

Május 19-én Szendrey Juliát beidézték a rendőrségre. Honnan jött, kicsoda, hol született, hol lakott, kicsoda az apja, miből él, kitől kap pénzt és miért kap pénzt? - ezt kérdezték tőle.

Julia válaszolt a kérdésekre. Erdélyből jött. Petőfi Sándor neje, keszthelyi születésü, kolozsvári lakos volt, először Pesten, még előbb Erdődön lakott, apja Szendrey Ignác, ő tartja el. Április 24-én érkezett Erdélyből Pestre.

Az utlevelét kérték.

Kéznél volt, átadta a kolozsvári utlevelet, amit Urbán ezredes állittatott ki.

- Nekem utlevélre van szükségem, hogy Pesten tartózkodhassak? - kérdezte meglepetten Julia.

- A katonai kormányzóság engedélyére van szükség, hogy lejárt erdélyi utlevelével Pesten élhessen, itt tartózkodhasson.

Petőfiné ijedten hallgatta a hivatalos hangon előadott magyarázatokat.

- Erre nem gondoltam...

Azután eszébe jutott Liechtenstein. A herceg segitségére lehet, könnyen megszerezheti számára a pesti tartózkodási engedélyt, könnyen meghosszabbithatja erdélyi utlevelét.

Azonnal Liechtensteinhez ment, aki fogadta őt. Meghallgatta az előadását, azután Petőfiné nagy meglepetésére igen gondterhelten, pesszimisztikusan szólt:

- Ha akarják, elhiszik, hogy kegyed Szendrey Ignáctól kapja a pénzt élete fentartásához. Ha nem akarják hinni, akkor kegyed aligha maradhat Pesten. A rendőrség tudja a kötelességét, abba mi nem avatkozhatunk bele. Legfeljebb arról lehetne szó...

Felkelt iróasztala mellől, az asszonyhoz lépett, vállára tette a kezét:

- ...ha például Liechtenstein Ferenc herceg elmegy a rendőrigazgatóhoz és azt mondja neki, hogy Szendrey Julia pesti tartózkodásáért vállalja a felelősséget. Biztosan tudja, hogy ez a hölgy politikailag megbizható, életmódja ellen erkölcsi kifogást emelni nem lehet, akkor a rendőrfőnök valószinűleg azt fogja mondani, hogy nem okoz kellemetlenséget annak a hölgynek, akiért egy tábornok felelősséget vállal. De gondolja meg, asszonyom, vállalhatom-e én ezt a felelősséget? Milyen előny származik rám abból, hogy aszszonyomat kimentem kellemetlen helyzetéből.

Julia megdöbbenve nézte a tábornokot. Arra soha nem gondolt, hogy ilyen helyzetbe is kerülhet vele szemben.

- Ön mit gondol felőlem?

A tábornok furcsa mosollyal vonogatta a vállát:

- Az ön kezében van a választás kulcsa. Az történik, amit kegyed akar, de ez áldozatok nélkül aligha fog menni.

Petőfiné sarkon fordult, elrohant.

Aznap este kopogtak az ajtaján. Nem várt vendéget, legkevésbbé várta azt, aki érkezett.

- Herceg! Mit gondol?

A tábornok belépett a kis hónapos szobába, ledobta köpönyegét, otthonosan letelepedett a pamlagra.

- Nem szeretném, ha kegyed félreismerné a helyzetet. Egy költő felesége, olyan nevet visel, amelyet a forradalom kompromittált. Igen súlyosan kompromittált. Annyira, hogyha én ma este aláirnék egy parancsot, hogy Petőfiné Szendrey Juliát vigyék be az Uj Épületbe, emiatt az intézkedés miatt senki sem tenne nekem szemrehányást. Kegyed Pestre jött. Ha akarom, elhiszem, hogy tisztességes, rendes szándékai voltak. Ha nem akarom és élek a forradalmárokkal szemben kötelező gyanúval, azt kell mondanom, hogy valami államellenes céllal jött ide, ahol semmi keresnivalója nincs. Vagyont nem hagyott Pesten, vagyonát menteni nem jött. Ha akarom, elhiszem, hogy tisztességesen, erkölcsösen él és az életéhez szükséges pénzt apjától kapja. Ha élek a forradalmárokkal szemben szükséges gyanúval, akkor mondhatom azt is, vagy legalább hihetem azt, hogy erkölcstelen úton szerez pénzt. Vagy erkölcstelen úton, vagy pedig politikai érdemeiért kap jutalmat valami titkos szervezkedéstől. Akár egyiket, akár másikat hiszem, fölöslegesnek kell mondanom Pesten tartózkodását. Meg kell értenem azt, hogy a rendőrség gyanúval kiséri minden lépését és mint császári tisztnek, támogatnom kell a rendfentartókat. Ha én nem nézem jóindulattal itt tartózkodását, már holnap jöhetnek kegyedért és eltoloncolják arra a helyre, ahol tartózkodása nem lehet aggályos a kormányhatalomnak. Kegyed itt elveszitette tartózkodási lehetősége alapját és teljesen ki van szolgáltatva a hatóságnak, amely kénye-kedve szerint bánik el kegyeddel...

Julia sötéten meredt a hercegre.

- És ön, aki olyan figyelmesnek, annyira úrnak mutatkozott, nem lépne közbe, hogy megakadályozza az igazságtalanságot?

A herceg a vállát vonogatta.

- Ne beszéljünk ilyen nagy szavakat, hogy igazság, vagy igazságtalanság. Azért jöttem kegyedhez, hogy figyelmeztessem helyzetére s egyuttal felajánljam szolgálataimat. De ezekért a szolgálatokért már én is szolgálatokat kérek... Ön ért engem...

Julia két tenyerébe hajtotta a fejét:

- Ó! hát ennyit ért a gavallériája?! Csak azért volt úr, hogy szándékait takargassa, kifosztani törekedjék egy védtelen asszonyt...

Liechtenstein felkelt, vette a köpönyegét, búcsúzott.

- Jól fontolja meg azt, amit mondottam... Most egy darabig nem fogja zaklatni senki, nyugodtan gondolkozhat, hogy mit válaszoljon nekem... Én ráérek várakozni, s - talán megkaphatja majd az utlevelet Törökországba is. Vagy - megkaphatja a kiutasitását és csavargókkal együtt fogják eltoloncolni Erdélybe...

- -

Garayné sajnálkozva kérdezte az urát:

- Hát hihetted volna? Tegnap este Liechtenstein Julia lakásán volt. Közel egy óra hosszat tartózkodott ott, távozása után Julia nem mozdult ki a lakásból, látszik, hogy nem akarta mutatni magát...

A költő bosszúsan félbeszakitotta a történetet:

- Hagyjatok békét annak a szerencsétlennek! Ki tudja, mi a baja, miért ment hozzá a herceg...

Rettenetesen kinozta a köszvény, visszahúzódott a szobájába, jajgatott kinjában.

A felesége gyorsan átment Egressyékhez. Ott már hallottak a szörnyüségről.

- -

Ferenc József császár 1850 juniusában az európai közvélemény nyomásának engedve, Haynau táborszernagyot felmentette Magyarország katonai kormányzatának vezetése alól, hivatalát feloszlatta, főtisztjeit visszarendelte csapataikhoz Bécsbe, központi szolgálatra.

- -

Julia keservesen vonszolta a keresztjét. Elkészült a legrosszabbra és azt hitte, hogy a legjobb hirt hallotta, mikor ujságolták a városban, hogy Haynaut visszahivták és uj, szabadabb idők jönnek.

Hallotta, hogy Haynauval együtt Liechtenstein is távozik Pestről.

A rendőrség nem zaklatta.

Megnyugodott.

Julius 10-én levelet irt Mezőberénybe, Orlay Petrics Somának, azt hitte, hogy már megnyugodhat, nem zaklatja senki és összegyüjtheti magának mindazt, ami a Sándoré volt. Az emlékek legjava Mezőberényben volt, Orlayéknál. Otthagyta Petőfi a tárcáját, irásait, sok apróságát, mikor Arad helyett Erdély felé, a halálba indult.

> »Kérem, *édes Petri*, - irta Orlaynak, - ha lehetséges, halassza el utját még négy-öt napig, mert akkor ott leendek Önöknél. Ha nem lenne egészen rendben ott levő holmim, szedje kérem, addig össze, hogy mindent együtt találhassak. Különösen arra kérem, hogy Sándornak minden betüjét, minden szeletke papirját megtaláljam, mert azokat, mint legszentebb ereklyéimet kivánom megőrizni. Azon skizzeket, mellyekben Sándort lerajzolta, ha kiadta volna a háztól, szerezze addig vissza, kimondhatatlanul szeretném látni. Kivált a mit tavaly nekem igért, hol pipázgatva és olvasva van levéve. Akkor is azért nem kaphattam meg, mert nem volt otthonn. Nagyon rosszul esnék, ha most is úgy történnék. Isten áldja meg!
>
> rokona
>
> *Petőfiné*.«

Négy-öt nap mulva csakugyan elutazott Mezőberénybe. Orlayéktól megkapta Sándor irásait, megkapta a kért képeket is és boldogan tért vissza Pestre, telve örömmel: valamivel több emléket tudott maga mellé halmozni, úgy érezte, hogy minden betűvel, amit Petőfi irt, közelebb jutott Sándorhoz.

Hazaérkezett. A Kalap uccai lakásban üzenet várta:

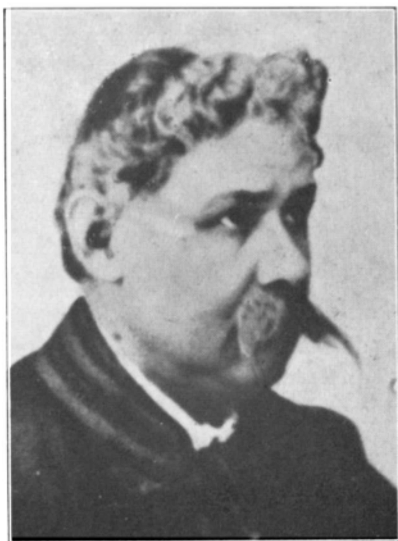
- Liechtenstein herceg hivatja a parancsnokságra.

Szorongva, aggodalmakkal megtelve ment a herceghez. Liechtenstein leültette és megkérdezte, hogy mi a válasza?

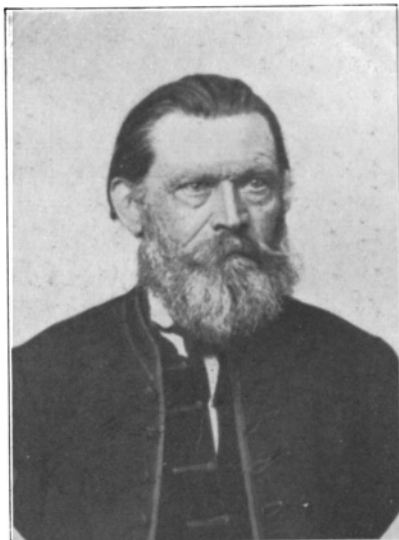
- Asszonyom, én most Bécsbe megyek. Boldogan viszem magammal a császárvárosba, ha kedvező választ ad nekem. Nem feleségnek, mert feleségem van. De Bécs nagy város, kegyed is boldog lehet, a hercegné sem szenved veszteséget. Választhat: velem jön Bécsbe, vagy kiutasittatom... - Gúnyos mosollyal folytatta: - Kegyed persze azt hitte, hogy Haynau őexcellenciáját visszahivták, s ezután már nem kell utlevél, nem kell számot adni napjairól a rendőrségnek... Tévedett és - az én szavam még számit...

Otthon Julia az asztalra borult, felsirt nagy-nagy fájdalmában:

- Hát nincs segitség?!

Arany János.

Szendrey Ignác.

Garay János.

Petőfi István.

VII.

XV.
A második házasság.

Julia a Liechtensteinnel folytatott beszélgetés után összeomolva, összetörve tért vissza a kalapuccai kis lakásba. Már kezdett beletörődni abba, hogy Petőfi nem tér vissza többé, hogy özvegységben kell leélnie napjait és bizakodott, hogy hátralévő éveit - olyan fiatal volt még és olyan sok hátralévő évre számithatott - Petőfi Sándor emléke ápolásának és a kis Zoltán nevelésének szentelheti. Nem látta még tisztán, hogy Szendrey Ignáccal hogy fog megegyezni pénzügyi dolgokról, de bizott abban, hogy apja, aki sohasem hagyta el, mikor válságos helyzetbe került, most is támogatni fogja és vagy Mágocson, vagy Pesten módot ad neki csendes, nyugodt élethez.

Pesten akart maradni, itt akart kibérelni egy kis lakást, ahol meghúzódott volna addig, amig az öreg Szendrey meg nem unná a munkát - ez most már csak rövid idő kérdése volt - és maga is Pestre költözik, itt házat vesz és apa és leánya, a kis unokának, no meg természetesen Julia hugának, Marikának, nevelésével tölti az időt.

Szendrey Ignác sohasem beszélt a vagyoni viszonyairól, Julia mégis meg volt győződve arról, hogy a Károlyiak uradalmi főfelügyelőjének van annyi anyagi tehetősége, hogy fenntarthat egy mágocsi és egy pesti háztartást, később pedig vásárolhat Pesten egy fészket, ahol az egész család meghúzódik.

Julia tudta, hogy az öreg Szendrey levelezésben áll a Janisch-féle nevelőintézettel, ősszel ott akarja elhelyezni Marikát, hogy a kislány megszerezze azt a nevelést, ami egy Szendrey kisasszonynál elmaradhatatlan. Petőfiné boldogan gondolt arra, hogy ősszel már Pesten lesz Marika is, Marika, aki őt mindenkinél jobban szerette s akinél közelebb csak Petőfi állt Julia szivéhez.

Liechtenstein herceg felszólitása ugy hatott az asszonyra, mint a villámcsapás. Azt hitte, hogy megmenekült minden bajból s egyszerre kiderült, hogy csak most érkezett meg a legnagyobb bajokhoz. Olyan szituációba került, amelyből igen nehéz volt tisztességgel menekülni.

S a városban annyit beszéltek Petőfi özvegyéről... A szerencsétlen asszonyt nem értette meg senki, cselekedetei mögött szenzációkat, pikáns botrányokat kerestek.

Milyen jól esett ekkor a Magyar Emléklapok-ban hallani Arany János szavát, aki szalontai visszavonultságából verset küldött Juliának, elsiratta a nagy közös veszteséget: Petőfi elvesztét. Kettőjük közös fájdalmán kesergett a szalontai poéta.

Julia egész összetört szivét beleöntötte a válaszba:

»VÁLASZ

a Magyar Emléklapokban megjelent »Emléklapra« czimü költeményre A-nak.

Baráti kezeid irák meg emlékkönyvem leggyászosabb lapját; de vedd azért mégis köszönetemet!

Emlékezeted nyujtá az első gyászfüzért, s én meghajtva fejemet borulok elédbe, hogy azt homlokomra tüzzed.

Oda, hová még csak olly rövid idő előtt szived barátja a menyasszonyi koszorút tűzé, hogy illőképen fölékesitve vezethessen be a boldogság menyországába...

Kora veszteség hervasztá le e koszorú minden levelét. Jókor érkezél, résztvevő barát, hogy helyébe gyászjeledet illeszd. A kínszenvedésnek töviskoronáját a boldogságnak myrtusága helyett!

Vedd érte mégis köszönetemet. -

Jól mondod, hogy szíved kiáradt könyüitől nehézzé vált az emlékjel. Ne bánd. Csillagokká válnak azok lelkem elborult éjében, hogy vissza vezéreljenek a hit elvesztett utjára, hogy kétkedő szivemmel ismét láttassák a szeretet és barátság létezését.

Hadd e drága könyeket leperegni arczomra. Jóltevők azok nekem, mint kiszáradt földnek a szomját enyhitő esőcseppek.

Hiába függ terhes felhősereg a puszták égő homoktengere fölött; nem nyitja föl kebelét, hogy hűs esővel könnyitse a puszta tikkasztó, forró levegőjét, csak villámaival és förgetegeivel száll el fölötte.

Ez sorsa az én szivemnek is. Nincs a gyötrelemnek enyhitő könnye számára, csak romboló zivatara és sujtó villáma. -

Kit te keressz, én is már rég keresem. Miként te kérdezed, én is ugy kérdezem: hősök temetője lett-e nyughelye? bujdosás nyomora űzi-e lépteit? enyészet martaléka lett-e azon szív, melly isteni tüzéből annyi szent szikrát nyujtott eleményül szegény népe szivébe? vagy talán jéggé fagyaszthatná a hazátlanság e lelket, hogy többé nem emlékezik reánk, kik, bár hazánkban vagyunk, még is miként ő, érezzük a hazátlanság kínait? -

Panaszlod, jó barát, hogy nevét sem hallod. De ám hallom én. Ne hidd, hogy elfeledék nevét. Sokszor emlegetik. Tudod miként?

Említik nevét, azon tiszta, szent nevet, de ám úgy, hogy ha igazság volna a földön, megnémulna a nyelv, melly azt kiejté.

Kinek lelkét, mint ember és mint polgár, nem lepé a szennynek még csak porszeme sem, annak *nevét* most, midőn nincs ki védelmezze, sárral dobálja az utczai tömeg, azt támadván meg, ki legdrágább kincse volt szivének; azt kit ő neve viselésére méltónak talált, elhagyatottságában ragályos nyelvével támadván meg a fekélyes rágalom.

Igen, igen. Üvöltő zajjal üldözik őt, mérges körmökkel tépik szét szivét... S ha ez üldözésben fáradtan lerogynék, tapsoló káröröm kaczagná az utósó hangot füleibe és a gúny torzvonásain halna el megtört szemeinek végtekintete.

Látod, jó barátom, igy emlékeznek reá, és földre taposván azt, kit ő szívére méltatott, igy szentelik emlékezetét! -

A nemzet szívéről beszélsz! Tartósabb helyet keress, melly szilárdabban őrizheti meg az emlékezetet.

Az igaz, márványoszlophoz hasonlitható ez, mellyre arany betűkkel irvák az alatta fekvő megholtnak neve és érdemei.

De ám ha kezedben a hatalom arany pálczája bátran léphetsz e büszke óriás mellé, megsemmisítheted rajta az igazság betüit, sima táblává faraghatod, mellyen semmi ne álljon, vagy rávésheted helyébe a galád hazugság szavait, - tűrni fogja s nem boruland reád, hogy szétzúzzon gazságodért...

Illyen élettelen, öntudatlan emlékoszlop most a nemzet szíve.

Igen, ha olly szívben élhetne érzelem és emlékezet, melly megszünt dobogni és életjel nélkül fekszik a kihült kebelben. -

---

> Hallgass, barátom, károdra lehet még az emlékezet is. Mondj inkább agg dajka-mesét gyermekeidnek. Mondj nekik regét a pusztítás, a vész szelleméről, és mondd nekik, hogy ez a valóság; hogy az, mit ez utósó években láttak, hallottak, az mind csak álom, néhány rajongótul álmodva és elbeszélve.
>
> Intsd meg őket, hogy abból többé semmit ne keressenek, mert a valóság ostorozó keze fölveré az álmadozókat, és szétüzé a széles világba a megátalkodott rajongókat.
>
> De ne feledd egyszersmind kitárni előttök ez álom nagyszerüségét, hadd tudjanak legalább annyit, hogy a nagyvilág beszél róla, mit kis nemzetünk álmodott...
>
> Csak a való megismerésétől őrizd meg őket. Ők nem edződtek, mint mi, hosszas küzdés által, az ő gyönge éltöket fölemészthetné a veszteség leplezetlen tudata, vagy hazátlan bujdosásra inditaná ifju lábaikat...
>
> És sujthatna-e keményebben a büntetés istene, mintha majd gyermektelenül kellene eltölteni aggságunk rideg napjait, miután hazátlanul sírtuk el ifjuságunkat?...

> Isten veled, hű barátom! ha nem elégszel meg önnön fájdalmaiddal, szaggasd le ismét tompa egykedvüségem kérgét, hogy ajkaimra áradván a keserűség, elmondjam neked az emlékezet s a reménytelenség véres gyötrelmeit. -
>
> *P-né.*«

A szerencsétlen asszony kétségbeesett kitörése nem állithatta meg a mendemondákat. A közvéleménynek mindig botrányokra volt szüksége és a botrányok számára találhatott volna-e érdekesebb alakot, mint Petőfinét?

Hiszen a segesvári csata elveszett halottjáról ekkor már nem mint népköltőről, hanem mint a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjáról kezdtek beszélni s minél hatalmasabbra nőtt Petőfi alakja, annál magasabbra emelkedett mellette Julia s annál súlyosabbak, annál érdekesebbek voltak a pletykák, amelyekbe belekeverhették az asszonyt, aki legsúlyosabb válságaiban sem tudott eljutni az őszinteségnek ahhoz a fokához, hogy elment volna egy laphoz s nyilt, határozott nyilatkozatban utasitotta volna vissza a támadásokat.

Julia nem tudta megérteni azt, hogy Petőfi asszonyát lehúzhatják a sárba azok, akik Petőfinek barátai, tisztelői voltak s akik - semmi kompromittálót nem tudhattak Petőfi özvegyéről.

Állta a szörnyű harcot a közvéleménnyel, amelyben olyan kevés megértő hang szólalt meg mellette s ebben a harcos időben, amikor már beletörődött abba, hogy a további meghurcoltatástól csak újabb, más botrányok keletkezése, az idő múlása mentheti meg, csak akkor szabadulhat, ha a rágalmazók más, nála érdekesebb alakot találhatnak mendemondáik sötét céljához, - az osztrák herceg, akit a magyarok tiszteltek, mert sokszor szembehelyezkedett Haynauval, mert tudták róla, hogy helytelenitette a hiéna vadállati uralmát, vele szemben olyan kegyetlennek, kérlelhetetlennek mutatkozott, feladta neki a rettenetes kérdést, amire nem talált választ:

- Rendőrkézre kerül, kitoloncolják Pestről, mint egy utolsó senkit, durva rendőrök hurcolják végig az országon, viszik Erdélybe, ott odadobják újabb ismeretlen, előre ki nem számitható veszedelmeknek, vagy pedig Bécsbe megy a herceggel.

Napokig nem mozdult a lakásáról.

Rendezte azokat az irásokat, amiket Orlayéktól hozott, szépen rendberakta Petőfi minden kéziratát, összegyüjtött minden szeletke papirt, amelyen Sándor kezeirása volt, azután asztalhoz ült és kezdte irni a maga szerencsétlenségét.

S ekkor kapott egy levelet Lauka Gusztávtól, aki megszokott humorizáló, jókedvü hangján kérdezősködött: igazak-e azok a hirek, amelyek szerint a pesti gavallérok nagyon udvarolgatnak Petőfi özvegyének s Julia talán már másodszor is férjhezment. Lauka azt hallotta, hogy Szilágyi vagy Sükei a kiválasztottak. A kettő közül melyik? Vagy talán egy harmadik?

Julia válaszolt Laukának:

> » ...ugyan barátom, mit gondol, hogy még ön is megzavarja a fejemet aggodalmaival és valóban misztikus gyanusitgatásaival? Mi lelte önt? Hiszen énhozzám a szó-szoros értelmében senki, de senki sem jár!«

Julius 20-án üzent Horvát Árpádért. Kérette, hogy látogassa őt meg lakásán, fontos és sürgős közlendői volnának. A fiatal tanár azonnal Petőfinéhez ment. Kisirt szemekkel, összetörten találta az asszonyt. Julia asztalán lepecsételt csomag feküdt, ezt átnyujtotta Horvátnak.

- Mindazok közt, kikkel az utóbbi időkben megismerkedtem, ön az, akit leginkább tanultam becsülni s aki iránt legtöbb bizalommal viseltetem. Éppen azért fordulok most önhöz, felkérve: sziveskedjék ezt a csomagot magához venni s azt, ha két hét mulva sem térnék vissza Pestre, a benne foglalt irományokkal együtt felbontatlanul elégetni...

Hogy mi volt ebben a csomagban, azt máig sem tudjuk.

Horvát Árpád átvette a csomagot, némi csudálkozással magyarázatot kért:

- Milyen szándékai vannak, asszonyom, hogy ilyen végrendeletfélét csinál?

- Miért kérdezi a szándékaimat? A szándék legyen az én titkom. Csak arra kérem, őrizze meg ezeket az irományokat, hogy ne jusson idegen kézbe. Vagy terhelem ezzel a kérésemmel?

A tanár elégedetlenül csóválta a fejét.

- Micsoda érthetetlen és alaptalan gyanúsítás ez? Petőfi özvegye mindig kérhet tőlem bármit, sőt parancsolhat nekem s én mindenkor teljesitem parancsát. De meg kell engednie, hogy kiváncsi legyek, kérdezősködjek. Mi történt? Valami újabb veszély?

Julia könnyein áttörő gúnyos mosollyal felelt:

- Ó! Nincs semmi veszély... Petőfi özvegyét ki fogják toloncolni Pestről, de reménye lehet arra, hogy egy osztrák herceg úr, akit az utóbbi időben sokat emlegettek Szendrey Juliával kapcsolatban, megmenti Petőfi özvegyét, kényelmes, kellemes életet biztosit számára - Bécsben...

Horvát megdöbbenve hallotta a felvilágositást, azután részleteket kérdezett. Juliát nehéz volt szólásra birnia, de azután mégis beszélt, elmondott mindent, csak a befejezést mondotta nagyon bizonytalanul.

- Bécsbe menni... szörnyű kivánság, szörnyű gondolat. Ön megérti, hogy itt nem maradhatok. El kell mennem innen... Mit tudom én, hogy hová? Nem tudom, van-e még zug ebben az országban, ahol vissza tudnák adni a magamban való bizakodást...

- Hová akar menni?

Egy bizonytalan mozdulat volt a válasz. Horvát szemrehányó tekintettel kérdőre vonta Juliát.

- Kegyed már sokat beszélt nekem arról, hogy tőr vagy méreg között kell választania! Talán megint ez az őrültség kisérti?...

Julia halkan szólt:

- És ha ugy volna...

A tanár energikusan felcsattant:

- Micsoda őrült gondolat ez megint? Kicsoda ön? Egy gyámoltalan senki, akinek bajai vannak az életben és azonnal a halálhoz menekül. Ennyit tanult kegyed fiatalságában és ennyit tanult Petőfitől? Kegyednek gyermeke van. Kire akarja bizni ezt a gyermeket? Az öreg Szendrey Ignácra? És ha ne adja az Isten, de ugy történne, hogy az öreg Szendrey meghal, ki fogja felnevelni Petőfi gyermekét?

- A hugom...

- A huga, aki még maga is nevelésre szorul? Micsoda tervek ezek? Petőfi özvegyének lenni nagy tisztesség. Petőfi gyermeke anyjának lenni még nagyobb tisztesség. Ezt a gyermeket nem lehet kidobni az élet viharzó tengerére csak azért, mert kegyedről itt Pesten pletykákat terjesztenek s mert egy vénülő hercegnek megtetszett kegyed szépsége. Ha valóban megtenné azt, amit tervez, akkor megérdemelné, hogy örökre kitöröljék nevét Petőfi mellől.

Julia kinlódva hallgatta a tanár által mondottakat, de kénytelen volt beismerni, hogy igaza van Horvátnak.

- Hát mit tegyek? Hol van itt a segitség?

A tanár lassan, vontatottan, minden szótagot hangsulyozva felelt:

- Kegyed igen nehéz helyzetben van itt Pesten. Ki van szolgáltatva a herceg jó vagy rosszindulatának. Nem pesti polgárnő, tehát kiutasithatják innen, örökre elvághatják az utját annak, hogy Petőfihez méltó életet éljen, hogy ápolhassa a nagy költő kultuszát. A legutóbb vett hirek szerint kétségtelen, fájdalom, hogy Sándor, mint hőse nemzetének, elesett. Bárki e haza határai között szerencsésnek fogja magát tartani, ha özvegyének ifju életét megmentve, őt nőül birhatja...

Julia csudálkozva hallgatta a tanárt.

- S e házassággal megmentenének minden bajtól?

- Pesti polgárnő lenne...

- És ki volna az az akárki, - kérdezte gúnyosan Julia, - aki Petőfi özvegyének ifjú életét megmentené...

Horvát nyugodtan válaszolt, mint aki régi elhatározását váltja valóra:

- Ha nagysád férjéül elfogad, akár én is...

- -

Julia később ezt mondta Vachottnénak, egykori intézeti barátnőjének, lelkiállapotáról:

- Menhely vagy öngyilkosság között kelle választani s mert Sándor fia miatt élni, ha lehetséges, kötelességemnek tartám, s nevéhez méltóbbnak tetszék a férjhezmenetelem, mintha az elutasitott tolakodók jó hirnevemtől megfosztanak, Horvát Árpád ajánlatát elfogadtam és neje levék.

- -

- És fog tudni kegyed engem szeretni? - kérdezte Horvát.

- A mi ismeretségünk annyira új és annyira rövid, hogy mély szenvedélyről szó sem lehet, - válaszolt Julia. - Azt azonban hiszem, hogy e lépést egyikünk sem fogja megbánni.

Horvát tiszteletteljesen megcsókolta a fiatal asszony kezét.

- Sürgősen meg kell kötnünk a házasságot, hogy utját vágjuk minden hatósági kellemetlenkedésnek, - mondotta, - Titkolnunk kell a dolgot, nehogy a rendőrség hirt vegyen kegyed elhatározásáról.

Ez egy szombati napon történt. A furcsa asszonykérés után Horvát elbúcsúzott Juliától, Ráth József lipótvárosi káplánhoz ment, aki jó ismerőse volt. A tanár őszintén feltárta a helyzetet a káplán előtt, támogatását kérte Szántófy Antal plébánosnál. Ráth bement a plébánoshoz, engedélyét kérte ahoz, hogy másnap délelőtt lehetőleg titokban megtarthassák az esküvőt. Szántófy indokoltnak látta a titoktartást és a sietséget is. Megadta a kihirdetés alóli felmentést, csak egy nyilatkozatot kért Petőfinétől, amelyben az asszony kiszolgáltatja azokat az adatokat, amelyek Petőfi Sándor holttányilvánitásához szükségesek.

Másnap Szendrey Julia, Horvát Árpád és ennek öccse, Horvát Gyula, megjelent a plébánosnál.

Julia a következő nyilatkozatot adta:

»Az egyház kivánságára, részéről terhelő felelősség elháritása végett kijelentem, hogy legszorgalmasabb fürkészéseim és bizonyságot adó adataim tökéletesen meggyőzének a felől, hogy Petőfi Sándor az erdélyi csatákban elesett. A csatatereket összejárván, ennek és a külföldről jött többnemü tudósitások következtében ezen meggyőződésemre, ha szükséges volna, lelkiismeretesen hitet is képes vagyok letenni. Ezen állitásom igazsága mellett szól néhány szemtanunak vallomása, kiket bizonságtételért bármikor felhivhatok: Nevezetesen Udvarhelyszékben, Kereszturon lakó gyógyszerész, kinek nevét ugyan nem tudom, de őt szükség esetében tanuul felkérni magamat kötelezem, ki azon időben az erdélyi főseregnél lévén, ebbeli tudakozásaimra azt felelé: ő Petőfi Sándort azon pillanatban látá utoljára, midőn ez kozákok által körülvétetve, szakasztatott el a futó hadseregtől. Ezentul többet nem látták s a valószinüség ottani elvesztét bizonyitja, mit még hitelesebbé tesz udvarhelyszéki katonai parancsnok B. Hayte azon állitása, mely szerint ő a csata lefolyása után a csatatért följárván, a halottak között talált egy holttestet, mit öltönyei és alakja leirásából biztosan lehet férjem, Petőfi Sándorénak elismerni.

Pest, julius 21. 1850.

Szendrey Julia.«

A plébános átvette a nyilatkozatot, azt rendbenvalónak találta, s minthogy már az ő értesülései is azt bizonyitották, hogy Petőfi nem lehet életben, megáldotta Horvát Árpád és Petőfiné házasságát. A templomban a szertartás alatt senki sem volt jelen, még az egyházfi sem. Horvát Gyula és Ráth József káplán tanuskodott a házasságkötésnél.

Az esketés megtörténte után a plébános beirta az anyakönyvbe a fiatal párt. Jól meggondolva azokat a dolgokat, amelyeket Horvát Árpád a rendőrség üldözéséről és Liechtenstein fondorlatairól elmondott s amelyeket Julia megerősitett, a hazafias érzésü plébános nem irta be az anyakönyvbe Petőfi nevét.

A bejegyzés szerint a házasságot kötött felek: H o r v á t Á r p á d é s S z e n d r e y J u l i a - h a j a d o n…

A pap remélte, hogy ha idegen betekint az anyakönyvbe, Szendrey Julia nevét nem találja olyan feltünőnek, mintha ott Petőfi Sándor özvegye szerepelne. Különösen a hivatalos tudakozódásokra gondolt s a jövő igazolta őt. Csak 1853-ban lett figyelmes a legmagasabb kormányhatóság Horvát Árpád és Szendrey Julia házasságára s ekkor Szántófyt jelentéstételre is szólitották...

A házasságkötés tiz nappal Petőfi halálának évfordulója előtt történt.

Horvát Árpád a templomból hazakisérte Juliát kalapuccai lakására. De csak a kapuig. A kapuban Julia - most már Horvát Árpádné - elbúcsúzott a férjétől:

- Én holnap leutazom atyámhoz Mágocsra, értesitem őt életem megváltozott soráról. Ön tiz nap mulva jöjjön le utánam Mágocsra, akkor együtt visszatérünk Pestre.

Horvát Árpádné másnap Mágocsra utazott.

Horvát Árpád tiz nap mulva követte.

XVI.
„Egy barátunk szép özvegye második házasságra lépett...”

A Hölgyfutár augusztus 5-i számában kis hirt közölt, amely óriási feltünést keltett a pesti társaságban:

»*Petőfi* S. hitvese e napokban másodszor férjhezment Horvát Árpádhoz s eszerint most már bizonyosnak tarthatjuk, hogy letünt gyászos napjaink folytán jobblétre költözött derék költőnk.«

Másnap ismét megjelent egy kis hir a Hölgyfutár-ban:

»*Egy barátunk* szép özvegye nemrég második házasságra lépvén egy élő barátunkkal, azon tanakodtunk, hogy a menyasszonyt tartsuk-é boldogabbnak vagy a vőlegényt. E habozás közt végre azon határzathoz jutánk, hogy alkalmasint legboldogabbnak tarthatjuk barátunkat; ámde nem az élőt, hanem az elhunytat.«

A Pesti Napló ugyanaznap a Vegyes hirek és események rovatában emlékszik meg a házasságról:

»Néhány nap óta beszélik itt amott, hogy a fővárosban egy házasság történt, mellyről nem is álmodott, nem mert álmodni a prózai világ... Senkisem akarta hinni, mindenki tréfának vagy ráfogásnak magyarázta... Pedig sem tréfa, sem ráfogás. Már a *Hölgyfutár* is közli, hogy Petőfi Sándor neje, Horvát Árpád egyetemi tanárhoz ment nőül. Eszünkbe jut itt egy régebbi házasság, midőn a honvéd felesége azon jó reményben, hogy férje elesett, - más férfinek oldala mellé esküdött. A honvéd nemsokára előjött. Látta, mi történt s nagy fájdalmának miatta, csak annyit birt mondani, hogy semmit sem mondott; hanem kárörömmel odább állott s többé meg nem házasodott.«

A fiatal pár együtt mindössze két-három napot töltött Mágocson, az öreg Szendreynél. Szendrey furcsállotta a házasságot, de az elmult esztendők eseményei arra a meggyőződésre juttatták az öreget, hogy Julia cselekedeteibe nem szabad beleszólni és leányának elbeszélése meggyőzte őt is, hogy nem volt más segitség. Kicsit bántotta az a gondolat, hogy Julia talán nem merte őrá bizni Petőfi fiát, talán féltette tőle az általa mindig csak megtürt költő gyermekét s ezért próbált új házasságával nyugodt életet teremteni magának. De ezeket a gondolatokat hamarosan elkergette magától, belenyugodott a házasságba. Horvát Árpád megjelenését nem találta olyan előnyösnek, hogy szerelmet kereshetett volna a házasság mögött, de mindig anyagias természetü ember volt, végül egész elégedetten gondolt arra, hogy ha első házasságát el is rontotta Julia, második házasságával jóvátette a hibát: egyetemi tanárhoz ment feleségül, aki méltó ahoz, hogy Szendrey Ignác veje legyen.

Horvát Árpád párnapos mágocsi tartózkodása alatt az öreg meggyőződött arról, hogy veje jóérzésü, hazafias ember, méltó a történetiró apához, aki annyira szerette nemzetét.

A kis Zoltán már szaladgált, kotyogott össze-vissza mindenfélét. Nagy örömmel barátkozott össze az anyjával, akit bizony pár hónapos távolléte alatt szépen elfelejtett s hamarosan megbarátkozott azzal a görnyedtjárásu, komorképű emberrel is, akinek anyja kivánságára azt kellett mondani:

- Pa-pa...

A »Pa-pá«-nak ritkás, furcsa szakálla volt, azt minden baj, veszedelem nélkül meg lehetett cibálni, »pa-pa« akkor sem mordult fel, amikor »nagy-ta-ta« haragudni szokott: ha a gyerek haragosan belekapaszkodott a szakállába.

Augusztus első napjaiban Horvát és felesége elbucsuzott az öreg Szendreytől és a gyermektől, az új pár hazautazott Pestre, ahol közben már páros életre rendezték be a Lipót uccai Horvát házat, amelyet apjától örökölt a fiatal professzor.

Julia igyekezett elfelejteni a házasságkötés előtt történt kellemetlen eseményeket, megnyugodva lépte át új lakásának küszöbét, azzal a hittel, hogy most végre révbe érkezett.

Az indóházban, mikor a vonatból kiszálltak, úgy látta, mintha egy ismerős asszony állna a kijárat mellett. Barátságosan üdvözlést intett neki, de az elforditotta a fejét.

Nem tudta mirevélni a dolgot, azt hitte, hogy rosszul ismerte meg az asszonyt, hogy az idegen, aki nem fogadhatta a köszöntését...

A lakásban kezébe kerültek azok az ujságok, amelyek Mágocson tartózkodása idején jelentek meg. A Hölgyfutár és a Pesti Napló.

Fellapozta az 5-iki Hölgyfutárt, ebben egy rövid hirt talált arról, hogy Horvát Árpád felesége lett.

- Látja, megtudták, hogy férjhezmentem, - mutatta a lapot Horvátnak. - Semmi sem maradhat titokban...

De kezébe került a Hölgyfutár következő száma s ezt már sirva olvasta végig.

- Ugy látszik, megvert engem az Isten, sohasem hagynak nyugodtan élni...

Horvát elolvasta a »Barátunk szép özvegyéről« szóló közleményt, azután papirost vett elő, s irta a levelet, amit Julia diktált Nagy Ignácnak, a Hölgyfutár szerkesztőjének.

A Hölgyfutár augusztus 8-iki számában azután a következőket olvashatták:

> »*Bajba* keveredtünk, nagy bajba. Tegnapelőtti számunkban többi közt ezt irtuk: »Egy barátunk szép özvegye nem rég második házasságra lépvén egy élő barátunkkal« stb. Tegnap e lapok ártatlan szerkesztője illy tartalmu levélkét kapott név és aláirás nélkül:
>
> »Szerkesztő ur, nem azon gyöngédségre és lovagiasságra akarom önt felszólitani, mellyel minden mivelt férfi nők irányában tartozik, - ha csak mentségül ön a szerkesztőket ki nem veszi - hanem azon loyalis méltánylatra emlékeztetni és fölkérni, a melly nem engedi meg, hogy nevetséges modorban beszéljünk elhunyt barátunkról, kivált ha az azért halt el, minek előttünk a legszentebbnek kellene lenni: a hazáért. Nemcsak mint ember, ember iránt, hanem mint iró a költő iránt tartozik ön evvel. Ha már - ámbár érdemetlenül - magunkra vontuk önnek figyelmét, tetszése szerint tehet illynemü észrevételeket szép özvegyekről és élő barátairól; ez nekünk csak hizelegni fog, olly tollból eredvén, mint az öné, de hogy elhunyt barátját minden efféle nevetséges elménckedésekből hagyja ki, s annak emlékezetét ő hozzá és önhez méltóbb módon szentelje, arra önnek szive is megtanithatta volna önt, s nem kellett volna kitennie magát annak, hogy az elhunytnak másodszor férjhezment özvegye figyelmeztesse és kérje önt arra.«
>
> Nem akarunk önnel vitába bocsátkozni, tisztelt ismeretlennő. Ön e sorok iróját gyöngédtelennek és lovagiatlannak mondja, s ön a meg nem nevezett »szép özvegy« cimet nyiltan magára ruházza; ugyan miképp illik ez össze a női szerénységgel?! Soraiból kitünik legalább sejtőleg ön kiléte, s erre aztán egész tisztelettel jegyezzük meg, hogy nem tartozunk azon szerencsések közé, kik az »elhunyt« barátai közé számithaták

magukat, az »élőt« pedig még csak látásból sem ismerjük.* Ebből világos, hogy mi egészen más kalandra céloztunk, melly nem is Budapesten történt, s az itt kérdésben levő barátunk nem is a hazáért halt meg, hanem kolerában. Igen sajnáljuk tehát, hogy illy félreértésre szolgáltatott alkalmat ártatlan megjegyzésünk.«

* Mi személyünket illeti, mi szinte csak ezt mondhatjuk, s e sorokat csak azért vagyunk kénytelenek a nyilvánosságnak átadni, mert nem akarhatjuk, hogy mások is ily sértő balvéleményt táplájanak irántunk.

Szerk.

Elégtétel volt, de kegyetlen elégtétel.

A Horvát-házaspár napokig nem mozdult otthonról. Juliát kedves meglepetés érte a lakás berendezésében. Külön szobát kapott az urától, a szobában összegyüjtve találta mindazokat a dolgokat, amelyeket Kalap uccai hónaposszobájában hagyott.

A könyvszekrényben megtalálta George Sand munkáit, itt találta Petőfi kedvenc könyveit, olvasmányait, szépen összegyüjtve, rendberakva. Megtalálta Petőfi verseit diszkötésben.

Iróasztala volt és az iróasztal fiókjaiban felhalmozva találta Sándor minden kéziratát.

Az asztalon feküdt felbontatlanul az a lepecsételt csomag, amit julius 20-án átadott Horvátnak.

Szép török kerevet volt a kis szoba butorzatának kényelemadó disze. A kerevet fölött diszes keretben lógott Orlay Petrich Soma olajfestménye, amelyet a mezőberényi napokban festett barátjáról, a költőről.

Mindez gyengédségről, kedves figyelemről tanuskodott. Nem tehetett egyebet, mint hogy nagyon-nagyon megköszönte férje kedvességét.

A meglepetés örömében, s férje nap-nap mellett megnyilvánuló figyelmességét látva, hitte, hogy a házasságával kapcsolatban elhangzott támadások voltak az utolsók, amelyek fájdalmat okozhattak neki.

Egy hét mulva meglátogatta Garayékat. Garay Jánost nem találta otthont, a költő az egri fürdőben próbálta orvosolni köszvényét. Garayné azonban otthon volt és régi modorában »kedveskedett« Juliának.

- Én nem is tudtam, hogy ilyen meglepetéseket tartogatsz számunkra. Mindenesetre jobb volt ez a házasságkötés, mint ha tovább folytattad volna azt az életmódot, ami annyi félreértésre adott alkalmat. Csak azt szeretném tudni, hogy hogyan jutottatok el a házasságig. Horvátnak tetszettél, de nem hittem volna, hogy a szerelmeiről hires professzor úr olyan hamarosan kapható a házasságra.

- Egressyné hallotta Szigligetiéktől a házasságod történetét. Mondhatom, nagyon romantikus história, csak nem tudom, hogy hihetem-e. Szigligetiék bizonyosan állitják, hogy Petőfi barátai - én ugyan nem tudom, hogy kik voltak ezek a barátok, Szigligetiék se nevezik meg őket, mert nem akarnak pletykát csinálni - látták, hogy igen ferde helyzetbe kerültél a herceg úrral való barátságod révén. A herceg úr különben - vetette közbe - már elutazott Bécsbe. - Szóval azt mondják, hogy Petőfi barátai ki akartak menteni ferde helyzetedből és a szó szoros értelmében kényszeritettek téged a házasságkötésre. Azt mondják, hogy te nem ellenezted éppen a házasságot, de nem tudtál közöttük választani. Erre sorsot húztak s a te szerencsés kezed Horvát urat választotta... Mondhatom, igen szerencsés kezed volt. Horvát úr ugyan most csak helyettes tanár az egyetemen, de bizonyosan ki fogják nevezni rendes tanárnak és különben is jómódú, mondhatnám gazdag ember. Sokkal jobban jártál vele, mintha Petőfi után valami éhenkórászt választottál volna második uradnak...

Julia az asztalra borult, sirva fakadt:

- Hát ki vagyok én? Miért üldöznek engem? Tudjátok hogy milyen helyzetben voltam... Sorsot kellett nekem húzni? Kik voltak azok a barátok?

Garayné szánakozva, de bensőjében elégedetten nézte a vergődő asszonyt.

- Nem kell ilyen tragikusan venni a dolgot... Mende-mondák mindig voltak, de én sohasem hittem, hogy ezek a mende-mondák igazak...

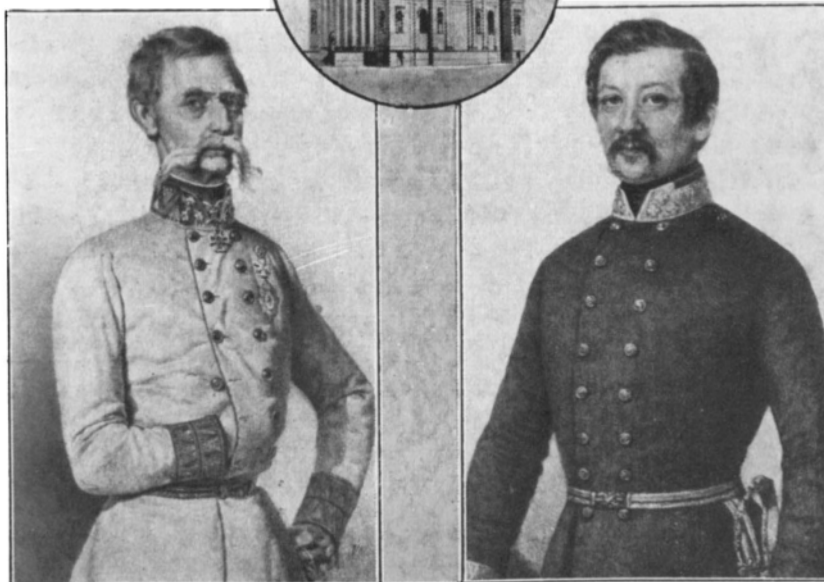
Mikor Horvát Árpád este hazaérkezett, Juliát szobájában találta. Petőfi képe alatt a kereveten feküdt, sirt.

Igy kezdődött a második házasság...

Szántófy Antal prépost-plébános. 1850-ben Juliát Horvát Árpáddal ő eskette meg.

Liechtenstein Ferenc hg. altábornagy 1850-ben.

Haynau Gyula báró altábornagy 1849-ben.

Prottman József pesti rendőrigazgató a Bach-korszakban.

Az oldal közepén a lipótvárosi plébánia-kápolna, ahol Julia és Horvát Árpád esküvője volt.

VIII.

XVII.
Szendrey ur második unokája.

Horvát Árpád levele Szendreyhez:

»*Pest, Septemb. 850*

Tisztelt Atyám Uram!

Becses levele, mellyet ma szerencsém volt megkapni, egy részben igen fájdalmasan érintett, mivel kedves Atyánk betegeskedése esett általa tudtunkra; de más részben megnyugtatólag hatott kedélyünkre, mert a kedves kis Zoltán miatt már nagyon aggódtunk, s Juliát rémként üldözte a gondolat, hogy a kis fiu megbetegedett...

Kifejezzük köszönetünket azon valódi atyai szeretetéért s gondoskodásaért, melylyel Zoltánka iránt viseltetett, s hozza őt minél előbb karjainkba, hogy alkalmunk legyen, Apám uram kezeit csókolva, atyai jóságát élőszóval is megköszönni.

Kedves Juliámat s magamat tapasztalt atyai kegyébe ajánlván azon édes reményben, hogy egéssége e sorok vételekor már teljesen helyre állott, maradunk...«

- -

Elültek a viharok, amelyek Petőfi özvegyének második házassága miatt felkorbácsolták a pesti társaság életének nyugalmát.

Azok, akik a házasság első heteiben átmentek az ucca tulsó oldalára, ha Juliát köszönteni kellett, most már az ucca közepén tartottak járásuk-kelésükben, igazán csak jó és rossz kedvük kérdése volt, hogy megérkeznek arra az oldalra, ahol Horvát Árpádné sétál, s köszöntésére megemelik a kalapjukat, köszöntő mozdulatára áradozó - őszinte, vagy alakoskodó - örömmel válaszolnak:

- Kedves Juliám! Olyan öröm látni téged és örvendeni annak, hogy megszabadultál kellemetlenségeidtől, megnyugodhattál... Horvát bizonyosan igyekszik feledtetni veled a multat...

Julia elégedett volt és csudálkozva kérdezhette vissza a fullánkos kérdésre:

- Miért kellene nekem elfelejteni a multat? Az uram nem kivánja, hogy felejtsem multamat, mert abban semmi felejtenivaló nincs...

- Sándorod emléke nem nyugtalanitja?

- Sándorom emléke? Sándorom emléke szent előttem és szent Árpád előtt is... Vagy nem ismeritek őt? Nem tudjátok, hogy Petőfi emlékének tiszteleténél csak az a megértés nagyobb, amellyel az én visszaemlékezéseimre tekint... Ó! Árpád nem akarja elhomályositani Sándorom emlékét...

- -

Október első napjaiban Juliával madarat lehetett volna fogatni. Marika huga Janisch asszonyság nevelőintézetében, a Tükör uccában tanulgatta azokat a dolgokat, amelyek tudása a müvelt úri kisasszonyok számára elkerülhetetlenül szükséges volt. A gyönyörüen növekedő és feltünő szépségbe virult kislány vasárnapi látogatása mindig öröm volt Juliának, most kétszeres öröm, mert a leány magával hozta Szendrey Ignác ur levelét, amelyben értesiti, hogy jövő hét végén Pestre érkezik - Petőfi Zoltán urral egyetemben.

Szendrey igen elfoglalt ember volt. Mágocsi állásának felelőssége kiterjedt Károlyi Lajos gróf minden uradalmára, az öreg sokat utazott összevissza az országban, nem igen volt ideje arra, hogy leányaival külön-külön levelezzen. Ha valami irnivalója volt, azt ugy irta meg, hogy Marika Juliának, Julia Marikának tartozott számot adni az öregur életéről, kivánságairól.

Marika boldogan betelepedett Julia ölébe:

- Édes anyácskám, hogy én milyen boldog vagyok itt, azt el sem mondhatom... S hogy milyen boldog leszek jövő vasárnap! Először is itt lehetek anyácskámnál... Másodszor itt lesz a kisfiam... Mert nem haragszol ugye, ha Zoltánkát kisfiamnak nevezem? Miért haragudnál, békésen megosztozhatunk a szeretetében és ő lesz a világ legszeretettebb gyermeke... Harmadszor itt lesz a papánk és - anyukám is boldog lesz, mert Szendrey Ignác úr nemcsak az enyém, hanem az ő papája is... Hát van-e még olyan boldogság, mint az enyém?

Horvát az iróasztal mellett ült, dolgozott. Marika kedveskedve intett felé:

- Természetesen anyukám boldogsága még nagyobb, mert neki férje is van...

A következő vasárnap együtt volt az egész család. Nagy volt az öröm, mert Zoltánka megismerte az anyját és sirás nélkül betelepedett Horvát ölébe, megismerte a Mágocson sokat tépdesett ritkás szakállt.

Az öreg Szendrey pár napig Pesten tartózkodott, elvégezte a dolgait, azután visszautazott Mágocsra azzal a meggyőződéssel, hogy vége a kalandos időknek, Julia boldog lehet Horvát mellett, Marika jó helyen van az intézetben, s kezdte érezni, hogy - csak ő van rossz helyen a mágocsi uradalomban.

Kirepült minden madár a Szendrey házból, az öregur érezni kezdte árvaságát, a Károlyi grófoknak már kezdett példálózni, hogy az öreg szolgát el kell kergetni...

A Károlyiak nem mutattak hajlandóságot az öreg szolga elkergetésére és Szendreynek egy ideig meg kellett elégednie azzal, hogy leveleket kapott és leveleket irt Pestre szakadt kedveseinek.

Mindig takarékos ember volt, de most már élére rakott minden garast, egyszerre érezte, hogy értelme van az életének.

- -

Julia Petőfi hátrahagyott iratait rendezgette, feljegyezte az emlékeit.

Orlay Petrics Soma Pesten át Bécsbe, onnan Münchenbe ment, festészetet tanult. Pesten átutaztában meglátogatta Horvátékat. Julia akkor megkérte, hogy irja fel Petőfi fiatalkorára vonatkozó emlékeit, küldje el neki ezeket a feljegyzéseket.

Orlay rossz levelező volt, a válasz csak késett, késlekedett.

Julia sürgető levelet irt müncheni cimére.

Karácsonyra érkezett meg a válasz: Orlay hosszu levélben irta le Sándorral közös kóborlásaikat, fiatal éveik kalandos utjait.

- -

Egy Petőfi élt még a nagyvilágban: István. A honvédtisztből osztrák közlegény lett. Tirolból, majd Németországból, később Schleswig-Holsteinből jöttek a levelei.

Horvát, Julia kérésére, próbált közbenjárni, hogy Istvánt szabaditsák meg a katonai szolgálattól, de Horvát igen rossz ajánlólevél volt a hatalmasoknál.

Szükség volt rá az egyetemen, mert tanszékére nem találtak még csak megközelitőn jó szakembert sem, de - csak ezért ülhetett az egyetemen, igaz, hogy csak helyettesi minőségében: saját helyettese volt, miután rendes tanárságától megfosztották. Tanársága nem tette megbizhatóvá s a rendőrfőnökségen vezetett lapján ott szerepelt az ujabb büne: feleségül vette Petőfi Sándor özvegyét...

- -

Özvegyét?

Hol innen, hol onnan érkezett a hir, hogy Petőfi Sándort látták! Volt honvédek jelentkeztek, hogy Törökországban találkoztak vele, mások együtt bujdostak Erdélyben a költővel. Emlegették egy erdélyi korcsma ajtaját, amelyre állitólag feljegyezte egy vándor, hogy ott járt Petőfi Sándor.

Szendrey Ignác is bevallotta nagypironkodva, hogy 1850 áprilisában neki is hirt hoztak, hogy Petőfi él, - de nem hitte és nem akarta tudatni Juliával a hirt...

Egy vásárhelyi asszony jött ekkor Mágocsra, Bathó Ferencnek, a mágocsi uradalom vezetőjének, lakásán jelentkezett, hogy nála van egy fiatalember, aki azt mondja, hogy Petőfi. Bathó nem szólt Szendreynek, maga ment át Vásárhelyre. Talált ott egy embert, aki nem látszott Petőfinek, de Petőfinek mondotta magát és olyan dolgokat beszélt életéből, hogy azokat a dolgokat Bathó hite szerint csak a költő ismerhette. Bathó visszament Mágocsra, Szendreyért.

Mire Szendrey Vásárhelyre érkezett, az állitólagos Petőfinek már nyoma sem volt...

Julia örvendezve hallott minden hirt, ami ujjáébreszhette benne az eltemetett reménységet, hogy Petőfi mégis életben van.

Garay kérdezte meg tőlük egyszer:

- Mit tennétek, ha Sándor megkerülne?

Julia az urára nézett, s nyugodtan mondta:

- Mit tennénk? Sándorom megértene engem, Árpádnak megköszönné, hogy nem hagyott elveszni, mellém állt, mikor már csak a halálban hittem. A törvény elválasztana bennünket és én visszatérhetnék Petőfihez... Ugy-e, Árpád?

Horvát elgondolkozva maga elé meredt.

- Julia, őszinte vagyok... Nagy csapás volna reám... Nem érdemelném meg sorsomtól. De ha téged boldoggá tenne ez a változás...

- -

1851 májusában Szendrey Ignácot Kis-Derékegyházán érte a hir, hogy a sejtelmek nem csaltak, most már bizonyos a dolog: nemsokára karjaiba veheti második unokáját.

Szeptember 6-ikán megszületett Horvát Árpád és Szendrey Julia első gyermeke, akit az apa kivánságára Attilának neveztek, bár ilyen nevü szentet nem sikerült találni a katolikus egyház hitvallói sorában.

- -

Decemberben vendég érkezett a Lipót uccai házba. Horvát csak hirből ismerte, mégis szeretettel fogadta, mert Petőfinek nevezték a jövevényt: Petőfi István volt.

Julia bejegyezhette a fontos családi eseményekről vezetett jegyzékébe:

»István szabadságra hazajött a katonaságtól.«

Petőfi Sándor öccse pár napot töltött Pesten, azután Péterváradra utazott azzal a szent meggyőződéssel, hogy Sándor özvegye nem kerülhetett volna megértőbb ember mellé, mint Horvát Árpád.

Ugyanakkor egy bujdosó végleg befejezte bujdosásait és - osztrák hivatali szolgálatának is búcsút mondott. Lauka Gusztáv sok hányattatás után eljegyezte és feleségül vette Stockinger Antóniát, visszavonult szaniszlói magányába és irt.

Julia őszinte örömmel hallotta, hogy gyerekéveinek hetvenkedőkedvü, örökké nagyzoló lovagja révbe érkezett.

S ugyancsak 1851-ben érkezett Pestre egy apró fekete emberke. Erdélyből jött, a magába szedett sok tudományon kivül igen keveset hozott magával a pesti honfoglalásra. Mikor az indóházat elhagyva a Kerepesi utra lépett, dehogy is gondolta volna, hogy a Tükör uccában egy szépséges fiatal leányt nevelnek a számára, aki élete legnagyobb kincse, örökké aranyoskedvü párja lesz. Gyulai Pál volt a fiatalember, aki később Szendrey Marika férje lett.

Ki kereste volna tragédiák magvát ennek az évnek csendes nyugalmában?...

XVIII.
Egy nap az Uj Épületben.

Haynau uralma véget ért, Bécs a budai várba beköltöztette Albrecht főherceget, rábizta Magyarország katonai és polgári kormányzatának vezetését. A főherceg valószinüleg keveset törődött azzal, hogy nevében és helyette miképen kormányozzák a leigázott »lázadó« országot. Hivatalnokai kezdetben jónak látták kimélettel viselkedni a néppel szemben. Természetes következménye volt ez Haynau vérengző korszakának, amelynek eseményeit egész Európa, az egész müvelt világ elitélte. Bécsnek nem kellett többé véreskezü ember, Albrecht főherceg nem gyilkoltatni, hanem rendet csinálni, pacifikálni jött Budára.

A kimélet tartott vagy másfél esztendeig. Ekkor a bécsi kormány külföldi megbizottjai részéről nap-nap mellett olyan jelentések érkeztek, amelyekből a magyarok külföldi és hazai szervezkedésére, összeesküvésekre gondolhattak a kormánykörök. A jelentések következtében ismét szigorúbb lett a polgárok rendőrségi ellenőrzése. Haynau távozása után meglehetősen elhanyagolták a feketelista vezetését, 1852-ben azonban már ismét ugyszólván házról-házra mentek a rendőrközegek, kérdezősködtek, tudakozódtak a lakók megbizhatósága és viselt dolgai után.

Az öreg Szendrey Ignácot most nem fenyegethette semmi veszedelem. Nem volt forradalmár természet. A szabadságharc alatt is megelégedett azzal, hogy annyit adott az országnak, amennyit követeltek tőle, de nem avatkozott bele a nép és a dinasztia harcába. Ugyanilyen nyugodtan, megfontoltan vezette élete folyását a szabadságharc leveretése után is. Attól nem kellett félni, hogy ő rendőrkézre kerül.

Julia családjának három tagja lehetett gyanus: Horvát Árpád, aki hazafias felfogását sohasem rejtette véka alá s aki emiatt még sokáig hiába várta egyetemi tanári kinevezését, - Petőfi István, aki Péterváradon élt és - a harmadik volt maga Julia.

1852 májusában Petőfi István bevásárolni jött Pestre. Megérkezése után természetesen Horvát Árpádékhoz ment, ott volt szállása. A megérkezését követő napon rendőrügynökök jelentek meg Horvát Árpád lakásán, Petőfi Istvánt keresték. Petőfi jelentkezett.

- Önt letartóztatjuk, - közölték vele.

Meglepetten kérdezte:

- Mit vétettem?

A rendőrügynök erre csak annyit mondott, hogy Petőfi Istvánnak majd a rendőrség előtt kell számot adni összeesküvéséről.

Horvát Árpád összeköttetései révén még aznap megtudta, hogy mivel vádolják Julia sógorát. Pataki emigráns ügynök Schleswig-Holsteinban egy csomó volt honvéd között szolgált az egyik osztrák ezredben. Ugyanott szolgált Petőfi István is. Pataky összeirta azokat a magyar katonákat, akiket a maga feje után megbizhatónak gondolt egy eljövendő ujabb forradalom esetére. A magyar fiuknak szót sem szólt terveiről, ő maga azonban nyugodtan tervezgetett, jegyzeteket csinált, listákat állitott össze, mindaddig, amig le nem leplezték és le nem tartóztatták őt. Pataky listája a rendőrség kezébe került s a névjegyzékben szereplő katonákat mind összefogták. Petőfi István is a letartóztatottak között volt. Miután a honvédségnél századosi rangot ért el, később az osztrák hadseregben altiszti rangig vitte, mert szép irása volt. Letartóztatása után azonnal megfosztották altiszti rangjától, megindult ellene az eljárás.

Petőfi Istvánt Horvát Árpád lakásáról vitték el. Természetes, hogy ez a körülmény még jobban gyanúba keverte az amúgy is gyanús Horvát-családot. Julius közepén ismét megjelent néhány rendőrügynök a Lipót uccai házban. Házkutatási parancsuk volt. Horvát Árpád nem volt otthon, Julia fogadta a rendőröket. Ellentmondás nélkül vette tudomásul, hogy fel akarják forgatni a lakását. Vezette őket szobáról-szobára, abban a biztos tudatban, hogy ugyis hiába keresnek, nem találnak semmit.

A rendőrök a házkutatás során eljutottak Julia szobájába, amelynek falait Petőfi Sándor Orlay által festett arcképén kivül Kossuth Lajos és Bem arcképe diszitette.

A rendőrbiztos megállt Kossuth Lajos képe előtt, felvont szemöldökkel, csudálkozva nézett Juliára. Az asszony rögtön észrevette, hogy baj van. Mig az alantasabb rendőrügynökök fiók-jaiban turkáltak, ő félrevonta a rendőrbiztost, megkérdezte:

- E képek őrzésének lehetnek-e férjemre nézve kellemetlen következményei?

- Igen, állását is elveszitheti miattuk, - válaszolt jóindulatuan a rendőrtiszt.

Julia azonnal kész volt az elhatározással:

- A képeket én hoztam a házba, azok az enyémek...

A rendőrtiszt elfogadta ezt a magyarázatot.

- Kegyed hozta őket ide, kegyed felelős az őrizésükért.

A rendőrök távoztak anélkül, hogy akár egy kompromittáló sort is találtak volna Horvát Árpád házában. Csak kompromittáló képeket találtak.

Julius 21-én Horvát Árpádné részére hivatalos irást hoztak: a rendőrség másnapra beidézte kihallgatás végett. Kossuth, Bem és Petőfi arcképe miatt hallgatták ki az asszonyt. Petőfire nézve elfogadták a magyarázatot, hogy az asszony, az özvegy, mégis csak megőrizheti férje képét, akkor is, ha az forradalmár volt; Kossuthra és Bemre azonban nem volt mentség.

Horvát Árpád estig hiába várta Julia hazatérését. Aggodalommal telve ment be a rendőrségre, kérdezte, mi történt feleségével. Készségesen megadták neki a felvilágositást: Horvát Árpádnét tilalmas képek őrzéséért egynapi fogságra itélték.

Szendrey Julia a julius 22-ről 23-ra virradó éjszakát a véres emlékezetü Uj Épület falai között töltötte.

Horvát Árpád az Uj Épület kapujában várta feleségét s azt a kis szegfücsokrot, amelyet akkor Julia a keblén viselt, éveken keresztül nagy becsben őrizte dolgozószobájában.

- -

Marika még mindig Janisch asszonyság Tükör ucca 258. szám alatti nevelőintézetében volt. Az öreg Szendrey hónapokon keresztül csak Marikának irt, Juliáék egy sor irást sem kaptak tőle. Az öreg ur 1852 október 16-án irt, Marikához intézett levele végül megfejtette a rejtélyt: Szendrey Ignác dehogy haragszik Horvát Árpádékra! Csak éppen a Lipót uccai ház házszámát felejtette el.

> »Juliát és Árpádot is tisztelem, legközelebbi leveledben irt meg lakásuknak a házszámát - elfelejtettem - hogy tudjak nékik is irni. Mondd meg Juliának, hogy az ő leveleket is régen várom és óhajtanám tudni, miként volnának mind ők, mind a gyerekek - csókold helyettem mind Zoltánt, mind Attilátskát - el ne felejtsd!!«

Szendrey atyai szeretetének ez a jele egy kis örömet hozott a Horvát-házba, a gyerekek egészségesek voltak, ez volt a legnagyobb öröm; Marika minden vasárnap ott volt, babusgatta az ő »szeretett anyuskáját«, Juliát, s Julia örömmel látta, mint feslik gyönyörü rózsává a legfiatalabb Szendrey-bimbó.

Csak István miatt aggódtak és - joggal aggódtak.

Petőfi Istvánt 1853 február 3-án három évi sáncmunkára itélte a hadbiróság. Szegény Pistát Theresienstadtba vitték.

Juliának egy másik megértő jóbarátja is kidőlt a sorból. 1853 november 5-én - miután előbb már teljesen elvesztette látását - meghalt Garay János.

- -

Ugyanebben az időben mi foglalkoztatta a hivatalos világot?

Kempen altábornagy, a bécsi titkosrendőrség főnöke, egyik londoni ügynökétől 1853 junius elején a következő meglepő jelentést kapta:

> »A népszerü népköltő Pethőfy, akit halottnak tartanak, Pest vármegyében rejtőzködik; felesége, hogy nyomát elmossa, beleegyezésével házasságra lépett...«

Kempen altábornagyot megriasztotta ez a hir. Jól ismerte a magyar forradalmárok történetét, tudta, hogy abban a harcban milyen agitációs erőt jelentett Petőfi Sándor minden sora. Megijesztette a hir, hogy Petőfi Pestmegyében tartózkodhat. Ha a költő ott van, akkor valószinüleg összeesküvést szit, minden eddig leleplezett összeesküvésnél veszedelmesebbet.

A londoni jelentés vétele után 1853 julius 23-án levelet irt egyenesen Albrecht főherceg őfenségének, Magyarország katonai és polgári kormányzójának. Maga Kempen altábornagy irta a levelet s a kormányzónak küldte, - annyira fontosnak tartotta a londoni hirt.

> »Egy londoni levélben, amelyet bátorkodom kivonatban Ő Fenségének idemellékelni, azt állitják, hogy az ismert költő Petőffy még él, és Pest megyében rejtőzködik és hogy felesége megint férjhez ment, hogy létezése minden nyomát elmossa...
>
> ...Minthogy sulyt helyezek rá, hogy az emlitett forrásból való közlések megbizhatóságát kipróbáljam és egyben megállapitsam, vajon van-e és miféle összeköttetése e forrásnak Magyarországon, bátorkodom Fenségedet arra kérni, kegyeskedjék megállapittatni, vajjon Petőffy özvegye csakugyan férjhez ment-e másodszor...
>
> Az eredményről kérem szives értesitését,
>
> *Kempen.*«

Albrecht főherceg a hozzá beosztott Panat altábornagynak adta ki a bécsi átiratot. Az altábornagy a titkos irattárból kikerestette a Petőfi-ügy régi aktáit. Igy megtalálták a budapesti katonai kerületi parancsnokság 1852 augusztus 11-én kelt jelentését, amelyben a Petőfi Sándor után inditott nyomozás eredményének egyik részleteként jelenti a parancsnokság, hogy Petőfi özvegye férjhezment.

Panat altábornagy a Bécsből sürgősen irt és küldött levélre sürgősen, már julius 28-án válaszolt:

»No. 13. 966 G
----------------- RES
3093 P. 2.

A császári, katonai és polgári kormányzóságtól
Kempen őexellenciájának

Buda, 1853 julius 28.

3075/B. M. számu e hó 23-án kelt becses irata ideiglenes elintézéseképen tisztelettel értesitjük Excellenciádat, hogy a budapesti katonai kerületi parancsnokság az innen 2041/368. I. szám alatt julius 25-én kiküldött irásban adott megbizás következtében 992/RES. szám alatt 1852 augusztus 11-én jelentette, hogy Petőffy Sándor költő hátramaradott özvegye mult farsangban Pesten ujra férjhezment.

Mindazonáltal e körülmény részletesebb megállapitása végett stb... egyidejüleg megtétettek a megfelelő intézkedések s nem mulasztjuk el az errevonatkozó eredményről Kegyelmességedet értesíteni.

Őcsászári Fensége nevében

Panat
altábornagy.«

Pesten és Pestmegyében csakugyan megindult a nyomozás. Ennek egyik legfontosabb lépése volt a Szántófy Antal plébánoshoz intézett felhivás: tegyen jelentést a katonai és polgári kormányzóságnak arról, hogyan történt Horvát Árpád és Szendrey Julia házasságkötése, milyen alapon tekintette halottnak a plébános Szendrey Julia első férjét.

Szántófy 1853 december végére készült el jelentésével. Ebben a következőket irja:

»Petőfy Sándor özvegye, született Szendrey Julia 1850 julius 21-én, a Szent Lipót plébániai kápolnában házasságot kötött Horváth Árpád egyetemi tanár urral.

Minthogy a forradalomban hirtelen eltünt Petőfy haláláról halottlevelet nem lehetett felmutatni, - eljárásomban a következő okmányokra támaszkodtam:

1. Cecz: »Bem in Siebenbürgen« röpirat, megjelent Hamburgban 1850-ben.

2. Pataky: »Bem's Feldzug in Siebenbürgen«, röpirat, megjelent Lipcsében 1850-ben. *NB.* Pataky Bem hadsegéde volt és mint ilyen: Petőfy barátja és kollégája. Mindkét szerző emliti Petőfy halálát a segesvári csata leirásánál. Ez a csata 1849 julius 31-én volt.

3. Petőfy özvegye a forradalom befejezése után egész Erdélyt beutazta, hogy férje nyomára jusson és egyhangu volt a vélemény Petőfy Segesvár mellett történt elestéről, - miközben a császári osztrák hadsereg ezredese Heydte még azt is állitotta, hogy Petőfi holttestét saját szemével látta. - Az emlitett nőnek eskü alatt tett ez a vallomása irásban megvan levéltáramban.

De méginkább meggyőztek engem Petőfy haláláról az erkölcsi okok.

4. Petőfy köztudomás szerint kiméletlen dühöngő volt, - aki azonban őrjöngve szerette feleségét - és hütlen nején bizonyosan bosszút állt volna. Ha tehát Petőfy feleségének csak sejtelme is lehetett volna arról, hogy férje még él - semmiesetre sem mert volna második házasságra lépni. Petőfy pedig, ha életben volna, semmiesetre sem mulasztotta volna el életjelt adni magáról, már csak azért sem, hogy a törvénytelen házasságot

szétrombolja, - s a legkevésbé sem engedte volna át most ötesztendős, forrón szeretett fiát a törvénytelen házaspárnak, hanem a maga számára reklamálta volna a gyermeket.

Pest, 1853. december 29.

Szántófy Antal
Szentlipót-városi plébános.«

A plébános jelentését Panat altábornagy másolatban küldte el Bécsbe Kempennek. A kisérőlevél 1854 január 4-én kelt, száma 152 G/32 P. 2. RES.

»Ami azt az állitást illeti, hogy a költő Petőffy Pest vármegyében rejtőzködik, az erre vonatkozólag elrendelt nyomozás eddig eredménytelen maradt. Petőffynek itteni ismerősei és egykori barátai ugy vélekednek, hogy az illető a magyar forradalom utolsó idejében, mint honvédőrnagy és hadsegéd állitólag Bem lázadó tábornok oldalán tartózkodván, Erdélyben az 1849 julius 31-én vivott segesvári ütközetben a kozákok által megöletett.

Petőffy a zalamegyei Keszthelyből való Szendrey Juliával élt házasságban és e házasságból egy fiugyermek született 1848 december 15-én.

1850 julius 21-én Petőffy Julia, az állitólagos özvegy, feleségül ment Horváth Árpádhoz, a pesti egyetem diplomatikai és heraldikai tanárához, aki pesti illetőségü és saját házában Pesten lakik. Az esketést Szántófy Antal prépostplébános végezte Pesten. Azok az argumentumok, amelyek a plébánost kétségtelenül meggyőzték Petőffy Sándor valóban bekövetkezett haláláról és őt arra birták, hogy az esketést foganatositsa, Kegyelmességed számára másolatban csatolt nyilatkozatában foglaltatnak.

Minthogy a kormányzóság szükségesnek látja a nyomozást elrendelni azon állitásra vonatkozólag is, hogy von der Heydte, az ötödik számu Savojay Jenő herceg dragonyos ezred ezredese, Petőffy holttestét látta, nem fogjuk elmulasztani az erre vonatkozó eredményt Kegyelmességeddel közölni.

Panat.«

Jelentéstételre szólitották Heydtet s az ezredes megerősitette azt a nyilatkozatot, amit Petőfiné előtt tett.

Bécset annyira érdekelte Szendrey Julia házassága, hogy még Heydte és a lipótvárosi plébános nyilatkozatával sem látták lezártnak az ügyet. Átiratot küldtek Scitovszky esztergomi érsekhez, kérték, inditson vizsgálatot Szendrey Julia és Horvát Árpád házasságának körülményei iránt s amennyiben azt tapasztalná, hogy a plébános helytelenül járt el a házasságkötésnél, gondoskodjék Szántófy megfeddéséről s a házasságot nyilvánitsa semmisnek.

A hercegprimás 1854 február 25-én 1132 számu átiratában válaszolt a kormányzónak. Az átirat a következő:

»Fenséges Főherceg Ur!

Ő császári Fensége f. év jan. 18-án kelt 1106/194. sz. nagyrabecsült átiratával kegyes volt figyelmemet felhivni a költő Petőfy halálára és ezzel összefüggésben állitólagos özvegyének Horváth Árpád professzorral már megkötött házassága érvényességére vonatkozólag hiresztelésszerüen fölmerülő kételyekre. Ennek következtében nyomban felelősségre vontam Szántófy Antalt, az illető pesti plébánost, és felvilágositást kértem tőle mindazokra az okokra vonatkozóan, amelyek őt a kérdéses házasság megáldására birták.

Már most, a f. hó 18-án elém terjesztett aktákból kitünik, hogy az emlitett plébános hivatalos müködése közben, teljes óvatossággal járt el, miután megszerezte a költő Petőfy halálára vonatkozó erkölcsi bizonyosságot, amelyet a szemtanúk vallomásai szolgáltattak. Ennélfogva az özvegy házasságának érvényességéhez semmi kétely nem férhet.

Amidőn ez ügyben cs. Fenségednek ezt a megnyugtató jelentést küldeni van szerencsém, maradok

a legmélyebb tisztelettel

Esztergom, 1854 febr. 25.

Ő cs. Fenségednek

legalázatosabb szolgája

Scitovszky János,
primás.«

Szendrey Julia Kossuth Lajos és Bem arcképe miatt egy napot töltött az Uj Épületben. Sohasem tudta meg, nem is sejtette, hogy egy londoni ügynök jelentése következtében ennél az egynapos fogháznál sokkal sulyosabb veszedelmek fenyegették őt...

Albrecht főherceg 1851-ben Bécsből Pestre érkezik.

A Grassalkovich-palota a Hatvani uccában (ma Kossuth Lajos ucca).
Udvari részében volt a Bach-korszak pesti rendőrfőnöksége.

IX.

XIX.
A Hársfa uccában.

Szendrey Ignác addig felejtgette a Lipót uccai házszámot, mig végül elhatározta, hogy egyszersmindenkorra véget vet a házszámbeli bizonytalanságnak.

1853 február elején Pestre jött s miután már előbb titokzatos utjai voltak a Terézvárosban, közölte Horvát Árpáddal és Juliával, hogy a Hársfa uccában, az egyes szám alatt van egy szép ház, amit rendes, megfizethető áron meg lehetne szerezni. Ő ugyan tudja, hogy Horváték saját házukban laknak, de atyai szive ugy diktálja, hogyha már megvan a második unoka s az első unoka olyan jó kézben van, valamivel hozzájáruljon a család testi és lelki jólétéhez, ezért egész szivével ajánlja, hogy a Lipót uccai házban használt lakást adják bérbe s vásárolják meg a Hársfa uccai házat. Ő már kialkudta a ház vételárát, megbeszélte a vásárt, csak éppen arra van szükség, hogy Horvát Árpád ur és Horvát Árpádné asszony átvegye tőle a belső zsebében őrzött osztrák értékü forintokat s be is lehet fejezni a vásárt.

Horvátnak nem igen tetszett a hurcolkodás, de végül is engedelmeskedni kellett az öregnek s 1853 február 19-én a pesti Terézváros telekkönyvébe bejegyezték, hogy Horvát Árpád és Horvát Árpádné Szendrey Julia megvásárolta a Hársfa ucca 1-es számu házat.

Szendrey Ignác ugyanakkor tudatta Juliával, hogy meg fog szaporodni a pesti család. Már tudniillik vele szaporodik meg. Gazdájával, Károlyi gróffal, mégis sikerült megegyeznie, a jól megérdemelt nyugalomba vonul, a nyugalom esztendőit - Pesten kivánja eltölteni. Annál inkább Pesten, mert Marika veszedelmesen növekedik.

Ennyi öröm sok is volt egy esztendőben.

Október közepén Szendrey Ignác ur felhurcolkodott Pestre. A Nagymező ucca 1 számu ház második emeletén bérelt lakást. Szendrey Marika kisasszonyt kivették Janisch asszonyság nevelőintézetéből, azaz hogy csak ugy vették ki, hogy nem lakott bent az intézetben. Marikának át kellett venni az öreg ur »háztartása vezetését«, - ezt azonban nem kell komolyan venni, mert a vezetés bizonyos Staudné asszonyság kezében volt...

Mint Marika kisasszony mondta:

- Együtt volt Pesten az egész tisztes falamia...

Ezt megint nem szabad egészen szigoruan, pontosan, szószerint venni. Mert a Károlyi uraságok hajlottak Szendrey Ignác ur kérésére, megadták neki a jól megérdemelt nyugalom érzését, de - valahogy megkivánták az öregtől, hogy néha-néha látogasson el régi országlásának szinhelyeire, gazdag tapasztalataival, tanácsaival támogassa a helyére telepedett fiatalabb hivatalnokokat.

Szendrey nem is birta volna munka nélkül, szivesen tett - szivességet a régi gazdának.

Igy azután sokszor heteket töltött uton, egyik Károlyi-birtokról a másik birtokra. Atyai levelekben dirigálta a »falamia« itthon maradt részét, nem feledkezvén meg mindenkinek atyafiságos tiszteletét, szeretetét üzenni. Mágocsról, Erdődről, Derékegyházáról, Tót-Megyerről érkeztek ezek a levelek. Marika szorgalmasan jelentgette az öregnek, az előre megadott cimekre, hogy mi ujság van Pesten.

Például, hogy 1854 februárjának utolsó napjaiban Staudnéval együtt bizonyos Balláéknál mulattak Budán, hol nem voltak sokan és - 12 óráig táncolt a társaság. Persze Budán aludtak, másnap Balláné ott tartotta őket ebédre és csak délután érkeztek haza.

Az ilyen jelentésekre Szendrey ur komolyan megirta, hogy örül a jó mulatságnak...

- -

Ez a kis Marika nagyon szépen felcseperedett. Kinőtt a gyermekcipőből, megszépült, megtelt, csitrilány létére - egészen nagylányossá nőtt. Aranyos jó szivü, csipkelődő kedvü, de csupa-szeretet, csupa-sziv gyerek volt.

Szendrey Ignác hosszu utazásai során nagy unatkozásában már számolgatta az ujján, hogy a Horváték környékén ténfergő sihederek közül melyik fogja elcsavarni a kislány fejét és melyik mennyit ér...

Juliának titka volt, amit nem árult el senkinek:

Mikor Petőfi István ur fogságbahurcolása előtt feljött Pestre, szeretetteljes rokoni csókot adott Szendrey Marikának és tőle is kapott egy csókot - rokoni viszonytszeretettel. Finom kis gyerekcsók volt, de Petőfi István nagyon megnézte utána a gyereket és - mikor egyedül maradt Juliával, megkérte nagy bizodalommal: őrizze meg neki ezt a kislányt...

- Sándorunkat haláláig boldoggá tette egy Szendrey-lány, nekem se juthatna nagyobb boldogság osztályrészemül, mint egy másik Szendrey-lány szerelme...

Julia meghallgatta a vallomást, titokban tartotta akkor is, amikor Petőfi Istvánt elvitték a Horvát-házból és várfogságra vetették. Gondolta: - három esztendő a várfogság, ezt kitölti Pista, azután hazajön, s majd csak elintézi Marikával, ha van valami elintézni valója.

Itthon tervelgették Marika jövőjét, csak éppen azt az urat nem kérdezték róla, akinek később legnagyobb szerep jutott Marika életében: Gyulai Pál urat, aki éppen ebben az időben remény-kedett, hogy megkapja élete legszerencsésebb, legértékesebb megbizatását, - aminthogy meg is kapta. Rábizták Nádasdy Ferenc gróf nevelését, kezébe adtak egy csomó pénzt, elküldték Berlinbe, Párizsba, Münchenbe: Európa életének három központjába. Gyulai ur Kemény Zsigmond mellett a Pesti Napló munkatársa volt, megérdemelte a bizalmat, de nem kapta volna meg, ha Kemény báró nem támogatja oly szeretettel koravén munkatársát.

- -

A Hársfa ucca 1 számu ház a Hársfa ucca és a Király ucca sarkán állott. Azaz hogy nem egészen a sarkán, mert a sarkon nagy üres telek volt, a házon tul szintén beépitetlen füves térség, igen alkalmas arra, hogy a felcseperedő Horvát-gyerekek itt ismerkedjenek meg a szabadság gondolatával, különféle labdajátékok és verekedések viharain keresztül.

A lakás két szobája a Hársfa uccára nézett. Az egyik Horvát szobája volt, amely a bejárati folyosóból nyiló kis előszoba felől volt megközelithető. Ugyancsak az előszobából nyilt Julia szobájának, továbbá egy kis szobának és a gyerekek szobájának bejárata. Horváttól csak az előszobán keresztül lehetett bejutni Juliához és a gyerekekhez. A gyerekszobán tul volt a konyha.

A folyosó végében, a ház mellett fekvő füves térségre nézett Julia ápolt kis virágoskertje.

Ebből a lakásból jelentette Horvát Árpád a betegségét Karlsbadban gyógyitgató, majd onnan Marienbadba készülő Szendrey Ignácnak az örvendetes eseményt, hogy Horvát Árpádné Szendrey Juliskának 1855 július 18-ikán megint fia született, aki a keresztségben Árpád nevet nyert.

XX.
Titkok.

Zoltánka már iskolába járt.

Attila már Julia mellett tanulta a betüvetést.

A kis Árpád már megbarátkozott a földi léttel, kezdett okos dolgokat mondani, mint például: »Appa«, meg »Mamma«.

Marika befejezvén tanulmányait, Szendrey Ignác magával vitte erdődi inspekciós utjára, nagy élményt szerezvén ezzel leányának, aki most szerepelt először nagylánysorban a társaságokban. Szendrey éppen a Marika nagylánysága miatt határozta el, hogy kiköltözik a Nagymező uccai lakásból és ősztől már az Al-Dunasor 9. szám alá cimezgette vidékről és - Karlsbadból küldött leveleit.

Ősszel lejárt Petőfi István várfogsága, Julia levelet is irt bizonyos Murth ezredesnek, hogy nem támadt-e valami zavar Pista fogsága közben, ami megakadályozná szabadulását.

1856 - jó esztendőnek indult.

- -

Szendrey Marika erdődi utjáról jókedvü levelet irt »drága mamácskájának«, Juliának:

»Egyetlen, szeretett, drága mamácskám!

Ugy e hogy már haragszol reám hosszú hallgatásomért? De hidd el elég kinos volt nekem ezen idő büntetésül, de azért oly irtóztató szeszélyes volt szivem, és ahányszor már leültem - midőn már szivem nagyon is telve volt - annyiszor keltem fel azon gondolattal, hogy első levelem Erdődről vedd. Ezelőtt egy pár órával értünk szerencsésen ide, s a mint mindenki alunni ment, én ültem le irásomhoz, hogy első itteni tettem ezen sorok legyenek.

Debrecenbe szerencsésen értünk s ott három nap mulattunk; voltunk Szinházba, Cyrcusba, vásárba; igen rosz vásár volt, azt abból is láthatod, minthogy bennünket meg nem vettek. Lángh Bódi szintársulatát láttuk, nagyon comicus benyomást tett rám a szinház; különben még meglehetős lett volna, de minden ajtó, ablak be akart dőlni. A Prépost igen jól fogadott s másnap egy nagy ebédet adott, és éppen midőn elolvastam Árpád emléklapját, (kérlek mondd el neki is) hinak ebédhez - de minő volt érzésem, midőn 1 generális és vagy 8 ezredes áll az étszobában. - De jó étvágyam volt!...

Porházán is 3 nap voltunk; a Miska is akkor este érkezett oda; de igazán igen jól telt el időnk, mert délelőtt s délután mindég az erdőben voltunk, a Miskának kellett előolvasni, én meg koszorút kötöttem; Rozi igen beteges; mind köszöntetnek.

Tegnap Károlyban voltunk, és képzeld milyen bosszúságom volt, Térey Marit megint nem láthatom! Éppen előtte való délután utazott el Homokra; igazán különös véletlen! Csak annyit mondott Téreyné róla, hogy ő is igen sajnálta, hogy megint nem találkozhatott velem, minthogy igen szeretett volna rólad valamit hallani. Téreyné igen szomorú, ma délbe ott volt Rábáéknál, s nagy örömömre mondta, hogy Hozzád hasonlitok! Rábáné kis fia igen nem szép még eddig.

Most tehát valahára itt vagyunk az én kedves Erdődünkön, kivált ezen első éj oly különös benyomást tesz rám, - a temetőbe holnap reggel megyek, még egy kis borostyánkoszorút is kötöttem.

Itten most igen van a nagy himlő, mondják hogy Paczeknéra rá se lehet ösmerni, mert őrajta volt a legjobban.

Kedves Mamácskám! hogy mennyire szeretlek, azt csak most tudom, hogy oly távol vagy tőlem, és hogy tudom, hogy nem fogsz irni ezen hosszu idő alatt, deládd kedvesem, ha már Te nem akarsz irni, irass a Zoltánkával csak 2 szót, csak hogy nincs semmi baj; a Gyula - hogy egész ösmeretlen legyen az irás - talán lesz oly jó az adresset megirni. Engem mily boldoggá tennél!!

Már igazán nem irhatok többet, mert láthatod, összevissza irt levelemről is, hogy iszonyú törődött s álmos vagyok. Árpádot igen sokszor csókoltatom és ujra köszönöm az emléklapot, Zoltánkát a kis diákot, a kedves kis Attilát és a piczike szép Árpádot ezerszer öleli és csókolja az ő nagynénjek, ki is az ő egyetlen Mamáját, testvérét, barátnéját annyiszor mint csak egy ember képes csókolja, és neki igen, igen sok jót kivánva marad

az őt forrón szerető
Miczije.

Erdőd, Április 27., 1856.

U. I. Csak egy versedet láthatnám!

Kérlek Árpádnak ne mutasd meg, mert igen kinevet.«

- -

A kislánynak nem lehetett mindent elmondani. Nem lehetett nyugtalanitani olyan ujságokkal, amelyeket elmondani - kényes feladat lett volna...

A kis Árpád születése után Julia ugy érezte, hogy szükséges meglátogatni Walla tiszti főorvost, bizonyos tünetek felől kikérni a véleményét, tanácsát, vagy orvosi rendeletét.

- Hány éves kegyed? - kérdezte Walla.

- Huszonnyolc.

- És már három gyerek... Hát persze... Sok a gyerek... - mormogta az öreg főorvos és kíméletet, nagy kiméletet ajánlott, nehogy sulyosabb komplikációk kövessék a jelentéktelennek tetsző, mégis el nem hanyagolható rosszullétet.

Julia ezt a nyarat már Balatonfüreden töltötte.

- -

Horvát meghallgatta Walla véleményét, azután vállvonogatva jelentette ki, hogy nem tetszik neki a dolgoknak ilyen fordulata.

Harmadnap már azt a hirt hozták Juliának, hogy Árpád nemcsak előadással és tanulmányokkal foglalkozik az egyetemen.

Este Julia szemrehányást tett Horvátnak.

Az meghallgatta, szót sem szólt, bement a szobájába, becsukta maga mögött az ajtót...

Julia végigsirta ezt az éjszakát.

Másnap reggel Horvát korán reggel elment hazulról. Mikor Julia felkelt, férje már nem volt otthon. Be akart menni Horvát szobájába, - az ajtó zárva volt.

- Nem kell takaritani? - kérdezte szorongva a cselédlányt.

- Már takaritottam. Az ur megvárta, mig elkészültem a takaritással, azután becsukta az ajtót, azt mondta, hogy ezután mindig igy lesz, s hogy az ő szobájába nem szabad bemenni senkinek...

- Ugy?

Az éjszakai sirást követte a délelőtti sirás.

Árpádnak titkai voltak.

A titkok nem maradhattak titkok.

A cselédleány egyszer megjegyezte Julia előtt:

- Mondhatom, furcsa könyvei vannak a tekintetes urnak...

A jóakarók pedig szivesen hozták a hireket, hogy Horvát Árpádot itt látták, ott látták és - soha sem egyedül.

- A természetét nem tudja megváltoztatni senki... - ezzel vigasztalták Juliát, ami ugyan furcsa vigasztalás volt. Julia is tudta, hogy Horvátnak sok kalandja volt azelőtt, de mintha megváltozott volna. Igérte, hogy jó apja lesz Petőfi gyermekének, és csakugyan jó apja volt. Soha nem tiltakozott az ellen, hogy Julia emlegette Sándor felejthetetlen szép szerelmét, hódoló imádatát, kegyelettel őrizte Petőfi minden apró emlékdarabját, minden sor irását.

Legfeljebb mosolygott a »hódoló imádaton«, de maga is tisztelettel bánt Juliával.

Szendrey Juliának most éreznie kellett, hogy élete ujabb tragikus fordulópontjához érkezett.

Az iróasztal titkos fiókjából előkerült a kolozsvári szomoru napok óta elhanyagolt Napló, az asszony érzékeny lelke előtt ismét felmerült az élet reménytelenségének képe, eszébe jutottak azok a gondolatok, amelyek 1849-50 telén és 1850 nyarán Kolozsvárott, Erdődön és Pesten üldözték.

Akkor gyerekasszony volt, könnyelmüen gondolt a kis Zoltán sorsára: majd eltartja az öreg Szendrey... Most nem gondolkozhatott igy, kerülni kellett a komor gondolatokat. Itt volt Zoltán, itt volt Horvát két fia. Három gyereket nem bizhatott Szendrey Ignácra, s az apróságokat nem hagyhatta volna Horvátnál, akinek furcsa, titokzatoskodó viselkedését egyre nagyobb aggodalommal nézte.

Élnie kellett - a gyermekekért...

Valahogy megszakadt a baráti érzés hurja, amely eddig szépen összetartotta a szerelem nélkül kötött házasságot.

De megerősödtek azok a húrok, amelyeknek zengése anyai kötelességeire figyelmeztette Juliát.

Vigasztalásnak maradt a Napló és - előszedte azokat a verseket, amelyeket már két esztendeje irogatott titokban, hogy senki sem tudott létezésükről. Olvasta őket és anyai érzései ujabb versek megérzése, kiformálása felé vitték a lelkét.

- Háziasszony, vagy irónő? - ez volt élete problémája és az anyai érzés eljuttatta oda, hogy a kérdést eltüntethette olyképpen, hogy mindkét utat bejárta: háziasszony maradt a gyermekei kedvéért és irónő lett, hogy valamiképpen kifejezze azokat az érzéseket, amelyeket Horvát megváltozott viselkedése ébresztett benne.

- -

Szeptember elsején Murth ezredes levelet irt Horvátné Szendrey Julia asszonyságnak. Értesitette, hogy Petőfi István várfogságának kitöltése után nem térhet haza, hanem visszatartják őt utólagos katonai szolgálatra...

Október közepén megérkezett Petőfi Istvánnak Brünnből október 6-án keltezett levele, amelyben már irt erről a csalódásról:

»Szeptember elmult, a fegyvergyakorlatoknak vége van s szabadulásom órája még nem ütött, sőt a mint látom, a céltól még távolabb vagyok, mint a legrosszabb esetben gondoltam. Én föl nem foghatom, hogy vannak olyan emberek, kik mások szerencsétlenségén gyönyörködnek és embertársaik boldogulása elejibe, - önérdekök miatt, akadályokat emelnek...«

Julia megértette ezt a fájdalmas levelet, - mennyire megértette?!

Hány hasonló gondolatot jegyzett fel naplójába? Hogy vannak emberek, akik mások szerencsétlenségén gyönyörködnek...

- -

Próbált megalkudni a helyzettel. Walla ugyan nagyon elégedetlenkedett, de nem változtathatta meg Julia elhatározását.

1857 tavaszán ismét arról értesitették Szendrey Ignácot, hogy utban van egy unokája.

Julius 2-án megszületett a kis Viola, a gyenge gyermek azonban csak igen rövid ideig élt.

- -

»A legboldogabb anyának« nevezi magát Julia a Három rózsabimbó cimü versében, amellyel 1857 szeptember 27-én lépett a nyilvánosság elé, Vahot Imre Napkelet-jében.

Három rózsabimbó az én boldogságom,
Három rózsabimbó, életem, világom!
El van osztva köztük háromfelé lelkem,
És mégis mindegyik birja azt egészen.
- -

Először te rólad
Szerelmem virága,
Kihalt boldogságom
Egyetlen zöld ága.

Az eltépett multnak
Élő bizonysága,
A lehullott csillag
Fenmaradt sugára! -
- - - - - - - - - - - - -

Ez a legnagyobbik fiunak szólt: Petőfi Sándor fiának. A vers másik két részében Attiláról és Árpádról beszél az anya büszkeségével.

Az első strófákra felfigyelt az egész város. Petőfi özvegye, második férje életében, a nyilvánosság előtt vallotta, hogy Zoltán - szerelmének virága, kihalt boldogságának egyetlen zöld ága... Kellett-e meggyőzőbb cáfolat a pletykák ellen, amelyek kezdetben nap-nap mellett ujabb és ujabb változatban ostromolták Julia második házasságának titkát.

A titkot, amelyről Julia sohasem beszélt...

- -

A vers végén állott az iró neve: Szendrey Julia.

Vahot a névhez kis magyarázó jegyzetet füzött:

»Elhunyt költőnk Petőfi Sándornak volt neje, kinek jeles tehetségétől e téren még sok szépet várhatunk.«

A Napkelet következő számában Magyari Lajos lelkes versben üdvözölte Szendrey Juliát.

Az október 11-iki számban Szini Károly, a Napkelet kritikusa, hosszabb cikket ir Szendrey Juliáról. Meglátogatta Hársfa uccai lakásán a költőnőt.

» ...Midőn ajtót nyiték ezen jó anyára, könnyezni láttam őt; kerestem az okát. Ott volt az ok előtte, az asztalon. Könnyeit a »Három rózsabimbó«-ra hullatá. Asszony - gondolám - és azon kivül anya, ki könnyen sir! Aztán néztem én is azt a három rózsabimbót. Olvastam, és nemsokára akadozott hangom... elébb elfogódott szivem, azután elfogódott szavam, utoljára szemem is a könnytől! És az asszonnyal együtt sirt a férfi, az anyával a gyermek, a vén gyermek, a huszonhét éves gyermek!«

\- - -

»Ez a mü, tudtommal, az első költemény, mit a lánglelkü nőtől birunk; verses költeményt értek, mert jól emlékszem még ama költői drágagyöngyökre, mik »*Petőfiné Naplója*« cim alatt az ő legboldogabb napjaiban megjelentek, s később némely beszélyre. De ez egy költemény legszebb költőink sorába emeli őt, oda, mindjárt nagy halottja mellé, s minden költőnők között elsővé teszi.«

\- - -

»Az apa meghalt; az anya most számot ad a fiuról, a haza fiáról:

Még csak alig feslik
A pirosló kehely,
És illatja máris
Törzsét árulja el.

Büszkén emeli fel
Magasra kis fejét,
A midőn kiejti
Ragyogó szép *nevét*.

A napnak sugári
Nem vakitják szemét,
Midőn a magasba
Küldi tekintetét.

Apjának szelleme, apja büszkesége, apja bátorsága.

Az anya megőrzötte a nemzetnek az örökséget, mi legnagyobb költőjéről maradt reá: a költő fiát!

De megőrzötte, ugy látszik, lantját is. Az anya kezében Petőfi lantja szól.«

November elsején megjelent a lapban Julia második verse: Fiatal leánynak. (Mari testvéremnek.)

A költemény végén olvashatók a következő sorok:

A széplelkü költőnő szerénységét eléggé jellemzik hozzám intézett következő sorai:

»Amaz igénytelen költeményemet illető, dicsérő sorokat, melyeknek kegyed becses lapjában helyet engedett, azon nagy név varázshatásának tulajdonitom, mely, miként az ellenséget kérlelhetetlen keserüségre, ugy a jóbarátot nagyon is elnéző magasztalásokra ragadja.«

Szerk.

November 29-én megjelenik Szendrey Julia Ősszel cimü verse és az egész ország, mint nagy költőnőt üdvözli Petőfi özvegyét. Elhallgatott minden rágalom, minden gonosz, fullánkos szóbeszéd. Ünneplik Szendrey Juliát, mert megőrizte, felnevelte Petőfi Sándor árváját.

Olyan könnyü volna örülni...

Horvát Árpádot végre kinevezik rendes egyetemi tanárnak, elfoglalhatja azt a széket, amit hét éven keresztül - mint önmagának helyettese töltött be.

Ezért is örülni kellene.

De Horvát szobájának ajtaja zárva marad, a férj napról-napra zárkózottabb, ki tudja, milyen érzéseket rejteget?

- -

Horvát Árpád valami heraldikai munkát végez a Nádasdyaknak, ott megismerkedik bizonyos Gyulai Pál nevü fiatalemberrel. A fiatal tanárral szivesen elbeszélget és Gyulai Pál egy napon tisztelgő látogatást tesz a professzor ur lakásán. Tisztelettel, de öntudatos tisztességgel köszönti Petőfi Sándor özvegyét, Horvát Árpád feleségét. Nagy megértéssel beszél Petőfi költészetéről.

Horvát a látogatásnál nem fejez ki különösebb örömet, de Julia igy is meghivja Gyulait:

- Tessék máskor is felkeresni bennünket...

A következő látogatás a következő vasárnapra esik. Horvát Árpád nincs otthon, s - vendég van Juliánál. A vendég - Szendrey Marika. A fiatalember tisztességesen udvarolgat a fiatal leánynak, szellemesen eltársalognak.

A következő vasárnap Gyulai Pál ur megkérdezi a professzorné asszonyt, hogy nem tudna-e valami biztatót mondani Marika kisasszony irántai jóindulatáról.

A professzorné asszonynak eszébe jut Petőfi István, de nem tehet róla, - Marika kisasszony határozottan jóindulattal beszélt Gyulai Pál ur tulajdonairól. Kicsi termete ugyan nem ragadta tetszésre Marika kisasszonyt, de a kicsi termettel párosult szellem és a fiatal tanár viselkedésében megnyilatkozó komolyság határozottan imponáló és eltünteti a kicsi termet által ébresztett hátrányos érzéseket.

Tapasztalatait elmondja Gyulai urnak, aki módfölött boldog és azonmódon házasodni akar.

Julia elégedetlenül hallgatja a nagy sietséget.

- Ne siessen ugy, tanár ur, mert a sietséggel elronthatná a dolgát. A szerelemhez kenyér is kell. A kenyeret pedig meg kell keresni... Nevelőségre nem lehet házasodni...

Gyulai ur egy hétig fürdik a boldogságban, azután elutazik Kolozsvárra, ahol régi családi összeköttetései révén állást remél. Mig ott jár, Julia megirja a hirt Brünnben busongó császári katona - Petőfi Istvánnak.

Istvántól keserüségteljes hosszu, hosszu válasz érkezik.

De a dolgon már nem lehet segiteni. A szerelem a legnagyobb kegyetlenségekre képes...

Gyulai már félig-meddig a zsebében hordja a kolozsvári tanári kinevezését, de még különféle elintéznivalói vannak és - még nem mernek Szendrey Ignác elé járulni, akinek megértő

szivében nem igen bizakodnak. Gyulainak a multjában is ott van az ujságirás, s bár tanár, - most is állandóan firkál. Mit szól az öreg Szendrey? Petőfi és Julia házasságára kell gondolnia...

A titkot rejtegetik. A rejtegetésben résztvesz Petőfi István is, akit végre 1857 május végén hazaengednek a hadseregből, miután ott ismét altiszti rangra emelték.

Elhelyezik őt Czimmermann Samu pesti ügyvéd irodájában, ott dolgozik és - verseket ir a Vasárnapi Ujság-ba.

Petőfi Sándor öccse junius 3-tól szeptember 21-ig másolgat az ügyvéd irodájában, azután Gaylhoffer János dánosi földbirtokoshoz kerül nevelőnek.

Szeptember 25-én meglátja a gazdája leányát, Antóniát és - ettől a naptól kezdve nem törődik azzal, hogy mi lesz Szendrey Marika és Gyulai Pál szerelmével.

Horvát Árpádot a pesti kereskedelmi iskola magyar nyelv és irodalom tanárává választják. Most már még kevesebb időt tölt a Hársfa uccai lakásban. Julia egyedül van a bánatával és - együtt van gyermekeivel.

A Lipót ucca (ma Váci ucca) és a Kalap ucca (ma Irányi Dániel ucca) sarka.
A Lipót uccában volt Horvát Árpád háza 1850-ben, amikor feleségül vette Szendrey Juliát, aki akkor a Kalap uccában lakott.

Az Uj Épület (Neugebäude)
A Bach korszak rettegett börtöne. Szendrey Julia is itt volt fogoly egy napig 1852-ben. 1898-ban bontották le. Ma a Szabadság tér van a helyén.

A Pesti Al-Dunasor az ötvenes években.
A 9. számu ugynevezett Storr-házban lakott Szendrey Ignác éveken át ifjabb leányával, Marikával.

X.

XXI.
A vég kezdete.

Szendrey 1858 április 21-ikén kelt levelében kérdezősködik először, hogy mi is van bizonyos Gyulai Pál urral.

Gyulai Pál ur elfoglalja kolozsvári tanári székét és julius 31-én oltárhoz vezeti Szendrey Marikát, Kolozsvárra viszi a fiatalasszonyt.

Az esküvő napján utaznak és Julia ismét boldog: boldognak látta azt, akit legkedvesebbnek, legbizalmasabb barátnak ismer. Boldogságát némiképpen csökkenti, hogy Zoltán betegeskedik, de a betegség nem komoly. Már az esküvőt követő napon ir a fiatal pár után és Marika augusztus negyedikén hosszu levélben válaszol:

»Kolozsvár, aug. 4. 1858.

Édes, egyetlen anyácskám!

Éppen, reád gondolva egy nagyot sóhajtottam, midőn kopogtatnak és leveled átadják - mennyire szerettem volna megölelni a levélhordót! Szerencsémre Pali sem volt itthon, mert különben igen elrémült volna azon hangokon, melyeket örömöm torkomba csalt; - és még mikor elolvasva leveled láttam, hogy ámbár sok bajaid voltak és vannak - mégis mint semmik enyésztek el, képzelődésem rémképei mellett. - Oh, mennyi köszönettel vagyok leveledért! Mert már igen nyughatatlan voltam, és annyira bántott a vágy Téged láthatni, hogy erőmbe került azt Pali előtt eltitkolni, nehogy azt gondolja, hogy elégedetlen vagyok, pedig én mindig boldogabb leszek, mert naponta több okom van Palit tisztelni és szeretni, - eleget is haragszom magamra, hogy hogy lehet szivemben csak egy szikra is, mely nem tökéletes boldog, - de tudod még nem szoktam a magányhoz, mert Palinak igen sok dolga van és többnyire csak délbe és este lehetünk együtt - ha valahová megyek az még jobban untat, mert se hogy sem tudom megszokni az itteni embereket - és magányomban úgy vágyom veled vagy Arankával elcsevegni az időt - ugy vágyom nektek kedélyes szép lakásunkat megmutatni - azután meg mit ér hogy oly igen elégedett vagyok, mikor jókedvemmel nem vidithatlak fel.

Ládd, én ilyen haszontalan asszony lettem, nem elégszem meg azzal, hogy az én kedves, jó kis fekete kéményseprőm (kis Árpád gondolatját elmondtam P.) oly jókedvü mindamellett, hogy ő is rettenetesen unja Kolozsvárt - (de persze csak titokba) - hogy néha azt sem tudjuk, hogy az epés kritikus ur, vagy az ő bolondos neje a nagyobb gyerek! Jövő leveledben kérek - hálátlan kedélyemért - egy kis leckét.

Palit megkértem, hogy irjon Vajdának, hogy egy versedért se fizessen, mert nekem borzasztó kényelmetlen lenne, ha nem Pesten, hanem Budán kellene Téged keresnem, ha majd meglátogatlak.

Sógorod pedig azt izeni, hogy olyan asszonynak, mint Te szégyen egy kis virág szeszélyeskedéséről olyan haszontalan gondolatokra jönni - és egész komolyan azt izeni neked - hogy Téged nagyon szeret és nem sokára fog is neked irni - hanem arra ne is örülj, mert én ártatlanságomban elolvastam leveledből a Schwartzerről irt részt, (ugye Te azért nem haragszol?) és arra egész komolyan csak azt felelte »majd irok én szegény Juliának«. Leveledből még csak azt olvastam neki, hogy leveled csak azért nem

mutatom meg, nehogy megtudja, hogy milyen *vadmacska* és *vérszopó vampyr* sógor-asszonya van; még tollam is borzadtan irta.

Különben irhatsz egész bátran, mert Pali sohasem fog megharagudni, ha nem mutatom is leveled, ezt egész komolyan megfogadta nekem, arra ugyan nagyon kiváncsi, hogy én mit irok neked, de hiába én csak avval felelek, hogy a férfijellemben igen csunya a kiváncsiság.

Szegény Zoltán betegsége nagyon megszomoritott, és most már nagyon aggódom, hátha Te is komolyan megbetegszel, mert igazán szinte megfoghatlan, hogy Te, gyengeséged mellett, hogy állasz ki annyi aggodalmat. Istenem és én olyan távol vagyok Tőled! -

Oly nehezen várom a tavaszt - de hisz nem is azt, hanem csak Téged!

Papa nem tudom eljön-e Octoberbe? Levelednek a Marnónéra vonatkozó részénél szinte olyan düh tört ki belőlem, mint akkor nap, midőn reánk azért berzenkedett, hogy mi őtet olyan haszontalan asszonynak tartjuk, mint Jankovicsné - és hogy talán azt gondoljuk, hogy ő egy percig is ott marad eljövetelem után! Látod... mily comédiásné volt?

Aranka még nem irt, - és igy én sem - mert nem tudom mikor érkeznek meg, és Marnóné képes lenne levelem kezei közzé keriteni.

Bajza Lenke eljegyzése óta milyen láz uralkodik Pesten?

Láttad Bogdanoffot?

Ejnye, jó hogy eszembe jut: kérlek, szólj Árpádnak, hogy legyen oly jó és mondaná meg *Lampelnek*, hogy a *Bazárt* küldené nekem ide - az ideküldésérti dijt ird meg, hogy elküldjem.

Én most Michelet-től »L’oiseau«-t olvasom - igen nagyon érdekes - a Sz. K. jöttek belőle forditások - ugy hiszem neked is igen tetszett; én Sámi tanárnétól kaptam olvasni - talán ösmerted - Debreczeni és ott csak Radical Jankának hitták - különben itt a leg-műveltebb asszony.

Itt már oly igen hideg van, hogy csak téli ruhában lehet járni, de kukoriczát még most is eszünk. Bivaltej nagyon jó, de mi csak tehéntejet eszünk, mert az is elég jó, és én nagyon félek a tisztátalan bivalytejtől, mert akkor nagyon nagy ize van.

De most Isten veled - Pali haza jött, és nagyon éhes. - Csókol, ezer milliomszor

véghetlenül szerető

Marid.

U. I. A gyerekeknek mondd meg, hogy mindnyájokat igen sokszor csókoltatom, és kérem őket, hogy ne felejtkezzenek se a kis fekete bácsiról, se annak feleségéről. - Árpádot mindketten tiszteljük. Irj mentül előbb, mert nagyon aggódom egészségedért. - Csak annyit, hogy »*jól vagyunk*«.«

A kis fekete bácsi és a felesége révbe jutott.

Julia verseket irt és Andersen meséit forditotta. Kellemesebb szórakozása igazán nem lehetett egy fiatal asszonynak.

Október elsején a kis Zoltánt felvették a piaristák gimnáziumába. A gimnázium messze volt a Hársfa uccától, ezért Garaynéhoz adták kosztba, kvártélyba a gyereket.

Petőfi István ősszel Geist Gáspár uradalmába szegődik gazdatisztnek, mert mindenáron olyan állást keres, amire megházasodhat, megkérheti Antóniáját.

Az állást megkapja, a leánykérés megtörténik, - azonban csak kosár az eredménye.

István annyira elkeseredik, hogy ettől a naptól kezdve még verseket se ir.

November 30-án Petőfi Istvánt kinevezik Petőfi Sándor fia, Petőfi Zoltán, gyámjává, mert az árvának van immár - vagyona: az Akadémia 1858-ban 200 arannyal jutalmazta meg Petőfi Sándor költeményeit s ezt a pénzt Zoltán javára kellett kezelni.

December elején Gyulai Pál urat bizalmas levélben értesitik Pestről, hogy az Akadémián megbecsülték eddig kifejtett munkásságát, azzal a tervvel foglalkoznak, hogy tagsággal tisztelik meg és üdvös volna, ha feljönne Pestre 15-ikére, a tagválasztó gyülés napjára.

Juliának nagy boldogságot szerez a fiatal pár megérkezése, - mert természetes, hogy nemcsak Gyulai, hanem Marika is Pestre érkezett. Julia betegeskedik, betegségében nagy öröm, hogy boldognak láthatja Marikáját.

Foglalkoztatja is a hugaasszonyt. Gyulaiék az Al-Dunasoron szálltak meg, oda irja Julia Marikának, hogy menjen el a Ráth könyvkereskedésbe, vásárolja meg számára Petőfi Sándor képét, amely ott állitólag kapható. Zoltánt szeretné meglepni születése napjára a képpel...

December 15-ikén Gyulait az Akadémia levelező tagjává választják. Szendrey nagyon elégedett a második vejével...

- -

1859 tavaszán Julia ismét megjelenik Wallánál. Áldott állapotban van. A főorvos nagyon haragos.

- Kegyed a pusztulásba viszi magát!

Julia gondolkozik, hogy szóljon-e valamit az uráról, akinek rejtélyes viselkedése egyre jobban zavarba ejti őt, - vagy hallgasson. Végül is csak annyit mond, hogy - Walla szólhatna pár szót Árpádnak...

Az orvos eltiltja Juliát a tervezett erdélyi kirándulástól és legfeljebb annyit enged meg, hogy kényelmes szállitási eszközök felhasználásával Mágocsra menjen, ott pihenjen, amennyit csak pihenhet.

Walla meglátogatja Horvátot, beszél vele.

A professzor a főorvos távozása után bemegy Juliához, becsukja maga mögött az ajtót és beszélni kezd:

- A feleség csak arravaló, hogy férje vágyait kielégitse!

Beszél és beszél... Julia szörnyüködve hallgat.

Ezt a férfit nem ismeri...

- -

Gyulaiéknál megszületik az első gyerek, Aranka.

Juliusban Horvátéknál beköszönt az ötödik gyerek.

Julia ágyban fekszik, levelet ir Gyulai Pálné asszonyságnak, Kolozsvár, Farkas ucca 56. szám alá.

»Pest, julius 26. 859.

Édes Marikám!

Csak pár sort irhatok, mert a legkritikusabb állapotban vagyok. Már harmadnapja, hogy bizonyos előjelek megjelentek nálam és ugy vagyok, hogy Walla és a Müller állitása szerint, lehet, hogy egy óra mulva bekövetkezik az egész, lehet, hogy napok mulva, sőt az is meglehet, hogy csak hetek mulva. Két hét előtt, akkor is rosszul voltam, s Müller akkor sem tudott semmi bizonyost mondani. S az a rettentő ebben, hogy ezen sem segiteni, sem azt elháritani nem lehet. A keresztanyaság miatt akarlak kérni, édes Marikám, légy most is, mint eddig, keresztanyja ennek a jövendőbelinek is. Te állasz legközelebb hozzám, légy te második anyja gyermekeimnek is. Távolléted miatt, ha leány lesz, Geistnénak a Mari lányát fogjuk felkérni, hogy tartsa a keresztelőre, ha pedig fiu lesz, majd Árpád maga fogja tartani. Keresztapának is ismét csak Papát kérjük fel. Ha lányom lesz s én meghalnék, te rád bizom őt, édes testvérem, neveld fel a tieddel együtt és szeresd őt, miként a magadén kivül más gyermeket szerethetsz!

- - -

Igaz! ha leányom lesz, Ilona, ha fiu, Lehel lesz a neve.

És most Isten veled! ha átestem mindenen, Árpád azonnal tudósitani fog. Isten veled! Emlékezzél rám, gondolj rám

Julia.«

Délután iródott a levél, Julia magánál tartotta egészen addig, mig Szendrey Ignác megjelent szokásos délutáni látogatására. Az öreg közben átköltözött az Üllői utra, mindennapos egészségi sétája volt a beteg Juliánál tett látogatás.

- Ha meghalnék, Marikára bizom a gyereket... - suttogta Julia, mikor átadta apjának a levelet.

Szendrey zsörtölődve fogadta a kéretlen végrendelkezést.

- Micsoda ostobaság ez megint...

Elindult a postára. Alig pár lépést tett a Király uccában, mikor észrevette, hogy valaki rohan utána. Julia cselédje volt. Szaladt a bábáért.

Szendrey visszafordult, megvárta a fejleményeket, azután mikor minden szerencsésen lezajlott, megirta a jóhirt Marikának, - a rábizott levél boritékján:

»Midőn ma, jul. 26. d. u. 6 órakor ezen levelet póstára adás végett át vettem, - Julia még fent volt, - ezután küldtek a Bábáért, s $6^3/_4$ órakor már megszületett a még nem várt kis - leány. - Még eddig semmi baj. Keresztanya Gyulay Pálné leend!

Sz. I.«

Gyulainé azonnal válaszolt:

»Kolozsvár, jul. 31. 1859.

Szeretett, kedves édes anyácskám!

Boldog, véghetlen boldog voltam, midőn leveled, és édes papám tudósitását - hogy mindenen szerencsésen tulestél - vettem; bár már a hat hetet is eltöltötted volna, adja Isten hogy akkor is ilyen boldog lehessek!

Most csak röviden fogok irni, olvasni még úgy sem jó neked, és én is annyira fel vagyok izgatva hogy még helyesen gondolkodnom is nehéz. Örökké szemeim előtt vagy, mért nem lehetek én melletted? milyen örömmel ápolnálak, most pedig jobban tudnám tenni mint eddig - bár együtt lakhatnánk, hogy gyermekeink együtt - egymást szeretve - nőhetnének fel. Tudod-e hogy éppen ma egy éve hogy elváltam tőled és lehet-e ezért ma jobb vigasztalásom annál hogy szerencsésen kis leányod született! ládd én megmondtam előre, hogy állapotodat csak a sors áldásának tekintsd, mert az csak vigasztalásod lesz nagy veszteségedért, hidd el, kis Ilonád minden bánatod el fogja veled feledtetni!

Nagyon köszönöm hogy megint én leszek a keresztanya, már szinte azt hittem, hogy a távollevő Marira nem is gondolsz.

Édes, kedves Juliám, légy megnyugodva gyermeked sorsa iránt, mert ha, bár mikor meg kellene történni annak - a mitől az Isten őrizze meg - és ha veszteségét egészen pótolni soha sem tudnám is - de azt igérem, hogy soha egy percig nem fogná érezni, hogy nem édes testvére Arankámnak.

Hihetsz szavaimban, mert azok szivemből jönnek, és egy anya mondja azokat ki saját gyermeke sorsára gondol!

Leveled meg kaptam, és én is irtam egy hosszú levelet, és nagyon búsulok hogy meg nem kaptad, hogy is hihetted hogy meg tudtam volna állani, hogy neked meg ne irjam boldogságomat, és kicsi leányomat ne ajáljam kedves nagymamája szeretetébe! Nézesd meg a postán, hátha csak el hányódott, vagy talán felbontották, mert veszedelmes személynek hittek a mostani időben, talán Mágocsra irt levelem sem kaptad meg? Ha levelem csakugyan nem kapod meg, akkor még egyszer bőven megirok mindent a mi betegségem alatt és azóta történt.

Müllernek Árpád késziti a kávét? és neked ki viszi be a levesedet? Nagy a kicsi Ilona? Olyan fekete-e, mint a kis nénje? Levelemben a mit nem kaptál, megirtam kinézését, most majd a jövő levelemben fogom ismét megirni.

Számtalanszor csókol Ilonáddal együtt,

szerető leányod

Mari.

U. i. Pali is szivesen üdvözli mamácskámat leányával együtt.

Hogy levelem biztosabban megkapd azért küldöm papának.

Most is szereted az Árpa cukrot?«

Julia az ötödik gyerek születése után tovább betegeskedett.

Walla és Müller, a két orvos, tanácstalanul állt az asszony állapota előtt. Levegőváltozást ajánlottak neki. Lement Kolozsvárra, de ez nem segitett, onnan még betegebben érkezett vissza Pestre.

- -

Szendrey Ignác 1860 február 19-én értesiti Gyulaiékat, hogy ha valamikor szükségük volna pesti lakásra, már nem kell aggódniok miatta. Megházasodott, - azazhogy házat vett a Sándor ucca 17. szám alatt. Tizenháromezer forintot fizetett érte. Csak ennyit, mert a ház még nincs egészen kiépülve, sok munka van még rajta. De szép kényelmes ház és - oda költözhetnek

Juliáék is, s az udvart kétfelé lehet osztani, ha a Horvát és Gyulai család nem férne meg egymás mellett, közös udvaron...

Gyulai Pálné asszonyság nyáron Pestre jött, megtapasztalta az uj lakást és - vigasztalgatta Juliát.

- -

Horvát egyre jobban elszakadt családjától. Furcsa, érthetetlen dolgokat csinált.

Tiltakozott az ellen, hogy Julia vendégeket fogadjon a lakásán. S mikor Juliának mégis akadtak hölgyvendégei, Horvát ezeket azzal riasztotta el, hogy hiányos öltözékben mutatkozott előttük. Viszont ha férfilátogató jött, azt a folyosón kellett fogadni Juliának.

A professzor most már délelőttönkint dolgozott. Befüggönyözte a szobája ablakait, alsóruhára vetkőzve ült az iróasztal elé, füstölgő olajmécses lángja mellett irt, vagy - tanulmányozta furcsa képgyüjteményét.

XXII.
„Eltiltom az urától...”

Walla befejezte a vizsgálatot.

Julia aggódva kérdezte:

- Mit kell tennem?

A főorvos darabig elgondolkodva járt-kelt a szobában, azután megállt a fiatalasszony előtt, erélyes kézmozdulattal kisérte azt, amit mondott:

- Szigoruan tartózkodnia kell minden izgalomtól. Az urától is eltiltom...

Julia mindössze harminckét esztendős volt. Vége az életnek?

Otthon bekopogott az urához, elmondotta neki, hogy mit állapitott meg Walla és mit parancsolt.

- No! nem olyan súlyos a baj... - szólt Horvát. - Nem olyan veszedelmes... Látod, itt vannak az én szép könyveim.

Szapora léptekkel a könyvespolcához sietett, kiemelt onnan egy könyvet, kinyitotta és Julia elé tartotta.

Az asszony, aki Petőfinek királynője volt, megborzadt a képek láttára.

- Egy percig sem maradhatok a házánál ezután... - kiáltotta. - Istenem, ha gyermekeim kezébe kerülnének...

Horvát megnyugtatta:

- Ide nem jöhetnek be a gyerekek...

- Nem is fognak soha bejönni... Elviszem őket magammal...

- Az én gyerekeimet nem!

- Zoltánt...

A professzor az asztalra csapott.

- Értse meg, hogy maga az én feleségem és engedelmeskedni tartozik! Nem fog elmenni, mert ha menni akarna, csak ugy mehet, hogy előbb megfojtom Zoltánkáját... Hát próbálja meg, menjen!

- -

Julia levelet irt Marikának és - tanácsot kért Gyulaitól.

Erre a levélre érkezett 1860 augusztus 24-iki kelettel a következő válasz:

> »Órákig eltanácskoztunk sorsodon, Pali épen annyit aggódik, mint én, csakhogy ő higgadtabban és több életösmerettel gondolkodik, ő inkább a jövőddel nincs tisztába, én magam most csak attól féltelek. Gyerekeid nélkül, ez magába is kétségbeejt - ha édes papával nem tudsz kijönni, minden támasztól megfosztva, a világgal szembe, ennek a többje pedig ellened - mit fogsz te tenni? Hogy lesz erőd ezt elviselni?

Másfelől a jelen, a legkétségbeejtőbb, legkiállhatatlanabb jelen! Hidd meg édes Juliám mintha szivemet tépnék, ha ezekre gondolok!

Zoltánt illetőleg Pali azt tartja, hogy édes papa soha sem egyeznék bele szándékodba és én is azt hiszem, hogy inkább mi meghúzzuk magunkat hogy nélkülözhessük ruhapénzemet, sem hogy Petőfi egyetlen fia kolduljon!

Édes Juliám, ha látnád, mennyi keserves könnyet sirtam már sorsodon, talán elhinnéd, hogy mennyire szeretlek...

- - -

Marid.«

Attól a naptól kezdve Szendrey Julia szobájának ajtaja soha nem nyilt ki Horvát Árpád, - a férj előtt. Egyébként is csak akkor, ha idegenek voltak a lakásban, mert meg kellett őrizni a külszint és - a gyermekek előtt titkolni kellett a szakadékot, amely a férj és feleség között megnyilt.

- -

Az idő nehezen mult, de mégis mult. Eseményeket hozott, - jókat és rosszakat.

1861-ben Kufsteinből hazaérkezett egy fogoly, azt a hirt mesélte, hogy ott, fogságának első éveiben többször látta Petőfi Sándort...

Mennyi álmatlan éjszakát hozott ez a hir Juliának, - mig ki nem derült, hogy a hirnek semmi alapja nincs.

Ugyancsak 1861 év juliusában történt, hogy Nádasdy Ferenc gróf meghivta magával Horvát Árpádot egy hónapig tartó utazásra.

Lauka Gusztávot Pestre hozatták a helytartótanácshoz.

Gyulai Pál addig készült Pestre, mig végre 1862 április 27-én megirhatta Juliának a következő levelet:

»*Kedves Juliám!*

Mari szerdán april 30-án reggel öt óra előtt indul extrapostán, éjjel N. Váradon hál, csütörtökön maj. 1-én este Pestre érkezik.

Ime kivánságod teljesitettem, kérlek ügyelj reá, viseld gondját, ne engedd, hogy akármibe megerőltesse magát. Hála istennek, most mind ő, mind a gyermekek egészségesek.

Püspök-Ladányig Sáminé kiséri, Nagy Miklós Pestig.

Az ég áldjon!

hived

Gyulai Pál.«

Marika szerencsésen megérkezett Pestre, elkezdett berendezkedni a Sándor uccai házban és Gyulai Pál julius 3-án Pestre költözvén, Arany János Figyelő-jének segédszerkesztője lett. Hamarosan megválasztották az irók segélyegyletének titkárává is, majd 1863-ban református gimnáziumi tanárrá.

Lauka, Kossuth egykori főfutárja, 1863-ban Pálffy Móric sajtófőnöke lett...

1863 juniusában - miután az öreg Gaylhoffer meghalt, Petőfi István eljegyezte Gaylhoffer Antóniát. Decemberben megtartották az esküvőt is és - Antónia nyolc héttel az esküvő után otthagyta az urát, mert kiderült, hogy Petőfi István még a mézeshetekben is viszonyt folytatott egy parasztasszonnyal...

Julia kegyetlen karácsonyi ajándékot kapott Zoltántól. A fiu kezdetben az iskola legjobb tanulói közé tartozott, most hirtelen rossz társaságba került és ugy látszott, év végén meg kell buktatni őt.

Az előre jelzett bukás megtörtént. Juniusban Zoltán bejelentette, hogy megelégelte a tanulást, a hatodik gimnáziumon túl nem akarja folytatni. Gazda akar lenni...

Bár Petőfi István nem nagy lelkesedéssel fogadta a fiú tervét, hozzá küldték Zoltánt, Csákóra.

A gazdasági irányu elhatározás rövid életü volt. Szeptember 19-én ir az anyjának, hogy mégis csak tanulni szeretne, kéri, irassák be Szarvasra, az ottani gimnáziumba. Beiratják magántanulónak. Ott megismeri valami milliomos Ilona nevü leányát, beleszeret. A szerelem elrontja tanulási szándékát. Április 25-ikén - 1865-ben - megszökik szinésznek, de csak Mezőturig jut, onnan Petőfi István visszaviszi Csákóra.

A fiú junius 8-ikán Pestre érkezik, anyjának beteges állapota és sirásai teljesen megtörik. Bocsánatot kér, tanulni kezd és augusztus 20-án Szarvason kitünő felvételi vizsgát tesz.

Kitünő félévi bizonyítványt kap. 1866 márciusában már Beliczey Emil nevü barátjával mulatozik és - április 19-én intőt kap tanáraitól, április 21-én megszökik a szarvasi gimnáziumból, Nagykőrösre megy. Szarvasról elbocsátó levelet adnak neki, azzal beiratkozik a nagykőrösi gimnáziumba, év végén gyenge bizonyítványt kap. Kijelenti, hogy nem akar visszatérni Nagykőrösre...

Petőfi István dühöng és egyre szörnyübb leveleket ir Juliának Petőfi Sándor fiáról.

S a szerencsétlen asszony állapota egyre rosszabbodott.

Vajjon megvigasztalták-e kisebb gyermekei? Adtak-e neki őszinte örömöket?

Igyekeztek adni.

1865 december 20-án Brown Tom - Attila és Black Dick - Árpád »szerkesztésében«, illetve főmunkatársi minősége mellett megjelent a Hársfa ucca 1. számu házban a »Tarka Müvek« cimü folyóirat, amely egyenesen azzal a céllal készült és - készült egészen a hetedik számig, - hogy anyukát szórakoztassa, fia szeretetéről őt meggyőzze.

A Tarka Müvek-ből kapjuk meg egy Juliska-nap hiteles történetét:

»SZAKASZOK NAPLÓNKBÓL

1.

Február 15.

Sütnek, főznek a konyhában, torta, sütemény, sonka, aspick, s több ily izletes dolog van egymásra halmozva.

Hja, ma ünnep van, édes anyám névnapja!

Csak mi fiúk maradunk a rendes kerékvágásban, versünket már átadtuk, ennél több nem dukál. A főzésben úgy sem használhatnak. Teljes nyugalommal várjuk a nevelőt, ezen cikk hősét: Toldy Ferencz »urat«.

Az igaz, hogy ezen »úr« még csak 6 latinista, és csak 18 éves fráter, akartam mondani »úr«.

No de ez mindegy, hisz Kárpáti Zoltán is csak 16 éves, és mégis egy 2 kötetes regénynek a hőse.

De mennyire eltértem a tárgytól! tehát mi teljes nyugalommal várjuk a nevelő urat.

Végre itt van szokásos tubákszin bundájával és örökös mosolygásával. Leülünk, én szóbahozom a mai napot, hogy a mama névnapja van stb. Alig hallja meg ezt a mi jámbor nevelő urunk, rögtön elkezd fészkelődni, a leczkének hamar vége van, szórakozott stb. (hogy ezen különös lélekállapotot megértse az olvasó, egy kis felvilágositással kell szolgálnom. Ő ugyanis bálványozta mamát, Petőfi miatt, kit pláne imádott). Ebéd alatt keveset szólt s mi még nagyobb, keveset evett, birván a nevelő úr igen jó gyomorral.

Ebéd után rögtön elment, nem is dámáztunk.

Jön az este, az esttel a sok vendég, vendégekkel a lakoma, lakomával a jókedv.

A nagy vigság közepette, csak mi ketten mint két lőtt tuzok, lekonyasztott orral szomorkodunk, nem levén helyünk a vendégek sokasága miatt.

Egyszer csak kifut anyám, hogy részeg emberek orditnak az ablak alatt. Mi is befutunk a lakmározók közé, az ablakhoz szaladunk. S im! az orditásból szép ének hangok válnak ki.

Oh emberek itélete! ki a népdalokat is orditással zavarod össze!

Kifutunk az utczára, s ott kit látunk meg!: Toldy Ferencz nevelő urat, vagy ötödmagával.

Hivjuk őt, hogy jöjjön be, megfázik, de ő nem hallgat ránk s átszellemült arcczal énekli tovább:

Fehér kendőt is viszek
Mint a hattyu fehér leszek.

Látván, hogy a behivás nem használ s mivel csikorgó hideg van, bemegyünk.

Oda bent anyám oda van a félelemtől, hogy a »dalnok« uraknak lefagy a fülük, orruk ő miatta.

Végre mint mindennek, úgy ennek a nagy éneklésnek is vége van, a dalnok urak haza mennek. Mi pedig majd ki bújunk bőrünkből, hogy mily életrevaló a mi nevelő »urunk«.

Busulunk ismét, s dörmögünk, hogy nem ehetünk a vendégekkel!

Egyszerre nyilik az ajtó s belép rajta!: Toldy Ferencz nevelő ur!

Óh de mennyire megváltozva. A tubákszin kaputot hiába keresnők rajta, hosszú, elegáns, térdig érő attila diszeleg deli termetén. Haja ragyog az illattól. Csizmája mint a tükör!

Elbűvölve néztünk rá, s ő kérdezé, hogy az ének hallatszott-e? Mi persze földicsértük, hogy mily szép volt, hogy hangzott stb.

Anyám belép az ajtón, őt is láthatólag lebilincselte a ragyogó fürtök illata.

Köszönések, bókok s több efféle formulatiók közt vagy tiz percz telt el.

Anyám behivta őt, hogy jöjjön a vendégek közé. Ő végre enged, belép, minden szem felé fordul. Ő volt az ünnep hőse!

Eszik, de csak keveset, nehogy elrontsa az eddig csinált hatást.

A vendégek távoznak, csak Toldy marad itt, lutrizunk, ő az egypár nyert mogyorót örök emlékül zsebébe csúsztatja.

Nem sokára ő is távozik azon nagy emlékkel szivében, hogy egy napig ő is volt a nap hőse!

Brown Tom.«

És amit az anyjukról, a költőnőről és a gazdasszonyról irnak:

»*Szendrey Julia.*

Költőnő és gazdasszony!

Toll és főzőkanál! Hány nő van Magyarországban, ki a tollat és a főzőkanalat is egyformán forgatja?

Persze föltéve, hogy egyiket sem kontárkodva.

Az igaz, hogy vannak jó gazdasszonyaink, hanem ezek azután, azt sem tudják, hogy madár vagy farkasféle portéka az a költő?

Vannak költőink is, akár egy hadsereg, de ezek sem tudják ám még az árva rántott levest sem megfőzni.

Csak tessék egypár versét: A három rózsabimbót; A költészethez; stb. elolvasni. Még az uzsorás is az Olympon fog járni tőle!

Meséit Andersen meséitől alig lehet megkülönböztetni. Biz ez nagy áldás, mikor alig van egy becsületes meseirónk.

De meg kell enni azt a pompás rántottát és kiflikóhot is, a mit ő főz. Tudom Istenem, hogy Eszterházy sem evett jobbat.

Könyvtárában ott vannak Béranger, Boz, Sand George stb., a magyar irók egytől egyig. Akár hány magyar mágnás sem olvasott annyit mint ő.

Született Keszthelyen Zalamegyében. Ha nőket is választanának követnek, ő lenne ott a követ az bizonyos.

De fejezzük már be, elég az hozzá, hogy ő Zrinyi Ilona, Szécsy Mária stb. magyar nők közt bizton megállhat.

Brown Tom.«

Ezek voltak Julia örömei.

Birkózott a betegségével, szenvedett Horvát miatt és Zoltán könnyelmüsége miatt, s csak otthon élő két kisebbik fiában s Ilonka leányában találhatta örömét.

- -

1866 szeptember 10-én a Szendrey Ignác által vásárolt rózsahegyi villában hirtelen meghalt kolerában Gyulai Pálné, Szendrey Marika.

Julia körül összeomlott a világ, elvesztette egyetlen támaszát...

Balázs Sándor — Vahot Imre

Egressy Gábor

Csengery Antal — Lauka Gusztáv

XI.

XXIII.
Horvát Attila levele bátyjához, Petőfi Zoltánhoz.

»Pest, 1866. sept. 14.

Kedves Zoltán!

egy roppant szomoru esemény történt mi nálunk: Marika Hétfőn, azaz 10-én pár órai szenvedés után cholerában meghalt.

Képzelheted, hogy mindnyájan, de különösen szegény mama mennyire le van ezen csapás által verve! Szegény Marika! előtte való nap még névnapját ülé meg, igen jó kedve volt; éjjel 3-kor rosszul lett, másnap 4 órakor délután már meghalt!

A temetés 12-én volt; Budáról vitték a Kerepesi temetőbe.

- -

Mi különben meg vagyunk; mamának mult éjjel vértolulása volt, nagy mértékben, de most már elmult.

Attila öcséd.«

Petőfi Zoltán Csákón volt, Petőfi Istvánnál. Innen vitték október 30-án Szegedre, a kegyesrendiekhez. Pár hétig nem történt semmi baj, de december közepén már betegeskedett. Himlőt kapott, két hétig feküdt, pénzt kért orvosra és gyógyszerre.

1867 január 29-én Petőfi Istvánnak Szegedre kellett menni, hogy Petőfi Sándor fékezhetetlen, kormányozhatatlan Zoltán fiával »rendet csináljon«.

István szivesen ment rendet csinálni, mert a sok iskolai kaland miatt valósággal meggyűlölte Petőfi Zoltánt. A fiú viselkedése ugyis elég fájdalmat okozott az anyának, ezt a fájdalmat még fokozták István levelei, amelyeknek minden sorából árad a gyűlölet. Nem tagadta az anya előtt, hogy legszivesebben a sirban látná Petőfi Sándor fiát.

Január 31-én Zoltánt »eltanácsolták« a szegedi gimnáziumból. Az igazgató nem akarta kicsapni az intézetből, jobbnak látta, ha a fiú magától távozik, nem tanulása, hanem lumpolásai szinhelyéről. A fiú Pestre jött, itt február 27-én felvették a IV. kerületi állami főgimnáziumba, de azonnal ki is maradt az iskolából. Horváték nem fogadták be, Zoltán az öreg Szendrey Sándor uccai lakásán töltötte ezt a pár hetet.

Április 20-án megszökött Pestről, Debrecenbe ment, ott május közepén harminc forint fizetéssel felvették a szintársulathoz. Május 20-ika körül már Nagyváradon játszott.

Marika meghalt s a legbizalmasabb testvér elvesztésének fájdalmához hozzájárultak azok az újabb fájdalmak, amelyeket Zoltán viselkedése idézett elő.

1866 szeptember 12-én, amikor Julia Budán a Kerepesi temetőbe kisérte Marika holttestét, nagy fájdalmában úgy érezte, mintha a saját temetésén járna...

S a betegség kérlelhetetlenül rombolta szervezetét.

Horvát Attila 1866 december 11-én irja Zoltánnak Szegedre, hogy »szegény mama mintegy öt napig feküdt.«

Beteg, ingerlékeny, nyugtalan. Sok baja van a cselédekkel, a gyerekeket félti a nevelés gondatlanságától és - félti az apjuktól.

Mikor Gyulai valamennyire kiheverte felesége elvesztése fölött érzett fájdalmát, Julia meglátogatta egy napon. Bezárkóztak Gyulai dolgozószobájába és az asszony elsirta házasságának titkait.

Gyulai este átment Szendrey Ignáchoz a szomszéd lakásba.

- Azért jöttem apámuramhoz, hogy Julia sorsáról beszéljünk, - mondta Szendreynek.

Az öreg bánatosan bólongatott:

- Szegény Juliskán nem lehet segiteni... Azt mondja Walla, hogy ezt a betegséget nem lehet meggyógyitani...

- Nem is erről a betegségről van szó, - mondta Gyulai.

- Hanem? - szólt csudálkozva Szendrey.

- A Horvát betegségéről, meg arról, hogy Julia nem maradhat együtt azzal az emberrel...

Órákhosszat tanácskoztak, azután Szendrey áthivatta magához Horvát Árpádot. A beszélgetésben egy darabig résztvett Gyulai is, azután ingerülten, haragosan távozott, - Julia haláláig többé nem beszélt Horvát Árpáddal.

Az apának beszélni kellett a vővel. Éles hangon, ingerülten vitatkozott a két férfi s végül megállapodtak a tennivalókban.

- -

Pár nap mulva beszélni kezdték a pesti társaságban, hogy Szendrey Julia betegsége olyan súlyosra fordult, annak kezelése olyan kiméletet és olyan óvatosságot igényel, hogy ez a Hársfa uccai kis lakásban lehetetlen, keresztülvihetetlen. Beszélték, hogy Horvát külön lakást fog bérelni Juliának, mert Szendrey nem engedi, hogy kórházba vigyék a leányát. Pedig a kórház volna a legalkalmasabb hely Julia ápolására.

1867 nyarán Szendrey Ignác megvásárolta a Képiró ucca 4-es számu házat, amelyet annakidején az uccára néző ablakok fölött elhelyezett faragott bagolyfejekről »Hét bagoly«-nak neveztek. Ennek a háznak egyik részét Horváték részére foglalták le. Horvát ugyanakkor kibérelt egy kis lakást az Országut 11. számu ház harmadik emeletén. S hogy a külszin ne legyen olyan áruló, Horvát vette bérbe a Zerge ucca 13. számu ház 14-es számu lakását is, de Horvátné Szendrey Julia számára.

Még nyáron megtörtént a költözködés. Julia szobájának butorait, első házasságának emlékeit, sok apró csecsebecséjét társzekérre rakták, ezzel berendezték a Zerge uccai lakást. A lakás meglehetősen tágas volt, úgyhogy Szendrey Ignác két cselédet fogadott beteg leánya mellé.

Julia beköltözött a Zerge uccába és Szendrey Ignácnak Horvát Árpáddal kötött megállapodása értelmében, magával vitte legkisebb gyermekét, Ilonkát is.

Az országuti lakásba pedig beköltözött Horvát két fiával, Attilával és Árpáddal. A háztartás vezetésére megfogadott bizonyos Baranovicsnét, aki azonban inkább csak olyan bejáró takaritóasszony-féle volt. Elküldték Töreky Gábort, az utolsó nevelőt. A fiuk - az egyik 16, a másik 12 éves volt...

A hires könyvtárt, amelyről már akkor regéket beszéltek Pesten, a Hétbagoly-beli lakásba költöztették s Horvát Árpád itt a könyvtárban ütötte fel tanyáját, csak aludni járt haza éjszakára országúti másik lakásába.

A kis Horvát Árpád és Horvát Attila egyszerre apátlan és anyátlan árva lett. Apjukat ugy-szólván sohasem látták, anyjuk csak akkor mutathatta ki előttük szeretetét, ha meglátogatták őt a Zerge uccában.

A fiúk nem ismerték Horvát és felesége különválásának titkát, nem is kerestek titkot e mögött a különválás mögött, úgy, mint a közvélemény, amely csakhamar kezdte borsos históriákkal kitölteni azt az üres teret, amit magyarázatra szántak ennél a furcsa különélésnél.

Horvát füzeteket vásárolt a gyerekek számára, megparancsolta nekik, hogy minden este ezekbe a füzetekbe irják bele közölnivalójukat s másnap reggel ugyanezekben a füzetekben találták meg az ő válaszait.

Éjszaka a fiúk már aludtak, amikor Horvát hazaérkezett a könyvtárából. Ilyenkor nem láthatták az apjukat.

Reggel ők elmentek iskolába, Horvát még aludt. Mire hazajöttek az iskolából, az apjuk már nem volt otthon. Csak nagyritkán, egy-egy vasárnapi étkezésnél találkozhattak, mert Horvát hétköznap rendszerint nem étkezett otthon.

Az apa és a fiúk érintkezésére szánt füzetek feljegyzéseiből kövessük Julia életét.

»1867. október 29: Kedves apa! Voltunk mamánál, szegény rosszul van, panaszkodott is... Ilonka Gyulaiéknál volt. A mama fönt volt, nem feküdt, receptet is vittünk a patikába, ne aggódjék édes apa, mama nincsen oly rosszul még sem, mint p. o. augusztusban volt.«

Horvát Árpád válasza: »Kedves Mókuskám! Füts be nálam hét óratájt.« (Mókuskának nevezte idősebb fiát, Attilát.)

»November 9: Kedves apa! Voltunk mamánál, különben jól van, csak gyenge és a háta fáj.«

»November 16: Kedves apa! Mama most már jobban van, de délelőtt rosszul volt, különösen mert a Rozi igen bosszantja őt, ezért el is fog onnan menni a Rozi.«

»November 22: Kedves apa! A mama egy kissé rosszabbul van (de csak kissé) mint tegnap, különben elég jól van.«

»November 26: Kedves apa! A mama magánál tartóztatott vacsorára, mert a Pista bácsitól egy nyulat kapott. Ő jobban van. Ilonka jól van, csókolja édesapát.«

»December 5: Kedves Apa! A mamához szerencsésen értünk el, jobban van. A könyvet átadtam, de nem a Rozi, hanem Ilonkának, mert azt mondta Ilonka, hogy jobban elvégzi; különben is Rozival nem beszélhettem. A mama egy szép kis babát, egy virgácsot és egy kis ördögöt vett Ilonkának. Az olló tetszett mamának, csakhogy azt mondta, hogy baj, hogy a hegye oly hegyes.«

Horvát valami könyvet küldött Juliának Mikulás-napi megemlékezésül. Kislányának, Ilonkának, egy ollót.

Mit mond a következő napi feljegyzés?

»December 6: Kedves Apa! Mama jól van. Ilonka szinte, csókolják édesapát, az ollót köszöni, igen örült neki. A mama is a könyvnek, ámbár mikor kérdeztük őt, nem szólt semmit, hogy örül neki, se meg nem köszönte.«

- -

Julia állapota napról-napra rosszabbodott. Annyira, hogy Szendrey szükségesnek tartotta egy betegápolónő megfogadását, a kis Ilonkát pedig átvitték Gyulaiékhoz, hogy ne legyen tanúja édesanyja szörnyű kinlódásának.

Gyulainak volt egy tisztelője, bizonyos Tóth József nevü fiatalember, aki főrangú családoknál nevelősködött, majd szerény dijnoki állást kapott az egyik minisztériumban, miután megtörtént a kiegyezés, és Ferenc József, akit királlyá koronáztak, kinevezte a felelős minisztériumot.

Ez a fiatalember megnyerte Gyulai tetszését. Nyilt eszü, igazságos érzésü, öntudatos fiu volt, kialakult politikai, irodalmi, erkölcsi nézetekkel, úgy, hogy Gyulai, akit ekkor már az Akadémia rendes tagjává választottak, szivesen beszélgetett, vitatkozott Tóth Józseffel.

A fiú egy napon panaszkodott, hogy nagyon kevés a jövedelme, nem bir megélni belőle. Ekkor jutott eszébe Gyulainak, hogy Julia számára valami titkárfélére volna szükség, aki felolvasással szórakoztatja szegény beteg asszonyt. Tóth lelkesedéssel fogadta Gyulai ajánlatát.

Petőfi özvegyével együtt lenni! - micsoda élmény lehetett ennek a fiatalembernek.

Tóth József lakása véletlenül a Zerge ucca 3-as számu házban volt, úgy, hogy csak a szomszédba kellett mennie, hogy Julia lakására érjen. Bemutattatása napjától kezdve minden délután megjelent a szenvedő asszonynál, felolvasott neki, feljegyzéseit tisztázta, elbeszélgettek.

Tóth József volt az első idegen, aki betekinthetett Julia házasságának és különválásának titkába.

- -

Julia maga sem tudta, hogy jól cselekedett-e, mikor elköltözött az ura lakásából, csak azt érezte, hogy nem birta volna tovább elviselni azt az életet, amit Horvát rákényszeritett.

Már hónapokat töltött a Zerge uccai lakásban és csak 1868 január 14-én merte megirni Petőfi Istvánnak, hogy mi történt. Házasságuk szomorú titkairól persze nem irt, csak arra kérte Pistát, higyjen neki, hogy azt tette, amit tennie kellett, szeretetét, tiszteletét és becsülését ne vonja meg tőle.

Petőfi István január 20-án válaszolt Juliának. Szeretetteljes, rokoni levelet irt:

> »Az égre kérlek, ki mondatta azt mind veled, a mi leveledet oly méltatlanul panaszossá tette? Hogy szived arról mit sem tudott, a mit testi és kedély betegségeddel irtál, arról meg vagyok győződve, mert ha szived kérdőre veszed, egy húrja bizonyosan azt zengte volna: Pista nem lehet oly rossz, nem lehet oly szivtelen, hogy szeretetét, tiszteletét s becsülését tőlem megvonja. Igen, ezt mondta volna szived, s kezed nem keserit vala engemet meg.
>
> De hát mi okért is tehetném én azt, a mit feltételeztél rólam? Erre sem te, sem én felelni nem tudunk. Ha azért itélsz el, mert már rég nem irtam, ugy mulasztásomért itéleted szigorú: ezért kár volt lelkem tiszta, őszinte érzelmein sebet ütnöd, mely érzelmeim oly erősek, oly igazak ma is, mint ez előtt husz évvel voltak s maradnak váltig. Légy meggyőződve, hogy szeretetem, tiszteletem és becsülésem egy hajszálig sem apadt, sőt ha lehetne még egy foka legőszintébb ragaszkodásomnak, annak is birtokába helyeznélek, sőt szenvedéseidben, a mennyiben arra egy rokon sziv képes lehet, őszinte részvéttel osztozom veled.«

István aggódik Julia miatt s március 15-én sürgeti, hogy irjon, vagy irasson: hogy van.

> »Ne csüggedj édes lelkem - irja ebben a levélben, - ha bár lassan, de elvesztett egészségedet vissza fogod nyerni. A sors nem lehet oly igazságtalan, hogy a kinek annyi lelki fájdalmat okozott, azt hosszantartó szenvedésekkel is sujtsa. Bizzál a Gondviselésben, hidj és remélj«.

- -

De térjünk vissza a Horvát-fiuk feljegyzéseire. Az első feljegyzésből azonnal meglátjuk, hogy mennyire becsülhetjük a gyerekek »mama jobban van« megjegyzéseinek értékét...

»Január 7: Kedves Apa! A mama sokkal jobban van, egészen fönn volt, járkált, nem panaszkodott; Walla tegnap 7-kor ott volt, véghez is vitte a mütétet, amely mivel a szerszáma elgörbült, igen fájdalmas volt neki; de a mütét végrehajtása után igen jól érezte magát 2 óráig (este 9-ig) ekkor semmi fájdalmat sem érzett, de tovább már nem volt hatása. Ilonka jól van, csókolja édesapát. Egy száraz vénkisasszony betegápolónő van mamánál.«

»Január 16: Kedves Apa! A mama nem volt egész jól, mert fájdalmai voltak. Walla ott volt (de nem hivásból).«

Az öreg főorvos tehát ekkor annyira aggódott Juliáért, hogy már hivás nélkül is eljárt hozzá.

Horvát megtudja, hogy Juliánál nap-nap mellett ott tartózkodik egy Tóth József nevü fiatalember, mint felolvasó. Erről valami furcsa megjegyzést tehetett a fiúk előtt, mert a február másodiki feljegyzésben s a következőkben is több izben fontosnak tartják feljegyezni, hogy Tóth - a füzetben T. - ott volt Juliáéknál.

»Február 2: Kedves Apa! a mama csak ugy van, mint tegnap volt, ágyban fekszik. Nagytata ott volt. (T. is.) Ilonka jól van, csókolja édesapát.«

»Február 3: Kedves Apa! a Mama már jobban van kissé; eleinte fönt volt, de később lefeküdt. - Panaszkodott elhagyatottságáról és hogy senki sincs, aki pártját foghatná a cselédek gorombáskodásai ellen, stb. (T. ott volt.) Ilonka Gyulaiéknál volt.«

Februárban Petőfi István fent volt Pesten, meglátogatta Juliát is és meg akarta látogatni Horvát Árpádot. Horvát Attila már értette, hogy az apja furcsán viselkedik az idegenekkel s még a barátokkal szemben is. Jónak látta külön figyelmeztetni az apját arra, hogy Petőfi Istvánt nem lehet ugy akárhogy kiutasitani.

Február 4-én irja: »Pista bácsi talán eljön, nehogy ezt nem tudva, őt elküldje; most mondta Árpád, hogy tegnap a mamánál volt; jó lesz Baranovicsnénak is utasitást adni. Attila.«

- -

Március végén a két Horvát-fiú megbetegedett, hetekig betegen feküdt mind a kettő. Elképzelhetjük Julia aggódását. Beteg volt ő is, nem mehetett a fiai ágyához.

Május 24-én látogatnak el ismét anyjukhoz a fiuk. Ott Zoltánról is hallanak valami hirt. Zoltánról, akiről mostanában csak azt tudták, hogy valami Hegedüs Ilona nevü szinésznővel állt össze és azzal kóborog az országban egyik szintársulattól a másikhoz.

A május 24-iki üzenet: »Mamánál és Ilonkánál voltunk; a rendes állapot. Zoltán irt egy levelet mamának; irja, beteg és Marikának egy régi ismerőse fogadta fel őt Tokajban. A szintársulatból kilépett, mert az orvos azt mondta, hogy elpusztul, ha ott marad, hogy ezentul mihez fog, nem tudni.«

Julia állapota egyre rosszabbodott, Ilonkát most már csak ritkábban vitték el beteg anyjához. Szendrey a kislány mellé nevelőkisasszonyt fogad, majd mikor ugy látja, hogy a nevelőnőnek is nevelésre volna szüksége, elküldi és egy másikat fogad. A nevelőkisasszonyt családtagnak kell tekinteni s mikor egy alkalommal Árpád, a kisebbik Horvát-fiú, nem csókol kezet a kisasszonynak, Szendrey nagy vihart csinál. Megparancsolja a fiúknak, hogy a kisasszonynak kezet kell csókolni, - május 30-án jelentik ezt apjuknak - és Julia a fiúk utján üzeni Horvátnak - ugyancsak május 30-án továbbitják a fiúk az üzenetet - hogy Szendrey el fog menni a tanár urhoz és majd megtanitja őt, hogy hogyan kell nevelni a gyerekeit!

Horvát Árpádnak erre a közlésre semmi megjegyzése nincs. Tulságosan elfoglalják a kalandjai...

Junius 15-én igen szomoruan hangzik a fiúk jelentése:

»Szegény mamának nagy fájdalmai voltak, sirt is, de későbben jobban lett. Wallával határozottan fel akar hagyni és más orvoshoz folyamodni és azt mondta, hogy más orvosok csak azért nem akarják őt elvállalni, mert Wallát nem merik megsérteni; hogy Walla semmit sem gondol vele; hogy valamely más fiatal orvoshoz akarna folyamodni s azt meg is mondta ma a nagytatának, ki ott volt. Mondta szegény, hogy mily borzasztó reánézve látni e napról-naprai feloszlást. Hogy csak azért szeretne élni, hogy minket boldogok és egészségeseknek lásson. Nagyon szeretné, ha ott lennénk, igen jó irántunk, szegény szerencsétlen Mama!«

Mit válaszol erre a férj, akitől ujabban igen furcsa megjegyzések indultak ki arról a bizonyos Tóth József nevü fiatalemberről...

Mit válaszol?

»Édes gyermekeim! A behütött vizemet megittátok, ami valóban nem szép tőletek, miután tudjátok, mennyire epedek a friss viz után! Aztán, a mosdó poharatokat csordultig tele vizzel, a rakaszra tettétek a konyhában; én hazajövet a sötétben felboritottam és lett aztán roppant tócsa, és magamat is leöntöttem ez alkalommal, ez is a ti rendetlenségtek gyümölcse.«

- -

Szendrey Ignác kifizette Zoltán tokaji és sátoraljaujhelyi adósságait, a fiút hazahozatta Pestre. Itt orvossal vizsgáltatta meg s miután az vidéki levegőt ajánlott, pár napi pesti tartózkodás után Csákóra, Petőfi Istvánhoz küldték a fiút.

Innen irt junius 16-án Pesten élő testvéreinek.

> »Édes jó anyánkat meglátogatjátok-e mindennap? tegyetek az én nevemben is látogatást, szórakoztassátok, a mennyire nincs terhére, könnyitsetek házi kellemetlenségein, s én megköszönöm nektek, a mit tesztek: bár én is könnyitésére lehetnék bajainak. Különben hogyan érzi magát, panaszkodik-e fájdalmakról? tudósitsatok édes testvéreim legalább erről, hogy tudhassam szegény mama állapotát. Nagytata kezeit csókolom, semmi esetre el ne mulasszátok megmondani neki. Mamát ezerszer csókolva, tőletek választ kérve, maradok szerető bátyátok
>
> *Zoltán*.«

- -

Tóth József befejezte a felolvasást, alkony borult a betegszobára. A fiú az alkonyat védelme alatt szánakozva nézte a beteg asszonyt, aki csontvázzá soványodva feküdt az ágyban.

- Már nem lehet sok hátra, - suttogta Julia.

Tóth tiltakozott:

- Nem szabad feladni a reményt. A természet ereje csudákat tehet.

Az asszony hallgatott egy darabig, azután kinlódva megint csak megszólalt:

- Hiszen nem volna semmi baj, ha csak egyszerüen meg kellene halni, el kellene vonulni innen egy más világba, ott az örökéletben találkozni Sándorral, és megbékélni, elfelejteni minden megbántást, minden szenvedést, boldogságban együtt lenni azzal, akitől életem boldog napjait és legnagyobb fájdalmaimat kaptam. De a gyermekek... Mi lesz Zoltánnal, mi

lesz kicsi Ilonkámmal és mi lesz azzal a két szép fiúval? Apám pattog, haragszik, nekem csak a lelkem fáj, mikor látom, hogy csakugyan oda kellene menni ahhoz az emberhez, meg kellene neki magyarázni, hogy hogyan kell nevelni a gyermekeket. Csakhogy nem az apámnak kellene odamenni, hanem nekem magamnak... Odamenni és valahogy elkülöniteni magam ettől az embertől, csak a gyermekeknek élni. De ő nem adja a gyermekeket... Ez az én bünöm, hogy ők elveszitették az anyjukat...

Tóth tiltakozott:

- Hisz olyan boldogok, mikor megjelennek itt kegyed betegágyánál és kedvesen elfecseghetnek mindenfélét. Most Zoltán is jól van már. S a kis Ilonkára olyan szeretettel vigyáznak...

Hosszu szünet következett a beszélgetésben. Tóth nyugtalanul sétált fel-alá a betegágy előtt, valamit forgatott a fejében. Az asszony kiváncsian nézte. Végre megállt az ágy előtt, az asszonyhoz fordult:

- Julia, kegyed most ki fog nevetni engem, lehet, hogy ajtót mutat. De kérem, ha ki is utasit, gondolkozzon azon, amit most mondani fogok kegyednek, s ha holnap, vagy holnapután, vagy egy hét, vagy egy hónap mulva belátná, hogy igazam van, tegyen ugy, ahogy én kérem: váljon el attól az embertől. Menjenek a törvény elé, ott ha beszélni muszáj, akkor beszéljen, ne titkoljon el semmit. Ha elmond mindent, a gyerekeket nem hagyhatják az ő kezében.

Julia szomoru mosollyal hallgatta végig a fiatalembert. Magához intette, megsimogatta az arcát:

- Maga igen jó fiú, Tóth... De nekem el kell vesznem. Végzetem szerencsétlen életet osztott ki számomra, a végzet keze alól nincs szabadulás.

- -

Augusztus 10-én Horvát Attila levelet irt Zoltánnak, aki még ekkor Csákón tartózkodott, de már készen arra, hogy Pestre jön és itt valami hivatalt vállal:

»Kedves Zoltán!

> Mi jól vagyunk; szegény mama lába meg van dagadva, a mit nem jó jelnek szoktak venni; de ha irsz neki, nehogy efölött szörnyüködjél, vagy mi, mert csak jobban elrémited...«

Juliának már csak egy hónapja volt.

XXIV.
Utolsó segélykiáltás.

A halál már a küszöbön állt.

A rák elvégezte gyilkoló munkáját a fiatal asszony szervezetében, megkezdődött a legszörnyübb haldoklás, amivel a természet lesujthat az emberre: a sziv még él, a végtagok még mozognak, beszélhet az ajak, szenvedést sugároznak a szemek, az ész munkáját azonban már rabigájában tartja az örök szenvedés és az eleven emberi testben belülről megindul a bomlási folyamat.

Mikor a holttestben megindul a bomlás, lezárják a koporsó födelét. Az eleven ember fölött nem lehet bezárni semmiféle koporsófödelet.

Juliának ezt az elmulást adta végzete.

Walla, az öreg főorvos, most már hiva-hivatlanul mindennapos vendég volt a Zerge uccai házban.

A kis Ilonkát nevelőkisasszonyával együtt elvitték Gyulaiékhoz, csak ritkán hozták el anyja betegágyához.

Horvát Árpád Stomfára küldte a két fiut, eltávolitotta őket anyjuk közeléből.

Zoltán pénzt kért az öreg Szendreytől, Pestre akart jönni. Tóth nagyon sürgette a költözködését.

Gyulai néha-néha benézett Juliához, de inkább Tóthtal beszélgetett. Nem birta a képmutatást, a beteg asszonynak nem tudott kellemes dolgokat mondani.

Az ura kalandjairól beszéljen vele?

A fiuk szörnyü magárahagyatottságáról?

A szóbeszédről, amely még most sem kimélte Juliát?

Julia félönkivületben feküdt betegágyán, mellette ült az ápolónő. A szomszéd szobában beszélgetett Gyulai és Tóth József. Ekkor érkezett Walla, megnézte a beteget, azután bement a férfiakhoz.

- Nincs segitség? - kérdezte Gyulai.

- Csak a halál lesz a segitség. A szervezetben megindult a bomlás, itt már nincs emberi segitség, nincs orvosi tudomány.

Tóth óvatosan megkockáztatta a kérdést.

- Ő mindig mondja, hogy az uj orvostudomány még segithetne...

A főorvos egy kézmozdulattal elintézte a dolgot.

- Itt már sem a régi, sem az uj orvosi tudomány nem segit. Azt hiszi, édes öcsém, hogy a fiatal orvosok csudákat tehetnek?

- Meddig...

- Pár hétig még elhuzódhat a betegsége. De az is lehet, hogy ma behunyja a szemét és nem nyitja ki többet.

A főorvos elbucsuzott, azután elment Gyulai is. Átadta Tóthnak a pénzt, amit az öreg Szendrey küldött Balatonfüredről a leánya számára.

- Nem kérhetem, hogy vigyázzon rá és - mégis kérem, hogy tegye meg minden kivánságát...

A fiatalember bement Juliához. Az asszony fáradt mozdulattal közelebb intette, egy tekintettel kérte az ápolónőt, hogy hagyja őket magukban.

- Valamit gondoltam... - sugta az asszony.

Tóth elégedetlenül csóválta a fejét.

- Nem szabad gondolkozni... Miért gondolkozik? Fáradt, pihennie kell. Majd ha meggyógyult, akkor gondolkozhat...

Julia szenvedő arcán megjelent valami titoktakargató bizalmas mosolygás.

- O! Ha maga tudná, hogy mit gondoltam - nem tiltaná a gondolataimat...

Fárasztotta a beszéd, pihent egy kicsit. Szomjazott, ivott egy pohár tejet, azután megint elkezdte a beszélgetést.

- Magára gondoltam... Hogy maga nap-nap mellett itt van és segit nekem. Vigyáz a cselédekre. Nagy dolog ám az, mert annyi bajom volt minden cselédemmel. De amióta maga itt van, azóta nincs. De maga...

- Ne beszéljen rólam, Julia... - tiltakozott a fiu.

- Magáról kell beszélni... Magának még tanulni kellene. Pénzt kellene keresnie... Ahelyett itt ül és ápol egy öreg asszonyt.

- Maga nem öreg, Julia.

- Magára gondoltam. Hogy valamit tenni kell magáért.

- Velem ne törődjön.

- De törődöm... Elválnék attól az embertől... Maga jól mondta, mégis... El kell válni...

Ez a beteg már nem birta az igazmondást. A fiatalember nem mondhatta neki, hogy már nem érdemes elválni, nincs is idő a válásra. Csak hallgatott és sokáig hallgatott az asszony is.

- Maga nagyon szereti Zoltánt, - folytatta Julia később.

- Jóbarátom.

- Szeretném, ha mindig gondját viselné. Maga az egyetlen, aki beszélni tud vele. Bolondos fiu, engem se hallgat meg.

- Most Pestre jön és itt marad.

- Maga vigyáz rá.

- Petőfi fia.

A szenvedő asszony álmodozva szólt.

- Bizony... Petőfi fia... Nem is mondja senki, hogy Julia fia... De maga tudja, hogy az én fiam... Szeretni fogja Sándor miatt is és miattam is.

- Mindig szerettem.

- De azt akarom, hogy még jobban szeresse...

- Jobban nem lehet szeretni.

- Elvehetik magától. Odaadhatják annak az embernek. Pedig annak nem szabad odaadni. El kellene venni tőle a másik két fiut is. Uristen, ha a gyerekek egyszer beszabadulnának a könyvtárába...

- A törvény magának adhatná a gyerekeket.

- De csak váláskor. Válni kellene és beszélni arról a borzasztó életről...

- Beszélni fogok! - szólt erélyesen, mintha saját bizonytalanságát akarná eloszlatni. - Beszélni fogok és a törvény elveszi tőle a gyermekeimet. A kis Ilonka jó helyen van, de nálam mégis csak jobb helyen volna, mint Gyulainál...

- Amig betegeskedik, a fiukat is Gyulaiékhoz kellene adni...

- Nem! - szólt erőltetett élénkséggel az asszony. - Hiszen éppen arról gondolkoztam... Ugy lesz, ahogy maga gondolta, maga tanácsolta. Elválok és maga majd vigyáz a gyermekekre... Maga olyan jó... És tud nevelni. Mindenki szereti magát, csak az az ember nem... Elválok tőle és a maga felesége leszek...

A fiatalember szánakozva nézte az asszonyt, aki a halál küszöbén az élet nyugalmát keresi...

Eszébe jutott, hogy mit mondott Walla.

- Ugy lesz, ahogy maga akarja, Julia...

Másnap reggel papirost, tollat, tintát kért Julia. Párnákkal feltámogatta beteg testét az ágyban, egy deszkadarabot adatott maga elé és erre a deszkadarabra rakva a papirt, elkezdte irni utolsó levelét Szendrey Ignáchoz.

»Isten nevében!

Kedves drága jó Atyám!

> Szegény megboldogult édes anyám mindig arra intett, hogy bármihez kezdenék is az életben, előbb mindig istent hivjam segitségül...

Nagyon nehezen szaporodtak a sorok.

> Gondolja meg előbb, kedves jó Atyám, mielőtt mostani vallomásomat hallaná, mily régóta, hány hosszu éven át türtem sorsomat, ha nem is békével és megadással, de legalább ugy, hogy panaszaimmal nem terheltem, nem nyugtalanitottam kedves Atyámat, sem a világot nem avattam belé. Most is csak akkor szántam rá magamat, közölni kedves Atyámmal, mikor már ugy szólván a halál küszöbén álltam és már csak az forgott kérdésben, hogy még hátralevő néhány napomat nyugalomban és békében tölthessem, távol attól, ki a láncot, amely hozzá füzött, immár elviselhetetlenné tette.

Walla érkezett meg és elégedetlenül nézte a levéliró buzgalmát.

- Magának pihenésre van szüksége, asszonyom...

- Ez is pihenés, ha Atyámnak irhatok.

A főorvos kivette a kezéből a tollat.

Mikor elment, Julia megint csak folytatta a levélirást.

Egyik nap futott a másik után és a levél készült. Telve fájdalommal, keserüséggel, az élet kegyetlensége miatt érzett panaszos haraggal és - könyörgéssel.

Hogyha csak fogalma volna kedves jó Atyámnak mindarról, amit én kezdettől fogva Árpád mellett szenvedtem, bizonyára méltányolná azt, hogy oly sokáig birtam azt elviselni, anélkül, hogy panaszaimmal terhére lettem volna, vagy a világot beleavattam volna szenvedéseimbe. Csak egy lény tudta azt teljesen és tökéletesen és ez volt az, mi az ő testvéri ragaszkodását oly lángoló szeretetté fokozta irántam. Ő, egyedül ő most is, bizonyos vagyok benne, pártomat fogná, de az isten őt elvette tőlünk s engem megfosztott egyetlen vigaszomtól, támaszomtól és barátnémtól. Most senkim sincs...

Szendrey Marika képe bánatos megértéssel tekintett le a falról, a kinlódó, vergődő asszonyra.

Tollal kezdte, de a fájdalmak kiverték a kezéből a tollat, ceruzával folytatta a levelet. Kusza, reszkető vonalakból összefüzött sorok kerültek a papirra, sok-sok oldalt megtöltött az asszony panaszkodása.

- -

Ugy sem számolok én többé boldogságra, gyönyörökre e világon, nem számolok annyival inkább, mert nem hiszem, hogy e borzasztó bajból kigyógyulva, valaha még egészséges lehessek.

- -

...nem tartozom-e a legnagyobb hálával és elismeréssel azon embernek, ki e keserves helyzetemben, ily kinos és utálatos betegség mellett a legnagyobb kitartással, lankadatlan szolgálatkészséggel, önkényt, minden kötelezettség nélkül ápolt...

- -

...szükséges volna vallást változtatnom...

- -

...most már ugyis az egész világ tudja, vagy legalább megközelitőleg, mily szerencsétlen házaséletet éltünk Árpáddal...

- -

...nem vagyok rossz... csak nagyon, nagyon szerencsétlen, kit életutja mindig ellenkezésbe, meghasonlásba hozott éppen azoknak a nézetével, elveivel és meggyőződésével, kiket különben legjobban szeretek, s kiket megsérteni, mindig egy-egy vérző sebet ütött az én szivemen is...

Augusztus utolsó napjaiban fejezte be a levelet:

Hetek óta irom e sorokat a legnagyobb kinlódások és szenvedések közt, azért bocsásson is meg, legyen elnéző, ezt meggondolva édes Atyám, ha netalán valahol sértő vagy megbántó sort találna. Bizony, bizony nem volt szándékom.

Reszketve várja válaszát boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya

Julia.«

Utóiratot is irt hozzá, de ahoz már nem volt ereje, hogy el is küldje a levelet. Egyik önkivületből a másikba zuhant.

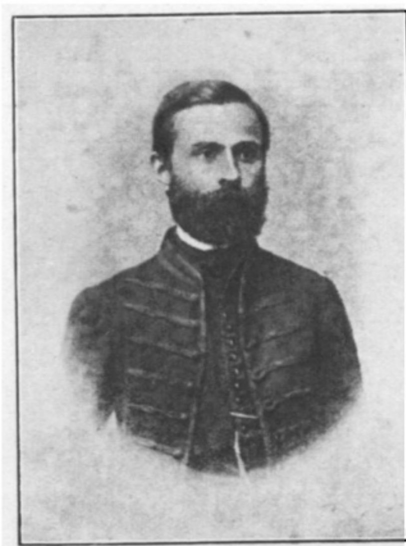
Az ajtó előtt állt a halál.

Gyulai Pálék kolozsvári lakása.

Bel-Farkas ucca 56. számú ház udvara és bejárata. Itt laktak Gyulaiék 1859/62-ben a földszinten

Gyulai Pál a hatvanas években.

Gyulai Pálné, szül Szendrey Marika, 1861 októberében.

XII.

XXV.
Vádollak!

Szeptember elsején elküldette otthonról a cselédeket, frissnek, erősnek mutatkozott, titkolta egyre ismétlődő rohamait.

- Jól vagyok... Egészen jól vagyok... - mondta az ápolónőnek. - Maga el is mehet ma délután... Anyjához akart menni... Menjen el az anyjához... Estére visszajön...

Az ápolónő elment.

Az asszony egyedül maradt Tóth Józseffel. A fiatalember olvasni akart, de Julia nem akart hallani irodalomról, költészetről.

- Más dolgunk van... Más...

Inkább csak tekintetével, mint mozdulattal intett a szekrény felé.

- Huzza ki a fiókját, vegye ki a jegygyürüt...

Tóth megtalálta a gyürüt, vitte az asszonynak. Julia rémülten nézte a kis arany karikát.

- Nem! Nem! Csak tartsa magánál... Majd levelet ir hozzá... Levelet annak az embernek... Nekem kellene irni, de nem birok... nem birok... Vége.

Kipattant az ajtó, szélsebesen rontott a szobába egy fiatalember.

- Anyám!

Julia kitárta sovány, kiaszott csontvázkarjait.

- Zoltán...

A fiu visszahökkent az anyja láttára. Ezt az asszonyt nem ismerte... Ez az asszony nem lehetett az ő szép anyja. Ez az asszony talán nem is élt... De mégis előbb odalépett az ágyhoz, megcsókolta az anyját, térdre ereszkedett az ágya előtt, simogatta a kezét.

- Beteg vagy... Nem vigyáztak reád... Most már itt leszek én, vigyázni fogok...

Julia fáradt mosollyal nézte a fiát, bozontos haját simogatta.

- Csak magadra vigyázz... Engem már nem hagynak el... Nekem már... - ijedten félbeszakitotta a mondatot. - Én jól vagyok... Napról-napra javul az állapotom... Nemsokára felkelek az ágyból... Sokat fogunk sétálni.. A jövő héten felmegyünk ketten a Rózsahegyre... Kirándulunk a Zugligetbe... Tóth is velünk jön...

Aggódva nézte a fiut.

- Rossz szinben vagy, Zoltán... De nem baj... Majd Tóth vigyáz rád... Kevesebbet lumpolsz... Most ugysem illik lumpolni, mert beteg az anyád...

Nagyon szerette a fiut, de - rosszkor jött. Elküldte Gyulaiékhoz.

- Estére várlak...

Mikor Zoltán elment, diktálni kezdett Tóth Józsefnek. Kiöntötte lelkét az utolsó üzenetben.

- Irja annak az embernek...

Ezerszer meghányta-vetette magában ezt az üzenetet, csak akkor szakitotta félbe a diktálást, amikor majdnem hangos jajkiáltásra kényszeritette a fájdalom...

És Tóth irt.

»Tudván azt, hogy vannak emberek, kik a »*decorum*« kedvéért a *világ előtt* egészen mást mutatnak, mint mit éreznek, - fejük felett összecsapva kezüket: sirnak és jajgatnak - holott nevetni szeretnének, - tudván, hogy a *frázisok* hangoztathatásáért sokan még kényelmükről is - legalább pár percre - lemondanak: hogy siromban minden alakoskodástól mentve, nyugodtan lehessek, akarom: ne háborgassa meg ott álmomat *az*, ki életemben nem tudott és nem is akart volna mást tekinteni bennem, mint *csak* buja állati szenvedélye *köteles* megosztóját. - Minden lépés, melyet *ez* ember tenne siromhoz, oly fájdalmat okozna poraimnak, mint minő undort éreztem iránta *attól a perctől kezdve*, mikor levetkőzve magából az *embert*, teljes állatiságában tünt fel előttem s mint *ilyen* gyalázatos buja fotográf képeit házi köröm szentélyébe oly megérthetetlen cinizmussal behozni törekedett, s vadállatiassággal, bennem, nejében - e miatt történt tiltakozásomért - kigunyolt minden érzelmet, melyeket szivemben gyöngéden és kegyelettel ápolva: általok a köznapiasságból kiemelkedni vágytam, s kereken tagadtam azon elv jogosultságát, melyet ő, mint férj, rám erőszakolni akart, hogy: »az asszonynak nincs más kötelessége, mint a férj kéjvágyát kielégiteni,« s hogy: »az asszonynak e kéjvágy kielégitésében lehet s kell csak boldognak lenni stb. stb.« Legyen meggyőződve *az*, ki ez elvet vallja: Horvát Árpád, s ki azt előttem, mint férj, oly sokszor hangoztatta, hogy ha *ilyennek* ösmertette volna meg magát előttem, abban az időben, mikor ellenkezőleg minden szavában kegyelet, előzékenység, benső részvét, gyöngédség, figyelem, meleg rokonszenv, tisztelet stb. stb. voltak hangoztatva, s épen ezért benne gyermekemnek szerető atyát s magamnak nemesszivű barátot s becsületes, gyöngéd férjet véltem s *hittem* föltalálhatni - soha, de soha nem tiszteltem volna meg azzal (igen uram, mert bármit beszélt is rólam a szemtelen rágalom, ön tudja legjobban, hogy bárkire nézve is ez megtiszteltetés volt) - hogy férjül válasszam, - mit tettem azért, mert hittem, hogy hangoztatott szavai: *igazak és nem csak frázis*; de mely hitemből állati és durva bánásmódja, *brutalis követelései és kifejezései* oly keserűn ébresztettek föl, midőn nejévé lettem, midőn *kijelentetni* hallottam: »most már nőm vagy s én a te *parancsoló urad, törvényhozód*, és én boldog akarok lenni;« - midőn megösmertem fogalmát a boldogságról, melyet még csak nem is képzelt másban, mint *egyedül* a legállatiasb kéjben, - midőn hallám a gunyszavakat: »nem is asszony, ki *egy* férfival beéri, hisz annak nincs temperamentuma stb.« Ki *sohasem* akart bennem mást tekinteni, mint durva érzékeinek alárendelt vak eszközt - ki mégis ama szomorú időben, mézédes szavaival, frázisaival csak azért ámitott, hogy engem aztán majd a legkegyetlenebb módon megcsaljon, - ki később, mint férj, épen azért gunyolt szüntelen, a miért, mint egykor mondá - annyira imádott - gondolkozás módomért, tisztult nézeteimért s eszméimért, - ki előtt szivemben minden nemesebb érzés, lelkemben minden magasztosb gondolat: csak a legnevetségesebb különcködési vágy volt - nem kellett-e magamtól ez embert épen oly utálattal eltaszitanom, mint a mily gyöngédséggel viseltettem iránta életemnek ama legszerencsétlenebb szakában, midőn - szavai után itélve - benne megmentőmre véltem találhatni, s nem másra csak egy kéjenc állatra találtam?! Ezt tettem is s *e tettemet soha meg nem bántam* s ha van a mit bánok, csak egyedül az: mért nem volt erőm már réges régen kiragadni magamat köréből! Ám hogy még is oly sokáig - bár többé nem mint férj és feleség - tudtam tűrni társaságát: erőt erre csupán gyermekeim iránt érzett lángoló igaz és szent szeretetem (melyet ugy hiszem, ő sem fog tőlem megtagadhatni) adott. Avvagy, hogyan hagyhattam volna el őket kisebb korukban, hogyan bizhattam volna oly atyára,

ki egy izben igy nyilatkozott: »Jól van, hagyj el, de gyermekedet inkább megfojtom, mintsem kezemből, ha azt a törvény úgy kivánná - kiadjam.« - Oh, pedig ha ezen ember kimélettel lett volna irántam s gyöngéd irányomban: esküszöm, boldogabb férj nem lett volna nála; én midőn nevemmel nevét egyesitém: hozzá jónak, gyöngédnek lenni fogadtam fel. Az ő fellépése törte ketté a láncot, és úgy, hogy azt többé egybeforrasztani nem lehetett. - Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigunyolt olvasmányaim, de *mindenekelőtt* szivem arról világositottak fel, hogy egy nő, több mint csak *asszony*, és ha megbocsáthatlan vétkem az volt, mert nem tudtam és nem akartam annyira elaljasodni, megtagadni nememet, hogy megfeledkezve minden női szeméremről és finomságról: egy, a férj előtt oly kedves, de - erősen hiszem - minden művelt szivre és nemes lélekre undoritó fotograf képgyüjteményben tudjak gyönyörködni s azokat a férjjel órákig elnézni: mondom, ha ez volt (a mint hogy ugy is van) megbocsáthatlan vétkem: ezért pirulni vagy bocsánatot kérni: sohasem jutott eszembe s e vétkemre most halálos ágyamban is büszke vagyok. - Minden undoritó iránt - ösztönszerüleg utálatot éreztem gyermekkoromtól kezdve teljes életemben, de még észszerüleg sem tudtam soha felfogni: hogyan lehet valakinek jószántából a pocsolyába lépni s abban henteregni. - Az efféle gyönyört soha sem irigyeltem azoktól, kik: »Hiszen mi van ebben, mi férj és feleség vagyunk« - elvnél fogva magokat minden ocsmányság elkövetésére épen alkalmasaknak találják. - És még is, oh mégis, tudom, hogy azon fog lenni ezen ember, hogy gyermekeim szivét - pedig csak ő értök türtem az oly sokszor türhetetlent - emlékemtől elidegenitse vagy legalább megpróbálja elidegeniteni! De él az isten, él a nemezis - s nem lehet, hogy mozdulatlan maradjon keze, ha igazságtalanságot lát maga előtt.«

- Nincs tovább... - szólt fáradtan.

A fiatalember szomoruan nézte az asszonyt.

- Nincs tovább... - mondta ismét Julia. - Ezt az üzenetet és a jegygyürüt küldje majd el neki akkor... Tudja mikor... Ez az én végakaratom.

Tóth összehajtogatta a levelet, a gyürüvel együtt a tárcájába tette.

- Ugy lesz, ahogy maga akarja, Julia...

Az asszony kis kulcsot huzott elő a nyakláncáról.

- Adja ide a kazettámat.

Átvette a kazettát, kivette belőle nagy kincsét, a Naplót.

- Ebben benne van minden szenvedésem, annak az embernek egész élete, felfogása emberekről, nőkről, szerelemről, házasságról. Ezt magára bizom. Használja fel, ha szükség lesz reá, vagy titkolja el, ha titkolni jónak látja.

Másnap Tóth irást kért az adományozásról.

Egy kis papirszeletre irta fel Julia:

»Munkáim kiadási jogát egyedül Tóth József urra ruházom.

Pest, sept. 2. 1868.

Szendrey Julia.«

XXVI.
Meghalt...

A kályhában parázslott a tüz. Kora ősz volt, de odakint fütyült a szél és az asszony fázott, füteni kellett. Besötétedett, világosságot is kellett volna gyujtani, de Tóth kábultan, gondolatok nélkül ült a kályha előtt, nézte a vörös fénycsóvát, amit a tüz a padlóra vetett. Ki tudja, hol jártak a gondolatai.

- Felolvassak? - kérdezte később.

Az asszony nem válaszolt. Megismételte a kérdést.

- Sándortól, vagy a maga verseiből valamit...

Julia erre sem felelt. Tóth agyán keresztülvillant a félelem. Felugrott a kályha mellől, az ágyhoz lépett.

- Julia!

Megragadta a beteg kezét, felemelte, a pulzusát tapogatta. Gyengén, alig észrevehetően vert. Mikor elengedte a kezét, élettelenül esett a paplanra. A fiatalember gyorsan világosságot gyujtott, az asszony fölé hajolt. Még lélegzett. Szólongatta, dörzsölte a kezét, de az asszony nem mozdult. Tanácstalanul állt az ágy előtt, érezte a halál közelségét. Villámgyorsan kergették egymást a gondolatai. Orvosért kellene küldeni. Vagy felesleges? El kell hivatni Gyulait... Meg kell kerestetni Zoltánt. De hol lehet megtalálni Zoltánt? A lakásán? - akkor itt volna...

Odakint megcsikordult az ajtó, apró tipegő lépések közeledtek a betegszoba felé. Nyilt a belső ajtó, Gyulaiék cselédlánya előtt belépett a szobába a kis Ilonka.

- Anyukám! - kiáltott boldogan a gyermek.

Tóth a kislány elé lépett, gyámoltalan mozdulattal vissza akarta tartani kinokba torzult anyjának látásától.

- Kis Ilonka... Kis Ilonka... Most menj...

Késő volt. A gyermek meglátta anyját, aki most olyan rémületesen más volt, mint máskor. Borzadva kapta arcához két kis kezét, sikoltozva megfordult, nekiszaladt a cselédlánynak, aki ijedt csudálkozással állt az ajtóban, s azzal együtt jajgatva - elfutott.

A beteg halkan, alig érthetően megszólalt az ágyon.

- Ilonka volt?

Tóth az ágy fölé hajolt.

- Igen. Ilonka volt.

- Hová ment? Miért sikoltott?

A férfi zavartan nézte az asszonyt. Julia elkinzott arcán megjelent a megértés sugara.

- Megijedt...

- Csak...

- Megijedt... Hiszen olyan ijesztő vagyok...

- Elhivom a doktort.

- Nem kell a doktor... Nem szabad zavarni Walla bácsit... Már nem kell doktor... Olyan jól vagyok...

Az ágy mellett álló szék felé intett. Tóth megértette, de azt már nem értette, hogy mit is kellene tennie. Fiatalságának olyan idegen volt ez a halálbakisérés, amit magára vállalt. Eszébe jutott az első nap, amikor Juliát látta... Most mennyire más...

Gyámoltalanul nyult az éjjeliszekrényen fekvő Petőfi-kötet után.

- Felolvassak valamit?

- Nem kell felolvasni... Nem kell... Hol van Zoltán?

- Elment. Az előbb volt itt, de elment. Nemsokára visszajön.

- Persze... aludtam... akkor volt itt... Ha eljön, ébresszenek fel... Beszélni kell vele... Hogy soha el ne felejtse Sándort...

Nagy kinnal az ágy felé fordult, ájulásszerü mély álomba merült.

Este hét óra volt.

Nehezen multak a percek. Negyed nyolc, fél nyolc, háromnegyed. Az asszony teste meg-megvonaglott a kintól, ami átjárta minden tagját. De ezt a kint talán már nem is érezte. Nem szólt, s a férfi hunyorgóra állitotta a lámpát, takarékoskodott a betegnek. Visszatelepedett a kályha mellé, gondolataiba merülve turkált a tüzben. A parázs sistergése összekeveredett az asszony nehezen ziháló lélegzetével. A lélegzetvétel egyre jobban halkult, néha-néha ki-kihagyott és ilyenkor az asszony kinlódva megmozdult az ágyban.

Egyszerre ijesztő csend lett.

Valahol harangozni kezdtek. Az óra nyolcat ütött.

A férfi az ágyhoz lépett, megfogta az asszony kezét. Hideg volt. Közelebb hajolt, de hiába figyelte a lélegzetét. A tüdő és a sziv már nem dolgozott.

A tágranyilt szemeket lecsukta a fiatalember, azután babonás tisztelettel megállitotta az órát.

1868 szeptember 6-án este nyolc órakor Szendrey Julia visszaadta teremtőjének sokat szenvedett lelkét, egy tragikus élet lezárult.

A fiu tanácstalanul állt a szobában, azután az ablakhoz lépett, kitárta két szárnyát, betódult a friss, csipős őszi levegő. Ez, vagy a fájdalom kifacsart néhány könnyet Tóth József szeméből. A friss levegő eszébe juttatta, hogy kötelességei vannak. Kiszaladt a konyhába, a cselédeket kereste. Mint rendesen, most sem találta egyiket sem. Kiment az uccára, ott trécseltek. Behivta őket.

- Meghalt...

A két lány, - annyi bosszuságot, szenvedést okoztak a beteg asszonynak, - keservesen sirni kezdett. Bementek a szobába, gyámoltalanul álltak az ágy mellett. Tóth az asztalhoz lépett, egy papirdarabra sietősen felirta.

- Julia meghalt.

A papirdarabot az egyik cselédlány kezébe nyomta, a Szendrey-házba küldte őt, hogy Gyulainak adja át az üzenetet, de vigyázzon, hogy a kis Ilonka meg ne hallja a hirt. A másik cselédlányt Zoltán után küldte.

Pár perc mulva megérkezett Gyulai, részvéttel szoritotta meg a fiatalember kezét.

- Megváltotta őt a Krisztus. Annyit szenvedett, megváltás volt a halála.

A fiuból kitört a sirás.

- Gyulai ur! Ő még annyit élhetett volna... Hiszen mindössze harminckilenc esztendős volt. Miért kellett neki elmenni?

- Ne kutassuk a titkokat. Miért kellett elmenni Petőfinek? Mindenki elmegy, aki bejárta az utját. Pontosan annyi utat, amennyit a sorstól kapott.

Hosszu ideig szó nélkül álltak a halott asszony mellett. Végül Gyulai törte meg a csendet, intézkedett. El kell hivatni a halottkémet. Be kell jelenteni a halálesetet. Öltöztetni kell a halottat. Sirhelyet kell kérni. Meg kell rendelni a temetést.

- Én fogom eltemettetni... - mondta.

- És az apja?

- Neki is értesitést kell küldeni.

- Mikor legyen a temetés?

- Arról még beszélünk. Ha Szendrey haza akar jönni, akkor csak kilencedikén lehet.

- S a gyermekei? Attila és Árpád hol van?

- Stomfán, Bathónál. Nem tudom, akarja-e az az ember, hogy a gyermekek itt legyenek az anyjuk temetésén.

Tóth benyult a zsebébe, kivette a tárcáját, onnan a gyürüt és a levelet. Rámutatott a halott asszonyra.

- Ő eltiltja azt az embert a sirjától...

Gyulai kezébe vette az üzenetet, olvasta. Elsötétült tekintettel siklott a szeme a sorokon.

- Mégis értesiteni kell. A felesége volt.

A cselédlányt elküldték Horvát Árpádhoz.

- Meghalt Julia. Ha van valami izennivalója, izenjen. Ha fontosabb mondanivalója: irjon. Sem Gyulai, sem Tóth nem várja személyesen.

Nemsokára visszajött a leány az üzenettel.

- A professzor ur holnap eljön megnézni a feleségét és ő fogja temettetni.

Gyulai visszaüzent.

- A professzor ur törődjön a könyveivel és ha akarja, hivassa haza a gyerekeket.

Erre az üzenetre nem hozott választ a leány.

Késő estére előkerült Zoltán. Az ágy mellé ült, kezébe vette az anyja kezét és sirt. Gyulai hazament. Másnap délfelé jön, mert nem akar találkozni azzal az emberrel. Tóth és Zoltán maradt a halott mellett.

- Miért nem maradtam mellette... Gondolt-e rám?

- Neked csak annyit üzent, hogy ne felejtsd el az apádat.

- És neked mit mondott?

- Rámbizta a becsületét.

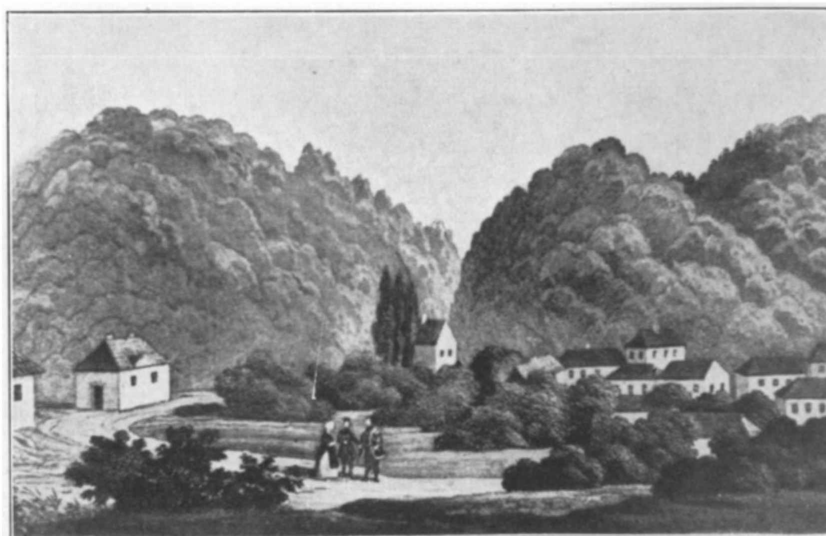
Reggelre várták Horvát Árpádot.

Gyulai Pálné leányával, Arankával, 1861 októberében.

Gyulai Pálné két gyermekével, Arankával és Kálmánnal, 1863-ban.

Vichnye látképe.
Itt töltött Gyulai Pálné gyermekeivel együtt több nyarat a hatvanas években.

XIII.

XXVII.
A temetés előtt.

Horvát Árpád két fia, Attila és Árpád, Stomfán volt ezekben a napokban.

A professzor este kapta a hirt, hogy Julia meghalt és kapta Gyulai üzeneteit, amelyekből arra következtethetett, hogy a dolgok nem fognak menni olyan simán, amint szeretné.

Reggel levelet irt a gyerekeknek:

»*Pest,* 1868, szept. 7.

Édes, kedves gyermekeim!

Amire már régóta mindnyájan el voltunk készülve - megtörtént: szegény anyátok tegnap (sept. 6.) este nyolckor kiszenvedett!! Nem vigasztallak kedves gyermekeim! Nyujtson vigaszt azon tudat, hogy szegény szerencsétlen anyátokra nézve a halál valódi jótétemény volt, amennyiben őt a legborzasztóbb kinoktól szabaditotta meg.

Ti maradjatok csak Stomfán, hiszen a temetésre ugyis már elkésnétek. - Ilonka még nem tudja az anyja halálát; Szendrey pedig jelenleg nincs Pesten. - Képzelhetitek, minő zavar. Isten veletek kedveseim! Ölel, csókol szerető apátok

Horvát Árpád.«

Alig fejezte be az irást, s küldte el postára a takaritó asszonyát, dörömböltek az ajtaján. Küldönc állt az ajtó előtt. Vastag levelet adott át a tanárnak.

- Tóth József ur küldi tisztelettel... - mondta a küldönc a megszokott mondókáját.

Horvátot nem érdekelte Tóth József tisztelete. Feltépte a boritékot. Kiesett belőle egy jegygyürü, nagyot csendülve begurult a könyvekkel megrakott pamlag alá. A professzor megrendülve nézett a guruló kis aranykarika után.

Két levelet talált a borítékban. Mindakettő Tóth irása. Az egyik - Julia üzenete. A másik a kisérőlevél, amely Julia halottas ágyánál iródott...

»Ime uram! halála előtt pár nappal, septemb. 1-én ezeket mondotta nekem a megboldogult szóról-szóra s egyszersmind kötelességemmé tevé, hogy ezeket Önnek tudomására hozzam bizonyos »Igazolásom«-ra válaszul s hogy továbbá ezen - Ön által nagyon jól tudott: hány év óta nem hordott gyürüt Önnek vissza küldjem.

E végakarat közlése kötelességem volt. Valamint kötelességemnek ösmerem: Önt fölkérni, hogy most, midőn már ama szerencsétlen nő semmiféle vád ellen magát védeni nem tudja: szünjék meg ön Őt bántalmazni, gyanusitani, mert ellenkező esetben, naplójának közzétételével fogok Neki Ön ellen igazságot szolgáltatni, melyben Önnek teljes gondolkozás módja le van irva a nőket s világot illetőleg s melynek ösmerete után nem csak a világ, de Önnek saját gyermekei is - Önt fogják elitélni.

Ami Önnek irántami gyülöletét illeti: sem azt, sem a nemezist nem félem; - ha a nemezis az, a mint róla a fogalmat ösmerjük, bátran emelem fel fejemet előtte: egy boldogtalan nő végperceit megenyhitni, egy haldoklótól megáldatni: nem tartoznak az ő megtorlandó eseteibe. - És még egyet:

Én részemről, a Megboldogult szent emlékére esküszöm: kerülni fogok mindent, mi bármi tekintetben bárkivel összeütközésre hivna fel; de a netán felém dobott követ föl fogom venni, hogy azt ép oly sullyal hajtsam vissza, mint felém dobatott.«

Ökölbeszaladt a keze, mikor elolvasta a kiméletlen irást. Mikor végzett vele, összegyürte, s a sarokba vágta. Azután - felvette megint, kisimitotta és maga elé tette az asztalra.

Vivódott magával, elolvassa-e a halott üzenetét.

Mintha mögötte állt volna a halott asszony.

Leült az asztal mellé, fejét két tenyerébe hajtva bámult a betütengerre. A sorok össze-összeszaladoztak a szeme előtt.

»Minden lépés, melyet ez ember tenne siromhoz, oly fájdalmat okozna poraimnak...«

»Midőn megösmertem fogalmát a boldogságról...«

Végigolvasta. Ezt a levelet már nem merte összegyürni. Felkelt az asztal mellől, előregörnyedt alakja bizonytalan lépésekkel mozgott a kis szobában.

- Vajjon bünös voltam-e én? - kérdezte magától.

- Vajjon bünös volt-e ő, hogy nem akart és nem tudott megérteni engem... Petőfi máskép szerette... De vétkeztem-e én, hogy más szerelmet követeltem tőle?

Megállt az ablak előtt, hosszu ideig bámult a semmibe. Azután nyugodtan összehajtogatta a két irást, tárcájába tette őket, a szája szélébe harapott, összeszoritott öklével belevágott a levegőbe, természettől görbe alakját kiegyenesiteni próbálta, elhúzta a vállát.

- Eh! Vége...

Ismét a régi Horvát Árpád volt.

- -

Félóra mulva bekopogott a Zerge uccai halottas házba. Sirós szemü cseléd nyitott ajtót. Először be akarta csapni a professzor előtt, eszébe jutott a régi parancs, hogy Horvát Árpád professzor ebbe a lakásba nem léphet be. Azután mégis beengedte a tanárt, arra gondolt, hogy a halott asszony elmúlásának órájában bizonyosan megbocsátott mindenkinek. A férjének is.

Horvát Árpádné Szendrey Julia kiteritve, felöltöztetve feküdt halottas ágyán. Az ágy lábánál egy öregasszony imádkozott, kötelességszerüen morzsolgatta az olvasót. Imádkozott, - virrasztott a halott mellett.

Az ablak mellett állt Zoltán és Gyulai.

A fiu megnézte a mostoha apját, valamit mondani akart neki, talán kérdezni akarta, hogy mit keres a halott asszonynál. Gyulai a fiu karjára tette a kezét.

- Menj ki, Zoltán... Nekünk itt beszédünk lesz a tanár urral.

A virrasztó asszonyt is elküldte.

Horvát a halott asszony lábánál állt. Két kezével az ágy szélébe kapaszkodott, szaporán szedegette a lélegzetét. Julia behunyt szeme megbékélten feküdt elkinzott arcában, a szem-üregek mélyén.

Gyulai megállt a professzor mellett.

- Meghalt. Én fogom eltemettetni.

Horvát nem szólt semmit.

- Megkapta az üzenetét?

Erre sem válaszolt.

- Nem akarta, hogy ön ott legyen a temetésén.

- Ott leszek a temetésén... - szólalt meg végre a férj. - Lehet, hogy én rosszul ismerem őt, de az is lehet, hogy ő rosszul ismert engem... Nem akarok botrányt...

Gyulai sem akart botrányt.

- Szendreyt hazahivtam a temetésre. A gyermekek itt lesznek?

- Nem. Irtam nekik, hogy maradjanak Stomfán.

Hosszu hallgatás szakitotta ketté a beszélgetést. Horvát állt az ágy lábánál, nézte a halott asszonyt. Végre ismét megszólalt.

- Hol vannak az iratai?

- Ön tudja, hogy Tóthnak hagyta azokat, hogy Tóth megvédhesse az emlékét mindenkivel szemben...

- Erről beszélni kellene... - mondta kényszeredetten, szaggatott szóval a professzor. - Én nem akarok botrányt...

- -

Délután koporsóba tették Julia holttestét.

Este Gyulai elküldte a virrasztókat, a cselédeket is elengedte otthonról. Zoltán a kis Ilonkát sétáltatta, magyarázta neki, hogy anyuka nincs többé...

Nemsokára megérkezett Tóth József, majd Horvát is bekopogott a halottas házhoz. Gyulai nyitott neki ajtót, szó nélkül fogadta, szó nélkül engedte maga elé a koporsóhoz.

Három szék állott a koporsó lábánál, a három férfi idetelepedett.

- Megkaptam a jegygyürüt, megkaptam az ön levelét, - kezdte Horvát a beszélgetést, Tóthot szólitotta.

A fiatalember csak megbiccentette a fejét.

- Ön fenyeget engem...

- Én nem fenyegetem önt, - válaszolta Tóth. - Csak figyelmeztetem arra, hogy ő rám bizta a védelmét és amit rám bizott, azt én teljesiteni fogom. Ha ön hallgat, ugy hallgatni fogok én is. Nálam van a naplója és utolsó üzenete is nálam van másolatban. Mindent átadok a nyilvánosságnak, ha szükség lesz rá.

- Nem akarok botrányt.

Gyulai közbeszólt.

- Önnek módjában van elkerülni a botrányt. Csak hallgasson, vagy visszaemlékezése legyen méltó ennek az asszonynak szent emlékezetéhez.

- Tudják, hogy ő naplót vezetett és keresni fogják a naplóját.

- Nálam jó helyen lesz az a napló, - mondta Tóth. - Nálam lesz és én őrizni fogom becsülettel. Avatatlanok kezébe nem kerül, s ha nem történnek kisérletek az ő emlékének elhomályositására, az önök házasságának titka - titok marad.

Sokáig tartott a tanácskozás. Megállapodtak valamiben és Horvát megnyugodva indult haza.

XXVIII.
„Szendrey Julia, élt 39 évet.”

Másnap hazaérkezett Szendrey Ignác.

Lezárt koporsót talált a halottas házban. Julia holtteste annyira bomlásnak indult, hogy a koporsót nem lehetett nyitvatartani.

Az öreg Szendrey összeült Gyulaival, órákig tanácskoztak a temetésről és - az utolsó napokról.

Szendrey nem engedte át Gyulainak, - de Horvátnak sem a temetést.

- Az én leányom volt és csak az én leányomnak érezte magát, ha azt kivánta, hogy az én nevem legyen a sirkövén.

A kőfaragók készitették a sirkövet, amelyen valóban csak a Szendrey név szerepelt. S az, hogy 39 esztendőt élt, kinlódott végig a szomorú asszony.

Zoltán a számára hátrahagyott irásokat, apja kéziratait rendezgette, nézegette. Mindössze ennyi maradt, s néhány apróság - Petőfi Sándor egyetlen fiának.

A többi hátrahagyott irat körül valami titkot rejtegetett Gyulai, Tóth és - Horvát, aki a temetésig nem mutatkozott.

Vasárnap halt meg Julia, szerdán, 9-én délután öt órakor, csendesen szemelgető őszi esőben kisérték utolsó utjára.

Sujánszky Antal, a költő-plébános, vezette a szomorú menetet.

Szendrey, Zoltán és Gyulai állt a koporsó mellett, ők vetették reá az első rögöt.

A kis gyászmenet mögött, egy-egy fának támaszkodva állt két ember, akik gyülölték egymást:

Horvát Árpád, a férj.

Tóth József, aki a szomorú asszony utolsó óráiban hüségesen kitartott a beteg ágya mellett.

- -

Horvát a temetést követő napon levelet irt a fiainak:

»*Pest,* 1868. sept. 10.

Édes, kedves gyermekeim!

Tegnap (9-én) délután öt órakor temettük el szegény szerencsétlen anyátokat; a részleteket bajos levélben megirni; ha haza jöttetek, - elmondok majd mindent; egyébként megnyugtatástokra annyit irhatok, hogy valami rendkivüli dolog nem adta magát elő a temetésen. Végrendeletről eddig nincsen tudomásom: ha napfényre találna jönni, majd értesitelek benneteket. Nagytata még a temetést megelőzőleg érkezett haza, - mi valóban nagy szerencse, mert sok zavarnak vette elejét. Ilonka most már megnyugodott a csapásban, - de mikor anyját halála előtt egy órával megpillantotta, rémülve és sikoltozva futott ki a szobából, nem birván látását elviselni. Gyulai azt mondja, hogy aránylag csendesen mult ki anyátok; de tökéletesen kiaszott, valódi csontvázzá lett. Találja meg szegény a sirban a nyugalmat, melyet az életben nem birt föllelni!! Sirkövén (végakaratához képest) csak a Szendrey-név fog állani. - Gyászjelentést tettem el a számotokra.

- -

Egy füst alatt, mind a kettőtöknek rendeltem Molnárnál gyászruhát; ha hazajöttök, készen találjátok.

Zoltánnak csak válaszkép irjatok, - másként ne; mert nem csak hogy igen tiszteletlenül viseli magát irányomban, de sőt mondhatom, valóban sértőleg; alig hogy kalapot emel előttem: ez is a Tóth-barátságnak egyik keserü gyümölcse. Mint hallom, egyesült erővel uton utfélen rágalmaznak, kigyót-békát kiáltanak ellenem!

Ha ezentul ritkábban kaptok tőlem levelet, - csak annak tulajdonitsátok, hogy minden a rendes kerékvágásban vagyon, és nincsen megirni való érdekes tárgy...«

- -

Három lap emlékezett meg Petőfiné haláláról: a Pesti Napló szeptember 8-án, a Fővárosi Lapok 10-én és a Családi Kör 13-án.

A Pesti Napló »Különfélék« rovatában, a személyi hirek között utolsó helyen irja:

»Horvát Árpádné szül. Szendrey Julia, azelőtt Petőfi Sándorné f. hó 6-án esti 8 órakor hosszas szenvedés után jobb létre szenderült. A boldogult mint irónő is magára vonta a figyelmet, kitünően fordítá Andersen meséit és számos lyrai költeménnyel s más apróbb dolgozattal gazdagitá szépirodalmi lapjainkat. Béke a sokat szenvedett hamvaira!«

A Fővárosi Lapok tudósitása a »Fővárosi hirek« között kapott helyet:

»*Szendrey Julia meghalt.* Petőfi egykor ő hozzá (»Juliskához«) irta leglángolóbb szerelmi dalait, a többi közt »lelkének egyedüli, de egy világnál többet érő kincsének« nevezte. Igen eszes, szellemdús hölgy volt, ismeretes az irodalomban is. Legelőször »érdekes naplójával« tünt föl, melyet az 1847-iki »Életképek«-ben közölt, festvén benne a költővel való érdekes szivügyeit. 1848-ban lett a Petőfi neje. Később, midőn a költő elveszett a csaták viharában, a fiatal özvegy Pestre jött, s másodszor Horváth Árpád egyetemi tanárral lépett házasságra. Irodalommal is foglalkozott, irt költeményeket, rajzokat s leforditá (igen sikerülten) Andersen hires meséit. Néhány hét előtt lapunknak is volt alkalma egy csinos kis forditását közleni: »Az öreg doktor pintyőkéjét«. Akkor már nehéz beteg volt. Utósó évét folyvást kórágyban tölté. Vasárnap esti nyolc órakor hunyt el.«

A Családi Kör a »Budapesti hirvivő« rovatban ezt irta:

»*(Halálozások.) Szendrey* Julia meghalt. Mult hétfőn adta ki lelkét, hosszas betegség után, 40 éves korában. Vele egy fényes multnak egyik élő emléke szállt sirba. Ő volt Petőfi Sándor neje; ő irta 1847-ben azt az »Uti napló«-t, mely országszerte nagy figyelmet keltett. 1850-ben másodszor ment férjhez Horváth Árpád egyetemi tanárhoz és azóta Szendrey Julia név alatt több verset irt, melyek nagy tehetsége mellett mély lelki szenvedésről tanuskodnak. Azonkivül kitünően forditott néhány mesét Andersentől. Áldás poraira!«

- -

Arany János ezekben a napokban sulyos beteg volt. Gyulai Pál meglátogatta a beteget, elmondotta Julia halálát és temetését.

- Olvastam, hogy meghalt... Szegény...

Gyulai hosszu hallgatás után igy szólt:

- Mindenki rosszul ismerte őt...

- A hire...

- Többé nem mondanak róla rosszat.

- Persze... Meghalt...

Gyulai mást mondott:

- A rágalmaknak vége.

Arany Julia naplója és hátrahagyott iratai után kérdezősködött.

- Az akadémiának kell adni ezeket az irásokat.

- Végrendelkezett. Az irások egyrészét Zoltán kapta...

- S mi lett a többivel?

- A többit vele együtt eltemettük és adja Isten, hogy soha ne kelljen a sirt megbontani ezekért az irásokért... - mondta megfontoltan Gyulai Pál.

A HALOTT MEGVÉDI EMLÉKÉT

»Ma már Julia megkövetelheti azt, amit megkövetelhet minden ember, akinek életét tulajdonába vette a nyilvánosság, hogy az igazságot tudják róla. *Az igazság pedig csak akkor igazság, ha teljes és csonkitatlan*.«

Herczeg Ferenc: Szendrey Julia és a közvélemény. (Petőfi-Almanach. 1909.)

Ez a könyv, amely részben életrajz, részben ismeretlen források közzététele és feldolgozása, azt akarja bebizonyitani, hogy Szendrey Julia méltó hitvese volt Petőfi Sándornak és megmaradt mindhaláláig annak az eszményi, tisztalelkü nőnek, akinek Petőfi dicsőitette. Minthogy az irodalomtörténet már régen lezárta súlyosan elitélő döntésével Julia problémáját, ez a könyv voltaképpen - pörujitás. Ujra fölveti a Julia-problémát és teljes reviziót követel.

Ez a pörujitás, amelyet több, mint négyesztendei kutató munkámra alapitok, röviden a következő végeredményre támaszkodik:

Meggyőződtem róla és bizonyitani tudom, hogy mind az a szenny, amely Julia emlékéhez tapad, többé-kevésbbé jó- vagy rosszindulatú pletyka, rágalom és legenda, amely Julia halála után született a mult század nyolcvanas és kilencvenes éveiben.

Juliát köztisztelet övezte 1867-ig.

Juliát az ötvenes évek végén és a hatvanas években, egészen 1867-ig, köztisztelet övezte. A második házassága körül 1850-ben támadt hirlapi csúfolódások és pletykák, amelyeknek főoka az volt, hogy akkor még általában nem hitték el Petőfi halálát, teljesen megszüntek, mert Petőfi halálában nem lehetett már többé kételkedni. Julia tisztes családi életet élt második férjével, ugyszólván teljes visszavonultságban, s amikor 1857-ben a Három rózsabimbó cimü versével Vahot Imre lapjában ujra a nyilvánosság elé lépett, országos érdeklődés fogadta a költőnőt, aki - mint akkor irták, - Petőfi fiát megőrizte a nemzet számára. (Az erre vonatkozó lapközlemények egyrésze az életrajzi részben olvasható.) Évek során át nagy irodalmi sikerei voltak Juliának, verseivel, novelláival és meséivel, amelyeket ugyszólván az összes lapok, folyóiratok és évkönyvek örömmel közöltek. 1858-ban megjelent Andersen-forditásával is nagy sikert aratott. Részt vett a társadalmi életben és mint ünnepelt nő halt volna meg, ha - halála előtt egy évvel, 1867-ben - külön nem vált volna második férjétől.

A második házasság rejtélye.

Julia 1867 nyarán elköltözött férje lakásából, s már súlyosbetegen, elvonult Zerge uccai külön lakásába, ahová csak legkisebb gyermekét, Ilonkát, vitte magával. Fia, Zoltán, akkor már Petőfi István gyámsága alatt vidéki iskolákat járt, majd pedig vidéki szinésszé lett. Juliának két másik fia, Attila és Árpád, a férjnél maradt.

Ennek az eseménynek hire terjedt és ujabb mende-mondákra adott alkalmat, Julia azonban sohasem nyilatkozott életében a nyilvánosság előtt elhatározása okairól, és hosszu, kinos betegség után, férjétől különváltan, halt meg 1868 szeptember 6-án.

Minthogy a második házasságnak ez a különös befejezése volt az, ami ujra népszerütlenné tette Julia alakját és az elcsitult közvéleményt ujra megbolygatta, döntő jelentőséget nyer e mostani pörujitásban Julia második házasságának rejtélye. Ez a rejtély tulajdonképpen Horvát Árpádnak, a második férjnek, a titka s csak most kerül nyilvánosságra ebben a könyvben, még pedig azért, mert elsőrangu közérdek minden olyan körülmény tisztázása, amely Petőfivel, vagy Petőfi imádott hitvesével áll kapcsolatban, különösen akkor, ha épp ennek a körülménynek eddigi leplezettsége tette lehetővé Julia alakjának elsötétitését.

Ha a félreértett Julia számára a szerelem freudi magyarázatában próbált mentséget találni a modernebb kor, akkor ezentul ugyanez a mentség kijárhat majd annak, akinek erre valóban szüksége van: Horvát Árpádnak. Ez a kiváló tudós igazán nem tehet arról, hogy az a nő, akibe beleszeretett s akit feleségül is vett, ő előtte Petőfi Sándornak, az ideális lánglelkü ifjunak volt a felesége, és tőle is rajongó, költői szerelmet kivánt.

Julia emlékének elhomályositása.

Julia haláláról csak három lap emlékezett meg, egészen röviden, s Juliával évekig senki sem törődött többé. A közvélemény azonban - a második házasságnak minden kivülálló számára érthetetlen befejezése miatt - fogékonnyá vált arra, hogy Juliát elitélje, ha erre alkalom kinálkozik. És alkalom kinálkozott hamarosan és nem is egyszer.

1. Lauka Gusztáv, az egykori jóbarát, volt az első, aki a lapokban irogatni kezdett Juliáról. Itt vannak előttem Lauka összes cikkei és a nyolcvanas évek végén (1888-1890) megjelent könyve is: A multról a jelennek. Az első cikke 1875-ben jelent meg az Otthon-ban: Szendrei Julia cimmel, az utolsó pedig 1898-ban a Petőfi Album-ban: A boldogság küszöbén, az erdődi napok cimmel. Az öreg Lauka följegyzései ifjukori emlékeiről általában nagyon megbizhatatlanok. Ma már megállapitotta róla a komoly irodalomtörténeti kritika, hogy ugyszólván minden adatát szigoruan ellenőrizni kell. A cikkek és a könyv megjelenése idejében azonban Laukát még megbizható forrásnak tekintették.

A Juliáról szóló cikkeivel Lauka azt a hitet akarta kelteni olvasóiban, hogy Julia voltaképpen őbelé volt szerelmes s csak hiuságból választotta férjül őhelyette Petőfi Sándort, akinek akkor már országos hire volt. Ennek a semmivel meg nem okolható vakmerő sejtetésnek a bizonyitására nem riadt vissza Lauka még attól sem, hogy hosszu beszélgetéseket, sőt leveleket is koholjon és tegyen közzé. A huszonhárom év alatt irt cikkekben azonban többször ir Lauka ugyanazokról a találkozásokról, s mindig más és más szavakat ad Julia szájába. A közölt levelek eredeti kéziratait pedig sohasem látta senki, sőt van olyan levél is, amelyet az évek során többször, különböző szöveggel tett közzé Julia emlékének első »lovagias« elhomályositója. Az életrajzi részben felhasználtuk ugyan Lauka egy-két levelét, de hogy e levelek szövegében mi a hiteles és mi Laukának a hozzátétele vagy változtatása, azt valószinüleg sohasem lehet már megállapitani, ha csak elő nem kerülnek valamikor az eredeti levelek, mert az bizonyos, hogy Julia irt néha Laukának, ifjukori ismerősének, levelet.

2. Arany János, aki 1850 tavaszán Emléklapra cimü gyönyörü versével próbálta vigasztalni Petőfi Juliskáját, 1850 augusztusában, amikor, szalontai vagy geszti elvonultságában, értesült a Hölgyfutár-ból Julia második házasságáról, első haragjában teljesen elfordult Juliától, s megirta A honvéd özvegye cimü kegyetlen versét. Ezt a verset azonban életében sohasem tette közzé, sőt a hatvanas években, mikor már Pesten élt, ujra baráti kapcsolatot tartott fenn Gyulaiékon keresztül Juliával is. Arany János 1882-ben meghalt, s fia, Arany László, 1888-ban apja hátrahagyott versei között kiadta A honvéd özvegye cimü verset is. A verset mindenki megértette, mindenki Juliára vonatkoztatta, s ez a vers a nyolcvanas években nagy mértékben hozzájárult Julia emlékének elhomályositásához és még fogékonyabbá tette a közvéleményt az akkoriban születő pletykák és legendák tudomásul vételére.

3. Vachott Sándorné szül. Csapó Mária a sorban a harmadik, aki szintén sulyos köveket görgetett Julia sirjára. Rajzok a multból cimü emlékiratában, amely két kötetben 1887-90-ben jelent meg, végigkiséri Juliát, gyermekkorától egészen második házasságáig, csipős megjegyzéseivel. Hatvany Lajos: Feleségek felesége cimü munkájában, amelyre később még visszatérek, »a magyar irodalom legszemforgatóbb rágalmazói egyikének« nevezi Vachott Sándornét. Ezt a találó jellemzést én is elfogadom és hangsulyozottan megismétlem.

Vachott Sándorné, aki gyermekkora óta vetélytársnőt látott Juliában és sokáig azzal sem volt tisztában, vajjon Petőfi-e a nagyobb költő avagy saját férje, különösen azt a gondolatát iparkodott kiélezni emlékirataiban, hogy Julia csak hiuságból lett Petőfinek a felesége és nagyravágyásból hajszolta bele Petőfit a csatákba és ezzel kora halálába is. Viszont azt is el akarja hitetni Vachottné az olvasóival, hogy ő maga és férje mindent elkövettek, hogy Petőfit lebeszéljék a katonáskodásról, de Julia szavával szemben nem értek el eredményt: Petőfi Juliára hallgatott.

Ezt a sulyos vádat még élesebb formában, de teljesen más párbeszédekbe foglaltan, megismétli Vachottné egy külön cikkében is: Első és utolsó találkozásom Petőfi Sándorral cimen, amely 1889-ben jelent meg a kolozsvári Petőfiana cimü évkönyvben. (Erről az évkönyvről alább még külön is megemlékezem.) Itt egyenesen azt állitja már Juliáról, hogy »e kitünni vágyó fiatal asszony valószinüleg több dicsőséget remélt, mint férje s talán Petőfi oldalán, önmaga számára is több csodálót, Bem táborában, mint a koszoruzott főváros falai között...«

Az emlékiratok II. kötetének XXVI. fejezetében leirja Vachott Sándorné találkozását Juliával 1850-ben - hogy mikor, azt nem irja meg pontosan, - uj otthonában, valószinüleg a Lipót uccai Horvát-házban. Itt irja meg, hogy Julia hogyan mondta el neki második férjhezmenetelének az előzményeit. Ebben az elbeszélésben sok részlet megfelel a valóságnak, de Vachottné oly epés megjegyzésekkel füszerezi a jelenetet, hogy a naiv olvasó, a fejezet végére érve, azt a benyomást nyerte, hogy Julia nem mondott igazat Vachottnénak, s hogy Vachottné maga sem hitte el azt, amit Juliától hallott.

4. Dekániné Vadadi Berta a sorban a következő, de a legjobbhiszemü - vádló, aki voltaképpen védeni akarta Juliát, s eközben a legsulyosabb vádakat emelte ellene. 1889-ben: Visszaemlékezés Petőfi nejére cimmel háromoldalas cikket küldött borbándi kastélyából Farnos Dezső: Petőfiana cimü évkönyvének, s ez a cikk volt az, amely véletlen körülmények folytán, döntő jelentőségüvé vált Julia emlékének teljes elhomályositásában. A Petőfiana ugyanis csak 50 példányban jelent meg, s mindössze 32 példányban került forgalomba, tehát ugyszólván a nyilvánosság kizárásával hirdette Juliáról mindazt a sok rosszat, ami benne foglaltatik. Ott Kolozsvárott gyüjtötte össze a jószándéku Farnos Dezső, nem sok kritikával, mindössze 40 oldalas évkönyvének az anyagát, amely tele van tévedésekkel, különösen Juliát illetőleg. Vachottné már emlitett cikkén kivül Vadadi Berta cikke volt az, ami Farnost teljesen megtévesztette, ugyhogy e cikk hatása alatt Juliáról az évkönyv több helyén a legelitélőbben nyilatkozott.

Vadadi Berta cikke azzal kezdődik, hogy negyven év mulva igyekszik összeszedni emlékeit Juliáról s maga elé képzeli Juliát, aki reá, mint gyermekleánykára oly nagy benyomást tett. Ezután elmondja, hogy Julia 1849-ben Kolozsvárott az ő szüleinél lakott Zoltánnal és ennek dajkájával együtt, hónapokon át, elmondja továbbá, hogy Julia ez alatt az idő alatt hogyan élt és mit müvelt. Majd befejezésül igy foglalja össze véleményét: »Petőfivel meghalt az ő Juliskája is«.

Ezt a cikket, amely tele van addig ismeretlen érdekes adatokkal, de tele van képtelen vádakkal is Julia ellen, amelyeket fölöslegesnek tartok ehelyütt megismételni, a Petőfiana ismertetésével kapcsolatban közölte 1889 októberében a Fővárosi Lapok, s ilymódon hozzáférhetővé tette a benne foglalt vádakat a nagy nyilvánosság számára is. Ennek a közlésnek érdekes folytatása támadt.

A Fővárosi Lapok 1889 október 24-iki számában nyilatkozik a cikkre Szendrey Julia leánya: Horvát Ilona. A nyilatkozat a következő:

> »Tisztelt Szerkesztő ur! Becses lapjuk mai, 291-ik számában *Petőfiána* cimü tárca jelent meg, mely feledhetetlen édes anyám Petőfiné szül. Szendrey Julia emlékét a szó teljes értelmében sárral dobálja. Petőfinében a cikk irója egy minden nőiességéből kivetkőzött lényt fest s mindezt szüleinek szives vendégszeretete által feljogositva, dajka-pletykák alapján, egy helyen fölsóhajtva, ha élne még a dajka, az tudna legtöbb hasonló, megbizható érdekes adatot szolgáltatni. Nem tekintve egy »gyermekleányka« bámulatos megfigyelő tehetségét, a már felnőttek jellemzésére vonatkozólag a müvelt közönség előtt a dajkapletykák valóban a legauthentikusabb források. Nem akarok tulságos érzékenykedő lenni, habár az ily rágalmak megtorlása végett a törvények cikkelyeit is lehetne igénybe

vennem; megelégszem azzal, hogy a kik édes anyámat ismerték és nem csupán ily pletykák után itélnek, azok habár el is ismerik excentrikus voltát, csak szánalommal nézhetnek az ilyen szenzáció vagy hirnév-vadászatra, melyben sokkal kevesebb a nőiség, mint a szegény áldozatban. Mindössze csak a t. közönséget szeretném megóvni az igen könnyen hivéstől, melyre, mig az ötven példányban megjelent cikk a t. szerkesztő ur elterjedt lapjában ismertté nem vált, nem volt alkalma. Igy azonban arra kérem a t. közönséget: *higyje el az igazat, de vesse meg a dajkapletykát, ha mindjárt nyomtatásban jelenik is meg.*

Budapest, 1889. október 23-dikán.

Tisztelettel
Horváth Ilona.«

Pár nap mulva pedig, október 30-án, hosszu tárcát közöl a Fővárosi Lapok Szász Károly tollából: Egy költőnk nejéről cimmel s a kitünő költő és iró ebben az érdekes cikkében igen határozott hangon kellő értékére szállitja le Vadadi Berta cikkének a jelentőségét.

Az idő azonban feledésbe meritette Szász Károly cikkét is, amely voltakép csak egy napig hathatott, mert napilapban jelent meg. Ám Vadadi Berta cikkének évek mulva uj pártfogója támadt. Sajnos, igen sulyos szavu pártfogója.

5. Ferenczi Zoltán, a háromkötetes nagy Petőfi-életrajz kitünő szerzője, volt ez a pártfogó, aki a Petőfiana megjelenése idejében még Kolozsvárott élt és szintén elfogadta, ugy mint Farnos Dezső, Vadadi Berta cikkét - kellő kritika nélkül - forrásmunkának. Főleg ez a kis cikk birta őt rá arra, hogy nagy Petőfi-életrajzában fentartás nélkül Julia ellen foglalt állást, s a nagy munka III. kötetének 294. lapján a következőket irta:

»...a férfias hajlamu és férfi mulatságokra, cselekvésre, függetlenségre törekvő nőt a forradalmi események árja és zavarai ... mindinkább kihozták szelid nőiességéből és lejtő felé sodorták. Ezek későbbi fejlemények; de csiráik már most fejledezőben voltak a nő lelkében s midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is, mond jellemzőleg Dekániné, és kétségtelen, hogy ha a költőnek nem vagy kevéssé adatott alkalom, hogy megizlelje a családi boldogtalanságot, ez csak azért történt, mert megakadályozta benne a végzetes segesvári csata.«

Ez a pár sor, amely semmi pozitivumot nem mond, de annál többet sejtet, irodalomtörténeti komoly forrássá avatta Vadadi Bertának ezt a pár szavát: »Petőfivel meghalt az ő Juliskája is«, de szerencsére ebben a változtatott formában: »midőn a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is«.

Ferenczi nagy Petőfi-életrajzát igen sokan olvasták, Vadadi Berta cikkét azonban azóta ugyszólván senkisem olvasta, mert a Petőfiana 50 példánya drága könyvritkasággá vált. Az utódok 1896 óta, amikor Ferenczi könyve megjelent, sokszor idézték Vadadi Berta mondását, de mindig a Ferenczi-féle változatban, s a Vadadi-cikknek nem is volt egyéb jelentősége, mint ez a tetszetősen megfogalmazott mondat; ez azonban elegendő volt ahhoz, hogy Juliára kimondassa a legsulyosabb itéletet. Ferenczi Zoltán, aki nyilván nem ismerte Szász Károly cikkét, elfogadta a Petőfiana vádjait, nagy könyvében hitelesitette is azokat és kiadta a jelszót, hogy Petőfi Juliájához az irodalomtörténetnek csak addig van köze, amig Petőfi élt; de Petőfi özvegye már halott az irodalomtörténet számára, akivel nem kell, sőt nem is szabad foglalkozni.

Ferenczi Zoltán állásfoglalása óta az irodalomtörténet nem is firtatta többé Julia özvegységét és második házasságát, hanem rávetette magát teljes erővel Julia leánykorának és első fiatal asszonykorának a tanulmányozására, főleg azon rágódva, vajjon elfogadható-e Julia Naplója őszinte vallomásoknak, nem hiuságból ment-e Julia feleségül Petőfihez, hü felesége volt-e Petőfinek, és nem ő hajszolta-e Petőfit nagyravágyásból a halálba.

Én a magam részéről, a teljes anyag ismeretében, csak arra törekedtem, hogy megállapitsam, hány éves volt Vadadi Berta 1849-ben. Érintkezésbe léptem Dekániné Vadadi Berta ma is élő gyermekeivel, Hollakyné Dekáni Margit urnővel és Dekáni Árpád urral, akik szives előzékenységgel közölték velem, hogy édesanyjuk, aki 1923-ban halt meg Borbándon, 1857-ben ment férjhez Dekáni Ernő urhoz s a borbándi plébánia anyakönyvi bejegyzése szerint ekkor 21 éves volt. Ebből következtetve tehát 1849-ben 13 éves gyermekleányka volt. Vadadi Berta keresztlevelét nem lehetett megszerezni, mert a sárdi és a magyarigeni parochia régi anyakönyvei 1848-ban elpusztultak. Ha Vadadi Berta 13 éves volt, mikor néhány hónapig egy házban lakott Juliával, akkor is oly fiatal volt, hogy Julia állitólagos orgiáiról csak hallomásból tudhatott és negyven év mulva ezeket a hallomásokat jegyezte fel jóhiszemüen.

Julia 1847-ben.

Julia és 3 gyermeke:
Zoltán, Attila és Árpád 1857-ben.

Julia és 3 gyermeke: Attila, Árpád és Ilona
1862 jul. 18-án.

Julia 1859-ben.

XIV.

Horvát Árpád megiratja Julia első életrajzát.

6. Szana Tamás 1891-ben Petőfiné Szendrey Julia cimmel megirta Julia első életrajzát. Ebben a könyvben, amely annak idején igen népszerü olvasmány volt, Szana - bizonyos jóindulattal - a közhangulatot képviseli, amely Julia halála óta kialakult, de könyvének jelentősége abban rejlik, hogy ő volt az első, aki Julia második házasságára terelte ujra a közfigyelmet, többször hangsulyozva, hogy Julia második házasságának előzményeire és egész második házasságára vonatkozólag főforrása Horvát Árpádnak, a második férjnek, szóbeli közlései voltak. Ez Szana könyvének az érdekessége.

Ilyen szempontból vizsgálva a könyvet, meg kell állapitanunk, hogy Horvát Árpád örömmel élt a kinálkozó alkalommal, s mindent elkövetett, hogy az életrajzban, amelyet ugyszólván ő iratott meg, saját magát tisztázza minden esetleges későbbi vád ellen és lehetőleg Juliára háritson át minden felelősséget a történtekért. Szana emliti először név szerint Haynaut és Liechtenstein herceget Juliával kapcsolatban. Szana mondja el, hogy Julia volt az, aki Horvát Árpádnak valósággal felkinálkozott feleségül, és ugyancsak Szana magyarázza Julia különválását férjétől 1867-ben Julia idegességével és érthetetlen makacsságával. Szana ezt mind a férjre való hivatkozással teszi.

A második házasság rejtélyének megoldásáról egyetlen szó sincs Szana könyvében. Horvát Árpád ezt a titkot 1894-ben magával vitte sirjába. Itt hagyta azonban az utódok számára azt a vakmerő állitását, hogy Julia maga volt az, aki felkinálkozott neki feleségül. Ez a variáció tehát, amely lényegesen eltér Vachott Sándorné variációjától, akinek forrása Julia volt, - Horvát Árpádnak a hagyatéka.

Igen érdekes részletek csúsztak bele azonban Szana könyvébe, amelyek akkor a férj javára szóló adatoknak látszottak, ma viszont, mikor megoldódott már ennek a házasságnak a rejtélye, Julia igazmondásának váltak előre nem sejtett igen erős bizonyitékaivá. Ezek a részletek a könyv 167. és 168. lapján, a következők:

> »...(Juliának) férjével folytatott levelezése 1861-ben megszakad. ...elkezd betegeskedni s anélkül, hogy különösebb oka volna rá, valami sötét elkeseredés vesz erőt a kedélyén. A háznál most már *nem feleség,* hanem csakis a gyermekek *anyja* kiván lenni...«

Ime, Julia saját szavai férjéhez intézett utolsó üzenetében! (...bár többé nem mint férj és feleség... Életrajzi rész, XXV. fej. 184-186 oldal.) De folytassuk az idézetet:

> »...végre 1867-ben megfogamzik benne az a különös elhatározás, hogy külön megy lakni férjétől. A rokonok, a jóbarátok hiába veszik elő minden ékesszólásukat; hiába figyelmeztetik a világ itéletére, mindinkább súlyosbodó betegségére, nem képesek őt lebeszélni szándékáról. És csakugyan elköltözik a zerge-utczai külön lakásba...«

Amit Horvát Árpád óhajtott és hasznosnak látott, azt sikerült Julia első életrajzában elhelyeznie. Igy került bele később a lexikonokba és Szinyei: Magyar irók-jába is a Szendrey Julia cimszó alá a házasságkötés előzménye és a különválás magyarázata ugy, ahogy azt a férj Szana könyvében elhelyezte.

Szana Tamás könyvét igen érdekesen birálta meg Alexander Bernát, az Ungarische Revue 1891. XI. 843 stb. oldalain, s birálatával ugyszólván előkésziti már a közeledő rehabilitációs törekvéseket.

A fél-rehabilitáció esztendei.

A század fordulója táján volt Julia emléke a legteljesebben elhomályosulva. A vádakat, amelyeknek forrásaira rámutattunk, valóságnak fogadták el, s a közhangulat végkép Julia ellen fordult.

De elkövetkezett Petőfi halálának hatvanéves évfordulója. A Petőfi Társaság elhatározta, hogy a költő családjának tagjait közös sirba temetteti és poraik fölé diszes emléket emeltet. A költő családjának tagjai közé be kellett venni Juliát, az elfelejtett és elitélt hitvest is. Juliát és Zoltánt közös koporsóba tették s a gyászünnepen - 1908 október 24-én - Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök szentelte be Julia és Zoltán közös koporsóját. És a nagynevü püspök megtalálta a kellő szavakat a kiengesztelődésre.

> »...itt állok ez asszony és e gyermek hamvai előtt, melyek valamikor éltek s életükben a géniusz szeretetének napsugaraiban álltak. E por és hamu hatvan év előtt élet volt: Szendrey Julia, kinek homlokára koszorút fűzött Petőfi költészete és szivárványos hálót szőtt hullámzó hajára, s Zoltán fia, ki atyjának lángszellemét az otthon szeretetére szoktatta. Petőfi mindkettőt szerette s e szeretettől boldog volt és énekelt. S ez az ének itt is hangzik, sir és temetés dacára, ezt enyészet el nem némithatja. Ez a szeretet itt is él, sőt megtisztulva éteri átlátszósággal lobog lángja. Fájdalom, gyász el nem némithatja, homályosithatja soha, s e szeretettől *élni fog az asszony s a fiu emléke is, mig magyar lesz e földön...*«
>
> (*Budapesti Hirlap,* 1908. okt. 25.)

Az asszony emléke is élni fog! S megkezdődött az asszony emlékének elfogadhatóvá tétele. Egyelőre csak érthetővé akarták tenni Julia alakját. Arra nem is gondoltak, hogy a Julia ellen emelt vádakat meg kellene vizsgálni. A vádakat elfogadták valóságnak s a modern freudi pszichoanalizis segitségével próbálták Julia alakját emberileg megértetni. A gondolatmenet az volt, hogy Juliát meg kell érteni, mert gyöngéi emberi gyöngék voltak; Juliát szánni kell, mert élete szerencsétlen emberi élet volt; Juliának meg kell bocsátani, mert mégis csak boldoggá tette és a legszebb szerelmi költemények megirására ihlette a legnagyobb magyar lirikust.

7. Herczeg Ferenc adott először határozott kifejezést ennek a felfogásnak, már idézett cikkében: Szendrey Julia és a közvélemény, amely a Petőfi-Almanach-ban jelent meg 1909-ben, ugyancsak Petőfi halálának hatvanéves évfordulója alkalmából.

Ez a cikk, amely a teljes igazság leplezetlen föltárását követelte, az igazságot, sajnos, nem tárta föl, mert Herczeg az igazságot igy foglalta össze cikkében:

> »Egy eszes asszony, *Dekániné, kimondta az igazságot*, midőn igy szólt: *Mikor a költő elesett, vele meghalt az ő Juliskája is.*«

Ennek a mondatnak a megismétlését tartotta Herczeg Ferenc akkor a teljes igazságnak. A mondatot Ferenczi életrajzából vette, vagyis Dekániné cikkét nem is olvasta.

Ez lévén az igazság, Herczeg le is vonta belőle a modern konzekvenciát: hála illeti Juliát, mert hü felesége volt Petőfinek, és sajnálat illeti gyöngeségeért.

Ez volt a fél-rehabilitációs törekvés első nyomatékosabb megnyilatkozása. Ugyanezt az álláspontot képviseli

8. Bihari Mór is: Petőfiné Szendrey Julia cimü könyvében, amely szintén 1909-ben jelent meg, mint a Petőfi-Könyvtár VII. kötete. Ez a könyv is csak azt igyekszik bizonyitani, hogy Julia hüséges volt Petőfihez, a továbbiakra nézve pedig - megbocsátás helyett az emberi részvétet követeli Julia számára.

Érdekes, de teljesen elhibázott kisérletnek tartom

9. Hatvany Lajos: Feleségek felesége cimü munkáját, amelyet a szerző első résznek jelez. A munka 1919-ben jelent meg, folytatása azonban nem készült el.

A fél-rehabilitációs törekvés ebben a könyvben emelkedik a tetőpontjára. A szellemes szerző ugyanis, aki beismeri, hogy »uj anyagra nem lelt, legfölebb a kész anyagot csoportositotta máskép és használta fel a maga módján«, azt a célt tüzte ki maga elé, hogy Julia leánykorának megrajzolásával fogja érthetővé tenni Julia későbbi életét, már t. i. azt az életét, amelyet a közvélemény elfogadott Julia életének. És megrajzolt az erdődi várkastélyban egy olyan leányt, aki nyugodtan születhetett és élhetett volna a modern Budapest akármelyik fényes banknegyedi palotájában.

Vannak Hatvany könyvének nagyon értékes részletei is, ilyen elsősorban a Prielle Kornéliával kapcsolatos epizód feldolgozása. De az egész munka elhibázott a felfogásában, mert Juliát nem rehabilitálni akarta, - erre Hatvany szerint nincs is szükség! - hanem csak megértetni és emberileg elfogadtatni akarta azokkal, akik ezt az embertipust hajlandók megérteni és elfogadni.

A fél-rehabilitációs törekvések utolsó megkésett fecskéje

10. Herczeg Ferenc: Szendrey Julia cimü háromfelvonásos szinmüve, amelyet 1930 február 28-án mutatott be a Nemzeti Szinház. Herczeg ebben a darabjában ugyanazt az álláspontot képviseli, amelyet 1909-ben irt cikkében kifejtett, vagyis nem rehabilitálni akarja Juliát, hanem emberileg megértetni.

A darab a segesvári csata napján kezdődik Tordán, 1849 julius 31-én, és 1850 julius 21-én ér véget Pesten, Julia második házasságának a megkötésével. Közbül esik - a második felvonásban - Julia téli tartózkodása Kolozsvárott.

Közismert tények, amelyeket Herczeg darabjában nem vesz tudomásul, a következők:

a) Julia 1849 julius 22-én, amikor Petőfi elindult Bemhez, nyolcadfélhónapos fiával, Zoltánnal, és ennek szalontai dajkájával maradt Tordán, Miklós papék házában, s ugyancsak kisfiával és ennek dajkájával együtt élt Kolozsvárott augusztus 14-étől 1850 februárjáig.

A csecsemő Zoltán, akinek jelenléte az anya egyetlen szobájában, a dajkával együtt, zavarta volna Julia éjjeli szórakozásait, egyszerüen elsikkad Herczeg darabjából. Csak a darab végén halljuk emliteni, hogy Zoltán nagyapjánál van Mágocson.

b) A segesvári csata julius 31-én délelőtt 11 órától estig tartott s az oroszok este Székelyudvarhely felé üldözték a menekülő Bemet. Ez a közismert tény.

A darabban ehelyett már julius 31-én, tehát az ütközet napján, mikor még folyik a csata, Tordától vagy hetven kilométernyire, az oroszok estefelé nyugodtan bevonulnak Tordára, és Julia tőlük tudja meg, hogy Petőfi valószinüleg elesett Segesvár mellett. Julia erre utlevelet kap az egyik orosz tiszttől, és még aznap este el is utazik Kolozsvárra.

Ezzel szemben a valóság az, hogy a segesvári csata hire csak augusztus elsején este érkezett meg Tordára. Menekülő magyarok hozták hirül, s Julia kisdedével, a dajkával és a tordaiakkal együtt csak augusztus 14-én menekült be Kolozsvárra, a Torda felé közeledő oroszok elől, nem pedig az oroszok utlevelével.

c) Az oroszok 1849 augusztus 15-én vonultak be Kolozsvárra, ahol mindössze öt napot töltöttek. Augusztus 20-án Kolozsvárról, ahol csak osztrák csapatok maradtak, már végle-

gesen kivonultak és Nagyvárad felé koncentrálódtak, majd kora ősszel Miklós cár parancsára megkezdték a kivonulást az egész országból, ugyhogy október elején már egy szál orosz katona sem volt Magyarországon.

Ezzel szemben Herczeg Ferenc darabjának második felvonásában, amely 1849-50 telén játszik Kolozsvárt, a megszálló orosz tisztek álarcos bált rendeznek és arra Juliát is meghivják. Julia, miután fölveszi magára az orosz tisztek ajándékát, a fényes báli ruhát, amelyet Párizsból hozattak neki gyors futárral, táncol otthon a lakásán éjjel az egyik orosz tiszttel és már indul is az oroszok álarcos báljára. De az utolsó percben ujabb hirt hall férje haláláról, s ez visszatartja elhatározása végrehajtásától.

Ez a mese, meggyőződésem szerint, ujabb legenda forrása lehet Julia emlékével szemben. Ha maga a szerző sem tudja, hogy 1849-50 telén oroszok nem voltak Kolozsvárott, hogyan kivánhatjuk a naiv nézőktől, hogy ezt tudják, s ne azt jegyezzék meg, amit az illusztris magyar iró a Nemzeti Szinház szinpadáról hirdet nekik, hogy: Julia 1849 telén, amikor kezdett már bizonyossággá válni, hogy férjét az oroszok megölték, orosz tisztekkel barátkozott Kolozsvárott, táncolt is az egyik orosz tiszttel, fölvette magára az oroszok báli ruháját és el akart menni mulatni az oroszok báljára.

Petőfi Juliskája a muszkabálban mulatozott Kolozsvárott férje gyilkosaival 1849 telén, - ez az a legenda, amelynek megszületését Herczeg Ferenc darabjára kell majd visszavezetnünk, mert ennek a megtörténtét egyetlen pozitiv adat sem bizonyítja.

d) Noha Julia Horvát Árpáddal, második férjével, csak 1850 tavaszán ismerkedett meg Pesten Garayéknál, a darabban Horvát már Tordán Julia körül van s a téli hónapokban ő járja be, Petőfi nyomait kutatva, az erdélyi csatatereket, és a döntő percben ő hozza meg Juliának Petőfi halála hirét.

Ezzel szemben a valóság az, hogy Julia maga nyomozta férjét a téli hónapokban, maga járta be a csatatereket férfiruhában, s Horvátnak, aki abban az időben Pesten tanitott az egyetemen, ahol nem helyettes, hanem rendes tanára volt az oklevéltannak, hire-hamva sem volt Erdélyben és az erdélyi csatatereken.

Végül szóvá kell még tennem röviden azt is, hogy a Magyar Szinház 1913-ban előadta Krudy Gyula Zoltánka cimü szomorujátékát, amelyben Szendrey Julia évekkel tuléli fiát, Zoltánt, negyven-ötven éves korában is vigan bálozik még a pesti báltermekben, közös háztartásban élve együtt második férjével, Horvát tanár urral, és vigan fogadja Balás Sándor iró ur udvarlását, akivel annak idején, 1850-ben, a darab szerint, négylovas hintón járta be Erdélyt, Petőfi nyomait keresve, és vissza-visszatérve a kolozsvári Biasini-fogadóba éjszakai mulatozásokra.

Hogy ezt a darabot, amely tele van példátlan tévedésekkel és kegyeletlenségekkel, elő lehetett adni nagyobb botrány és felháborodás nélkül, ez is azt bizonyitja, hogy Julia emlékével szemben teljes volt a közöny, hiába próbálkoztak a fél-rehabilitáció hivei a szánalom, részvét és megértés jegyében Julia mellett pálcát törni.

A közöny megtörését csak a teljes rehabilitáció érheti el. De ehhez a teljes rehabilitációhoz, amelyet ez a könyv tüzött ki céljául, szükség volt a halott Julia segitségére is.

A halott megvédi emlékét.

1925 tavaszán régi kéziratokat ajánlottak fel közlésre a Pesti Napló-nak. Én vállalkoztam az eredeti kéziratok megvizsgálására. Fölkerestem a kéziratok felajánlóját. Egy nagy csomó régi irást tettek elém. Elkezdtem lapozgatni a sárguló papirosokat. Nem akartam hinni a sze-

meimnek. Petőfi Sándor ismeretlen kéziratai, Arany János ismeretlen kéziratai vannak a kezemben? Nem tévedek? Ismerem jól mind a kettőnek a kezevonását. Nem! Nem tévedhetek...

Megilletődve lapoztam tovább, azután elkezdtem kérdezősködni. Csakhamar tisztában voltam vele, hogy a sors különös kedvezéséből a magyar irodalom egyik legizgatóbb rejtélyének a megoldása jutott a kezembe.

A régi irások Szendrey Julia levelesládájának a kincsei voltak. Ott volt köztük először is Juliának az eredeti Naplója; Juliának utolsó, 22 oldalas levele édesatyjához, amelyet ő maga halálos ágyán tett »vallomásának« nevez; második férjének, Horvát Árpádnak, a sir széléről küldött utolsó üzenete; Térey Marinak, Petőfi Istvánnak és Szendrey Marikának, aki mint Gyulai Pálné halt meg 1866-ban, mintegy hatvan, Juliához irott levele, és Julia összes verseinek és prózai munkáinak kézirata.

De mindezeken kivül a levelesláda kincsei között volt Petőfi Sándornak és Arany Jánosnak 32 oldalnyi ismeretlen kézirata, köztük több olyan kézirat, amelynek elveszését nyolcvan év óta emlegette az irodalom.

Sohase fogom elfelejteni, mit éreztem abban a pillanatban, mikor kezembe vettem Arany János elveszettnek hitt első levelét Petőfihez.

A kéziratok felajánlója maga is megindultan hallgatta magyarázataimat, s látogatásom azzal végződött, hogy megszereztem a kéziratok tulajdonosától a levelesláda kincseinek kiadói és közlési jogát.

Hol lappangtak ezek a kincsek Julia halála - vagyis kerek hatvan esztendő óta? Erre a kérdésre, részint a levelesláda irataiból, részint több mint négy év óta folytatott kutatásaim alapján a következő választ adhatom:

Julia 1868 szeptember 6-án halt meg Pesten, a Zerge ucca (ma Horánszky Nándor ucca) 13. számu ház 14. számu lakásában, ahol akkor már mintegy másféléve élt, különváltan a családjától. Közte és férje, Horvát Árpád között, igen feszült volt a viszony, Julia életének utolsó pár esztendejében; férj és feleség ugyszólván nem is érintkezett egymással.

Julia súlyosbetegen, csaknem elhagyottan vergődött Zerge uccai lakásában. Gyógyithatatlan betegség kinozta: méhrákja volt, s testi betegsége mellett akkoriban élte át életének egyik legnagyobb lelki válságát is. El akart válni férjétől, s ehhez meg akarta szerezni édesapjának, az öreg Szendreynek, a beleegyezését. Csak gyermekei látogatását fogadta, s fölkereste őt csaknem mindennap egy fiatal barátja, Tóth József, akit Gyulai Pál ajánlott a beteg Julia mellé titkárféle felolvasónak, s aki rajongott Petőfiért, rajongott Zoltánért és rajongott a szenvedő Juliáért is, akinek érintkezését a külső világgal jórészt ez a fiatalember közvetitette.

A család tagjai tudták, hogy Julia gyermeklánykorától kezdve naplót irt és nagy csomó mindenféle kéziratot őrizgetett. Amikor meghalt, a család kereste Juliának az irásait, főleg a naplóját, amelynek tartalmát nem ismerték, mert féltek, hogy illetéktelen kezekbe kerülhet. Találni azonban semmit sem találtak, hanem Gyulai Pál, aki Juliának a sógora volt, közölte a családdal, hogy Julia halála előtt meghagyta neki, hogy minden irását tegye be a koporsójába, s ő be is tette a koporsóba a naplót is, az összes féltve őrzött levelekkel és kéziratokkal együtt. Ezt a felvilágosítást Julia ma is élő egyetlen leányának, Horvát Ilona férjezett Machek Gusztáv nyug. alezredesné urhölgynek köszönhetem. (Ami kéziratot Julia nem akart magával vinni a sirjába, azt már halála előtt átadta fiának, Zoltánnak.)

Ebben akkor mindenki megnyugodott.

1908 október 24-én, amikor a Kerepesi temetőben közös sirba temették el Petőfi szüleit, Petőfi Zoltánt, Petőfi Istvánt és Szendrey Juliát, a család még élő tagjainak eszébe jutottak a koporsóba rejtett kéziratok. Julia koporsójának felbontásához kivonultak a család képviselőjén kivül a Petőfi Társaság kiküldöttei is, azonban - mindenek nagy elképedésére - a felbontott koporsóban semmiféle kéziratot vagy kéziratmaradványt nem találtak. Gyulai Pál, aki akkor már súlyosbeteg volt, s pár hónap mulva meg is halt, ujra kijelentette, hogy ő 1868-ban teljesitette Julia végakaratát, egyebet nem mondhat.

Julia levelesládájának igy tehát teljesen nyoma veszett.

A levelesláda kincsei között, amelyek 1925-ben kerültek a kezembe, van Szendrey Juliának egy néhánysoros levele, amelyet 1868 szeptember 2-án, tehát halála előtt négy nappal, irt sajátkezüleg. Ebben a levélben Tóth Józsefnek ajándékozta levelesládáját Naplójával együtt és Tóth Józsefre ruházta rá naplójának és minden irásának kiadói jogát. Tragikus dologról volt szó, s Julia attól félt, hogy emlékét halála után sem fogják kimélni és Naplóját, amelyben megvédte magát, el fogják égetni. Meghitt barátjára bizta tehát a naplót, hogy ha kell, ennek a kiadásával védje meg őt a támadások ellen. Halálosságyán - öt nappal a halála előtt - üzent is a férjének. Irni már nem tudott, tehát üzenetét tollba diktálta Tóth Józsefnek, aki az üzenetet, Julia jegygyürüjével együtt, el is juttatta Horvát Árpádhoz. Tóth József volt ugyanis Julia mellett halála perceiben s ő értesitette a család tagjait is Julia elhunytáról.

Több adat és logikus hozzávetés segitségével megállapitottam, hogy Julia temetése előtt, amely halála után csak harmadnap, szeptember 9-én volt, sulyos, komoly tanácskozásra kellett összejönnie három embernek: Tóth Józsefnek, Horvát Árpádnak és Gyulai Pálnak, s ezen a tanácskozáson állapodtak meg ők hárman abban, hogy Tóth József egyelőre nem teszi közzé Julia naplóját, a férj nem folytatja tovább a harcot a halottal, Gyulai Pál pedig azt fogja mondani, hogy a Naplót és a kéziratokat Julia kivánságára beletette a koporsóba. Ezt a megállapodást bizonyára a legünnepélyesebb becsületszóval erősitették meg, hiszen állták is mind a hárman a halálukig. Horvát Árpád 1894-ben halt meg, Gyulai Pál 1909-ben, Tóth József pedig 1912-ben. Mind a hárman elvitték magukkal a sirba a nagy titkot, csak a levelesláda kincsei maradtak meg, most immár Tóth József egyik örökösének a birtokában. Ujabb hosszu esztendők teltek el Tóth József halála óta addig, amig a levelesláda ereklyéi végre hozzám kerültek.

Tóth József mint Pest megye nyugalmazott tanfelügyelője halt meg Budapesten. Itt élt közöttünk, értékes, munkás kulturéletet folytatva és soha senkinek a világon nem árulta el, hogy milyen megindító szerepe volt régen, régen, ifjukorában, Szendrey Julia tragikus életében. Ő volt Szendrey Julia emlékének az első megvédelmezője, a támadások elháritója s neki köszönhető, hogy Julia mártiréletének a bizonyitékai sértetlenül megmaradtak az utókorra.

Mert Szendrey Julia élete mártir-élet volt, s halála után még az emlékét sem kimélték. Mert eldobta az özvegyi fátyolt, megvádolták azzal, hogy nem is szerette soha Petőfit, hanem csak hiuságból lett a felesége és megvádolták azzal, hogy ő kergette halálba Petőfit, ő hajszolta - esztelen nagyravágyásból - férjét a csatatérre. És mikor élete vége felé elszakadt második férjétől is, még akik védeni akarták, azok is erőtlenek és bátortalanok lettek, mert megbénitotta őket a felzuduló közvélemény.

Pedig Julia szent asszony volt, tisztalelkü és tisztaéletü, akinél többet senki sem szenvedett, s akinél nemesebben, büszkébb némasággal senki sem türte a megpróbáltatásokat. És élete nagy titkát elvitte magával a sirba, hogy ne zavarja azoknak nyugalmát, akik élve maradtak.

De most, amikor mind halottak már, akik miatt némán szenvedett, mintha a Gondviselés elérkezettnek látná az időt arra, hogy méltatlanul elitélt gyermeke hozzájusson a maga igazságához. Előkerült Julia Naplója, előkerült halálos ágyán irt utolsó nagy vallomása, s a jóindu-

latu, de tehetetlen védelmezők helyett megszólalhat végre maga Julia, hogy örökre elnémitson minden vádat, amellyel igazságtalanul illették.

Amikor végigolvastam Julia irásait, egyszerre megértettem az életét és szenvedélyes vágy fogott el, hogy a magam szerény erejével megpróbáljam feldolgozni az egész anyagot. Hozzá is kezdtem a munkához, de, sajnos, be kellett látnom, hogy elfoglaltságom lehetetlenné teszi számomra ennek a nagy munkának az elvégzését. Igy szántam rá magamat arra 1928-ban, hogy megválok az egész kéziratgyüjteménytől, főleg azért, hogy módot nyujtsak másoknak az anyag feldolgozására. A Lantos R. T. szerezte meg tőlem a kéziratok kiadói és közlési jogát, de a sors ugy akarta, hogy végül mégis csak én vállalkozzam Julia emlékének tisztázására. 1925 óta tovább kutattam a levelesláda kincseiből meritett nyomokon, s ennek a könyvnek az anyaga bizonyitja, hogy kutatómunkám nem volt meddő. Minden ujabb adat, amelyet közkönyvtárakban, ereklyetárakban, levéltárakban és magánosoknál, Budapesten, Bécsben és Erdélyben találtam, egy-egy ujabb bizonyiték volt Julia igazsága mellett és nem találtam egyetlen adatot sem, amely Julia ellen szólt volna.

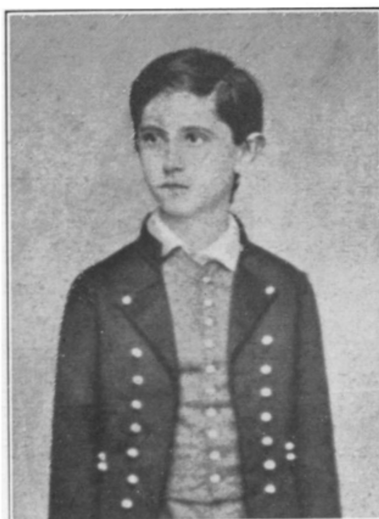
Az összegyüjtött anyag alapján tehetséges fiatal iróbarátom, Dernői Kocsis László, vállalkozott Julia életrajzának megirására s nagy munkáját azzal a hivő meggyőződéssel végezte el, amely átáradt ő beléje is, ugy, mint én belém, Petőfi hitvesének a mártir-életéből.

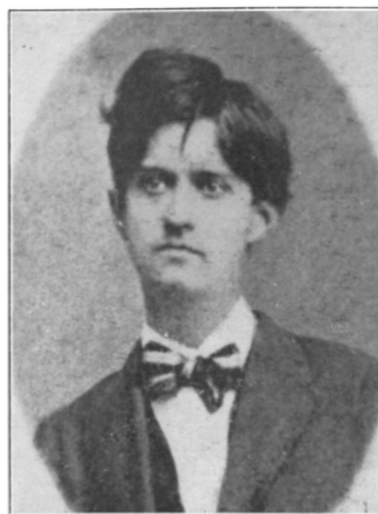
4—5 éves korában.

8 éves korában.

13—14 éves korában.

22—23 éves korában.

Petőfi Zoltán.

XV.

Arany János elveszett kéziratai.

I.

Szendrey Julia levelesládájának kincsei között őrizett három ismeretlen Arany-kéziratot is. Mind a háromról tudott az irodalomtörténet, de mind a hármat elveszettnek tekintette. A három közül a legjelentősebb ereklye: Arany Jánosnak első levele Petőfi Sándorhoz.

Aranynak Petőfihez irott leveleit a Nemzeti Muzeum könyvtára őrzi. A leveleket Petőfitől özvegye örökölte, akiről a gyüjtemény fiára, Zoltánra, majd ennek halála után Petőfi öccsére, Istvánra, szállt, aki a leveleket végrendeletében a Muzeumnak hagyományozta. Arany levelei közül azonban egynéhány nem került a Muzeumba. Mint most kiderült, azért nem, mert Julia egypár levelet különválasztott, csupa olyat, amelyben vers is volt, és ezeket a saját kincsei közé rejtette, Petőfi féltve őrzött kéziratai mellé. Ezeket a leveleket nyolcvan éven át elveszettnek kellett tekinteni. Közéjük tartozott Aranynak az első levele is. Arany László, mikor édesapja levelezését 1888-ban közzétette, bevezető tanulmányában ezt irta:

> „A Petőfivel váltott levelek... csaknem teljes számmal megvannak: az egész sorozatból alig hiányzik négy-öt. *Sajnos, hogy a hiányzók közt van az a levél is, amit atyám válaszul küldött Petőfi első üdvözletére*. Ezzel kezdődött barátságuk...”

Tudjuk, hogy Petőfi és Arany barátsága a Toldi megjutalmazásával kapcsolatban kezdődött 1847 elején. Petőfi irt először Aranynak, február 4-én. Hires levele igy kezdődik: »Üdvezlem Önt! Ma olvastam Toldit, ma irtam e verset, s még ma el is küldöm...« A levélhez csatolta Arany Jánoshoz cimü gyönyörü versét. Arany erre szintén verssel válaszolt, s ez a verse ismeretes, mert Petőfi azonnal közzétette az Életképek-ben. De a vers eredeti kézirata, valamint a kisérőlevél - eltünt, és az irodalomtörténet ezt a fontos levelet elveszettnek könyvelte el. Szendrey Julia levelesládájából előkerült ez a levél is, amely a magyar nemzetnek egyik legértékesebb ereklyéje, mert Arany János első megnyilatkozása saját magáról. Megható a szalontai jegyzőnek szerénysége és önérzete, aki kész irodalmi programmal él falujában, ahol hitvány bérért naponta 10 órát hivataloskodik, s akinek társasága feleségén és két kis gyermekén kivül - Homér és Shakespeare.

A levél negyedrétalaku fehér ivpapiros, négyoldalas (20×25 cm. nagyságu). Első oldalának az élén van a dátum: Szalonta, febr. 11., 1847. Alatta következik a vers: Válasz Petőfi Sándornak. Az első oldalt betölti a vers első hat szakasza. A befejező két strófa a levél második oldalán van. Ennek az oldalnak a többi része üres. A harmadik oldalon kezdődik az ismeretlen kisérőlevél. Megszólitása: Viszont üdvezlésemet Önnek! A levél betölti a harmadik és negyedik oldalt s a végén van Arany János kalligrafikus aláirása. Az elveszettnek hitt ereklye teljesen sértetlen állapotban került elő nyolcvan évi lappangás után.

Az album végén lévő fakszimile-gyüjtemény első négy oldala mutatja be ezt az ereklyét hű reprodukcióban. A vers és levél szövege itt következik:

Szalonta, febr. 11., 1847.

VÁLASZ
Petőfi Sándornak.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örül a szivem és mégis sajog belé,
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
PETŐFIT barátúl még sem érdemelé.

Hiszen pályadijul *ez* nem volt kitűzve...
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Máskép szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem?

És milly sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog:
De hát a *ráadás*... Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék,
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék,
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és utfélre vágott
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közől szedtem egynehány virágot.

Jöttek a búgondok úti czimborának,
Össze barátkoztunk, össze szoktunk szépen:
Én koszorút fűztem, ők hamiskodának,
Eltépték fűzérem fél elkészültében.

Végre kincset leltem: házi boldogságot,
Melly annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
És az Iza partján ama hű barátot...
Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szük lakomba,
Éget és világít lelkemben leveled:
Ó mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretlek TÉGED s őt is veled.

Viszont üdvezlésemet Önnek!

Ha versem, levelem zavartnak tűnik fel Ön előtt: ne csodálkozzék rajta. Parlagi muzsám, mint együgyű pórleány, elpirúl a dicséreten s összefüggetlen szavakat rebeg. Február 10-edike - ha szabad törpeségeket óriási dolgokhoz hasonlitnom - ugy rohant meg a kitüntetéssel, mint Macbethet a diadalnap: vajha tév utra ne ragadtassam általa! Előbb a tulságos dicséret a fővárosi ujdonságokban, az után a Szépirodalmi Szemle, azután Vahot Imre levele s végre, mi a többiek koronája: *levél Petőfitől!...* Hol veszek erőt megérdemelni *ezt!...*

- Önnek elveit a nép és költészet felől forró kebellel osztom... hisz nekem *önzésből* is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azontúl remélek, ha előbb népi költészet virágzott. Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven irt (komoly) epósra vetné fejét? Chimaera lenne ez?...

Magamról irjak: de mit? Hogyan érdekelhetnék Önt az én hét köznapjaim? - Nem épen homályosan futott iskolai pályám derekáról ábrándim szinész csoporthoz vezettek, mellynek művészete, mint nyakon öntés jeges vizzel, akárkit is ki ábrándított volna. Két hónap telve oda hagytam, s szülő földemre visszatérve, most jegyzői minőségben, hitvány évi bérért, naponkint egyre másra 10 órát hivatalban vagyok. A többi időmet részint szeretett nőm s két kis gyermekem, részint Homérom és Shakespeareem társaságában töltöm el; - s talán sohasem érintik vala lábaim az irói pályát, ha a sors iskola társamat Szilágyi Istvánt nálam két évig mindennapossá nem teszi.

De jól tettem, hogy kiléptem. Használtam általa az irodalomnak, használtam magamnak. Az irodalomnak, mert Önt egy olly *szép vers irására ösztönöztem*; magamnak mert Ön, kit annyira tisztelek, baráti jobbját nyujtá felém. Isten áldja meg önt mindenikért...

»Áldja meg az isten ezen a világon,
Még a másikon is, szivemből kivánom.«

tisztelve szerető barátja
Arany János.

II.

A Nemzeti Muzeum könyvtárában őrzött Arany-Petőfi-levelezés dus anyagában van Arany Jánosnak egy levele, amelyet 1847 szeptember 7-ikén küldött Szalontáról Petőfinek Koltóra. Azért Koltóra, mert Petőfi megelőző levelében értesitette Aranyt, hogy szeptember 8-ikán lesz az esküvője, s arra kérte barátját, hogy legközelebbi levelét már Koltóra cimezze. Arany szóbanforgó levele tehát gratulálólevél is egyben az ifju házaspárnak. Ezt a hosszu, érdekes levelet a 12 kötetes nagy Arany-kiadás XI. kötete 32-es sorszámmal közli a 102-109. oldalon. A levél középső részében megemlékezik Arany arról, hogy a Honderü szerkesztője, P. Horváth Lázár, őt is megtámadta legutóbb, mérgeshangu kritikát irván a népköltőkről, s őróla azt a nevezetességet jegyezte fel, hogy »Petőfi által megénekeltetett s hogy Petőfit viszont ő is megénekelte«. Majd igy folytatja Arany a levelet:

„Antikritikául *az összes népköltészet nevében*, egy verset irtam rá haragomban, melyet kibocsátani ugyan nem fogok, de neked mégis megküldök sub ˙/. -”.

Itt Arany László, a levelezés sajtó alá rendezője, ezt a jegyzetet teszi: »Nincs a Muzeumba jutott kéziratok közt«.

A hosszu levél végén Arany gyermekeiről, Julcsáról és Laciról beszél, s ezt irja:

„Megmondván nékiek, hogy levelet...”

Itt Arany László ezt jegyzi meg: »A levél csak eddig van meg, többi része elveszett«.

Vagyis Aranynak ez az érdekes levele csonkán került a Muzeumba Petőfi István hagyatékából. Hiányzik a befejezése és hiányzik mellőle a sub ˙/. alatt jelzett költemény. Szendrey Julia levelesládájának kincsei közül ez is előkerült. Fehér negyedrétalaku papiros (21.5×27 cm. nagyságu), amelynek mind a két oldala tele van irva Arany jellegzetes betüivel. Az első oldal tetején van a Nemzeti Muzeumban őrzött csonka levél »elveszett«-nek tartott befejezése. Igy kezdődik: »irok neked«. A pársoros befejezés és az aláirás után következik Virgula ˙/. jelzéssel Arany Jánosnak a levélben bejelentett ismeretlen költeménye, amelynek cime: Falusi mulatság, s amely nyolc nyolc-soros versszakban felel a Honderü támadására. A vers, mint Arany a cimhez irt jegyzetében mondja: »Nem népies (t. i. falusi mulatság), hanem a nép és költői érdekében akar lenni.«

Van ennek az ismeretlen Arany-kéziratnak még egy különös érdekessége. A vers után kétsornyi gyorsirás következik, ugyancsak Arany János kézirásával. Eddig semmi adatunk nem volt rá, hogy Arany gyorsirással is bibelődött. Ez a két sor viszont arra vall, hogy nemcsak Arany, hanem nyilván Petőfi is foglalkozott gyorsirással. A két gyorsirásos sor pontos megfejtése dr. Téglás Gábor ur, Tóth Árpád és e sorok irója közös fáradozásának eredménye. A teljes és pontos megfejtés a következő:

> »Még egyszer az Isten áldjon meg édes Sándorom. Intlek, kérlek és oktatlak, le ne rontsd valahogy magadat a patkolásban, mert nem csak a kis menyecskéé vagy, hanem a hazáé is.«

A gyorsirásos közlés tehát - Tóth Árpád megállapitása szerint - diszkrét közlés volt, kedves és jóakaratu figyelmeztetés a fiatal házas Petőfi számára, egészséges, oktató, baráti intés a nagyszalontai jegyző ur józan bajusza mögül.

Arany János a gyorsirást Dobrossy Istvánnak 1845-ben megjelent tankönyvéből tanulta meg, mert a tankönyv és a levél jegyei teljesen azonosak. Itt emlitem meg azt az érdekes dolgot, hogy mikor megmutattam dr. Voinovich Géza urnak Arany versét és két sor gyorsirását, meglepetten kiáltott fel, hogy Arany kézirataiban többször rábukkant efféle furcsa ákom-bákomokra, de azt hitte, hogy valami török- vagy arabbetüs másolat. A megfejtett két sor nyomán tehát valószinüleg kibetüzhetők lesznek majd Aranynak egyéb gyorsirásos jegyzetei is.

Az album végén lévő fakszimile-gyüjtemény 5. oldala hü reprodukcióban mutatja be az ereklye második oldalát a két sornyi gyorsirással együtt. A csonka levél és a vers szövege itt következik:

> irok neked, Julcsa izenete ez: csókolom a kezét Petőfi bácsinak, hozza el egyszer a feleségét; Laczié pedig már önzőbb: eszem a kis nyakát P. bácsinak, hozza el már a paripát.
>
> Én pedig, miután ezen utóbbi leveledből látom, hogy eszedre tértél és nem morogsz többé mint a kis kutya, szinte elfeledem előbbi sértésedet, s képzeletemben ugy körül csókolgatva, hogy, ha valóban történnék, komám asszony a világért sem csókolna meg, mig három lében meg nem mosdatna, - ugy körül nyalva, mondom, és ropogásig ölelve maradok
>
> (jelenleg épen viszkető *öklű*) barátod
>
> *Arany János.*

Virgula ˙/.

Falusi mulatság.*

Vigan fiuk! huzd rá czigány!
Könnyítsünk a nehéz igán,
Könnyítsünk egy kicsit.
Ez a nap a jó istené
Ki a munkát elengedé:
Igyunk bort! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Hap! hap! ma igy megy a robot,
Ma mink pergetjük a botot,
- Nem más, fejünk felett;
A ki megbánt visszabántjuk,
Nem megcsaljuk, nem berántjuk,
Ütünk rá egy felet.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Forgasd öcsém azt a leányt,
Irigyli más de sohse bánd,
Ha százan vannak is;
Szabad a lyányt tánczra vinni
Megszeretni és elvenni
Szegény parasztnak is.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Húzd el czigány a nótámat,
Rá fütyülöm áriámat,
Azt a régit, tudod.
A fütyöt csak széllel szokták,
És mikor a szelet *fogták*,
Parasztnak is jutott.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Kinek is van abban kára
Hogy lábunk nem áll *langára*?
Hap! hap! aprózzuk rá.
Kinek esnék tőle baja
Hogy a *magyar* nótát hallja?
Hej! huj! daloljuk rá.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Kinek baj, ha mi nem bánjuk,
Hogy *fél szemű* a czigányunk
S kopott a hangszere?
Urak körűl nem kérkedik,
Nekünk *dövőz* minket pedig
Felvidámit vele.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Vigan fiúk! igyunk egy tust;
A jó kedv tán nem uri jus,
Se nem dézsmás vagyon.
A nóta sincs árendában,
Mikor kedvünk vagyon.
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

Talpam alá húzd te czigány,
Könnyitsünk a nehéz igán,
Könnyitsünk egy kicsit.
A levegő az istené,
Paraszt nóta is fér belé:
I haj rá! tölts Iczik!
Garázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak múlatunk.

(Et voluisse sat est.)

* NB. Nem népies, hanem a nép és költői érdekében - akar lenni.

III.

Arany János »Barátomhoz« cimü ismeretlen versének kézirata. Negyedrét alaku kék papiron (20×25 cm. nagyságu), dátum nélkül, öt négysoros strófa, teljes névaláirással. A papir hátlapja üres. (A fakszimile-gyüjtemény 6. oldala.)

Szendrey Julia levelesládájából ez a harmadik ismeretlen Arany-kézirat. A vers nyilván Petőfihez van intézve. Sikerült megállapitanom, hogy Arany ezt a verset 1847 novemberében irta, Petőfiék szalontai látogatása után és 1847 november 11-én kelt leveléhez csatoltan juttatta el Petőfihez. Magát a levelet a Nemzeti Muzeum őrzi az Arany-Petőfi levelezés darabjai között. Ebben a levélben ugyanis benne van a versnek több jellegzetes szava, ugyhogy nem férhet hozzá semmi kétség, hogy a levél végeztével a prózai kesergés verssé alakult ki, s ezt is elküldte Arany barátjának. Petőfi ugyanis állandóan unszolta Aranyt, leveleiben és Szalontán nyilván élőszóval is, hogy irjon mennél többet. Erre feleli Arany november 11-iki levelében a következőket:

> „Ha látni akarsz döglött *pegazust*: siess hozzám. Elmeneted óta nemhogy a költés, de még a verscsinálás sem megy. Tudod-e, miféle mesteremberség ez a verscsinálás? Ez, pajtás, a kővágásnél csak százszorta nehezebb valami, ezelőtt én sem ismertem, de a napokban megpróbáltam. Az ember leül, kitalál sok *tollrágás* után egy cimet...” stb.

A pegazus szó és a tollrágás, amelyet csak én huztam alá, benne van a versben is, amelynek megértéséhez további magyarázattal is szolgál a levél, amely második felében tréfásan felsorolja, mi mindent felejtett ott Petőfi és felesége Szalontán októbervégi látogatásukkor. A felsorolt tárgyak között ugyan nem emlit Arany semmiféle kucsmát vagy kalapot, de lehetséges, hogy Petőfi végleg otthagyta Szalontán a régi kalapját és ujat vett, vagy pedig Aranynak valamelyik kalapjáról vagy kucsmájáról van szó, amelyet Petőfi is föltett a fejére barátjánál. A harmadik versszakban megmacskakörmözött »hozzá« és »felé« tréfás célzás Petőfi »Hozzá« cimü versére, amelynek első sora igy hangzik:

Szent borzalommal nyujtom im *feléd*...

Ha mindezt az előzményt tudjuk, a versnek minden szava teljesen érthetővé válik s a kesernyés tréfálkozással induló költemény két utolsó versszaka, amely szin-arany, teljes szépségében kapja meg és gyönyörködteti az olvasót.

Az Arany-kéziratok kiadói joga a szerzői törvény értelmében a Franklin Társulatot illeti meg. Ez az album a Franklin Társulat engedélyével közli a kéziratok hü fakszimiléjét és szövegét, amelynek utánnyomása egyébként tilos. A vers szövege a következő:

Barátomhoz.

Unszolsz, hogy irjak holmi verseket:
S milly szivesen fogadnék szót neked!
De átkozott gebe az a Pegaz
Dehogy nyargal, dehogy! csak tipeg az.

Tegnap már, mintha irni kezdenék,
Egészen a tollrágásig menék:
De, varjú tépje meg a rosz lovát
Hiába biztatám hogy »czo tovább!«

Ma kucsmád’ nyomtam fel, ha igy talán
Egy kis Petőfiség ragadna rám:
Lekarczolék egy pár »hozzá«-t, »felé«-t,
Csuklott a múzsa s rám rivalt: »elég!«

Mit is haszontalankodom vele
Mikor szivem zsibajjal van tele:
Vendége jött s avval sok a dolog,
Minden kis érzelem sürög-forog.

Bolond szeles nép! lót-fut céltalan
S egymásba ütközik minduntalan:
De nem csoda: a sziv vendége nagy
S igen kedves nekik, mert az *te* vagy!

Arany János.

Julia 1866 juliusában.

Horvát Árpád 1866 augusztusában.

Horvát Árpád a hatvanas évek vége felé.

Horvát Árpád a hetvenes évek elején.

XVI.

Petőfi Sándor ismeretlen kéziratai.

Szendrey Julia levelesládájának kincsei közül egész csomó ismeretlen Petőfi-kézirat került elő, amely egytől-egyig fontos irodalomtörténeti jelentőségü és a legszorosabb kapcsolatban van Petőfi életének több jelentős mozzanatával. Ezek az ismeretlen kéziratok több dátumbeli tévedést igazitanak helyre az eddigi kutatók nyomozásának eredményeiben, sok megható vonással egészitik ki Petőfi jellemét, megvilágitják az ifju férj és hitvese lelki kapcsolatát, uj fényt vetnek a szigoru após - az öreg Szendrey Ignác - alakjára, és ami a legjelentősebb: képet nyujtanak Petőfi alkotó munkájának mühelytitkairól, amikről eddig sejtelmünk is alig lehetett. Már pedig elképzelhető-e csodálatosabb élmény, mint nyomon követhetni az emberiség egyik legnagyobb költőzsenijének munkáját az ihlet perceiben?

Mért nem tudtunk erről eddig ugyszólván semmit? Mert Petőfi minden költeménye tintával irt kalligrafikus kéziratban maradt meg számunkra, sajtó alá rendezett formában, ugy, ahogy maga összeirta és rendezte. Eredeti fogalmazványait megsemmisitette, s csak egy-két költeményéről maradt ceruzával irt kézirata, de ezek is valószinüleg már nem első fogalmazások.

Juliának köszönhetjük, hogy megőrizte az utódok számára férjének egy négy kvartoldalas kéziratát, amelyen egy teljes vers első fogalmazása és öt más versnek első fogalmazásban odavetett részletei vannak.

Ezt a négy kvartoldalnyi kéziratot tartom éppen ezért - unikum voltánál fogva - a magyar nemzet egyik legértékesebb, valósággal megbecsülhetetlen Petőfi-ereklyéjének.

I.
A debreceni éjszaka.

Ez a kézirat négy kvartoldal (20×25 cm. nagyságu) kékesszinü papiros. Az egész szöveg - néhány tintával irt szón kivül - ceruzával irott. A papiros első oldalának jobb felső sarkából egy darabka (10×6 cm.) kézzel vagy ollóval le van vágva, de megállapitható, hogy már akkor is le volt vágva, mikor Petőfi irni kezdett a papirosra.

Az első kvartoldal közepén ceruzával ez a szó Spárga, kétszer aláhuzva, továbbá keresztben irva tintával az Akasszátok fel a királyokat cimü vers cime, végül ceruzával irva a Kont és társai cimü vers cime, kezdő szavai többször, és teljes utolsó két strófája, alatta zárjelben ez a szó (Debrecen).

A 2. és 3. kvart oldalon, vagyis a belső két oldalon 1 és 2 oldalszámozással az Egész világ a harcmezőn kezdetü teljes vers ceruzával irt első fogalmazványa. Csak a vers első három szótagja (Egész vil) van tintával irva.

A 4. kvartoldalon a Golyók sivitnak, kardok csengenek kezdetü vers össze-vissza dobált több részlete (összesen tiz sor ceruzával), továbbá A csámpás legény cimü vers több részlete (6 sor ceruzával) és a kvartoldal jobb szélén ceruzával keresztben irt négy teljesen ismeretlen verssor, amely a halott Etelke emlékét idézi föl.

A ceruzával irt sorok itt-ott megfakultak, de azért mindenütt tisztán olvashatók.

A kéziratról megállapitható, hogy 1848 decemberéből való, mégpedig a december 9-ike és 14-ike közötti időből, valószinüleg december 11-ikének éjszakájáról, mert külső és belső momentumok valószinüvé teszik, hogy Petőfi mind a négy kvartoldalt egyfolytában, illetve egy nap vagy egy éjszaka irta tele.

De sorra veszem a dolgokat. Leirok itt mindent, amit megállapithattam és logikusan elképzeltem, mert az a meggyőződésem, hogy erről a négy kvartoldalról nálam hivatottabb Petőfi-kutatók valamikor még igen sokat fognak irni.

Először is megpróbálom elhatárolni a kézirat keletkezésének időpontját és előzményeit.

Petőfit 1848 október 15-én nevezte ki Mészáros hadügyminiszter a 28. zászlóaljhoz kapitánynak. November 17-én a költő zászlóalját Debrecenből Nagybecskerekre rendelték a szerbek ellen s Petőfinek november 17-én kellett volna zászlóaljával együtt elindulnia. Petőfi el is akart indulni, de Julia, aki Erdődön szüleinél már közeli lebetegedését várta, visszatartotta férjét. Petőfi november 17-én Nagybecskerek helyett Erdődre utazott, de ezt azonnal be is jelentette Pestre a honvédelmi bizottmánynak, amelytől egyidejüleg családi ügyei miatt szabadságot is kért január közepéig. Erdődön november 30-ikáig időzött, de mert a környékbeli oláhok fenyegetően kezdtek viselkedni, november 30-ikán feleségével és felesége szüleivel beköltözött Debrecenbe, hogy ott várják meg Julia lebetegedését.

Debrecenben a Harmincad uccában laktak együtt mind a négyen Ormos szabó házában. Arany János feleségével együtt meglátogatta Petőfiéket, azt remélve, hogy Julia szülésénél ott lehetnek s Petőfi gyermekét keresztviz alá tarthatják, mert ők voltak a kiszemelt keresztszülők. December 4-ikétől december 9-ikéig időztek Debrecenben, de ekkor elutaztak, mert Arany nem várhatott tovább: sürgősen Pestre kellett utaznia.

Zoltán csak december 15-én délben született meg, s ezen a napon irta Petőfi Fiam születésére cimü költeményét. A négy kvartoldalas kézirat nyilván december 15-ike előtti időből való, mert a kézirat tartalmából nyilvánvaló, hogy gyermeke megszületését még csak várta a költő.

December első napjaiban, nyilván a december másodiki trónfosztással kapcsolatban, két erős politikai verset irt Petőfi Debrecenben, még pedig az Itt a nyilam! mibe lőjjem? és a Csatadal cimü verseit. Ez utóbbit már 8-ikán levél kiséretében megküldte a képviselőháznak. Arany Jánosék 9-ikén elutaztak. A költő ujra egyedül maradt Debrecenben feleségével és ennek szüleivel.

December 11-ikén levelet kapott Petőfi Pestről Orlai Petrics Somától, aki arról értesitette, hogy a honvédelmi bizottmány törölni akarja Petőfit a kapitányok sorából, mert valaki bevádolta őt, mint szökevényt. December 12-ikén válaszolt Petőfi Orlainak s felháborodásában ezeket irta:

> „Az igaz, hogy én, miután egyáltalában nem kaptam engedelmet, engedelem nélkül jöttem el a zászlóaljtól, de azért nem volt szükség bevádoltatnom, mert magam azonnal tudtára adtam a honvédelmi bizottmánynak. Ha ezért engemet kitörölnek a kapitányok sorából, fogadom, hogy én meg őket kitörlöm moraliter az élők sorából."

Ebből a levélből következtettem, hogy Petőfi, miután Orlai leveléből értesült róla, hogy szökéssel vagyis gyávasággal vádolják, módnélkül felháborodott, s 11-ikén éjszaka vetette a négy kvartoldalas papirra Egész világ a harcmezőn kezdetü költeményét és a többi szaggatott versrészletet, ami mind a gyávaság vádjával van kapcsolatban.

Ennyit a kézirat keletkezésének időpontjáról. Most lássuk a kézirat analizisét.

Orlai levele feldulta Petőfi lelkét, de a Pestről kapott hirt és felindulását valószinüleg titkolta felesége előtt, aki óráról órára várta már a lebetegedését. Éjjel, mikor már az egész család aludt, Petőfi, akiben egész nap forrongtak már az indulatok, leült, hogy papirra vesse gondolatait. Debreceni tartózkodása alatt az első pár napon, mint már emlitettem, két erős politikai verset irt. Bizonyos, hogy még több politikai vers témája is foglalkoztatta őt azokban a napokban, s igy érthető, hogy a négy kvartoldal első oldalán tintával leirta ezt a verscimet: Akasszátok fel a királyokat. Ugy látszik, rossz volt vagy a toll vagy a tinta, mert utána ceruzával folytatódik a kézirat. A cim alatt ez a töredék sor következik áthuzva: Édes hazám, Magyar, majd alatta ez a szó Akas megint áthuzva. Ezután több sor ceruzahuzigálás van, annak jeléül, hogy Petőfi gondolkozott és elrévedezése közben ide-oda járt kezében a ceruza. Két politikai vers rajzott a fejében egyszerre. Az első oldal jobbfelének élén ceruzával ez a cim van: Kont és társai, alatta ceruzával ez: Édes hazám, Magyar. De itt sem tudja a verset folytatni. Lefirkálja dühös nagy betükkel az oldal közepére ezt a szót: Spárga és kétszer élesen aláhuzza. Ez a szó nyilván az akasztással egybefüggő képzettársitás öntudatlan megnyilatkozása. Majd egyszerre kipattan agyából a Kont és társai alapeszméjét kifejező utolsó két strófa, s törlés és áthuzás nélkül egyhuzamban leirja a ceruza ezt a befejező nyolc sort:

Gaz király volt Zsigmond király
De nem gazabb társainál,
Csak neveik különbözők,
Mind egyformák lélekben ők.

Meddig tart még beteg világ,
Meddig tart még a nyavalyád?
Király-fene rágja tested,
Agyonrág, ha ki nem metszed!
(Debrecen)

Miközben ez a két politikai vers-téma kóválygott a költő fejében, egyidejüleg tudat alatt egyre jobban kinozza Orlai Petrics Soma levele és a gyávaság vádja, s a két vers vajudása közben megszületik a költőben egy harmadik vers, amely egyszerre csak teljesen készen árad ki belőle. Fordit a papiroson, s a belső két oldalra röptében leirja az Egész világ a harcmezőn cimü verset. Másfél szót (Egész vil) megint tintával ir le, de aztán ceruzával folytatja. Minthogy ez a vers kész, föléje irja, hogy a kötetben hová helyezendő el: »Csatadal után«. Tehát ez volt a harmadik elkészült vers Debrecenben. Petőfi be is irta tintával később a gyüjteménybe a Csatadal után, még később azonban gondosan kitörölte s csak Ferenczi Zoltán betüzte ki onnan 1890-ben. Ennek a versnek maradt még egy ceruzával irott másodpéldánya is, amelyet a Nemzeti Muzeumban őriznek. Ezt tartották eddig az eredeti fogalmazványnak, amelynek variációit Havas Adolf ismertette Petőfi kiadása III. kötetének 702. oldalán. De most megállapitható, hogy nem ez volt az eredeti fogalmazvány, hanem a négy kvartoldalas kéziratnak a szövege, amelyben két további variáció is van, még pedig a 6. versszakban

Fejfámra ne legyen nevem

helyett igy:

Fejfámra *nehogy az legyen*

és a 7. versszakban:

Jőjjön csak a tavasz! a fák
Zöldelni fognak akkor,
Az én hiremnek fája is
Kizöldül a tavaszkor!

helyett igy:

Jőjjön csak a tavasz, a fák
Zöldülni fognak akkor
És az én búmnak fája is
Kizöldül a tavaszkor!

És végül a harmadik versszak negyedik sorában nyilván a rohamos irás közben kimaradt egy szótag:

Nem nem a gyalázat.

A végleges szöveg igy:

Nem, nem az: a gyalázat.

Háromszor irta le tehát ezt a verset Petőfi, s mind a háromszor javitott rajta. Az első fogalmazásban - s ez jellemzi a többi ceruzás első fogalmazványt is - a vesszőzés pongyola, a költő nem ér rá vele bibelődni, majd rendbehozza a tisztázáskor. Le kell rögziteni gyorsan a költeményt, a megszületés pillanatában. A későbbi változtatások nem lényegesek, inkább csak apró csiszolások és a gondolat világosabb kifejezésére szolgálnak.

Az első oldalon elkezdett két politikai verset a költő nem is folytatja akkor éjszaka. Az elkészült költemény még nem csillapitja le a költő háborgó lelkét. Tovább tépelődik, de most már csak Orlai levelének a hatása alatt. Megint fordit a papiron, s a negyedik oldalon elkezd tovább irni. Ez az oldal talán a legérdekesebb. A költő már fáradt, s csak töredékeket jegyez fel magának, inkább csak emlékeztetőül. A sorokat nem irja ki teljesen, több helyütt csak a rimet irja le és a sor kezdőszavát vagy szótagát. Majd másnap kiegészíti.

A lap élén a következő négy sor van:

Azt gondolom csak gyönge emberek
Nem győznek most gyalázni engemet
S nem győznek majd dicsérni egykoron!...
A nagyok s nemesek: azt gondolom.

Világosan látszik, hogy a negyedik sorban először csak a rimet irta le, s csak utólag irta eléje ezt a négy szót:

A nagyok s nemesek:

Ezután a négy sor után hosszu elválasztó vonal (———) van. Majd ez következik:

Nem mondja meg senki nekem
Vajjon hol van a helyem?
Ha itt végzem kötelességemet
is megyek!

Megint egy strófa, de csak a gondolat és a befejező rim. Az utolsó sor nincs kitöltve. Következik egy elválasztó vonal (———). Utána ez a két sor:

Golyók sivítnak, kardok csengenek,
A zöld mezőt piros tél festi meg.

Két teljes sor, utána elválasztó vonal (———). Ez a három töredék összetartozik s ebből készült másnap vagy harmadnap a Golyók sivitnak, kardok csengenek kezdetü vers, amelynek az első két sora megmaradt. Majd következett tiz uj sor, s utána befejezésül az első fogalmazás módositott és kiegészitett nyolc sora, igy:

Azt gondolom: óh gyönge emberek!
Nem győznek most gyalázni engemet,
S nem győznek majd dicsérni egykoron!...
S *ha gondolok sokat,* ezt gondolom.

Ne magyarázza senki én nekem,
Tudom nagyon jól, hol van a helyem?
Ha itt végzem kötelességemet,
Csatába s a pokolra is megyek!

Ezt a verset is Ferenczi Zoltán közölte először 1890 márciusában a Budapesti Szemlében, mert Petőfi ezt a verset is kitörölte a kéziratos gyüjteményéből. Ferenczi kibetüzésébe azonban lényeges hibák csusztak be. Először is a második sort igy betüzte ki:

A zöld mezőt piros *vér* festi meg.

holott az eredeti fogalmazásban világosan igy olvasható:

A zöld mezőt piros *tél* festi meg.

Ez igy hatalmas, gyönyörü kép és megfelel a decembernek, amikor a vers készült. Ferenczit az vezette félre, hogy Petőfi a verset nem a decemberi versek közé irta be a kézirati gyüjteménybe, hanem A hegyek közt cimü verse elé. Ezt az utóbbi verset pedig Pesten irta szeptember elején. Azt a fontos tényt is megállapithatjuk tehát ezzel kapcsolatban, hogy Petőfi kéziratos gyüjteményében a versek sorrendje nem felel meg mindig a kronologikus sorrendnek. Ferenczi ezt a kibetüzött verset tévesen Pestről datálja s hosszu következtetéseket is füz a szeptemberi dátumhoz életrajza III. kötetének 274-275. oldalán. Ezeket a következtetéseket természetesen mind megdönti Petőfi eredeti fogalmazványa.

Téves kibetüzés bizonyára az utolsóelőtti versszak is, amely az eredeti fogalmazásban világos, szép gondolat, mig Ferenczi kibetüzésében - különösen a negyedik sora - lapos érthetetlenség.

De folytassuk a negyedik kvartoldal kéziratának analizisét.

Következik ez a két sor:

Póruljártak a leányok
Eddig én jártam utánok.

Elválasztó vonal (———), azután ez a négy sor:

A legénység szépe java
Egytül-egyig elment tova,
Mind katonának
Én itt hagyának.

A csámpás legény cimü vers első két sora és a második versszaka, az utolsó két rimmel és kezdő szótaggal, vesszőzés nélkül. A strófa végleges szövege igy hangzik:

A legénység szépe java
Egytül-egyig elment tova.
Mind elmene katonának,
Én billegek, itt hagyának.

A nevezetes debreceni éjszakán eszébe jut Petőfinek kétségbeesett lelkiállapotában még valami, s a negyedik oldal jobb szélén alul, fekvő irással, mert több helye már nem volt, leirta ezt a négy teljesen ismeretlen sort, amelyet soha nem folytatott:

Enyészet undok férgei rágódnak
Elporlott tetemid romjai felett
S még is, még is... virágzó ifjuságom
Rózsái közt mint irigyellek téged!

Eleinte nem értettem meg ezt a négy sort, majd eszembe villant, hogy csak Etelkére vonatkozhat. Etelke jutott eszébe Petőfinek, akit irigyelt a haláláért. Eldöntötte tétovázásomat Julia levelesládájának egy másik kéziratdarabja, egy négyoldalas fehér levélpapiros, amelyen Julia irásával Töredékek cimmel Juliának egy csomó verstöredéke van összeirva. Ez a kézirás 1856-ból való, s a második oldalán van egy vers, amelynek ez a cime:

Etelkéhez.

Ez a vers Petőfi négy sorával kezdődik, amelyet Julia átvett a negyedik kvartoldalról és folytatott. Csak egy szót változtatott meg az átvett negyedik sorban, igy:

Rózsái közt *én* irigyellek téged!

Azután ezt a négy sort tette hozzá az átvett idézethez:

Óh boldog, te! Ő sirata meg téged,
Ifju tagjaidat sirba ő tevé,
Hányszor ázott könnyeitől sirod,
Midőn dalaival tele ülteté!

Érdekes vers és kézirat. Julia irigyli Etelkét haláláért és Petőfi verseiért! (A fakszimile-gyüjtemény 7. oldala.)

II.
Petőfi utolsó politikai cikke.

Egy fehér kvartlap (22×30 cm.). Középen hosszában összehajtva. Szöveg csak a bal féloldalon van, 79 sor, roppant apróbetüs, sürü irás, Petőfi jellegzetes, tisztán olvasható gyöngybetüivel. A cikk élén aláhuzott dátum: Debrecen, január 9, 1849. A cikk végén aláirás: Petőfi Sándor.

A Petőfi-ereklyék egyik legszebb darabja. Unikum, mint Budapestiniense és mint magyar hadtörténelmi emlék egyaránt, mert Petőfinek ez a cikke Budavár elestéről szól. (1849, jan. 3.) Buda és Pest elfoglalásának hire csak január 9-én érkezett Debrecenbe s Petőfi aznap irta ezt a lelkesitő cikkét, hogy a csüggedőkbe, a gyászhir ellenére, bizalmat és reményt csepegtessen. Cikke másnap meg is jelent nyomtatásban az Alföldi Hirlap-ban, a 3. szám 9. oldalán. A Petőfi-kutatók figyelmét sokáig elkerülte. Havas Adolfot is későn figyelmeztették rá, ugyhogy nagy Petőfi-kiadásának csak a hatodik kötetében közölhette (1896) már a jegyzetek között a 415. oldalon. Itt is rejtve maradt azóta is. Endrődi Sándor is közölte később (1911) a cikket Petőfi napjai cimü munkájában az 517. oldalon, de ez a közlés sem tette közkinccsé Petőfinek ezt az utolsó politikai cikkét.

Havas is, Endrődi is az Alföldi Hirlap nyomán másolta le a cikk szövegét. Ez a szöveg tele van apróbb-nagyobb sajtóhibával, ami azt bizonyitja, hogy Petőfi maga nem ért rá cikke kefelevonatát megkorrigálni. Most, hogy a cikk eredeti kézirata előkerült, kerekszám negyven sajtóhibát állapitottam meg az eddig ismert szövegben. A legdurvább sajtóhiba ebben a mondatban van:

> Megrázott bennünket az ellenség, megrostált; a szemét és konkoly kihull, a java *meg* benn marad.

A kézirat szerint ennek a mondatnak a befejezése ez:

> a java *mag* benn marad.

Petőfinek ez a hatalmas lelkesitő cikke tehát voltaképpen csak ezuttal kerül nyilvánosságra először a maga hibátlan teljességében:

> *Debreczen*, január 9. 1849. Megtörtént. Budapest az ellenség kezében van. Sokat veszitettünk, de korán sem mindent, s e bal esetnek bal következése csak ugy lesz, ha most elcsüggedünk. Ez lenne ránk nézve legkárosabb, és a mi több, legszégyenitőbb. Ekkor csakugyan megérdemlenők, hogy mindent veszitsünk.
>
> A mi engem illet, én e csapástól, nem hogy kétségbeesném, sőt örülök rajta, mert tudom, hogy kára mulékony, haszna végetlen lesz. Megrázott bennünket az ellenség, megrostált; a szemét és konkoly kihull, a java mag benn marad. Most minden fél barátunk és titkos ellenségünk átmegy a győzedelmesekhez, s hogy eddig is mi nem vagyunk a győzők, onnan van, mert ezek közöttünk voltak. Mig azt nem tudjuk, ki mind ellenségünk, hogyan diadalmaskodhatnánk?
>
> E szempontból nézzétek ezen eseményt, hazámfiai, s a helyett, hogy tán káromolnátok, áldjátok az igazságos istent, ki ránk e jótékony csapást mérte. Igazságos az isten, rettenetesen igazságos! ő elválasztja előbb a gonoszakat tőlünk, s azután vivatja ki velünk a szent ügy győzedelmét, hogy abban egyedül a jók vegyenek részt, s közénk ne vegyűl-

jenek amaz elvetemedett gazok a büntetés helyett jutalmat nyerni a szabadságtól, mellyet alattomban gyűlöltek.

Mert győzni fogunk, honfitársaim, ez olly bizonyos, mint hogy kétszer kettő négy. És ezt nem az ábrándos csalékony remény mondja nekem, hanem a csalhatatlan világtörténet. A ki a multba néz, a jövőbe lát, épen ugy, mint látni a viz mélyében a magas eget. A történet azt bizonyítja, hogy minden eszme csak akkor győz, ha világszerüvé lesz, de akkor okvetetlenül győz, akkor könnyebb magát a világot megsemmisiteni, mint azon eszmét kiirtani. Igy volt hajdan a keresztyénséggel, igy van most a szabadsággal.

Eddig csak egyes emberek vagy egyes nemzetek állottak föl a szabadság mellett, s lenyomták őket; a mult évben egész Európa egyszerre kiáltotta el ama nagy és szent szót, melly az emberiségnek uj megváltója, s Európát nem fogják lenyomhatni.

Sőt inkább, már is lenyomták, fogjátok mondani, íme minden országban uralkodik ismét a zsarnokság és el van ölve a forradalom.

Csalatkoztok, atyámfiai. Azért hogy a láng lelohad, még nem alszik ki a tűz, azért, hogy a napot felhő boritja el, még nem hamvad ki a nap... egy szélroham, s el van fujva a felhő, föllobban a láng. A mult évben egy huzomban nagyot szaladtak a nemzetek, s most megállottak, de csak azért, hogy lélekzetet vegyenek s még nagyobbat szaladhassanak.

Vigyázzatok rá, egy pár holnap mulva, vagy talán előbb, talpon lesz ismét minden élő a művelt világban, s egethasitó robajjal fogják ostromolni a poklot, melly nem a föld alatt van, hanem itt a földön uralkodik a zsarnokok képében, s uralkodik annál kegyetlenebbül, minél közelebb van halála. Hisz a légy is akkor csíp legmérgesebben, ha vesztét érzi.

Azért félre az aggodalommal, mert az alaptalan, és félre a csüggedéssel, mert az férfiatlan. Bízzunk az istenben és még inkább a magunk erejében, s harczoljunk fáradatlanul. Jó szerencsében a gyáva is neki bátorodik; az a férfi, az a vitéz, a ki ha veszt is, ugy tartja fejét, mintha ő volna a győző. S nekünk két okunk van vitézeknek lennünk: hogy életünket és szabadságunkat megtartsuk, és hogy ne piruljanak miattunk a más világon őseink, kik hajdan nagygyá és tiszteltté keresztelék szivök vérével a magyar nevet!

Csak a tavaszig ne hagyjuk magunkat, akkor segitségünkre lesz Európa, ámbár én jobb szeretném, ha nem lenne, hogy azt mondhassuk: a magunk emberségéből vívtuk ki a szabadságot!

Föl tehát, nemzetem, minden erejével karodnak és lelkednek, mellyet eddig nagyobb veszedelmek sem birtak megtörni. A tiz parancsolatból csak egyet tarts meg, annak az egy parancsolatnak is csak egy szavát, azt, hogy »*ölj!*« mert ha te nem ölsz, téged ölnek. Válaszsz. Mutassuk meg, hogy az ellenséget csak azért hagytuk bejőni hazánkba, hogy innen többé ki ne menjen; itt veszszenek el egy lábig, ha még annyian volnának is. Mutassuk meg, hogy igaz a magyar példabeszéd: »a ki másnak vermet ás, maga esik bele«.

Petőfi Sándor.

III.
Béranger: O Manuel, la France s’est levée! kezdetü verse.

Egy kvartalaku fehér lap (23×30 cm.), egy oldalnyi szöveggel. Cim nélkül. Aláirás: Béranger.

Igen értékes Petőfi-relikvia. Petőfi, akinek kedvenc költője volt Béranger, öt versét forditotta le a francia költőnek. Ezek közül négy régebbi verse volt Béranger-nak, amelyeket Petőfi Béranger francia kötetéből választott ki. Az ötödik verset Béranger 1848-ban irta a februári forradalom után s ez valami francia lapban érkezett meg Pestre 1848 augusztusában. Petőfi letisztázta a verset - talán valamelyik kávéházban - és otthon azonnal leforditotta: Béranger legujabb dala cimmel. A forditás az Életképek-ben jelent meg 1848 szept. 3-án Petőfi ismert jegyzetével (»Siettem leforditani e költeményt«, stb.). A francia eredeti - mint Havas Adolf megjegyzi (III. 639.) - nem található Béranger közkézen forgó kiadásaiban. (A fakszimile-gyűjtemény 16. lapja.)

A Nemzeti Muzeum Széchenyi-könyvtára őriz a Petőfi-relikviák között egy másik, 1848-ból való Béranger-verset is, Petőfi másolatában. Valószinü, hogy Petőfi ezt a rövidebb Béranger-verset is (Les pigeons de bourse) azért másolta le, mert le akarta forditani. A forditás azonban nem készült el.

IV.
A haragos após.

Petőfi nem szerette apósát, aki mindenáron meg akarta akadályozni, hogy leánya, a finom, kényes urileány, a kószáló vadpoéta felesége legyen. Mert Petőfi 1846-ban és 1847 első felében, amikor mint kérő jelentkezett, országoshirü költő volt ugyan már, de legalább is annyi volt az ellensége, mint a tisztelője, s az erdődi kuriára, ahol egész sereg környékbeli fiatalember vetett szemet Juliára, a költőnek mindenbizonnyal inkább a rossz hire érkezett el, mint a dicsősége.

Az egyesztendős háboruskodást, az apa ellenállását, az ifjú szerelmesek kitartását és titkos érintkezését, a jó barátnő és a jó barát közvetitésével, részletesen ismeri az irodalomtörténet. Azt is tudjuk, hogy mikor végre 1847 szeptember 8-án megvolt az esküvő az erdődi uradalmi kápolnában, az ifjú pár - a 19 éves fiatal asszonyka és a 24 éves fiatal férj - atyai áldás és minden anyagi támogatás nélkül indult el a szülői házból ki az életbe, a nagy bizonytalanságba.

Később könnyü volt elitélni a »szivtelen« apát, amikor már mindenki tudta, ki volt Petőfi. De, ha beleképzeljük magunkat 1846-ban és 1847-ben az apa helyzetébe, akitől igazán nem kivánhatta meg senki, hogy egyszerü vidéki gazdálkodó létére rajongjon a fiatal költőkért, ellenben mindenki megkivánhatta, hogy féltse a leánya boldogságát, mondom, ha beleképzeljük magunkat az apa helyzetébe, akkor föltétlenül igazat kell adnunk neki sok mindenben, vagy talán mindenben, kivéve azt a pontot, hogy sértett apai méltóságában még az esküvőn sem békült össze a vejével és nem volt hajlandó - csupa dacból - törődni az uj házaspár anyagi helyzetével. Ezt a dacosságot is megérthetjük azonban, ha Juliáról visszafelé következtetünk az apjára. Mert Julia is dacos teremtés volt, igazi apja-lánya, aki apjától örökölte nyakasságát és dacosságát.

Petőfi és Julia életrajzirói megpróbálták védeni az apát, de nem tudták jól megrajzolni sem a jellemét, sem az adott helyzetét. Az esküvő jelenetét a szemtanuk elég részletesen föl-jegyezték, de az esküvő előtti órákat, az utolsó délelőttöt a szülői házban nem élte végig a szenvedő felekkel senki más, aki hüen beszámolt volna arról, ami történt. Maguk a felek pedig hallgattak. Petőfi irt ugyan néhány éles verset apósáról és leveleiben is kipellengérezte őt, de az após hallgatott és Julia sem beszélt. Levelek nem maradtak. Pedig az apa levelezett mingyárt az első hónapokban is leányával.

Szendrey Julia levelesládája uj fényt vet a szigoru apa alakjára is. A kincsek között meg-maradt az apának egy levele, amelyet 1848 január 6-án, tehát az esküvő után négy hónappal irt Erdődről leányának. Kiderül ebből a levélből, hogy már a harmadik levele az apának, aki közben mindenfélét vett és küldött Pestre a leányának. Kiderül, hogy a levelezés főleg az utolsó napról - a távozás óráiról folyt. Az apát bántotta, hogy leánya vidám arccal, jókedvüen távozott el hazulról, s nem volt hajlandó még az utolsó percben sem megadni magát és vezekelni, hogy a megsértett apai büszkeséget kiengesztelje. Sőt még a leveleiben is védeni és igazolni próbálta viselkedését. Ez volt annak a levélnek is a tartalma, amelyre az apa meg-maradt levelében válaszol. (Julia levele nem maradt meg.)

Az apának ez a levele már egymagában is roppant érdekes és jelentős emberi dokumentum, amely ugyszólván teljesen megmagyarázza az apa eljárását és plasztikusan elénk állitja a keménynek látszó, de voltaképp keservesen vergődő apának egész egyéniségét.

De mérhetetlenül jelentősebbé teszi ezt a levelet az a körülmény, hogy érthetővé tesz egy máskülönben teljesen érthetetlen töredék-kéziratot: Petőfinek egyoldalnyi kézirását, amely az apa levelébe téve szintén ott lappangott Julia kincsei között. Az apa leveléből meg-állapitható, hogy Petőfi kézirata Julia elveszett levelének egyik, még pedig a leg-fontosabb részlete. Éppen az a részlet, amelyben Julia megmagyarázni igyekszik apjának, hogy miért távozott el hazulról megilletődés nélkül, vidám arccal, jókedvüen.

Hatalmas vallomása ez a szerelmes nőnek, egekig törő hullámverése a szerelem és a gyermeki szeretet összecsapásának, amelyben a szerelem győzött.

A kérdés már most csak az, vajjon Petőfi másolta-e le, saját-magának emlékül, felesége leveléből ezt a részt, amelynél nagyszerübb vallomást szerelmes férfi még sohasem kapott a szeretett nőtől. Vagy pedig - Petőfi fogalmazta-e meg felesége számára a levélnek ezt a részét, amely főleg őróla szól? Ki tudná ezt eldönteni? Akármint volt is, ez a levéltöredék egyik legérdekesebb Petőfi-ereklyéje mindenképpen a magyar nemzetnek.

Petőfi kézirását teljes egészében hüen közli fakszimile-gyüjteményünk 8. lapja. Csak azt jegyzem meg, hogy a 21. sorban a már és a 22. sorban a sem szó ceruzával van betoldva a kéziratba, szintén Petőfi kézirásával, ami arra vall, hogy ez a levélrészlet Petőfinek volt az eredeti fogalmazása.

Szendrey Ignác leveléből a negyedik oldal hü mását mutatja be a fakszimile-gyüjtemény 9. lapja, a jellegzetes aláirással együtt: Szerető Atyád-tok Sz. Ez volt az az aláirás, amelyért Petőfi még utólag is megharagudott apósára, mert az atyád-tok aláirásban célzatosságot látott s azt kivánta, hogy apósa igy irja alá: atyátok. Szendrey azonban nem volt hajlandó engedni ebből a szokásából.

Petőfi kézirata egy fehér papiroslap (15×21 cm), egyik oldalán 35 sor szöveggel. Az após kézirata négyoldalnyi kékes levélpapiros (15.5×22 cm). A levél élén aláhuzott dátum: Erdőd Jan. 6. 848. Megszólitás: Kedves leányom! Három sürün teleirt oldal, a negyedik oldalon kilenc sor és az aláirás.

Előbb Petőfi önjellemzését közöljük s utána az após levelét, amely céloz az önjellemzésre.

Petőfi önjellemzése.

- - - - Még arról szól édes apám, hogy egykedvüen távoztam el hazulról, minden megilletődés nélkül. Hogy ez úgy látszott, igen természetes; a büszkeség adott erre erőt nekem. Bocsásson meg, kedves atyám, hogy e szót használom, és bocsásson meg, ha megsérteném következő nyilatkozatommal, mit szeretnék elkerülni, hogy maradjon e kínos mult födve, miként azért éppen előbb esdettem... de szükséges, mert fáj, hogy ez elváláskori egykedvüségemet szeretethiánynak magyarázzák szüleim. Tehát: látva milly hidegen, megvetően bánnak édes apám és anyám Sándorommal, jövendő férjemmel, ki iránti szerelmem adta egyedül az erőt le nem roskadni annyi küzdés alatt, őt láttam illy helyzetben, őt, ki minden szegénysége, nélkülözései mellett soha megvetést, megaláztatást nem tűrt és nem tűrhet soha, már mint költő sem, ha egyéb tulajdonságait nem nézzük is - őt láttam illy helyzetben, férjemet, kit áldani annyi mint engem áldani, kit eltaszítni annyi mint engem eltaszitni - ezt látva önkénytelenül éreztem, hogy csak csüggedetlenségemmel pótolhatom ki neki, mit más részről szenvedett. És ő ölelve közeledett édes apámhoz és visszaútasíttatott - ekkor összehuzódni éreztem szívemet, és keserű gyönyört éreztem vidám arczczal jó kedvvel távozni onnan, hova talán többé vissza nem térhetek.

Az após válasza.

Erdőd, Jan.: 6. 848.

Kedves leányom!

Tellyesitem kivánságodat - felelek hamar, bár röviden, mert időm és kedélyem határozvák. - utolsó soraidra, -: ’s ezt, ismét óhajtom - gyermekim ’s igy erántad is a természettül nyert atyai szeretetem zálogául magyarázd, mely természetes hajlam hogy nem vak, hanem az egyének tulajdonaihoz alkalmazott, és igy a gyermekek viszonti kifejteni szokott hajlamihoz erányozva fejlődhetik és mutatkozhatik maga eredetiségében és fokozatában, azt magyaráznom előtted, kit az Isten nem csak érzékkel, de ésszel is meg áldott - felesleges, - és ezért minden gyermek csak tetteivel kifejtett érzelmihez mérsékelt érzelmeket várhat, és követelhet, - természetes.

Kedves leányom! Én nem akarom ugyan fejtegetni a multakat, - de mégis tőllem mint atyátul várhatván csak nyilt, és őszinte nyilatkozatokat, - ki kell mondanom, hogy összve hasonlitva halgatásunkat megszakasztott én és te első leveleidet, nem vártam miként te magadat némüképpen is hibásnak el ne esmerd, mert hogy gyermek, midőn szüleinek ir - levelében se magárúl, se szüleirűl, se testvéreirűl, se az éppen akkor hevenyében kapottakrúl nem tesz emlitést - az mégis csak hibátska, ’s ki ezek közül egyet sem esmér el - ládd édes leányom! én még most sem tudom, ámbár az általvevők és adók jellemeirűl a kétkedésnek még csak morzsáját sem érzem, vallyon megkaptad-é azokat, miket én néked Pesten vettem és hagytam? talán ezt mégis jó lett volna érinteni, ha nem megköszönni; ebbe is fekszik valami - legaláb - - -

Aztán továbbá édes leányom! rádd én mind két levelemben meg emlékeztem férjedrűl, és - - de ezt hadjuk, mert tán tolakodásnak mondódhatnék - -

Mi utolsó elválásunkat illeti: hogy férjedet eltaszitottam, - ez ferde állitás és gondolat, - tettemet világosan meg fejthette azon férjednek is nyiltan kimondott érzésem, hogy az előzmények után ne várjon rögtön akkor kiengesztelődést, mert én akkor érzésnélküli ember volnék, - de adjunk időt, és ha ez az előzményekkel ellenkezőt mutatand, - nyitva állandnak, - ha elfogadtatnak - karjaim! Hogy kivánhattál tehát te tőllem akkor többet, - mert édes leányom! ha férjed mint költő nem tür lealáztatást, én mint ember sem, - annál inkább mint atya nem türhetem azt, - hasonlitást kell vala tenned az előzmények és következmények között, ’s ezekből itélni - tudom a Sztirás szavait »Et propter quam dimittet homo patrem et matrem suam, et adhaerebit uxori suae s. a. t.« és ezt méltányolom is, - de ez nem zárja ki azért a gyermeki szeretetet, és az ezt követni szokott elválás fájdalmát!!! - - Irod továbbá, miként nem kináltalak meg segedelemmel, - fiam! ez megbántás lett volna férjedre nézve, én legalább annak vettem volna ha házasodásom első heteiben sem tudtam volna legalább ha más ezt tette volna fel róllam, a nyomortól nőmet megmenteni, - és nyomorrul gondolkozni mindjárt elejénte!!! - ugy hiszem, ez tőlled is ábránd, egy kis elmefuttatás, - de hogy azt kelle hinned, hogy: nem igen szánnának szüleid, ha vagy testileg vagy lelkileg el kellett volna veszned; - ez már tulságos ábránd, és szüleidre keserves sértés! - -

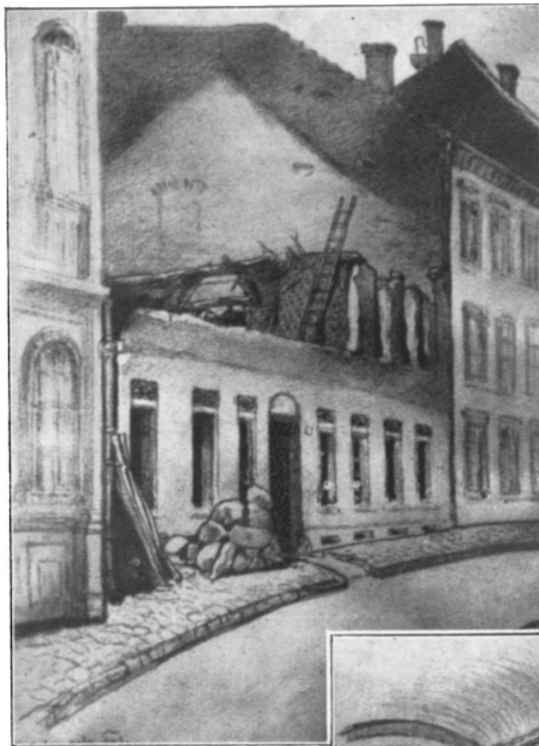
De hadján mindezeket, - utallak a mondottakra, - és midőn szerető atyádnak irom magamat, egyszersmind megfontolónak, és a gyermeki vonzódást mérlegezőnek, és magamat ehhez alkalmazónak gondolj - utallak mondom azokra, miket mind néked, mind férjednek nyilatkoztattam ’s a szerint számitsd a jövendőt - de mindenesetre óhajtanám, ha tisztába jönnél, és megkülönböztednéd két hideg vérü esmeretlen - baráti, - és szüle és gyermeki kötelességek közötti különséget, -

És ime! midőn elől rövidnek gondolám magamat, 3 lapot tele irva hosszura terjedtem - magam sem tehetek róla, hogy veled hosszas kivánok lenni, ’s Isten engedje! mindég hosszu!!!!

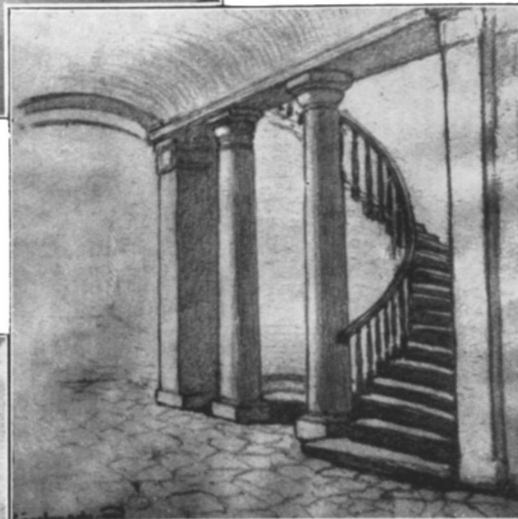
Minnyájan egészségesek vagyunk - adja a jó Isten, hogy Ti is ezt mondhassátok - Gyulánk irt már kétszer németül - egészséges Marika is -.

Üdvöt, és minden jót ez uj évben néked és férjednek - kivánja

szerető Atyád-tok
Sz.

A Képiró uccai „Hét bagoly"-hoz cimzett ház bontás közben.
Minden ablak fölött egy-egy bagoly volt. Látszik az emeleti rész, ahol 1867 óta Horvát Árpád hires könyvtára volt.

A Hét bagoly-ház lépcsőháza.

Az egyik bagoly.

XVII.

JULIA NAPLÓJA

Szendrey Julia 1846 februárjában - élete 18. esztendejében - kezdett naplót irni, s hosszabb-rövidebb megszakitással - csaknem élete végéig irt naplószerü feljegyzéseket. Erről csak azóta tudunk, mióta a levelesládája előkerült. Az irodalomtörténet mindmáig azt tekintette Szendrey Julia Naplójának, ami Petőfiné naplója cimmel megjelent az Életképek 1847 évi október 31-iki és november 7-iki számában, továbbá Naplótöredék cimmel 1847 október 31-én a győri Hazánk cimü lapban. Sejtették, de nem tudták bizonyosan, hogy Juliának az Életképek 1847 december 5-iki számában Ábránd és 1848 január 2-iki számában Halhatatlanság cimmel megjelent két elmélkedése szintén Naplójából való részletek.

Most, hogy Julia Naplójának eredeti kézirata előkerült, megállapithatjuk, hogy az összes imént felsorolt közlemények a Naplóból való kiszakitott részletek, amelyek közül a legutolsó részlet az Életképek 1847 november 7-iki számában jelent meg Koltó, 1847 október 17-ik dátummal; a többi mind korábbi részlet. Vagyis, amit eddig Szendrey Julia naplójának tartottak és ilyen cimmel többször ki is adtak, az mind Julia leánykori és fiatalasszonykori följegyzése: és csak részlet Julia Naplójának 1846 februárjától 1847 október 17-ig irt Naplójából. Amit Julia 1847 október 17-ike után irt a Naplójába, abból a levelesláda előkerültéig egyetlen sor sem jelent meg.

Bár a megjelent részletek rendkivül fontosak - különösen Petőfi és Julia szerelmének az ébredése és fejlődése szempontjából, - az ismeretlenül maradt részletek ma már talán még jelentősebbek, mert ezek döntik meg azt a sok titokzatos és többnyire rosszindulatu találgatást, amely Julia mártiréletét az utókor számára meghamisitotta.

A Napló ismert részeivel kapcsolatban sikerült megállapitanom egy kedves, érdekes, megható tényt, amely ujabb eddig nem ismert bizonyitéka Petőfi rajongó, odaadó szerelmének és páratlan férji gyöngédségének.

Petőfi már vőlegénykorában tudott Julia Naplójáról, ismert belőle részleteket és már az esküvő előtt foglalkozott azzal a gondolattal, hogy a Napló egyes részeit, mint ritka irodalmi értékü irásokat, közzé kellene tenni. Irt is erről Jókainak, aki 1847 második felében, Petőfi távollétében, egyedül szerkesztette az Életképek-et. Jókai nagy indiszkréciót követett el, mert még az esküvő előtt bejelentette lapja olvasóinak, hogy nemsokára közölni fogja a jövendő Petőfi Sándorné Naplóját. Ebből egy kis kavarodás is támadt, mert Petőfi megharagudott; de Jókai bocsánatkérésével hamarosan elsimult a dolog.

1847 szeptember 8-án volt az esküvő Erdődön, s az ifju pár még aznap Koltóra utazott gróf Teleki Sándor kastélyába, s ott töltötte a mézesheteket október 20-áig. Innen küldték fel Pestre a Napló kéziratát, valószinüleg október 18-án vagy 19-én, s mialatt ők maguk Kolozsváron át ellátogattak Nagyszalontára Arany Jánosékhoz, október 31-én megjelent az Életképek-ben a Napló első része, Jókai Mór lelkes bevezető soraival, az elkövetett indiszkréció teljes jóvátételéül.

Mikor kezembe került Julia Naplójának eredeti kézirata, meglepetten konstatáltam, hogy a Napló szövege nem egyezik pontosan az Életképek-ben megjelent szöveggel. Nem nagyok az eltérések, de mégis eltérések, s az érdekes az, hogy igen finom változtatásokról van szó, amelyek ugyszólván csak formaiak, s avatott müvészi és igen gyöngéd, szerető kézre vallanak, mert sohasem érintik a lényeget.

Tovább tanulmányoztam a levelesláda kincseit, s egyszerre csak ráakadtam az eredeti Naplótól elkülönitve őrzött öt oldalnyi másolatra, 27, 28, 29, 30 és 31 lapszámozással. Ez az öt oldal egy elveszett nagyobb kéziratcsomó sürün teleirt befejező öt oldala, amely az Életképek-ben megjelent részlet befejezése, a 31. oldal alján ezzel az aláirással: »Petőfi Sándorné«.

És ez a másolat betüről-betüre egyezik az Életképek-ben megjelent szöveggel.

A 27. és 28. oldal (35+34 sor) különálló fehér lap (14×21 cm.), a 29, 30, 31 és egy üres oldal (36+36+28 sor) négyoldalas fehér papir (szintén 14×21 cm.).

A rejtély megfejtése nem volt nehéz. A Nemzeti Muzeum Széchenyi Könyvtára őrzi Petőfi Kerényihez intézett utileveleinek a kéziratát is. E levelek közül kettőt - a XVII. és XVIII. számozásút - Koltón irta Petőfi s onnan küldte el a győri Hazánk cimü lapnak közlésre. Az első szempillantásra megállapitottam, hogy ennek a két levélnek a kézirása teljesen egyezik az ötoldalnyi naplómásolat kézirásával, vagyis megállapitottam, hogy Julia Naplóját a koltói mézeshetek alatt Petőfi másolta le az Életképek számára s másolás közben ő maga tüntette el szerető kézzel az imádott asszonyka stilusából az apró, nőies pongyolaságokat. Mikor elkészült a 31 oldalnyi másolással, ő maga irta a másolat végére még az aláirást is:

mert ez is Petőfinek a kezeirása.

Ugyanez történt bizonyára a győri Hazánk-nak küldött naplórészlettel is. Ezt is Petőfi másolta, mert ez is ugyanolyan simitásokkal jelent meg, mint az Életképek-nek küldött részlet.

Soha senki sem tudott erről a szerkesztők közül, mert Julia kézirása meglehetősen hasonlitott Petőfi kézirásához, s mert Petőfi oly gyöngéd volt, hogy a kisérőlevélben külön hangsulyozta, hogy a Naplót a felesége irta és irta le.

A koltói mézesheteknek megvolt tehát a nagy szerelmen kivül a maga kedves költői és irói jellege is. Petőfi verseket irt, utileveleket irt és a felesége Naplóját másolta, Julia pedig szorgalmasan irta a Naplóját.

Szeptember 9-én érkeztek Koltóra, s a fiatal asszonyka uj füzetben folytatta leánykori Naplóját, ezzel a dátummal: Koltó, szeptember 22. 847. Az asszonykori Napló igy kezdődik:

»Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit.«

A koltói Napló piros selyemszállal összefüzött lapokból áll. Fakszimile-gyüjteményünk 10. oldala közli Julia koltói Naplójának a 9. oldalát. A piros selyemszál mint erős fekete vonal látszik az eredeti nagyságú hü reprodukcióban. A fakszimile-gyüjtemény 11. oldala közli Petőfi Másolatának a 27. oldalát is hü reprodukcióban. A közölt két oldalon közös az október 3-iki részlet eleje. Néhány apró, finom változtatás megállapitható ezen a pár soron is.

Julia kézirása már leánykorában is hasonlitott Petőfi kézirásához. Mikor Petőfi felesége lett, irása egyre jobban simult férje kézirásához. Később tudatosan utánozta is Petőfi kézirását, ugyhogy a hatvanas évekből való Julia-kézirásokat igen sokszor már csak gondos szakértő tudja megkülönböztetni Petőfi irásától. A fakszimilében közölt két oldal kézirása azonban még 1847-ből való, s igy könnyen megkülönböztethető egymástól.

I.
Julia leánykori naplója.

52 oldalas füzet (14×22 cm. méretü), zöld és barna selyemszálakkal összefüzve. A füzet első két oldala üres. A 3. oldaltól kezdve Julia sürü kézirásával tele van irva 1-től 42-ig számozott 42 oldal. A füzet utolsó 8 oldala üres. A napló 1. oldalán dátum: *Február, 846. Erdőd*. A napló utolsó dátuma a 41. oldalon *julius 4. (1847)*. Igen olvasható kézirás. Azok a részletek, amelyeket Petőfi lemásolt a Naplóból, +-tel vannak megjelölve. A napló teljesen ép és sértetlen.

Február, 846. Erdőd.

(Levélkivonat, Thézinek)... Te ismersz kedves barátném, tudod, milly kéj volt nekem az előtt is, a legfellengősbb terveket, s a legelérhetetlenebb föllegvárakat teremteni. Jól tudám, hogy ez mind lehetetlen, mégis mint egy mohósággal űzém tova képzeletem e csodaszülöttjeit; ez nekem olly jól esett. Méltán róják meg az okos emberek e hasztalan ábrándozást, mert tudom én is annyira belebonyolódtam ez álmadozásba, hogy a való szinte idegen volt előttem; s bár istenem annyi jóban részeltetett, nem tudám azt eléggé élvezni, a kába képzelősködés miatt. Az ég látja, kevés igényeket teszek az életre, és sokszor gondolom, milly boldog lenne tán más az én helyzetemben, s mi sokat bírok boldogságomra, mit annyian nélkülöznek koromban. Én sokszor szemrehányásokat csinálok magamnak, s megkisértem, más képen érezni és gondolkodni; néha sükerül rövid időre mintha minden anyagi jólétet ugy bensőképen is éreznék; de ez egy erőltetett helyzet, s mint örülhet a vándor, ha bár szebb és boldogabb országokból, szegény, de saját hazájában ér, hosszú távollét után, úgy örülök, ha ismét tulcsapongó gondolatimnak engedem át magamat. De most még ez sem elégithet ki egészen, mert mintha fájna valami keblemben, s az szét akarna repedni, olly nyomasztó kínt érezek ott. Illyenkor térden könyörgenék istenhez valamiért, de nem találok szavakat, azt kifejezni, s ez nekem méginkább fáj. Látd édes Thézim e nyomasztó érzés sokszor anyagi örömeim között lep meg, s ekkor forró könnyeket tudnék sírni. Különös volt most a szathmári bálban, egyszerre olly fájdalmat érezék lelkemen átvonulni, hogy az avvali tusakodás szinte égette keblemet.

Junius, 846.

»Jeder von uns hat zwei Leben, die zugleich, aber kaum miteinander dahin flieszen! - das handelnde Leben, und das Leben unsers Gemüths; die äuszere und die innere Geschichte, die Thätigkeit der Sinne, und das tiefe, rastlose Wirken des Herzens. Die welche geliebt haben, wiszen, dasz es ein Tagebuch der Seele giebt, das wir jahrelang halten können, ohne Veranlaszung zu finden, die äuszere Oberfläche des Lebens, unsere lärmenden Beschäftigungen, das Mechanische, im Fortgang unserer Existenz, auch nur zu berühren. Gleichwohl werden wir nach dem Letztern beurtheilt, während das Erstere nie bekannt wird. Die Geschichte enthält die Thaten der Menschen, ihren äuszerlichen Charakter, aber nicht den Menschen selbst. Es giebt ein geheimes Selbst, das sein eigenes »von einem Traum umschloszenes, unervorschtes, ungeahntes Leben führt.«« *Bulwer: »Die Pilger des Rheins«.*

Valóban igaz. Nem érti senki a sziv életét és történetét, csak a külső felületes életet látják; s milly keményen itélnek felettünk, pedig ha sokszor tudnák, milly küzdés van belöl, midőn előttök vigadni látszunk; s hogy a sziv talán épen akkor tartja legszebb lakója kétségbeesett temetését, midőn az ajkak mosolyogva viszonozzák az üres puszta bókokat; de ha tudnák, még sem könnyeznének velünk, pedig az ő életök is csak igy folyt le, mig szivök bennt, olly hideg és kiméletlenné lett.

Pedig a sziv élete az, mi a külsőt is meghatározza. Nézzük a leányt, ki világba lépésekor jó volt mint isten angyala, szelid és kegyes, mint ők, tiszta mint bérctetőre esett hó. De ő szeretni kezd, szeretni igazán és lángolón; ábrándozva csügg egész valója az ifjun, ki szerelmét tán csak időtöltésbül, vagy más mellékes érdekekből éleszti, mig ráúnván, könnyelmüen elhagyja, midőn képe és e szerelem már olly erős gyökeret vert a szegény lány szívében, mellyet, midőn szerelme kijátszását látja, vérezve szakit ki belőle; mert a sziv nem szakad meg könnyen, hanem összehúzódik önmagában, elzsibbad és mint jég olly hideg, de nem olly olvadhatóvá lesz. Mi csoda, ha midőn látja, hogy belső tiszta boldogsága tán örökre elenyészett, erővel dönti magát a világ zajába, s mohón és kapkodva kutat fel és élvez minden gyönyört, mit csak helyzetében a világ képes adni, s könnyelmüen hallgatja a csapodár ifjakat szerelmet regélni, s mohósággal fogadja esküjöket, jól tudja annak hamisságát, még is örül, ha legkissebb érdeket érez erántok, mert hisz pillanatokra ez is elszóródást okoz neki, s nem fél veszedelemtől, mert tudja, hogy szeretni csak egyszer lehet, s csak egyet olly igazán és lélekből, mellynek el-vesztését nem pótolhatja semmi a világon; s ha az ifjú szavai forróbak s szemeiből is mélyebb szerelem lángol, rövid ideig elámithatja önmagát, viszonérzésről álmodva, de ekkor csak hamar eszébe jut első szent szerelme, s az ifju, kinek szint' igy vélt örök szerelmet lelkéből olvashatni, s ekkor szíve még inkább összehúzódik, s életét még keserűbb fájdalom kíséri, mig azt elemésztheti. A világ csudálkozva kárhoztatja a leányt, ki rövid idő előtt olly szende és ártatlan volt, s most kacér, könnyelmüen víg és szabad, kárhoztatja őt, mert nem ismeri a kínokat, melly belsejében szétdulta csendes boldogságát, s hogy ennek emléke vérbetükkel áll mindég előtte, melly még sarjadzásában elöli örömeit. -

De csak szánhatjuk a világot, mert mig illy hideg lett, minden egyese hasonló érzelmeket szenvedett és küzködött által. -

Julius, 846. Erdőd.

Vannak pillanatok ez életben, mikor megfoghatlan csüggedés fogja körül az embert, s fűzi össze belső világát, hol nem lát egy reményt is, melly őt kecsegtetné, s multjára is nemével a keserűségnek gondol, mert a bánat, mit abban talál, csak azt sejteti vele, hogy szinte illy jövő vár reá, s ha boldog pillanatit veszi számban, azt érezi, milly rövidek és kinemelégítők voltak azok, s egy nyomasztó érzés súgja, hogy jövőjében még illyeneket sem fog találni.

Látja, mennyi küzdés, mennyi kín, mig egy vágya kielégíttetik, s aztán milly rövid a kéj, mit nyert, mert többnyire akkor nyerheté azt el, mikor lelke a sok küzdésben elfáradt, el annyira, hogy nem képes azt többé érezhetni, mi előbb olly boldogságot, olly élvet teremthetett volna számára. -

A világhoz képest, csak egy rövid perce teszi az ember néha annyiszor elátkozott életét, csak egy pillanat a roppant mindenség öröktől létező életéhez képest, és még is mennyi kínt, de mennyi keservet foglal magában, képzelt üdveket, mellyeknek elérése csak ujabb fájdalom kútfejévé válhatik.

Oh igaz, hogy méltónak leljük az életet élni, azt csak a hit teheti bennünk, a hit hogy ez élet csak egy rövid küzdhelye egy örökké tartó üdvességnek, vagy ha erről elfeledkezünk, örök kárhozat megérdemlése, mellynek minden pillanata fájóbb, mint egy emberélet.

Septemb. 29-én, Erdőd. 846.

Oh csak tudnám *őt* úgy szeretni, mint mennyire szerettetni érdemel! Hátha akkor kell majd éreznem, mi a szerelem, midőn már egy más leány fogja e szenvedélyes szavak édes mérgét lelkébe szívhatni, s én csak mint a halvány múltnak csekély emléke fogok lelke előtt állhatni, mellyet lassanként a feledés mindig sűrűbb fátyla fog végképp eltakarni.

Oct. 10-én.

Ki volna képes most ez érzést bennem megmagyarázni! Hiszen a szerelemnek gyönyörének is kell lenni, s én csak olly fájdalmakat érezek. Meg vagyok győződve, hogy keserűn kell megbánnom e napoknak minden percét, mellyeket *ő* vele töltöttem; méreg lesz az, melly minden valódi gyönyör poharába keveredik, mellyet ajkaim érintenek, alattomos kigyó, melly hirtelen fogja fejét minden örömeim után nyujtani. - Elment *P.* s azt mondá, hogy nem fogom többé soha látni. Soha! - - E szónak kétértelműségét csak most ismerém meg. Rettentő határozott, ha vágyaink elérésének határidejét jelenti; kételkedtető ha mult szenvedésre mondják: hogy soha nem kell azt többé érezni. Kimondhatatlanul fáj - nem a szívem - ugy hiszem a lelkem. Nem heves fájdalom ez, melly minél hevesebben viharzik át fölöttünk, annál csekélyebb nyomot hagy maga után, hanem egy mély fajdalom, melly örvényszerű mélységébe sodor nyomtalanúl minden vígaszt és okoskodást. - -

De van egy, mit későbben, ha nyugodtan gondolkodhatom e tárgy felől, vigaszúl tekinthetek: s ez az öntudat, hogy nem ébresztettem benne akarattal olly reményeket, mellyeket valósitanom nem szabad; sőt olly különösnek, szeszélyesnek mutatám magam, millyen nem is vagyok. És épen ma, hogy viseltem magam! Mondá is, hogy én csak játszottam vele, s mert hiúságomnak hizelge, őt is körömben látnom, azért fogadám el udvarlását. Egy ember életboldogságával játszani! hisz ehez jellemtelenség és alávalóság kell; s hogy tudna épen ő egy illy leányt szeretni, illyenhez ragaszkodni, kiről ezt feltennie kell, s kiről ezt még gondolni is meri. S pedig mai beszédeim után illyennek fog ő engem hinni; igyekezni fog feledni s talán - - megvetni. De mi lesz már most belőlem? Semmi. Nevetni, s mulatni fogok mint ezelőtt; hogy lelkemben érezni fogom-e ezt, azt senki sem látja, s nem is kérdezi. Foly a világ, mint azelőtt, rendben és szokás szerint, de csak körűlem, bennem megváltozott a világ folyása, mélységes tengerré váltak ez utósó események benne, mellyben minden későbbi boldogságnak elveszni kell. Minden örömeimnek kútfejévé válhat, valamint sirjává is. -

Ha ő ezt tudná! Vajon igazán boldog lenne-e akkor? Oh ha bizonyos lehetnék benne!

Van egy megfoghatlan varázshatalom lelkem fölött, melly még tán akkor sem hagyná kimondanom, mi pedig talán az élet legfőbb üdvét teremthetné meg számomra. Egy megfoghatlan hatalom, melly óriási erővel küzd a szenvedély ellen, s még eddig nyert! Ha jó volt, hogy így cselekedtem, az nem önérdemem; mert nem önakaratomból, hanem kénytelenségből tevék igy.

Az én lelkemben fölváltva uralkodik két túlság; a legforróbb szenvedély s utána egy neme a zsibbadt hidegségnek; s ez utóbbi teljes érzéketlenséggé válik, ha egy ideig nem akad tárgy,

mi ismét hatalmasan fölrázza hideg nyugalmamat. De uralkodni magamon mindég tudtam eddig, s meg is fogom tarthatni e hatalmas királyi pálcát, ha csak önkénytesen, unalomból el nem hajítom, ezentúl is. Pedig még nem is élvezém a gyönyört, mit csak egy *fölöttünk* uralkodó érzelem kielégitése szerezhet, ama boldogságmámort, mit csak önkénytelen átadás idézhet elő. Ha eddig nem ismerhetém meg e, csak szerelem által előidézhető boldogságot, ez után sem fogom azt, úgy hiszem. - Isteneket nem boldogithata úgy a szerelem mint embert, mert ők önmagok teremték ezt, s nem az emberi gyöngeség által előidézett önkénytelen legyőzetés, édes kábultság idézi azt elő. Ha szerelem nem léteznék a földön, úgy a vadaknál rettentőbbek lennének az emberek érzéketlenségökben; nem hinnének se mennyet, se poklot. De így, mit nem vagyunk képesek fölfogni és érteni, azt mind a szerelemben találjuk meg.

Octób. 17-én, 846. Erdőd.

Nem kell-e minden csepp édesért egy tenger keserűséget érezni?... De ha már ennek igy kell lenni, tehát hadd ihatnám ki az élvpohár egész tartalmát egyszerre, hogy mikor aztán a bú foglalná el lelkemet, legalább gondolhatnék a múltra, mikor élveztem, s tudnám, mi a boldogság.

Sötét van lelkemben, olly sötét, hogy ha jövőmbe tekintek, egy napra volna szükségem, melly a tárgyakat megvilágitaná; tehát mit érne egy hold, mit habár számos csillagok? Fényök csak árnyakat mutatnának, s tán rémes árnyékot a szende kis virág helyett, melly ott véletlenül fakadna.

Oct. 18-án.

Mint harmat, melly a virág kelyhéből fölszárad a forró nap hevétől, szintúgy tűnnek el csöndes, tiszta örömeink éltünk tavassza után, midőn a nyár égető szenvedélyei, vagy a zord tél fagyos hidege őket örökre semmivé teszi.

Talán nem egyéb a szél megrepedt szívek végsóhajánál? - - Mert ha figyelemmel hallgatom, mikor tompa zúgása a fák között elhangzik, olly nyomasztó fájdalom fűzi össze keblemet; s ez talán csak egy titkos rokonszenv hasonlelkek zajló panaszai iránt. Vagy talán a sok csalfa szerelmi sóhajok visszhangja, mellynek mérges fuvallata már olly sokaknak boldogságot, hitét, kapá el visszahozhatlanúl.

Oct. 21-én. Károly.

(Levélforma.) Én megvallom, hogy szeretem Önt, jobban, mint bár kit, de én nem merek bízni magamban, hogy fogom-e ezt érezni későbben is, midőn többszöri összejövetelünk és kölcsönös megismerésünk tán olly szinben fog egymásnak mutatni, melly nem lesz arra való, hogy szerelmünket megerősitse. És ha épen való az mit Bulwer mond, hogy »nincs a szerelemnek hatalmasabb gyilkosa mint a megszokás.« Ez engem elrémit; mert inkább távol egymástól egy vágyteljes életet, mint közönbösséget egymás mellett! Azért én nem kötöm le még most magam; nem ígérek semmit, csak azt mondom, hogy ha eljön Ön tavasszal, s mind-ketten így érezünk, magunk iránti kötelességnek tartom, fölkeresni egymásban jövendőnk boldogságának alapját, de nem csak azon boldogságét, melly talán addig tart, mig a szerelem első mámora, hanem egy egész életboldogságáét.

Oh ha Ön olly szenvedélyes nem volna! Mindég féltem az illy szenvedély lángjaitól, melly épen heves lobogása által nem csak mindent, mi közelébe jő, hanem csakhamar önmagát is fölemészti. S ha e tüz, mellyre egy egész, tán hosszú élet boldogságát bíznám, mellynek szüntelen hevétől függne ez, egyszerre meghidegednék, miután lelkemet elégeté, nem hagyva egyebet emlékénél, mi feldúlt keblem nyugalmát egészen szétroncsolná. Oh szép az illy vég regényben, de kinek érező lelke van, azt kerűlni fogja a valóságban, mert érezi, hogy az őrültté tenné.

Octob. 23-án. Erdőd.

(Lev. form.) Nem örül-e Ön, midőn érezi és látja, hogy olly szabad, mint madár a légben, melly tetszése szerint röpülhet, hová kedve, merre egy szép virág csalja. Meggondolta-e Ön, mi az egy olly heves embernek, mint Ön, e szabadságától megválni? Engem elbájol a pacsirta varázs éneklése, midőn mint gondolat hasítja keresztül a levegőt, s eltűnésén szinte fájdalmat érezek; de azért, ha akkor ismét vissza jönne, ha önkényt hatalmamba adná magát, még sem fosztanám őt meg szabadságától, mert félnék, hogy szeretetem sem volna képes szép szabadságának vesztét kipótolni, s hogy annak csábító emléke és a vágy utána fölemésztené örömét, s elnémitaná bájos énekét, melly előbb olly magasztos, mintegy ájtatos érzelmekre gyulasztá az ember keblét. Tehát... -

Szabadnak kell a költőnek lenni, mint a gondolat. Szabadság kell neki, hogy álmodozó lelkének szeszélyeit és ábrándjait kielégithesse. Kiállhatlanná válhatik előtte bár melly lánc, melly őt röptében korlátozná, ha tán önkénytesen vállalá is ezt egyszer magára, nem gondolva meg következéseit - s ha ekkor más mód a szabadulásra nem volna, mint e láncot összezúzni? De hátha e lánc egy lélek boldogsága volna? Veszni kellene neki! - -

Octob. 26-án.

Ha életem ezen utósó szakára gondolok, ha átképzelem ez alig múlt napokat, úgy érzem magam, mint mikor egy szép álomból félig eszmélve, hallom reggel a körültem fönnjárók szavait, s gondolom: bár csak még folytathatnám szép álmomat. És valóban szinte erőltetem magam, hogy tovább képzelhessem, mit percenkinti hideg eszmélésem mindinkább csalóka álomnak nevez. De tán szebb is ez álomnak mindkettőnkre nézve mint valóságban? Ma olvastam Dayka Gábor költőnek életleírását, s kimondhatatlanúl meghatott szomorú házassági viszonya. Most még inkább hiszem, hogy sokkal szebb és jobb is, a költő álomképének lenni s őt a távolság magasztos fényköréből lelkesiteni, és buzdítani, ha lelke pillanatokig elbágyadna, mielőtt a tetőpontra ér, hol neki állnia kell, mintsem őt költői mennyországából a rideg mindennapi világba levonni, magasztos álmaiból, hideg valóra ébreszteni. -

Nov. 1-én.

Ha kinnt a nap lementét nézem, és szemeimmel eltűnését kisérem, gondolva, hát ha e tüneményt most ő is látja és ábrándozó lelke elé tán ollykor az én emlékem is fölmerül; illyenkor egy különös érzés fut idegeimen keresztül, s önkénytelenül gondolom: most lelkeink találkoztak a nap végsugárai között! -

Sokkal előbb:

A leány ollyan mint egy viruló rózsatő, mellyre minden arra elmenő jogot tart, hogy ha neki megtetszik, magának virágaiból szakithasson, s így mint ez minél járattabb vidéken van, minél pompásabb, annál előbb megfosztják nyugalomvirágaitól, s aztán pusztán és elhagyva áll, mint bármelly rút gyom. S mégis milly sokszor elégületlenek vagyunk, ha a sors egy csöndes észrevétlen helyet rendel számunkra, hol ugyan nem tündökölhetünk, de nem is kell félnünk, hogy durva kéz, könnyelmű gondatlansággal tépje le boldogságunk virágait. Az igaz, néha meg is vérzi őket a rózsa tövise, de fajdalmok csak újabb dúlásra ösztönzi őket, mert hisz ők a teremtés urai, s mi volna nekik megtiltva? Övék az élv, miénk a szenvedés.

Nov. 9-én.

Én nem értem önmagamat; soha illy zsibbadságot nem is képzeltem, mint millyen most ólomnehezen nyugszik keblemen. Ha nem szeretem őt, hát miért gondolkozom szüntelen felőle, miért kell sóhajtanom, ha emlékembe előidézem a rövid perceket, mellyeket vele töltöttem. Sokszor gondolom, talán a lélek szerelme az, mit iránta érezek, és nem a szenvedélyteli szivé; a magasztos, minden földi érzeményeken és határokon fölül emelkedett léleké, melly nyugodtan és a mindennapisághoz szokott embernek alig látszó lánggal ég, melly csak a lélekkel enyészhet aztán el; ez pedig halhatatlan, s véle szerelmem is! Én ugy hiszem hogy a szív szerelme mindég csak halandó részünk érzése, bármilly heves és lángoló legyen is az; s igy alája van vetve a természet ezer törvényeinek, és egy pillanat, félreértés, hosszas távollét, megszokás és kor, mind meg annyi gyilkosai lehetnek az illy szerelemnek. De nem így, ha lelkünk szeret; nincs idő, távolság, nincs semmi földi esemény, melly őt megsemmisítse. Nem zajog, nem szenvedélyes ez, hanem szent, tiszta, a mulandóság határain túl, s igy: örök!

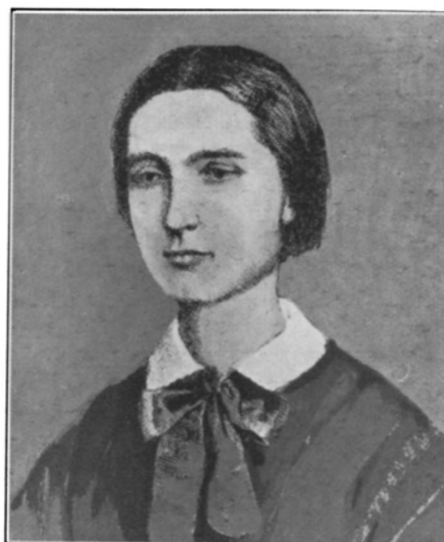
Nov. 14-én.

A nyugalmas okoskodás már elhagyni készül, mert érzem, hogy szerelmem mindinkább növekedik lelkemben. Ugy fáj a gondolat, hogy olly soká nem láthatom őt, ugy fesziti keblemet, mig végre egy sejtés mondja, hogy fogom én őt még előbb is láthatni, mert ha csak felét is érzi a szenvedélynek, mellyet mutatott, el jön előbb, s én olly véghetlen boldog leszek! De hátha addig sem fog híven szeretni, ha szerelme már is kiégett! én vagyok oka, hisz nem igyekeztem-e mindég azt olly hidegen elnyomni, bír-e csak egy emlékkel is, melly szerelmét hozzám táplálná, s nem természetes volna-e, ha szerelem után vágyó lelke egy más lényben keresné föl boldogságát, ki azt szenvedéllyel karolná föl, s őt boldogíthatná. Még ekkor is jól esnék reá gondolnom, mert tudnám hogy él velem egy világban olly ember, ki lelkemnek rejtélyes érzéseit tellyesen átérté, ha mintegy véletlenül föllebbent a fátyol, mellyel azt eddig minden ember előtt elfödé, mint a csillagvilágot, mellynek milétét csak sejtenünk lehet, de ismerni tán soha nem fogjuk. - - De hátha nem fogom őt többé látni! E gondolatnál gonosz szellemem gúnyképét látom, mintha mondaná, hogy csak rajtam állt, megismerni, mi az élv, mik azon percek, mellyekben az ég üdvét hiszi az ember érezni, midőn a világ számtalan tárgyai között, csak az egy érte lángoló sziv dobbanásait érezi. Ha szétdúlják jövőmet, az illy múltnak emléke megmaradna szivembe, s tudnám, hogy volt pillanat, midőn boldogságba merűlve, fölemelkedhetém e föld kinzó valóságán. De a hideg ész mintegy elfásúlt okoskodásaival ezt mind semmivé tette, mert olly erővel láncolta le érzéseimet, hogy élettelenségöket magam is hinni kezdtem. De lelkemben egy hang azt mondja, hogy az erény volt, mi visszatartóztatott! - - Nem, - - nem, az mégis bűn nem lehet! - Oh Isten, légy velem! -

Julia születésének anyakönyvi bejegyzése Keszthelyen. (Az első sor.)

Julia 1846-ban.

Julia 1847-ben.

XVIII.

Nov. 18-án.

Soha illy sokszor és forrón nem kértem az Istent semmiért, mint most, hogy ne nyujtsa tovább életemet, hogy adja a halált, az édes, a megszabadító halált; mert én e világon soha nem találom föl magam, s így ez nékem nem adhat, és nem is fog adni, nyugott, csöndes boldogságot. Ha keblem mélyét vizsgálom, mindég olly idegennek, olly egyedül érzem magam az emberek között. Van ugyan sokszor olly idő, hogy pillanatokig mintegy elkábítom magam, s azt hiszem, most föltaláltam a tárgyat, mi boldogságot nyujtand; de ezek csak pillanatok, és talán azért vannak, hogy aztán annál fájdalmasabban érezzem, hogy az én sorsom: örökké egyedűl és sóvárgó szomjúsággal e nagy embertömeg és örömei köztt állanom! Én azért kivánkozom mindég annyira a nagyobb világ mozgalmai közé, mert mindég azon reményt

táplálom, hogy talán fogok valamit számomra is találni, mi hosszabb időre, tartósan elfoglaljon; de eddig mindég csalódtam, s pedig milly örömem van, ha életet vagy érdeket érzek valami tárgy iránt, mennyire táplálom ezt, de hiában! ennek mindég olly hamar vége van, és ismét olly hideg és holt lelkem, mint a kővé vált fájdalom. Pedig én így nem élhetek, nekem fölizgatás és szenvedély kell, mi elfoglaljon, mi éreztesse, hogy élek! -

Oh istenem! milly szép e világ! és benne mégis az ember, kinek számára teremtéd ezt illy széppé, olly nyomorúlt lehet! Ha nyugott életet rendelél számára, elfásúlnak érzései, és szenvedélyek, nagyszerű lélekháborgások után sóhajt; ha pedig szenvedély lakik keblében, nincs annyi ereje, hogy azon uralkodhassék, és annak rabszolgája lesz, mi őt aztán még üdvösségétől is megfosztja. De még egy átka van az illy kedélynek, melly megmérgezi szívét, t. i. a tudat, hogy illy kedély nem nyujthat szelíd, békés örömeket, nem boldogíthat olly tisztán, mint egy szelíd ártatlan teremtés teheti azt, bár ki köti hozzá életét. E tudat elég, korlátozni vágyaimat, ha azok néha kétségbe esve kiáltanak egy lény bírása után, kivel megoszthassa e zajló érzéseket, mert félnék, hogy önkénytelenül elsodornám ez örvénybe, melly igy talán magamat fog megsemmisíteni.

Decemb. 2-án, 846. Károly.

Szerelem kell nekem, máskép nem élhetek! megfagy lelkem örökre, ha nincs, ki részt vegyen e lángban, melly benne dúl, mellyet minden idegeimen, mint egy lávafolyamot szüntelen lobogni érezek, melly kénytelen önmagát emészteni, mert nem talál tárgyat, melly lángolását visszatükrözhetné.

Dec. 3-án. Károly.

Sokszor, midőn ábrándaim lángtengerébe elmerűlök és hévvel ölelem *őt* körül, egyszerre mint rémet látom előttem a jéghideg, vagy mi még fájdalmasabb, a közönbös tekintet, mellyet rám vetett, midőn, utósó ittlétekor, kérését nem tellyesítém. Illyenkor, mintegy megállni érezem szívemet; vagy inkább nem is érezek, hanem elzsibbadva nézem e tekintetet, melly képes volna a legóriásabb lángot jéggé fagyasztani. Oh istenem! ha sokszor kellene illy tekintetével találkoznom.

Dec. 6-án, 846. Károly.

Mintha nem szabad volna nekem szerelmet éreznem, azt mi után szűntelen imádkozom, mi vágyaim főtárgya, boldogságom egyedüli reménye; nem szabad éreznem, mi nékem szükségesebb mindennél sóvárgó vágyaim kielégítésére. Már éreztem szerelmem növekedését, örültem a gondolatnál, hogy azt egykor olly lángnak látandom, melly képes lesz őt egy életen át boldogítani; s most egyszerre mintha jég verte volna el reményeim szép virágait, miután ismét olly kopár minden, mint volt, mielőtt e szép virágokat benne ápolhatám. Illy gyöngédtelenség képes volna a szerelmet, ha bár erősebb alapja volna is, kíméletlenül kitépni szívemből, habár szétzuzva maradna is aztán, örömtelenül! -

Mióta hallám, hogy nála lévő soraimat ismerőseinek megmutatá, azon perctől fogva egy magyarázhatatlan rosz érzés fogta el keblemet. Először föllázadt bennem minden e gondolatnál, milly nyugodtan és bizonyosnak hittem szavait. De hogy is ne, hiszen becsületére mondá, hogy nem fog vele visszaélni, és kívüle nem fogja azt látni senki sem! Én hittem, hogy

nincs eset, melly őt ígérete megszegésére bírhatná; de midőn látom, hogy csalódás volt e hitem, mert ha még most sem tartá meg adott szavát, most, midőn még olly nehezen és vigyázva nyerheti meg vágyai célját, önkénytelenül gondolom: mit várhatnék akkor tőle, ha birtokába adnám lelkem minden gondolatát, ha ki lenne elégítve szenvedélye. - - Illy gondolatok először föllázíták szivvéremet, de midőn azt lecsillapithatám, egy nyomasztó merev fájdalom nehezedék lelkemre, és a bizalom helyét foglalja el benne, melly most szám-kiűzve belőle. S ha örökre, úgy a szerelemnek is vesznie kell benne. - - Oh de ha ekkor az ő élte sem lenne olly szép, minőnek azt az én lángoló viszontszerelmem képes lett volna varázsolni; ha nem lenne, ki őt igy tudná szeretni, mint én, mitől félek; mert ha közeledni fognak lelkéhez, elégeti szívöket a szenvedély, melly egész valóját lángoltatja, s ekkor elhamvadni vagy boldogságát elemészteni lesz kénytelen. De forró lelkem fogott volna nyújt-hatni tápot érzelmeinek, mi alatt viszont azt talált volna benne, s igy nem enyészhetnének el olly hamar a kéj percei, mellyek után sóvár szívvel mindketten vágyódunk. - - Oh ha már nem lenne késő emlékét kitépni szívemből! Mert épp’ olly kinzó ez, mint lehet egy vaknak, ha szemei csak pillanatra láthatták volna a szép világot, mellyről annyi dicső képeket alkotott magának, mellynek láthatása legfőbb vágya volt, de azt elérve egy perc múlva ismét a rémteljes sötétség fogá őt körül. Nem jobb lett volna-e, ha ismeretlen maradt volna előtte a boldogság, minek emlékezete, mert tudja hogy annak élvezése neki lehetlen, megkeserítni fogja a gyér örömeket is, mik talán az ő sorsában is találhatók lennének! - -

Dec. 8-án, Károly.

»Isten akaratja ellen nem történik velünk semmi«: tehát az ő akaratja volt, hogy megismerjem őt, hogy pillanatokig csak az ő birásában higyjem boldogságomat; s most ismét az isten akarta, hogy e hitemet szétdulja a világ, hogy emléke számomra csak egy fájdalomtenger legyen, mellybe örömeim merülnek; de isten mindenható, teheti, hogy ez változzon bennem, hogy boldogságomat egy más, ha tán nem olly szép világban is, föltalálhassam. Ma ismét azt beszélé Szüts Debrecenből, hogy *ő* ott keresztül utaztában annyira megszereté Priell Nelli szinésznőt, hogy őt mindjárt nőül akará venni, de először hitbeli különbség akadályozta, mire ő mindjárt a leány hitére akart áttérni, de erre is időt kivántak, mi alatt a leánynak aztán elment a kedve tőle, s így elmaradt az egész. S én e hosszú gyalázatos mesét mosolygva hallgatám végig, mi alatt úgy fájt a szívem... Én e hírt ostoba hazugságnak tartom; de még is... ha bár milly csekély igaz van is benne, s ő addig, mig én keblem szentének helyezém képét, ő egy szinésznő ölelései köztt neveté tán a bohó leányt, ki még egy csókkal sem meré tiszta öntudatát kockáztatni, s megtagadá a heves ifjutól azt, mit a jegyesnek volna csak szabad kérnie. - Oh de mért is tettem ezt, akkor, mikor még minden emberek fölött becsülhetém, mikor még azt hivém, hogy keble tisztán és híven csak érettem érez. -

E hitemet szétrombolták - - Oh istenem! De hátha még is híven szeretne még most is. - - Nem, nem lehetek övé még sem; felednem kell ábrándjaim tündérképeit, mert látom, hogy azok nem tarthatnának soká. Rövidek volnának azok... de forróbbak, mint a nap sugarai... Ha tehetném, hogy életem csak addig tartana, mig szerelmét birnám, mig enyémmel őt boldogíthatnám, ennek szüntével pedig életem is megszünne! Milly boldogság volna ez! De így, ha nője lennék, ha hozzá kötném életem, s ekkor ő megszünne szeretni, és másnak karjai köztt keresné szenvedélyének kielégitését, mert nem volna képes azt korlátozni. - - -

De enyéssz el álom, boldogságoddal és fájdalmaddal együtt; lemondok rólad a valóságban; de még emlékezni sem akarok rád! - Keresni akarok a világban tárgyat, melly vesztedet kipótolja, s talán... hasztalan!...

Január 18-án, 847. Erdőd.

Most van egy zeneművem Chopintől, egy Etude, mellyet igen szeretek, mert eljátszása varázstükörkint juttatja lelkem elé életem egy szép szakát, mellyet Bikszádon töltöttem; mert e mű ép' ollyan, mint egy kis folyam, mint a Túr Bikszádon, mellyet én nem feledhetek, mint nem feledhetem azon órákat, midőn hallgatám, mint merengett el lassú morajával a múltakban, majd vadzúgással akarva elhagyni a jelent egy szebbnek képzelt jövő elé szökdécselt. Én annyira értém e patakot, mikor változatos, de mindég szép partjain, melly őt szerelmesként ölelé karjai közé, ültem, s ő lelkemnek még addig nem ismert szózatával beszélgetett. E szózat még soká tartott, midőn a Túr bájos csevegését a világ zaja rég elhangoztatá mögöttem, de végre, mint minden álom, úgy ez is elenyészett. Ha e darabot játszom, mindég olly vágyat érezek, csak még egyszer láthatni azon vidéket. Milly ismerősként beszélgetnénk a kis folyammal; elmondanám neki, mennyi öröme, de mennyi bánata volt lelkemnek, miolta elváltunk. De milly szép is ez Etude, s olly megfoghatlanúl emlékembe varázsolja azon perceket, midőn szívem először sejté a szerelem tündérvilágát, s én először gondolám, milly szép és dicső lehet az.

Február 3-án, Erdőd.

Még ennyire nem támadta meg a világ lelkem minden érzeményeit, rút árnya nem sötétíté ennyire el annak minden fényvilágát, mi benne föltárta az életkedv olly sokszor majdnem elölt virágát. De büszke öntudattal emelkedhetem e gyáva világ kíméletlenségei fölé, mert nem érti szívem érzelmeit, azért fürkészi azt bosszús kíváncsisággal, és gázolja megvetve annak legszentebb helyeit. Hadd legyen! erősnek szoktattam lelkemet, s most sem fogom magam eltiportatni. - Oh de e hideg büszkeségért valódi boldogságomat kell adnom, föláldoznom szívem lángérzeményeit, magasztos önalkotta világomat, s azt most álomképnek nevezni, végre a fagylaló rideg fölébredésnél még a vágyat utána is elnyomni. Most kíváncsian várom, mit küld még rám a sors; szenvedtem már sokat, de ezentúl sem fogok könnyezve összeroskadni hatalma alatt, hanem küzdeni minden szeszélye ellen.

Febr. 7-én, Erdőd.

Most elememben vagyok! Az idő zord, mint a valóság, de van egy benne, mi álmaimnak viszhangja, lelkemnek barátja, s ez: a szél. Olly rokonhangon beszéli saját változatos életét, beszéli, ismét mennyi tört léleknek fájdalomsóhaját kapá el fuvalmai közé. Oh mint szeretnék a szél karjain egy világot beutazni! Sibiria jéghideg szivével, a sivatag pusztatenger forró lehelletével űzném játékom, mig elfáradva, kedves hazámban pihenném meg. Milly panaszolva regél első ifjuságáról, mikor mint langy szellő hintázta magát a szerelmes rózsa lángkeblén, mig sorsától üzetve kelle most neki vad fájdalommal a világot bejárni, mig tán kétségbeesve a tengerben keres menedéket. Gondolom, ha e szél, melly most e várt látogatá meg, tán előbb egy égbe nyúló bérc büszke fejét ölelé körül, vagy a világtenger habjaival űzé szilaj játékát, és kegyetlen szeszélyében tán emberélteket sodrott ajándékúl a sovár hullámok közé, most itt van és látja hogy szivemben is zúg a fájdalom, miként ő, és ismét elhagy, hogy egykor megint megszerezhesse a viszontlátás kínos örömét.

Február 8-án, Erdőd, 847.

Mi olly magasztos, mint földünk szerelme a nap iránt, és ez előképe az én szerelmemnek. Jól tudja ő nap kedvesének hütlenségét, mikor ez őt elhagyja, de mégis szereti őt, mert lelkévé vált szerelme. Nézd, mint borúl el bánatában, ha nem láthatja őt, elsötétül a féltés rémteljes fájdalmában, ha ez elválik tőle; de mint örül, ha az reggel ismét visszajő, fájdalomkönnyüi, mellyeket kedvese távolléte miatt sirt, egyszerre az öröm ragyogó harmatává lesznek, mig azt a nap forró csókjai föl nem száritják; s ekkor olly epedve tárja elébe legszebb virágait, nem gondolva vele, ha azok az égető sugarak, a lángoló szenvedély és a boldogság özöne alatt elhervadnak is, hisz csak kedvese számára neveli őket, neveli könnyeivel is, csakhogy szerelmesének örömét szaporithassa.

Oh lásd, igy szeretlek én, mint lelkem mennyországát, szeretlek, mint földi üdvességem teremtőjét. Ha téged nem bírhatnálak, elsötétülne életem, de rémes éjjelét nem vigasztalhatnák csillagok, hanem a fájdalom tépné szét szívemet, és szabadulásérti könyörgésem az átok visszapattanó szavai lennének. Most tudod, mennyire szeretlek! tudod, mennyire bírod szívem minden érzeményét, lelkem minden gondolatát; - - - De hátha talán elveszti becsét szerelmem már most előtted, mert forró lelkednek nem kell többet érte küzdeni! - -

Oh irgalom! mondd, hogy most még jobban szeretsz. Küzdj ezentúl egy szent célért, a hon javáért; és küzdhetsz bátran, mert tudod, ha most pillanatokra megtörhetnék ifju erődet, lesz már most, ki lelkednek erőt, új életet adhat; s ha sikere nem lenne fáradságodnak, van kebel, hova fájdalmadat temetheted; van lény, kinek nem lesz saját fájdalma, csak ha te szenvedsz, nem lesz öröme, csak a te boldogságod felett; ki egy világ szenvedését bírhatja el addig, mig téged bír! - - -

Február 20-án, Károly.

Kacagnom kelle, midőn ma naplóm utósó levelét átolvasám, hogy milly bolond gondolatim vannak néha; kacagva keserüen, éreztem, mennyire tudnék én szeretni, ha volna férfi, ki képes lenne, lelkem képzeményének megfelelni. De már erről lemondtam, és csak téged imádlak, forró lelkem képzetétől teremtett Romeom! nem ronthat téged le a való gyermeke, azért tisztán és egyedül fog oltárod szívemben állni. Oh de hátha mégis találna szívem egy illy embert, ha ideálomat az isten megteremtette volna számomra. - - Oh még e gondolat is fel-gyulasztja valómat... megőrülnék boldogságomban! Azért nem adja ezt meg nekem az isten, mert érzem hogy tán üdvességemet is odadnám érette. Most ismertem meg egy fiut, U. E. ki, ha szeret, ez első szerelme, úgy hiszem. Megzavarta eszemet, mert illy boldogságot szeretnék érezni. Egy férfinak első szerelmét boldogítani, olly magasztos tiszta gondolat! Ha akarod ezt istenem, adj erőt, hogy méltó legyek rá, őrizz a csábmesterségektől, de ha kezem közt látnám boldogságát, ne engedd, hogy könnyelmü hideg számítással azt eljátszam, mert rettentő a büntetés, mit ekkor érdemelnék.

Február 28-án, N.-Károly. 847.

Leültem, hogy szaporítsam jegyzeteimet, de valóban nincs egy eszmém, egy tett, mi érdemes volna, leirásával az időt tölteni. - Mert most ugyan minden nap élvezem azt, mit a világgal együtt mulatságnak tartok, és udvaroltatok magamnak, táncolunk, muzsikálunk, sok embert látok körömben, fecsegek, nevetek, s mindent elkövetek, mit csak elszóródásáért felkeres az

ember, mégis a legcsekélyebb bensőség nélkül foly életem, hogy több elfoglaltatása van lelkemnek, ha alszom, mint most ébren; - nincs egy tárgy, melly figyelmem tellyes mértékben lefoglalhassa, egy érzet, melly lelkemig hasson, ámbár minden nap érzek, hol bosszúságot, hol diadalt, megcsalatkozott reményen, vagy nem várt örömen, de ha a tárgy nincs szemem előtt, vele együtt az érzelem, mit előidézett, is eltűnik. De még is jó e silányságokban az, hogy egyik a másikat feledteti, egyik a másikat gyorsan eltörli, s így, ha magamra maradok, jelenem nyugodtan hagy, s nem zavarja sem fejem, sem szívem. Jövőm felől már jó formán tisztába vagyok, csak egy út áll előttem, tehát hadd legyen! - Múltam, melly nem egyéb számtalan, nem élvezett, hanem remélt boldogságnál, múltam legyen mind e mellett kedves álomképem, mellyet csak kísérni, de elérnem nem lehet. - Maradj hideg nyugalmadban szív! tán még nincs minden boldogságod elveszve, és lehető, hogy a hideg számitással elölt virágok helyett, mások, habár nem olly illatosak is, lehetnek kiküzdött sajátod. - Azért: akarok szeretni! és mennyire lehet, tisztán, igazán, nem szenvedéllyel, hanem nyugodt meggondoltsággal. Ha ha ha! mint vigyorog rám rémes gúnyképével egy kísértet, mit valódi nevén nem nevezhetek, mert ugyan már másodszor látom, de idegen szellemként, nem ismerhetém őt meg valódi alakjában, csak mint torzképet, melly gyöngébb semhogy elfoglalhatná tartósan elmém, s azért merűl ismét varázskörében, honnan tán egyszer romlásomra fog kibontakozni, és elölni nyugalmamat. De nem nem! - - -

Martius 2-án, Károly, 1847.

Ismét életemnek egy hatalmas átka nyomá le érzéseimet: a csüggedés, kimerültség egy neme. Bár mire gondoljak, mindent olly leverő színben látok; nem vagyok képes jelenemben vagy jövőmben egy reményt, egy csillagot találni, mi egy kis életkedvet szerezne, olly hideg, holt minden érzésem, hogy vérem’ mintegy megzsibbadva érzem. Lelkem is olly levert, elége-detlen, hogy azt kell gondolnom, talán elveszté már türelmét, el forró vágyát egy rokonlélek feltalálására. Martius 2! Egykor azt gondoltam, hogy e nap reám fogja árasztani minden üdvét egy bizonyos viszontlátáskor; de csalódtam; e nap is csak ugy folyt le mint a többi, önmagamat csalva és ámitva. - Nem fog *ő* eljönni; nem fogom őt látni tán - soká. Soha, nem mondom, mert ez lehetlen; de soká, mikor részünkről, tán már minden veszve lesz, mikor egy élet fog bennünket elválasztani. Tán akkor már nyugott leszek, és *megadom magam ez életnek*, mibe az én sorsom: egy emésztő, lelket tépő, soha ki nem elégitett vágy miatt mindég egyedül, idegenen élni, s ez örök szomjú élet engem elveszt, elkárhoztat, mig nem lesz számomra szabadulás. Mit ér nekem, ha mindennel bírnék is, mit csak adhat a szerencse, ha a szerelem boldogságát nem élvezhetem, mit érne egy világ birtoka, ha a lángoló szenvedély, mit szívemben érzek, nem talál tárgyat, mellyel egyesűljön, melly kielégithesse. Önkényte-lenűl kell a szerelem hatalmának rajtam uralkodni, nem pedig erővel kikönyörgenem isme-retségét. Nem érezhetek ekkor szerelmet, csak önmagamat csalom, hogy ez érzékcsikland, mi kissé elfoglal, ama mennyet alkotható magasztos érzelem.

Martius 13-án, Erdőd.

Most irtam Marinak egy levelet, mit lemásolok, hogy egykor nevethessek rajta.

»Most híven elbeszéltetem tollammal, milly jó dolgom volt addig, mig t. i. U. Endre itt volt!! - Nagyon meglepett, midőn vasárnap a templomból haza jövén, hallom, hogy Bandika itt van; de ám azért mégsem pirultam úgy el, mint ő (kis ő még csak, jelentem:) mikor Papa bevezette

hozzánk. »*Furcsa*« mondaná az Actuarius. Vasárnap délután ide gyülekeztek az erdődi szépségek - persze Lauka Janka, mint primadonna köztük - s mi táncoltunk nagyba, s természetesen mulattunk. Jó volt a tánc, legalább nem kellett olly sokat beszélni, mi okbul annyit klaviroztam is, hogy végre minden csárdástudományomnak vége lett. Másnap szolgabíránk kiséretében Szinfaluba mentünk két kocsival (az az bizony egy kocsi sem volt közte, mert az egyik szán, a másik szekér volt:) és estig ott mulattunk. De mikor aztán haza jöttünk, meg voltunk akadva, mert ámbár Carolin itt volt, még sem igen ment a discurs, mert a kis Andriska csak akkor szólt egy szót, ha épen elkerülhetlen szükséges volt. Másnap reggel indult haza lovagunk; lovagot mondok, mert lóháton volt. Csak jól mondja a német, hogy »*alle guten Dinge sind drei*«, mert nekem is ez a harmadik lovagiasan megjelenő gavallérom: *Cavaliér intime*! Isten segitse, jobban mint a többit, mondják sokan; én csak nevetem, s gondolom magamban, hogy akkor meg majd erre fogják azt mondani »*szegény tatár*!« De annyit mondhatok, hogy ha természetesen megy a dolog, úgy fájdalom! a hóditásba múltkor nem haladtam elő, hanem rontottam, mit eddig építettem, mert haldd csak: 1-ször, rettentő náthás voltam, hogy alig láttam, tehát természetesen rútabb voltam, mint máskor; 2-szor sehogysem tudtam bájoló lenni, hanem hideg voltam mint a jég, minden igyekezetem dacára olly hideg hogy csak (nagy) Őm forró szenvedélyes lelke nem fagyott volna meg közelemben. A többiek, kiknek semmi köze és jogok nem volt hozzá és nincs is (csupa féltékenység!) egészen *entzückt* vannak tőle; szépségétől, jó módjától s minden mozdulatától. Persze az öregek is. Na én sem vagyok ellene; hanem arról nem tehetek, hogy még most nem tudok hideg érzéketlen szemeihez szokni, s ha rá nézek, mindég kedves szenvedélyes *Őm* képe varázsolódik előmbe, ki ha rám nézett, szemeiben láttam forró lelkét lángolni. Aztán meg, hiszen tudod, hogy mennyire ellenkezett tudományom mindég a tiéddel, mert a kék szemeket, mellyekből te mennyedet tudod kiolvasni, én soha sem értettem, s nem is értem most se. Akár chinai betüket, akár kék szemeket lássak, egyformán nem értek hozzá. De az a gondolatom keletkezett, hogy talán Uraynál is csak számitásból megy az egész história, s mert bizonyosnak tartja mind a mellett, *mint a gazdag Uray* győzelmét, azért vesz olly kevés fáradságot magának, s mert még fiatalabb, semhogy egyszerre megbarátkozhatna még romlatlan lelke illy, *magamról mondom*, bűnös számitással, azért olly gondolkodó és komoly. Ird meg véleményedet e felől édes Marim; de ugy ám a hogy igazán gondolod magad is. Meglehet, hogy még mi is eljátszuk »Házasság a nagy világban«, csakhogy nem lesz olly tragicus, hanem jó kényelmes élet lesz, mert egyikünk sem alkalmatlankodnék sokat a másiknak.«

Eddig a levél e tárgyra vonatkozása. Mondhatom olly hideg, higgadt eszmék vannak benne, hogy 30 év múlva sem gondolkodhatom megfontoltabban a szerelem lemondásáról.

Martius 11-én.

Mi a szerelem? Könyv, mellynek eredetijét véli minden szerelmes olvashatni, s csak midőn vége van, látják legtöbben hogy biz ez is csak másolása volt ama magasztos szent érzetnek, mellyről annyian beszélnek, de többnyire csak hallás után, hogy aztán magok is azt hiszik, hogy eredetije a sok másolásban végképp’ elhasználódott. De nem igy van; mert léteznek kiválasztottjai az égnek, kik ezt megismerhetik, s mint életök egy magasztos emlékét viszik lelkeikkel egy szebb életbe át.

Ha szenvedélyes lávafolyammá változik, akkor többé nincs előtte olly szent, mit lángkarával szét ne rombolna, és fel nem emésztene. Őrizkedjünk a szenvedélytől, mert kin ez uralkodik, annak nincs több boldogsága.

Martius 25-én, 847.

A nő, ha nem ismeri a szerelmet, méltán kérdheti a végzettől: mért teremtél engem? A nő élete csak szeretet által lehet becses; csak szerelem adhatja meg ő neki azon dicső kört, mellyben élnie boldogság és öröm legyen.

Az érzéketlen élete kárhozat; szintúgy mint kinek keblében az érzelem szelíd jótevő sugára helyett ennek tulsága által előidézett vad láng él; ilyennek nincs valódi boldogsága. Küzdjön ő bár e szenvedélyessége ellen, veszteni fog, s lelkét az egymást űző indulatok mámora fogja rövid és tökéletlen örömekkel kábítani, mig végre kimerülve és elkeseredve látja, hogy sebesebben tűntek az érzelem árjai keblén keresztül, semhogy azok mélyéről gyöngyöket halászhatott volna, s fájdalommal tapasztalja, hogy észrevétlenül szakgatják szét lelkének nyugalmát szilaj rohamaikkal. Nincs jobb az egyszerü csendes kedélynél; nem tépi össze önszivét, mig mást boldogit; szenvedély nélkül, de állhatatosabban karolja szívének választottját magához. Nem ismeri az élet gyönyörmámorát, de annak kárhozatát sem.

Erdőd, Március 27-én.

Ha eljön *Ő*, sokat kell szenvednem, de örömmel! akkor aztán tisztába leszünk egymással, s ha látni fogom, hogy becsül, hogy mennyire lehet nyugott, akkor: ha nem lehetek is Övé, mégis boldogíthatok mást, mert öntudatom nyugott és szemrehányás nélküli lesz. De hátha még meglehet... De így is lehet végetlen fájdalom életem: mert ha minden szerelmem mellett sem lehetnék képes, őt tartósan boldogíthatni, őt, ki joggal birná az élet minden örömét. Sőt talán midőn hozzám lenne kötve élete, ő csalódna bennem, s ekkor találna egy lényt, ki képesebb volna megfelelni magasztos ideáljának, tartósabb boldogságot teremthetne számára, s midőn ő ezután nyujtná ki kezét, én válaszként állanék köztte és vágyai köztt. Ha csak egy szemre-hányást, egy kínos sóhajt hallanék tőle: megtörne lelkem, s én mindenre képes lennék. Dicső volna, ha ekkor akaratom szerint meghalhatnék, de a szív nem reped meg, mig csak egy erecske van benne, melly szenvedni bir.

Ha én volnék az élet, örökre enyim lennél; cserébe minden boldogságomat, gyönyöreimet birnád!

Ápril. 5-én.

Már lehetlen, hogy soká így tartson! e megfeszitett idegek elpattannak, ha valami változás vagy jóra vagy roszra nem történik. Nem tűrhetem tovább!... Minden remény, béketürés elhagy. Kedélyem olly izgatott, lelkem ingerültsége olly ponton áll, hogy kell egy lépést vagy előre vagy visszatennem, különben e merev egyformaság elkábít, s szédülve kell a kétségbe-esés örvényébe merülnöm. Soh'se hittem volna, hogy illy rettentő helyzetbe legyek; alig eszmélhetek világosan, olly kín tépi lelkemet, hogy elkábulok őrült eszméitől, és elfeledek mindent, mi egy bizonyos tárgy körén kívül esik; el, minden köteléket, határt, s még boldogta-lanabbá teszem magam. Ez a szenvedély hatalma!... tudom, hogy illy szenvedély pokollá teheti az ember életét, s még sem menekülhetek... S ha még is csak csalódás és nem való az, a miért én ezt mind érezem, akkor istenem csak hagyj megőrülni! Ha látnom kellene hogy csak képzetem csaljátéka az üdv, miért én e kimeritő harcot küzdöm akkor... ha meg nem őrülök, elvesztem lelkem üdvességét, és nem lehetek többé tied, istenem! O ha már most se szeretsz, ember! számadásod rettentő lesz egykor. - -

És mégis leimádkoznám a mennyet számodra, ki a szenvedély egy alig képzelt hatalmával teremtél illy küzdést lelkembe. Ha tudtad volna, hogy lángszavaid illy hatalommal fogják egyszer lelkemet égetni, mig fölemészthetik nyugalmam és minden boldogságom, megkiméltél volna e fájdalomtengertől. Hisz nem vétettem ellened, mért tettél volna ugy mint tettél csupa pajkos időtöltésből. Pedig ezt akarják velem elhitetni, és ennél még sokkal roszabbakat, de nem! én nem hiszek hideg kiszámitott szavaiknak.

Csak szeretne még! oh ha ez igy volna! E tudattal mindenre képes lennék; még ha őt nem bírhatnám tán másnak is képes volnék életét boldogítani, ha sorsom könyvébe illy élet van számomra rendelve.

Ápril. 26-án.

Tegnapelőtt kaptam Ő tőle levelet, megmutatám Atyámnak, természetesen nem szabad felelnem, mert elvesztem különben szeretetét, mi nélkül pedig nem élhetek boldogan. Hanem följegyezem, mit feleltem volna, s ha egyszer eljön Ő, megmutatom neki, ha még...

Ha egyetlen kockára bizzuk egész életünk boldogságát, s e kocka veszt, mi marad ekkor?... Ha Ön szerelme a kocka, mire üdvességemet fölteszem, s ha egykor látnom kellene, hogy csak álom, csak képzelet volt Önnek szerelme! mi lesz ekkor sajátom? Semmi, mi örömet terem; mit nyerhetnék kárpótlásúl? Gúnyt, megvetést és legfeljebb szánakozást együgyűségem felett; még azoktól is kik mióta élek, szeretnek, még szüleim se mondanának egyebet, csakhogy magam szerzém boldogtalanságomat, mert ők ezt jövendölik nekem most mindég, ha életemet Önéhez kapcsolnám. - - Gondolja meg, az istenre és mindenre mi szent Ön előtt, kérem, gondolja meg jól, ismer-e Ön engem annyira, miszerint meg lehessen győződve, hogy szerelmem és bírásom Önt mindenek felett boldogíthatják; de jól megértsen Ön, én tartós boldogságot értek, nem rövid kéjmámort, mi elszédíti a lelket, hogy észrevétlenül és biztosan ássa meg boldogságunk sírját. Kielégítheti-e Ön forró lelkének vágyait egyetlen nő habár leglángolóbb szerelme? Ha a megszokás, folytonos és akadályok nélküli bírás nem unatná-e meg Önnel a nőt, ki hogy boldogíthassa Önt, mindenét elhagyá, s kinek életüdvet csak Ön szerezhet? Ezek olly kérdések, mellyekre nem esküdhet meg senki, mert a jövő sokszor a leghihetlenebb dolgot teszi lehetővé. De esküdjön meg Ön, hogy szerelme most szent és tiszta minden egyéb érdekektől, s hogy hiszi miként életével egy határú szerelme, akkor, ha ezt megteszi Ön, akkor nincs akadály, nincs határ, melly Öntől elszakíthasson; akkor ugyan jobban nem szerethetem mint most, mert ez lehetlen, de imádni fogom és boldogítani Önt lelkem egész hatalmával és szenvedélyével! -

Ha nem teszi ezt, úgy Ön nem szeret, tehát elfeled könnyen és boldog lesz. Könnyen el fogja feledni a lyányt, ki hideg okoskodással űzé el élvezetlenül a percet, melly gyönyört, kéjt teremtett volna! *Hisz már-már elfeledett Ön*, mint versében mondja! Mikor ezt olvastam önkénytelenül űzött a kérdés: ha feledhetjük-e azt, kit jobban szeretünk mindenkinél, csak pillanatra is, és a felelet kínt hozott lelkemre. Mert szeretlek véghetetlenül, jobban mint szóval leírhatni, jobban mint mindent e világon!...

Ha el nem jösz is most, ha kerülni fogsz is, mi azért találkozni fogunk még, tán sokára, de egyszer még is.

A mi elválásunk hosszú, de örök nem lehet. -

Már most kezedben jövőm; ha szép lesz az, neked köszönöm, ha fájdalmat adsz bérül, könyörögni fogok, hogy te boldog lehess; s ha e kérésem meghallgattatik, én sem leszek boldogtalan. -

Mikor együtt voltunk, elmondhattam volna Önnek mindent őszintén; nyiltan felelhettem volna kérdésére, de nem tehetém ezt egy titkos hatalmas erő miatt, melly visszatartott, kínos sejtelemmel töltvén el lelkemet. Szabadúlni akartam sokszor, küzdöttem, de illyenkor mindég átölelt jégkarjaival, magához szorította forró lelkemet, s hideg leheletével elfojtotta szavaimat, s illyenkor látott Ön szótlanul mint szobrot állani, látszólag részvétlenül, pedig véghetetlen kínt okozott e harc lelkemben, s én még tekinteni is féltem Önre, nehogy egy szikrája fájdalmamnak, átszökhessék az Ön szívébe, s habár egy századrészét is ismerje annak, mi engem majd őrültté tett. - Meglehet hogy ha ismét összejövünk, újra megkisért e rém, hogy szétzuzza boldogságomat, de már most lesz erőm legyőzni őt, s kibontakozni a sötét fátyolból, melly Öntől elválaszt. Merész kézzel fogom meg a kormányt, melly sorsom hajóját vezeti, s ha le fogják a viharok győzni erőmet, elmerűlök a bánat tengerébe, hová engem megszámlálhatlanok követnek, mig ember élni fog, miként megszámlálhatlanok előzének meg, mióta csak teremtve van ember. De én álmodtam szép bájos szigetről, szépről mint csak lehet a boldogság lakhelye, s mellyen egy pillanat eltörölné száz hosszú évek fájdalmát. Öntől függ: megismerjem-e valóságban is e varázsszigetet, vagy csak álom maradjon az, bár odaadék érte mindent, mit bírtam; - Öntől függ, hogy az teljesedjen be, mit a világ ez összeköttetésből jósol, s mellynek kárhozat a neve, szülője: csalódás. -

Május 11-én, 847. Erdőd.

Azt beszélik, hogy itt lesz *ő*, hogy e napokban megérkezik. Már három napja, hogy ezt mondják s még sincs itt! - Én nem is hiszek nekik, mesének tartom az egészet.

Május 16-án

érkezett meg ő, s ekkor, rövid öröm után következtek olly napok, mellyeket nem feledhetnék, ha életem bár milly hosszú lenne is. Annyit szenvedtem 11 napig, mennyit még soha életemben. De

Május 27-én

kezdődött a boldogság, melly ismét jóvá tenné egy élet keserűségét. E napon együtt voltunk!... e napok óta vagyok Petőfi jegyese, s e nap óta szeretem őt jobban mint mindent a világon. Mit tettem és mondtam e napon azt nem tudom, csak annyit hogy az felér eddigi életem minden napjaival.

Junius 2.

Levelet kaptam Sándoromtól és szabad neki felelnem... Nem hiában állt sárga rózsa asztalomon, midőn e levelet kaptam, mert ennek olvasása után az írígység kezdett bennem lakni, pedig eddig ez érzésről semmit sem tudtam. De nem is lehet csudálni; hogy is ne! Azt irja,

hogy keztyümet, mellyet neki adtam, minden reggel és este csókolja! s én írígy ne legyek; illy pazarlás fel ne ingereljen. De jól van, én is így teszek; nekem megvannak az ő levelei, s én ezekre pazarlom azt, mit ő neki még nem adtam.

Junius 11.

Tennap irtam ő neki. Sok bohóságot fecsegtem neki összevissza; szinte félek hogy megúnja, míg végig olvassa; pedig ettől az isten mentsen meg! De úgy szeretem kedvesemet, Sándoromat, hogy még a gondolatot is szeretem, mellyet vele közölhetek. -

Junius 12.

Tennap ismét kaptam lelkem Sándoromtól levelet, mellyben többek köztt azt mondja hogy ő már most csak nekem kíván tetszeni, a többivel, az egész világgal nem gondol. Nálam ez másként van; én nem igy érezek.

Én csak mióta te szeretsz, kívánnék tündökölni, vágynék a legjelesebb lenni a világon, vágynék istennő lenni, csak hogy te mondhatnád az embereknek: e hölgy kit ti csudáltok, kit ti imádtok, e hölgy enyém! én bírom e hölgy örök szerelmét! Csak most örülnék, ha dícsérne mindenki, mert én ismerem a kéjt, mit érzünk, ha azt halljuk dícsértetni kit lángolón szeretünk, s kinek viszonszerelmét bírjuk, s én e kéjt szeretném veled megismertetni. O ha tudnád mit érzek én, ha téged dícsérnek; mikor gondolhatom, hogy e férfi, kit magasztalnak, kihez mint egy felsőbb lényhez tekintenek, ki szavaival századok multán is fellelkesítheti nemzetét, e dicső szép lélek engem szeret, s boldogságát tőlem, egyedül tőlem várja!... Olly szép is a lelked, szerelmem ifja, mint maga a boldogság, melly után vágytam, melly után örökös kívánság űzött, mióta csak eszmélek. O csak most tudnám kifejezni, mit érzek, csak most tudnám leírni e boldogságot, melly át-át vonúl lelkemen... mintha sötét éjszakán egyszerre isten angyalai szállnának alá a földre, s tartanának hosszú ünnepélyes menetet, mi alatt fényességük fölvilágítana mindent mintha száz napok ragyognának, s énekelnek olly szépen, olly szelíd lágy éneket, hogy még a teremtő is kedvtelve hallgatja ez égi gyönyörtől reszkető hangokat... Milly öröm remegteti lelkemet; szinte leborúl az e boldogság özöne alatt. Istenem, istenem! millyen a szerelem... átváltoztatja előttünk a világot, megrendíti életünket, hogy ez többé soha ollyan nem lehet mint azelőtt. Mig Sándorom szeret, nem panaszkodhatnék a világ ellen, habár száz hosszú életet kellene is átélnem; nem panaszkodnék, mert ő lett már most az én világom, kedves egyetlen világa lelkemnek, életem mindenható gyönyörüsége. De ellenben csak változhatlan forró szerelem elégíthet ki engem; ha hülni látnám érzelmeit irántam, tán széttépné a csalódás vad fájdalma lelkemet, s azontúl mint gyönge virág, ha kegyetlen szeszélyében elsodorja őt a fergeteg, igy lennék én is lelketlen játéka a szenvedélyességnek, mit a természettől nyertem, s min egyedül csak állandó forró szerelem uralkodhatik, uralkodhatik zsarnokként, de ezenkivűl minden hatalmat megvet s lerombol; s mi ellenáll, azt vagy vak indulattal tiporja le, vagy önéltét zuzza rajta szét. - Oh istenem! most még is úgy félek az élettől; sokkal boldogabb lehetnék és vagyok is, semhogy ennek árát meg ne kelljen adnom. - Azt mondják, nincs ember, ki keserű csalódásokkal ne fizetné a jót, mit ritka növényként talál az életben; s ha ez áll, úgy nekem is át kell e csalódáson mennem... Csalódjam inkább mindenben a világon, csak egyedül Sándorom szerelmébe ne! mindent eltűrök alázattal, megadással, csak ez egy tenne őrültté, tenne esztelen lázadóvá! És épen mivel most mindenem ettől függ, mert a boldogságnak minden szálát e szerelemhez kötöttem: tán épen ezt fogja

tőlem a sors elszakitani; tán épen e boldogságot tőlem az isten elvenni, nehogy az üdvességből már itt kivegyem részemet, s ne maradjon az örök életre semmi. Tán épen ennek elvesztével kell érdemet szereznem a jövő élet boldogságára, mellyet érdemetlen el nem nyerhet... teremtőm! milly fényes képeket láttam e sorok kezdetén, s most... de épen azon ragyogás vakította el szememet, s azért lett most minden illy sötét.

Junius 15.

Hála az égnek, már elmúlt fél hónap, egy hatodrésze az időnek, mellyet várakozva, emésztő epedéssel kell eltöltenem.

Junius 16-án, 847.

Azt gondoltam olly könnyü, három hónap elteltét várni, mikor tudja az ember, hogy azután mindent elnyer, mit valaha legmerészebb gondolata is csak megközelített: de most látom hogy csalódtam, s mennyire! már most is olly türelmetlen és békétlen vagyok, mintha száz év óta várnék. Nem bánnám én a többit, csak láthatnám kedvesemet; nem tervezek én azon túl semmit, csak míg látni fogjuk egymást, eddig megy minden gondolatom, pedig néha egészen elkábulok a sok tünődésbe. Vajon gondol-e ő csak felényit is rám, mint én ő rá; csak felényi szeretettel is? Én hiszem, hinni akarom, hogy szintolly forró és igaz szerelmet bírok, mint millyet én érezek...

Julius 4.

Múlt héten egy különös álmom volt, leirom, mert meglehet, hogy egykor életem képére fogok benne ismerhetni; mivel reményeink könnyen csalnak, tehát nem lehetlen...

Álmodtam: hogy egy nagy hegyre mentünk fel Sándorral, de együtt - bár mindig így akartunk - soha nem mehettünk; majd ő volt messzi tőlem előre, s én kértem hogy várjon meg; ő megállt, s mikor már közel voltam hozzá, hirtelen egy titkos erő olly sebességgel vont fölfelé, hogy mellette elrohanva csak messze tőle állhattam meg; ekkor ismét ő kért, hogy várjam meg, s ő szintolly gyorsan tünt el mellettem. Igy mentünk soká, űztük egymást elérhetés nélkül, midőn végre közel voltam a tetőhöz, ama láthatlan hatalom kétszeres erővel vont magával, míg végre fennt a legmagasabb bérctetőn megállva, hallottam Sándor kérő szavait, mint kiáltotta utánam a szerelem legepedőbb hangján: »várj, várj meg engem édes kedves Juliskám! csak míg egy égő csókkal fűzöm lelkemet a tiédhez; oh csak addig várj meg, várj meg engemet, ezután nincs hatalom, melly elválasszon bennünket!« Én mozdulatlanúl álltam és láttam milly sovárgó vággyal tekintett fel hozzám; önkénytelenül nyujtottam feléje karjaim, és egyszerre mellettem volt, remegve borúlt vállamra, szorosan ölelt magához és egy lángoló, lelket égető csókot éreztem... Soká álltunk így, századok mint pillanatok repültek el felettünk, míg végre a szerelem istenítő gyönyörével szívemben, feltekintettem, s egy bájos völgyben láttam magunkat, mindketten virágokat szedtünk. Én minden virágot átadtam Sándoromnak, s ő koszorút kötött belőlök. Mikor készen volt, fejemre tette azt, megállt előttem, és egy hosszú mélly tekintettel nézett rám, ama szenvedélyes tekintettel, melly tőle mindig lelkemet reszketteté meg: mintha nem bírtam volna el e boldogságot, melly mintegy felmagasztalta egész valómat, lehajtottam fejemet. Midőn felnéztem, távozni láttam őt, lassú csendes léptekkel, mellyeknek mintha mindegyike egy világot tolt volna közénk; egyszerre hervadni kezdett fejemen a koszorú, s a lankadó virágok le arcomra és homlokomra hajoltak... olly távol láttam

végre magamtól, hogy alig vehettem ki, mintha köd szállt volna le előttem, ekkor égetni kezdtek a virágok, hova hajoltak egy-egy égő sebet éreztem, égett homlokom, arcom, és egy fehér rózsa, melly szívem fölé hajolt, ott is a legnagyobb fájdalmat okozá... ekkor végképp eltünt a láthatár szélén, s én semmit sem éreztem; megsemmisülve feloszolva voltam, csak szemeim tarták meg életöket, s látták őt visszarohanni, és felvenni a koszorút, melly hervadt virágaival a földön hevert. Fejére tette e koszorút, melly hirtelen föléledt, és sugárkoronát képezve, ragyogott fején. Igy állt ott mint az ókor félistene, büszkén, dicsőn! Csak arca volt halvány, mint a holdnak legsápadtabb képe. Oh ha képzelem e sápadt arcot, borzadás fut el, szeretnék hozzá repülni, és az élet pírját rácsókolni; szeretném lelkemet átadni neki, életemet, boldogságomat, csakhogy ő ne szenvedjen.

A Károlyi grófok kastélya Nagy-Károlyban.

Az erdődi várkastély.
Ebben lakott Szendrey Ignác családjával 1850-ig.

XIX.

II.
Julia fiatalasszonykori naplója.

36 oldalas füzet (14×22 cm. méretü), fekete és piros selyemszálakkal összefűzve. A füzet első két oldala üres. A 3. oldal közepén cim: *Naplóm. September, 1847.* A 4. oldal üres. Az 5. oldalon dátum: *Koltó, septemb. 22. 847.* és lapszámozás: 1. Julia sürü, de tisztán olvasható irásával teleirt 18 oldal (lapszámozva). Az utolsó dátum a 14. oldalon: *Pest, decemb. 18. 847.* A 14-18. oldalon Julia elmondja, hogyan látogatta meg Sándorral december 13-án Vácon Sándor szüleit. Ismeretlen adat Petőfi életéből. A füzet utolsó 12 oldala üres. A napló teljesen ép és sértetlen.

Koltó, septemb. 22. 847.

Csak mióta asszony vagyok, ismerem az élet legédesebb örömeit és legkeserűbb bánatát. Annyira különböznek ezek attól, miket leány-koromban éreztem, hogy úgy tetszik előttem, mintha két egészen új érzelem lenne ez, millyenről azelőtt nem is hallottam. Leánykori bánataimra fátyolt vetett előbb-utóbb a remény, hogy sorsom majd tán megváltozik, hogy lehetséges olly jövőm, melly helyrehozza mit szenvedtem; s illy gondolatok után festettem magamnak képeket, mellyeknek fény volt minden oldala, s ide menekültem és lassankint elhagytam bánatomat, míg e képeken merengtem. Ha pedig örömem volt, eszembe jutott, milly bizonytalan egy leány sorsa, és a kétség elűzte azt tőlem, hogy nem szállhatott le szívem fenekére. A boldogság csak mint könnyű pillangó röpkedett körülem mellyet elkaphatott magával a virágok sóhajából támadt esti szellő; vagy tarka szárnyain ringatott, honnan minden pillanatban lebukhattam, mert nem volt biztosságom mi fönntarthatott volna. Nem igy van, mióta határképen két élet áll előttem, jóban roszban; ezóta értem tökéletesen, mi az: boldog lenni! csak ezóta foghatom föl az élet legszebb, legistenibb oldalát. Én szeretek, s mikor látom hogy szerelmemmel boldogíthatom férjemet, nem jut eszembe aggódni a jövőn, bizonyosnak hiszem egész életünk boldogságát; isten előtt tett esküm dönthetlen biztositékúl tetszik előttem, hogy gyönyöreim a végtelenségbe nyúlhatnak, és a jelen fényességével vonom be a mérhetlen hosszuságú jövőt, mig az ragyog a többi életek között, mint csillag az éj sötétjében. Nem féltem azt, hogy homály boríthatja el, mig férjemnek mosolyát vagy nyájas tekintetét láthatom. És illyen most bánatom is; szintolly határtalan, mint örömem, szintolly sötét, dúló, mint fénylő, éltető boldogságom.

Koltó, sept. 23.

Hová lettél tarka, ezerszínű világom? eltűntél, hál’ istennek, örökre eltűntél! nem hagyva egyebet nálam, mint emlékedet, mellyen mindig mosódik el egy-egy sötét folt, míg végre nem marad benne, csak mi édes, csak mi jó volt. A fájó kínos percek ugy tűnnek föl előttem, mint sírhalmok, mellyeken virágok sarjadzanak hogy később viruljanak ott és elfödjék zöld leveleikkel és piros virágaikkal a helyet, hol a kiszenvedett élet nyugszik. Ez elenyészett tarka világ, míg benne éltem, s ő bennem, szüntelen fölverte nyugalmamat, és fölgyujtá fejemben a gondolatokat, hogy azok mint pattogó szikrák égették nem egyszer agyvelőmet. Mint múltra jól esik rá visszagondolnom... de ha még jelenem lenne ollyan, megölne, széttépné szívemet.

Habár egyhangú volt is ez élet, de egyhangúsága zajos és lelketkimerítő volt; zajosabb, semhogy kábulás nélkül tovább kiállhattam volna. Több sötét holló szállt el múltam egén, mint vidító, nyájasan éneklő madár, csak utójára szállt fölém a fülmile, és dalolt olly édeset, olly kínosat a szerelemről, hogy szokatlan éneke felröpíté lelkemet magához, s míg ámulva hallgatta saját érzelmeit hangoztatni, észrevétlenűl közelgett a vész reá és csattogó madárkájára; fölöttök dúlt a vihar hogy elválassza őket, hogy többé soha ne találkozzanak. Fülmilém látásomtól nyert erőt a viharban is legyőzhetlenűl hangoztatni énekét, s nekem viszont éneke adott erőt ellentállhatni, midőn meg akarták őt fosztani látásomtól. Végre elzúgott a vihar s mi ketten: én és a fülmile elszálltunk, és örökre egymáséi lettünk, ekkor lelkemből eltűntek a soha ki nem elégített vágy kínzó rémei, s helyébe jött az édes nyugalom. Nem esengek a múlt után, nem sovárgok szebb jövő elé; jelenem elég hogy elfoglalja egészen lelkemet, nem hagyva ott helyet tartós emlékezetnek, vagy többet ígérő reménynek.

Septemb. 28.

Nem törpül olly szánandó nyomorúvá az emberi ész, mint mikor saját erejéből akarja kifürkészni a lélekhalhatatlanságot és a jövő élet minőségét. A kebel legszentében kell lenni az érzésnek, melly egyedül mondhatja meg, hogy van élet a sírokon túl, de ha ezt elnémítjuk, vagy nem akarjuk szavát hallani, mert büszkébbek vagyunk arra mit fejünk által tudunk, mint mire a szív tanit - akkor hiába folyamodunk az észhez, nem ád ő nyugtató fölvilágositást, nincs az ő hatalmában, hogy nyugalmat, békés megelégedést nyujthasson, sőt ha makacsúl ragaszkodunk hozzá fut elől ünk, hogy vakmerő kérdéseinktől menekülhessen, és vagy elhagy, vagy olly sötét, zavart tömkelegbe vezet, mellybe ha tévedünk előbb találhatunk föl bár mit, mint boldogító bizonyosságot. Ebben tévelygünk aztán míg élünk, várva a halált, hogy adjon világosságot, melly után hasztalan vágyunk, hasztalan fáradunk az életben. Én hiszem, s hogy nyugott lehessek szentül kell azt hinnem, hogy nem enyészetet hanem új életet cserélünk föl e mostani helyett; hogy nem vagyunk vak eszközei a természetnek, melly csak azért teremt, mert túláradó erejétől ösztönöztetve teremtenie kell, s végre ha áthurcolt egy, sokszor olly kínzó, olly hosszú fárasztó életen, akkor aztán nyugalmat ád, mellynek neve: örök enyészet; és talán ezt is azért hogy új teremtményeinek helyet csináljunk, vagy mert szüksége van porainkra, hogy férgeit táplálhassa, vagy hogy kifogyott erejét vele újra pótolja. És ezért kellene nekünk egy életet átélnünk, azért nélkülözni, tűrni, szenvedni, hogy aztán elenyésszünk, szintúgy mintha örömek között, gyönyörtől, boldogságtól kísérve futjuk át a rövid napokat, mellyek a szerencsétlennek egy-egy örökkévalósággá nyulnak... Ez nem lehet! Van lélek a testben, van halhatatlan lélek, melly átköltözik e földről egy más szebb világba, mint átutazik az ember vadon erdőkön, meredek kősziklákon, hogy elérje útjának célját, hol kipihenve beszéli kedveseinek a veszélyeket, mellyeken át, mellyeket legyőzve jutott csak hozzájok. De hogy millyen e más világ, azt szintolly hiában kérdezi a keresztyén megváltójától, mint a muhamedán prófétájától; mindegyik úgy felel, mint az a tőle kérdezők állapotja és kedélye kívánja. Csak azt, hogy van más élet, mondja mindegyik; az ókor leghomályosabb hajnalára visszatekintve, mindig látjuk a népeket hinni egy más világot, mellynek nem *létezését*, csak *minőségét* tagadják a különböző fajok, kiföstve azt mindegyik maga fogalma és vágya szerint. És ez bizonyítja leginkább, hogy van egy a testnél nemesebb részünk, mellyet mi léleknek nevezünk, melly istentől származik, hová bármilly hüvely alatt sem változtatható őshiténél fogva visszavágy és vissza fog szállani. Csak egyesek, kik nem akarják féken tartani szilaj képzelődéseiket, és nem bírják más, az emberek és emberiség javát inkább előmozdítható kérdések megfejtésére fordítani elméjöket, fordulnak önmaguk ellen, tépik ki szíveik és egész valójuknak meggyőződését, csakhogy boncolhassák azt, s ha avatlan kezeikkel meggyilkolták,

szánó mosollyal arcaikon, fagyos kétségbeeséssel szíveikben kiáltják a mellettök haladóknak harsány diadalképen: minden a mit hisztek, csalódás, nincs semmi a mit kerestek, nincs!... semmi!...

Mi vigasztalhatja hát azt, ki kedvesét elveszti? mi a nőt, ki férjét temeti el, kivel egygyé olvadtnak hitte saját életét, kiért boldogságát, mindenét olly örömest föláldozta volna, mert hiszen ő több volt magában, mint a mindenség nélküle. Mi vigasztalja az anyát, ha gyermekét teszi a sirba? a gyermeket, kinek életet adott, kihez jövőjének minden percét elválhatlanúl köté, ki önéltének jobb fele volt. Mit tegyen, ha elgondolja, hogy az ott fog fekünni, lenn a sir hideg éjszakájában egyedűl, a kígyók és férgek martaléka, ki azelőtt édesanyja karjain aludt és ott ébredt föl, kit még a légnek durvább leheletétől is megóvott. Mit tegyen, ha elgondolja, mi lesz a kis gömbölyű karokból, mellyek azelőtt olly édesen kulcsolódtak nyaka körül, vagy simultak el arca fölött? - mi a vidám nevető szemekből, mellyekben csak tekintenie kellett, hogy föltalálja minden boldogságát? mi a kis piros szájból, melly olly lágyan tapadt csókoló ajkaihoz? - Mit tegyen ha elgondolja, hogy mind e drága szent szépségnek csak azért kelle születni, hogy a föld férgeinek legyen eledele, kik rövid idő alatt, tán mielőtt az enyészet hozzá merne nyúlni a gyöngéd tagokhoz, undok szájaikkal emésztik föl azt. Tán vigasztalja magát a gondolattal, hogy a természet változhatlan törvénye parancsolja azt így, s hogy azon változtatni nem lehet. Szép és megnyugtató vigasztalás! Nem lázíthatja-e föl az embert e hatalom, nem törölhetne-e ki kebléből mindent, mi ott tűrni és lemondani bírná őt? Hogy isten van, azt nem tagadjátok! de igen azt hogy halhatatlan lelket és ennek számára egy szebb, jobb életet teremtett? Ha igy lenne, ugy nem imádni való isten, de átkozni való ördög teremtette volna az embert, hogy legyenek változtatásúl öntudatos lények, kikkel vad szeszélye és kénye szerint játszhassék. - Sokszor od’adnánk életünket kedveseink- vagy más embertársainkért, föláldoznánk érttök mindent hogy boldoggá tehessük őket, vagy bánatjokat enyhithessük. Mi tetetné ezt velünk ha nem a szeretet, e legmagasztosabb, legdicsőbb birtoka az emberi kebelnek, s így van-e szebb mintha az istent úgy képzeljük mint a legfőbb, legtökéletesebb szeretetet, kinek egyedül célja minket egykor érdemeink szerint boldogítani. Nem legtermészetesebb, legvilágosabb okoskodás volna-e ez, melly fölülmúlja egyenes következtetésével a sok hamis tanokat, mellyeket alkotnak az emberek túlbízottságokkal, hogy magokat szerencsétlenné tegyék, habár a világ és mindenek fölött ők hiszik is, hogy egyedűl az ő birtokukban van a kulcs, melly fölnyitotta előttük a jövőt, hol találtak... semmit. Én hiszem, hogy isten a szeretet, kitől jövünk és kihez visszamegyünk egykor ha szívünkben őt mint szentséget megőriztük. És igy ő, a szeretet teremthetne-e embert, hogy aztán el hagyja őt veszni, visszaesni a semmiségbe, honnan előhitta hogy éljen. Igy mi emberek sem tennénk, ha hatalmunkban lenne is így tenni, s e szerint mi jobbak lennénk, mint az, kit mi istennek nevezünk. És még is van, ki ezt el nem ismerve mások hitét is ledönti hitetlenségével. - Mig fiatal vagyok, mig úgy érezek, mintha minden pillanat új-új életet csepegtetne belém, addig, ha nem ejt kétségbe e hit, fölszólit, hogy ha másért nem dacból is ellentálljak kísértő befolyásának, és élvekbe fulasztani szólit föl a rémeket, mellyeket szült, s mellyek lerázhatlanul ragaszkodnak eszméletemhez. De ha végre agg leszek, ha fejem sötét fürtjei megfehéredtek, ha szívem melegítő tüze kiégett, és én, miként sebesen futva elhagytak éveim, olly lassan vánszorogva távozom az élettől, nem bírva egyéb édeset belőle, csak puszta emlékeimet. Mit tennék akkor ha minden pillanatban közelebb érezném magam a megsemmisülés sötét jövőjéhez? kétségbeesve ragaszkodnám még is inkább az élethez, ha nem várhatnék is tőle többé semmit, mi örömet nyujthatna; szebbnek találnám a napot, habár elhomályosúlt, gyönge szemeim nem bírnák is el ragyogó fényét, mint ama örök sötétséget lenn a sírban, mellytől nem szabaditana, csak az enyészet. Illy eszméktől üldözve csak egy órai fájdalom is több lenne, mint mennyit ezer boldog életért elszenvednék. Azért, ha magatok elűztétek lelketekből a boldogító hitet a jövő élet felől, hagyjátok azt meg másoknak; ha ölni akartok, öljétek inkább életét, mintsem ezt kímélve, belőle a nyugalmat ölitek ki.

Koltó, october 3. 847.

Borúlt, fénytelen arccal tekint le az ég, haragos, zúgó szél ütötte föl táborát közte és a föld közt, és kergeti indulattal a könnyező felhőket, mintha a napot akarná kiküzdeni tőlük, mellyet barna szárnyaikkal úgy elfödtek hogy az csak ritkán és csak egyes sugaraival nézhet le közülök. Végképen eltávozott a nyár, s helyette itt az ősz titokfödte lényével, mellyből nem tudhatni, diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek pusztító hatalmán. Az előttem fekvő tájat nézem, mint hal ki rajta lassan-lassan fü és virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyadnak és sárgulnak el végre a levelek, mintegy fájlalva, hogy el kell nekik hagyni a fát, bokrot vagy virágot, mellyen születtek, s mellytől most örök búcsút vesznek. Ollyat érezek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatatlanul elvesztett öröméről gondolkodnám, mellynek édességét és keserűségét egyformán az utósó csöppig kiittam már, és többé se jót se roszat nem várhatok belőle. - A bércek, mint szerelem-nélküli jegyesek néznek erre sötéten, komoran, mert fejeiken fehérlő keskeny hókoszorúval jegyzé el már a közelgő tél magának. Részvéttel boritja a köd legsötétebb fátyolába bánatos arcaikat, mig a fák is sajnálva takarják be őket lehulló sárga leveleikkel, mintegy oltalmúl a tél hideg ölelései ellen.

Koltó, octob. 5. 847.

Mint utósó föllobbanása a leégett gyertyának, mielőtt végképen elalunnék, mint utósó csillámа az életnek a haldokló szemében, mielőtt azt örökre behúnyná, úgy tetszik előttem e szép derült őszi reggel. Mintha az eltávozott éj minden csillagát a földre ejtette volna, úgy ragyog az egész mező, mint százezer gyémánttal behintett szőnyeg csillog, mig a nap leküldi értök sugarait, hogy fölvigyék neki e kis csöppeket, mellyeket a levelek és virágok sírtak örömekben, midőn őt olly hosszú távollét után ismét látták feljőni egész pompájában. Vagy mint boldog szeretők játszanak eggyütt a harmat és a napsugár, mig végre, egyesülvén lényeik, fölszáll a boldog harmat sugár-kedvesével. Semmi kellemetlen különváló zaj nem háborgatja a vidéket, csak távolról hallatszik egy tompa, elnyomott, egyhangú zuhogás, mi se meg nem szűnik, se nem élénkűl. Néha száll föl egy-egy kis madár, vígan csevegve, vígan dalolva örömében a szép nap fölött, mig csöndesen ez is elhangzik, elhal a tiszta kék magasságban. A fák és virágok mozdulatlanúl állnak, mintha méla figyelemmel tekintenének a távolba, várva kedveseiket, hallgatva minden neszre, melly azoknak jöttét jelentené. Egyszerre olly élénk örömmel kezdenek mozogni a fák levelei, pajkosan táncolnak és símulnak egymáshoz, lágy susogás hallatszik köztök, és látszik, hogy megérkezett, kit vártak; - a virágok is elkezdik hajtogatni kis ábrándos fejeiket, nyájasan integetnek egymásnak, majd jobbra vagy balra, majd alázattal hajtják le kelyheiket, vagy büszke örömmel vetik hátra és állnak egyenesen, mig jövő pillanatban újra kezdenek mozogni, integetni: a kacér könnyű szellők jöttek látogatni hü kedveseiket, kik epedve várták őket, hogy mielőtt elhervadnak és halva hullnak a földre, elbúcsúzhassanak és édes csókkal válhassanak el életöktől és kedveseiktől. -

Koltó, octob. 12. 847.

Még csak rövid idő, s a szép koltói napok is lemerűltek a múlt országába, honnan majd álmaimat látogatni jőnek föl, hogy piros szárnyaikkal fölverjék emlékezetemet, és magukkal vigyék; hogy enyelgéseikkel örömre deritsék, ha tán sötétebb eszmék közé tévedett volna. Mért olly szeszélyes az idő, hogy szép napjainkat úgy elragadja tőlünk, mintha azok pillanatok lettek volna; olly sebes vágtatva kell elrohanni azon napoknak, mellyeket olly hosszúnak

szeretnénk mint életünk; az únott kedvetlen napok pedig, mint lomha csigák csúsznak előttünk; mikor az estét kívánnánk, ha még a reggel sem jött fel, akkor az órák, mintha felednék rendeltetésöket, hogy egyik a másiknak helyet csináljon olly örök hosszúra nyulnak. - Kedves szép koltói napjaim, mért hagytok el már, hogy többé vissza ne jőjetek? hisz én úgy szeretlek titeket, mintha kivületek nem is lett volna szép napom, úgy szeretném ha, mint tenger a szigetet, zárnátok körül egész életemet, s ha végre eljőne az utósó perc, borítanátok ti el hullámaitokkal, hogy az éj, melly elfödne, lenne a ti rátok borúló éjszaka is. De így, ha nem maradhattok örökre velem, legalább emlékem elől ne fussatok, ha az visszaszáll pihenni hozzátok.

Koltó, october 17.

Millyen kár volt kitalálni hogy tulajdonképen mi az a csillagfutás! gondolom valahányszor azt látok. Akár ki találta föl először nagy kegyetlenséget követett el, mikor azt másokkal közölte; már ha tudományával elrabolt magától egy élvezetet, legalább hagyta volna azt meg másoknak, hadd bámulták volna örömet szerző tudatlanságukba, és értelmezték szórul-szóra azt a szép csillagfutást. De csak eszébe jutott volna előbb-utóbb másoknak, ha egy elhallgatott is volna vele. Ejh zárták volna azok a mások is magukba e felfödözést, hadd maradt volna meg nekem és sok ilyen magam-félének ez a gyönyörünk, kik bizony még véteknek találtuk volna illyen levegőgyuladásban keresni előttünk olly nagy- és titokszerű jelenetnek az okát, mig fájdalom! fölvilágositották a mi elménket is, és széttiporták költői eszméinket. Az előtt ha szép tiszta nyári éjszakán fölnéztem az égre és bámultam hosszan a csillagok számtalan ezreit: elkezdtem vágyni föl hozzájuk és úgy tetszett, mintha közelebb-közelebb látnám őket ragyogni, mintha föl-föl a magasba emelkedném, és mindinkább fénylettek és vontak föl sugaraikkal magukhoz. Illyenkor, ha hirtelen sebes fényesség futott le előttem: én, mintha vele együtt estem volna le, összerázkódtam és mint a villám, cikázott valami keresztül bennem. Ugy tetszett, mintha az a csillag esett volna le, mellyet épen néztem, mellynek legtöbb vonzó hatalma volt fölöttem, mellybe épen szállni akartam. És futtában - így hittem - nem csak az eget, hanem lelkemet is keresztül hasította, és önkénytelenül kaptam szívemhez, mert ollyan metsző fájdalmat éreztem ott, mintha éles kés esett volna reá. Szegény csillag! - gondoltam illyenkor - nem volt boldog, azért inkább lemondott az örökkévalóságról; inkább akart sötét semmiségbe elenyészve nyugalmat keresni, mint fájdalmát, fényes ragyogásba burkolva, szenvedni. Illyen és még tudj’ isten mennyi szebbnél-szebb gondolatom támadt valahányszor csillagfutást láttam. Egyszer szerencsétlenségemre lelkesedett őszinteséggel mindezeket elbeszéltem egy okos embernek, ki szánakozva tudatlanságom fölött, és - mert több esze mint szíve volt - fölvilágositott felőle, mi az, mit én úgy szeretek és csodálok. Nem köszöntem meg neki, de nem is köszönöm soha. Láthatok már most egész sereg csillagesést se jót se roszat nem érezek mellette, csak tán haragszom ha eszembe jut, millyen semmi lett az én bálványozott csudámból, és a szép gondolatok még futnak tőlem, nemhogy meglátogatnának. Most már hidegebben néznek le rám a csillagok és nem vonzanak föl magukhoz sugaraikkal, mert én is másképen tekintek föl hozzájuk, mióta tudom, hogy örök hosszú idők óta és talán annyi időkig mindég ott ragyognak és tán még boldogtalanságukba is inkább fénylenek ott fönn a magasba, mint sem hogy leszállanának és temetnék el bújokat magokkal együtt. Ha minden tudomány ennyi költészetet ront le, mint nálam ez, úgy sajnálom a tudósokat, kik mindenről lefosztva az ékességet, egész életökben úgy áll a világ minden szépsége előttök mintegy meztelen váz, mellynek csontjait és belső részeinek alkotását vizsgálják. Szegények! ők az egész világot fölkutathatják mig egy kis elragadó szépet találhatnak benne, míg én tudatlanságom mellett egyet fordulva is látok annyi szépet, hogy szívem lelkem röpös a bámuló gyönyörtől. Hát még mikor nem tudtam mi az a csillagfutás!

Pest, decemb. 18. 847.

Gyönyörű útat tettünk múlt hétfőn, azaz 13-án. A vasúton mentünk, vagy igazság szerint inkább repültünk, Váczra. Hideg fagyos idő volt, s olly nehéz sűrü köd boritotta indulásunkkor mindkét oldalról a kilátást, hogy lehetetlen volt megkülönböztetni a tárgyakat, mellyek mellett csak úgy suhantunk el, mintha versenyt nyargaltunk volna a szél paripájával. A nap is csodálkozni látszott e vakmerőségen, mert noha reggel ugy elfödte magát, mintha egész hétig nem akarna lepillantani, egypárszor még is ollyan bámulva bujt elő, mintha saját magának se hihetné, mit ide lenn lát. Aztán meg boszankodhatott is, mert egészen még se vehette ki, mi történik alatta, a föld sötét ködtakarója miatt, melly sugarait fölfogta, hogy legyőzetését hátráltathassa. De végre diadalmaskodtak a nap sugarai, világosodni kezdett, és a ködnek oszlani kellett, de csak olly lassan hátrált, hogy szinte látszott, milly vitézül harczol minden lépésnyi földért. Midőn az út mellől elhúzódott, kettős erővel takarta el a jobbra-balra eső távolabb falvakat és egyes házakat, mintha féltékeny szerelemmel őrködnék fölöttük, mi csak regényesebbé tett mindent, mert a hogy imitt-amott kitűnt egy-egy torony vagy házfedél alóla, félhomályban nem birtak ama határozott körvonalakkal a tárgyak, mint fényes napvilágon, s így nem volt az ember figyelme lekötve bizonyos alakokhoz, hanem szabad tért talált, képzetével a hiányzó látkört a legcsudásabb formákkal, kénye kedve szerint, kiegésziteni. Jobbról az út mellett legközelebb, kopasz, levéltelen fák meredtek, mint életnélküli rémek felénk; és szinte borzadva fordultam a másik oldalra, mert reám valami olly kísérteties ki nem magyarázható benyomással hatnak télen e mindenektől megfosztott csupasz ágak, a mint mozdulatlanúl föltekintenek az égre, honnan várják az új tavaszt, leveleket és virágokat. De hát mikor a téli fergeteg jó kedvében meg-meg-rázza őket, millyen szárazan, keservesen recsegnek! Hah!...

Balra vidámabb elevenebb képeket láttam, mellyeket olly sebesen hagytunk el, mintha madár szárnyain ülve szállanánk sebesen, sebesen. A szüntelen egyhangú morajt úgy hallgattam mint e madár szárnysuhogását, mellyet koronkint éles füttyével visít keresztül, szilaj tűzzel ösztönözve magát még ördögibb futásra. -

Mikor Palotánál megálltunk, nem tudtam képzelődésemet félbeszakasztani, melly már annyira vitt, hogy az út mellett eső egyetlen nyári lak karfáival elég volt Sveiczig röpiteni, hol mindent láttam egyszerre, egész a havasokig, mikről eddig csak olvastam, mert épen a ház mögött emelkedett föl a köd, átláthatlanul, s igy ollyan volt, mint hóval beterített hegysor, kiálló sziklákkal, csúcsokkal. -

Különben is minden fehér volt körültünk, mert a dér ellepett a földön minden kis kórót, és apró száraz leveleit úgy behúzta, hogy olly szeszélyes ezerféle növényeknek látszottak, mint millyeneket a fagy szokott meleg szobák ablakára rajzolni. - Mennyi szépsége van egy illy homályos téli napnak is! Ha nem vasuton kell menni, az igaz, hogy jó kényelmes helyzetben és olly sebesen haladva, hogy még a vér is sebesebben kerengjen az ember ereiben, akkor aztán lehet elmerengeni a hideg szépségei fölött. Ha éreztem volna csipősségét, ha a fagy ropogott volna lábaim alatt, bizonyosan fölébredtem volna a puszta valóságra. De elég jó, hogy nem történt így, hanem én a legjobban hangolt kedéllyel értem Váczra, és annyi jót, annyi kellemetest tapasztaltam ottlétem alatt, noha Vácz városából csak annyit láttam, mennyi egy pusztára se lenne sok. A napot is a legszomorúbb utczában töltöttük: a temetőutczában, hogy nem csodálnám, ha mindig: memento mori hangzott volna füleimben; de hál’ istennek épen ellenkezőleg történt, mert ollyan jól mulattam, hogy! Sándorom szüleinél voltunk, kik igen szeretnek engem, s ennélfogva tölt ollyan jól az időm. - Az öreg atyus minden betegeskedése daczára olly kedélyesen és annyi históriákat beszélt, hogy csak győztük hallgatni, a közbeszólásra gondolni sem lehetett. De alig ha tudtunk volna ollyan élénken, olly kedvvel előadni valamit, mint ő, bár hatvan év hagyott felette annyi csapást, bánatot, mennyi csak kitelhetett tőle; de mindezekért meghagyta neki fiát, az én Sándoromat, és ez elég bár millyen

veszteségekért. Sajnálom hogy elolvassa Sándorkám e sorokat, mert különben most ugyan csak nagyokat mondanék. De nem akarok hizelgésképen beszélni. - Anyánk pedig avval kedveskedett, hogy Sándornak az első párnáját, (kis piczi gyerekkori párnáját) egy szalma szék fölé varrta, és e széket nekem készítette. Ha százezereket költenénk, nem volnánk képesek ennél valami gyöngédebb szeretetteljesebb meglepetést szerezni valakinek. Áldja meg az isten érte! Igy múlt el a nap négyóráig, és ekkor újra visszaindultunk a gőzkocsira, melly négy és fél órakor indult. Ha menet el voltam ragadtatva, hát még visszajövet! egész magamon kívül voltam. Egyenesen az égbe is repülhettünk volna, annélkül, hogy ezen csudálkoztam volna. A nehéz köd lecsapta a gőzt a kocsi oldalaira, s ez ép olly sötét volt, mint a vészterhes zivatart rejlő felhők, s mi köztök futottunk fáradhatlanúl. A szikrák, mint megannyi fényes ragyogó csillagok maradoztak el mellettünk; és e bűjáték mindinkább valósulni látszott, a mint sötétedett az éj. Valóban kábitó az illy utazás! még most is néha úgy tetszik, mintha szállanék e sötét felhők között, és látnám e csillagokat, mellyek egy-egy világot zárnak magukban, s én futok mindig sebesebben, mindig gyorsabban, mig följárom igy a mindenséget.

Petőfi apja.

Petőfi anyja.

Prielle Kornélia.

Térey Mari.

XX.

III.
Julia erdődi naplója 1848-ból.

Nyolcoldalas füzet, sürün teleirva. Lapszámozva. Nincs összefüzve, de teljesen ép és sértetlen. Az első oldalon dátum: *Erdőd, Sept. 30. 848.* Az utolsó dátum a 8. oldalon van: *October 17.*

Ez a Napló-füzet teljesen ismeretlen. Tizenhét napnak a története. Egyesztendei házasélet után Petőfi először hagyta magára Juliskáját. 1848 szeptember 24-ikén elvitte Erdődre a feleségét, haza a szüleihez, s ő maga szeptember 30-ikán visszaindult Pestre, hogy kisürgesse honvédtiszti kinevezését. Október 17-ikén érkezett vissza Erdődre, s érkezése hirével végződik a Napló-füzet. Fakszimile-gyüjteményünk 12. és 13. lapja bemutatja a 3. és 4. oldal hű reprodukcióját.

Erdőd, Sept. 30. 848.

Egyhangu tompa fájdalom minden eszmém, minden gondolatom. Ha a virágok harmat hellyett illy keserű könnyeket innának, minők most arczomat áztatják, nem látná őket többé a nap fölébredni; elhervadnának, elhalnának, miként én, ha sokáig nem láthatlak, éltető örömem!

Te óhajtád, hogy távolléted alatt naplót irjak; kedvedért megteszem. Most is, ez első estén, mellyet nélküled töltök, már itt ülök, hogy kivánságodnak eleget tegyek; ámbár nem vagyok képes egyébről gondolkozni, mint nehéz, igen nehéz fájdalmamat panaszolni.

Sokszor, midőn melletted ülve, kedves kezeidet ajkaimhoz, szívemhez szoríthatnám, egyszerre könny tolult szemeimbe, szívem félelmesen, kettőzött sebességgel kezdett dobogni, illyenkor, tudod mi jutott eszembe? elképzeltem, milly végtelen szomorú életem lenne nélküled, ha egykor, bármilly rövid időre is, kénytelen lennék tőled elszakadni, ha nem csókolhatnálak, ha nem élvezhetném szerelemteljes tekinteteidet, mellyek édesebbek a világ minden örömeinél, éltetőbbek a teremtő »legyen« szavánál. Csak képzeltem ollyankor e sajgó bánatot, melly szívemet ölné, ha nélküled kellene élnem, és mégis milly rögtöni változást idézett bennem elő, hát most mi lesz belőlem! mit tegyek, hogy elviselhessem ez iszonyú valót! Csak egy fél nap is milly hosszu idő, ha téged nem látlak, hát ha ez igy lesz egy hónapig, talán kettőig... vagy tovább!... Ha erre gondolok, meghül bennem a vér, mintha valami ijesztő kisértetet látnék. Ez nem is lehetséges! Inkább meghalnék ma, mint kiállanám ez iszonyú kínos hosszu időt.

October 2.

Oh te kapcza-kötő, főzőkanalat forgató teremtése az istennek: asszony, hogy érzed most magadat? érzed ugy-e magasztos hivatásodat? lelked az önérzet elragadó szárnyain röpül egyenesen a dicsőség hetedik egébe? Bizony van is rá okunk. Milly dicső hivatás is ez! most, midőn férjünk, kedvesünk fegyvert ragadva rohan a hon megmentésére véres harczot küzdeni, most midőn minden pillanat halált hozhat életünk legdrágább kincsére, mit csinálunk, mit csinálhatunk mi? Egy rész, miként azt a ma hajnal óta erre elvágtató kocsik tanúsitják: batyuba kötve csecsebecséjét, sírva, szepegve hagyja el lakhelyét és futásban keres menedéket a még csak álmában közeledő kutyafejű ellenség előtt. Még itt is csak ugy kukucskálnak ki becsinált kocsiaikból, hogy vajon nem nő-e nyomukban gomba helyett valami vért-szomjazó és emberhúst-ehető rácz vagy oláh tábor? Könnyeket sajtol ki belőlem a szégyen, hogy én is

nemükhöz tartozom, én is asszony vagyok! Pedig a másik része e földi angyaloknak még sokkal szebbeket mível, még sokkal vitézebb dolgokat visz véghez. Valamennyire alkalmazható például lássatok engem, mert én is e második részhez tartozom. Mit csinálok én addig, míg Sándorom oda van? én, ki előtt az élet semmitérő utálatos teher volna Sándorom nélkül? én, ki ő mellette elfeledkezem égről, földről; én, ki nem ismerek boldogságot az ő bírhatásán kívül; én, ki a pokolba elmennék érette, mire jutottam én most, midőn kenyértörésre került a dolog? mivel mutatom én még olly kiválónak képzelt szerelmemet? Oh hogy el nem süllyeszt a szégyen! nem vagyok képes egyébre, nem engednek a körülmények szerelmemért többet tenni, mint szépen itthonn ülni, kötni és főzni, foltozni és rántásokat keverni!

Én, ki előtt a világhistória minden hősnéi sem tettek többet, mint mennyire őket az alkalom, a sors segíté, mint mennyit én akartam tenni és hittem is, hogy tenni fogok. Most már nem kivánok, nem álmadoznám külön, kiváló szerepről a nagy szellemek között, nem vágynék soha saját hírre, dicsőségre, elég volna az is, sőt főboldogságomnak tekinteném, ha Sándoromat követhetém, ha csak vele mehetnék, merre ő megy, ha csak mindig láthatnám él-e? ha szívem egyszerre szűnnék meg dobogni szivével. Ha a csata után élne, hogy én lehetnék az első, ki őt üdvezelném, s ha elesnék, hogy karom lenne a koporsó, melly őt felfogná s én lennék az árnyék, melly utána szállna sírba s ott véle együtt enyésznék el.

És még ennyit sem tehetek! el kelle maradnom tőled, mint naptól az éjnek, nem élhetek nem halhatok veled együtt!

De ez még nem elég: hónapok óta tartottam őt is vissza rimánkodásaim által; nem elég, hogy én illy tehetetlen vagyok, hanem még őtet is tétlenségre kárhoztatám, elvontam attól, mi az ő lelkének főéleménye volna, mi kielégíthetné tettek után szomjazó lelkedet és megfelelne magasztos küldetésednek. El kellett tűrnöd miattam a gyávaság gyanúját, tűrnöd kellett olly hitvány semmirekellők gyalázását, kik nem méltók, hogy lábaidat csókolnák. Igazatok van, férfiak, ha lelketek többre, magasabbra törekszik egy asszony szerelménél; mi is lehet előttetek egy illy gyönge tehetetlen teremtés, kinek csak könnyűje van örömében, bánatában. Éltetek kiegészítő része lehet egy illy lény szerelme, de annak fő-kelléke nem.

October 4.

Ismét este van s én egyedül vagyok kínos nehéz gondjaimmal. Oh istenem, meglehet, hogy életem nem hosszabb pár hónapnál, s épen ez utósó időt sem tölthetem veled! Meglehet, hogy szerencsésen átesem e rám következő nehéz napokon, oh de addig... addig... Meddig kell még nélküled lennem, napjaimnak egyetlen vidámsága, egyedűli öröme, édes férjem, Sándorom? Nem képzelhetek olly kegyetlen sorsot uralkodhatni fölöttünk, ki most elszakítana bennünket egymástól, ha pár hónap múlva meg kellene halnom. Vagy talán téged akar hozzá szoktatni, hogy aztán elviselhessed elvesztésemet; hogy előre lássad, miként el lehetsz, élhetsz nélkülem is. Ha így volna, akkor szálljon átok minden gondolatomra, melly eddig reménykint biztatott, hogy ezen élet után még vár reánk egy szebb, háboríthatatlan boldogságu szellemi világ, hogy nem e rövid élettel együtt végződik szerelmünk. Legyen sors vagy isten, kinek kezeiben van jelen és jövő, legyen büntető vagy áldó szellem, de elszakasztom magamat tőle, ha nélküled, Sándorom, akar engem üdvességben vagy kárhozatban részesíteni, nincs az a mennyei üdvesség, melly kárhozattá ne válnék nekem nélküled. Sem élet, sem üdv, ha azt te nem osztod velem, de véled és szerelmeddel, Sándorom, minden roszat ugy mint jót köszönettel fogadok és áldom és dicsőitem azon szellemet, melly minket egymásért teremtett és egymás szerelmével kiván boldogítani. Ez esteli imádságom, most már alunni megyek, csak még jó éjt kivánok neked édes Sándorom, jó éjt és szép álmokat, ha rólam álmodol!

October 14.

Mi az, mit én most sejtek, mitől szívem úgy remeg? nem bánat ez, mi engem most gyötör, hanem olly aggasztó, félelmes érzés, mintha valamit vesztenék, valami csapás várna rám. Egyszer emlékezem, hogy ehhez hasonlót éreztem, hogy illy félelmes láz majd elfojtá majd ismét fölkergeté szívem dobogását, midőn bár mit tettem, nem tudtam magamról lerázni e tikkasztó kedélyhangulatot. De alig merem leírni, mikor volt ez, nehogy megsértselek vele, Sándorom, nehogy megbusítsalak, midőn e sorokat olvasod.

Midőn 846-ban, novemb. 5-én elmentél tőlünk, és Endréden olly csúfos hazugságokkal lázitottak föl ellenem, minek következtében majd örökre elvesztettelek...

Ha talán most is... Vigyázzatok, vigyázzatok, emberek, ne költsétek föl a gonosz szellemeket, mellyeknek éhsége nagyobb a vadállaténál és dühössége rombolóbb az elemeknél!

Ki tudja, millyen jó emberemmel találkozott Sándor, ki rágalmazó beszédeivel ismét olly nagy következéseket idéz elő, mellyek már is választó-falként emelkedtek föl közöttünk. Csakhogy most aztán az isten irgalmazzon mindkettőnknek. Bármilly iszonyú kétségbeesés venne is rá, hogy csak egy pillantással is vétkezz szerelmünk ellen, csak egy lépésnyit is távozz a legszigorúbb hűség utjáról, mondom, nem lenne többé mentség a kétségbeesés, melly megmentene bennünket. Isten őrizz illy gondolatoktól! mintha ezer tövissel tépnék szívemet.

Vigyázzunk, vigyázzunk...

A debreczeni események által felköltött aggodalmaim már rég megszüntek, midőn te azokat a mult napokban ismét magad támasztád föl, midőn Laukáékhoz mentünk, s te az uton megboszankodtál olly haszontalan semmi miatt. Ekkor véletlenül valami ollyasmit mondtál, mi magában csekélység, de bennem iszonyú félelmet költött föl. Magad sem vetted észre, midőn azt mondtad: várj csak, várj, majd meglátod, én mit fogok tenni. Az akkori körülményeket tekintve e mondásod fölött nem volt mit aggódnom, de fölfedé előttem, hogy valaha legnagyobb szerencsétlenséget okozhatközttünk a visszatorlási vágy, melly hamar föltámad szivedben s melly már egyszer megtaníthatott volna, mire vezethet, ha szavára hallgatsz. Ha lesz, mit visszatorlanod, ha valódi okod lesz rá, ekkor tedd meg, igen, ha megérdemlem, de vigyázz addig, mint a becsületedre, hogy ne találj ott valamit, hol semmi nincs. Nem csak magamért, gyermekünk nevében is kérlek, vigyázz, hogy egy hajszálnyi okot se szerezz magadnak a késő megbánásra, mert ekkor tőlem, *e tekintetben*, semmi vigaszt vagy bocsánatot ne várj. Egyetlen könnyelműségből vagy kétségbeesésből - mi, ha egyszer megtörtént, előttem mindegy - eredett cselekedet örökre elszakaszthat bennünket, ha csak pillanatra is homályt vonhat a legtisztább szerelemre. Pedig multkor azt mutattad, hogy tőled illyesmit retteghetek.

Ha valami illyet sejtek most is...

October 15.

Bocsáss meg nekem, édes Sándorom, méltatlanul bántottalak tennap; most már nyugottabb vagyok és hiszem, hogy nem érdemled meg tennapi vétkes gondolataimat. Igen, én tisztának hiszlek, mint az isten angyalát, és hiszem, hogy illyen maradsz örökké s így foglak szerethetni életünk végperczéig. Azért nem töröltem vagy hagytam ki a tennapi sorokat, hogy lásd, mire visz a magány, milly rémekkel kell küzdenem, ha téged nem látlak, ha jelenléteddel szét nem űzheted ez ördögöket, mellyek mindig várnak s ha távol tőled, védtelenül találnak, rám rohannak és mindenféle kínokkal halmozzák el prédájokat. Mindenféle alakban látlak illyenkor, s a tennapi egy a legkínosabbak közül.

Ma is szomorú vagyok, de bánatom ma szelíd, nem vad, nem őrjöngő. Boldog ember még az, ki hiszi, hogy a bánatot szórakozás vagy munka által megcsalhatni. A szórakozás sikertelenségét még lánykoromban tapasztaltam, a munkáét most látom. Szünetlen dolgozom, pedig azt, minél kedvesebbet asszony nem dolgozhatik: első, még születendő gyermekem kis parányi ruhácskáit varrogatom. Milyen gyönyörűség volna ezt Sándorom mellett dolgozhatni és most ollyan szomorúan végzem e foglalatosságot, mintha szemfedőt varrnék. Isten őrizz, őrizz!...

October 17.

Hogyan írjam le boldogságomat? hogy fejezzem ki váratlan örömemet? Minek is mondjak többet, nincs-e ebben minden: hogy pár nap múlva látni fogom férjemet, Sándoromat! De mit tegyek addig? hogyan töltsem e pár napot? Hátha már ma is itt lesz!...

IV.
Julia ceruzás kézirata.

Négyoldalas levélpapir (12×19 cm.), dátum és lapszámozás nélkül. Harmadfél oldal ceruzával irt kézirat. A végén dátum: *1849 Kolozsvár*.

A cikkszerü följegyzés tartalmából kitünik, hogy Julia a világosi fegyverletétel és az október 6-iki gyásznap után irta, valószinüleg október vége felé.

1849, Kolozsvár.

Rémesen üvölt és zúg az őszi szél az épületeken végig s az óriás nyárfák között, s ezek a szél minden fújására meghajtják magas fejöket, miként az ember a sors csapásai alatt; sárga levelei sürűen hullanak a földre, miként a bánat könnyei. Minden olly szomorú, minden gyászol, a természet és az emberek, s mindenek fölött: a haza! A haza! Oh hazám, nem csoda, ha elborul fölötted az ég, ha a napnak fényes orczája elhomályosul midőn reád tekint, midőn látja eltiportatásodat, mikor látja fiaid rabságát, mikor látja a bilincseket, mellyek véresre sebzik gyermekeid kezeit s lábait. Oh nem látni most e hazában egyebet nyomornál, kétségbeesésnél! mindenütt csak pusztulás, rom, s e romok között kezöket kulcsoló szerencsétlenek, kik kifáradva az imádságban, keserű káromlásokat kiáltanak föl az égre, azon istenhez, ki nem hallgatá meg imádságokat, ki elhagyá az igazakat és győzni hagyá a gonoszokat, ki megengedé hogy a gazok trónust emeljenek magoknak a jók sirhalmaiból, ki megengedi, hogy a gonoszok tombolva örüljenek ott, hol előbb az igazakat mártirhalállal végezték ki, ki megengedi, hogy a hóhérok levetve az ártatlanul kiontott vér által pirosra festett palástjokat, felöltsék a kivégezettek ünnepi köntöseiket s abban ékeskedve diadalmi ünnepet üljenek. Mindezt meghagyá az isten történni... a magyarok istene! E népet hagyá el istene, e népet, melly méltóvá akará magát tenni őseihez, kik istentől, a magyarok istenétől - a nagy hatalmas Hadúrtól származtak, kit mi mostani nyelvünkön a szabadság istenének hittünk. Fölkelt e nép, bízva ügye igazságában, bízva istenében és e bizalmában bátran állitá szembe száma csekélységét az ellen milliomával. Hiszen velünk az igazság, az isten - mondák ők - ez elég erőt fog adni, hogy, ha kell, mellettünk elesett testvéreink holttesteire állva küzdjünk, s ha holttestekből kell gátat vetni, nyugottan dőljünk le, enmagunk testével nagyobbítani, magasbbítani a gátat, mellyen belül a szabadság virága fog virulni, mellyet mi őrizünk meg a szolgaság hervasztó szelétől. Illy eltökéltséggel kelt föl a magyar, illy öntudattal hagyá otthonn: a férfi kedveseit, kik imádságaikkal bátoríták a csatába indulókat, a harczolókat. Mindenki tudta, hogy nagy a munka, de mindenki meg volt magáról győződve, hogy tenni fog annyit, mennyit emberi erő tehet, s hitte istenéről, hogy segitni fogja a mennyire isteni hatalom hat. S az isten mindenható! - És mégis...!

V.
Julia kolozsvári naplója.

Nyolc oldal (17×21 cm. méretü). Összefüzetlen, lapszámozás nélkül, tintával irott. Az első oldal élén dátum: *Kolozsvár, november 8. 1849.* A második oldal dátuma: *Kolozsvár, novemb. 10.* A harmadik oldal dátuma: *Kolozsvár, novemb. 11. 849.* Az 5. oldalon két dátum: *Kolozsvár, november 19.* és alább *Kolozsvár, deczember 8.* A 6. oldal végén véget ér a kolozsvári napló. A 7. oldal dátuma: *Erdőd, márczius 25. 1850.* Féloldalnyi kézirat. Az oldal alsó fele és a 8. oldal üres.

Petőfi 1849 julius 21-én látta utoljára nejét és fiát. Tordán hagyta őket Miklós Miklósnál, a református papnál, ő maga pedig elindult egyedül halálos utjára. Julius 22-én, majd julius 29-én Marosvásárhelyről irt levelet Juliskájának - ez az utolsó két levele megmaradt a Kisfaludy Társaság Ereklyetárában -, s két nap mulva, julius 31-én, eltünt örökre, nyomtalanul a fejéregyházi csatatéren.

Julia csecsemőfiával együtt augusztus 14-én Kolozsvárra menekült Tordáról az oroszok elől és ott töltötte az egész őszt és telet is 1850 februárjáig. Életének ez a pár hónapja volt a legtragikusabb. Kétségbeejtő bizonytalanságban várta a hireket férjéről, s a hirek egyre riasztóbbak, egyre félelmetesebbek lettek.

Ebből az időből valók Juliának kolozsvári naplórészletei, amelyek a lélekbuvár számára - még a legmodernebb freudista pszichológus számára is - megrenditő emberi dokumentumok. Erről az időről emlékszik meg Vadadi Berta vádaskodása 1889-ben. Julia kolozsvári naplója a vergődő emberi léleknek olyan mélységeibe világit bele, amelyekről Vadadi Bertának, e gyermekleánykának, nem csoda, hogy sejtelme sem lehetett.

1850 februárjában hazautazott Julia Erdődre édesatyjához. A március 25-iki pársoros erdődi részlettel fejeződik be a füzet, melynek második és hetedik oldalát mutatja be fakszimile-gyüjteményünk 14. és 15. lapja.

Kolozsvár, november 8. 1849.

Élet és halál bekövetkezik, miként az a Fátum könyvében megírva van. Az írás szavainak be kell teljesedni, jónak, rosznak egyiránt. A Fátum kezét nem hajthatjuk egy vonalra sem azon irányból, mellyben azt kinyujtja; itt nem használ az angyalok imádsága, az ördögök átka, az emberek könyörgése és véres könnye, ez mind, mind hasztalan.

Mint egy óra belsejében a zenehangok, ugy vannak elrendezve napjaink az életben; miként egymásután hulló vízcseppek, olly meghatározottan, egyformán csengenek e zene hangjai, s illy meghatározottan egymásra következőleg folynak le napjaink, mig egyszer csak a láncz lefolyt s ekkor vége mindennek. De nem mindig folyhat le egészen e láncz, néha még csak félig jutott, s ekkor erőszakosan megszakad, és elhal a zene, vége az életnek...

Mikor temetésünktől elmennek az emberek, még azt sem várják meg, hogy az utósó göröngyöt sírhalmunkra vesse a sírásó kapája, már nem emlékeznek reánk, csak arra, a mit roszat

tudnak felőlünk. Hazamenet ez is el van mondva, aztán mindenki dolga után lát, egyik vágyait kergeti, másik szenvedélyét elégíti ki, egy sem gondol rá, hogy maholnap ő belőle sem marad egyéb egy kis sírdombnál a temetőben, mit az idő ismét szépen leegyenget hogy fölötte ujra mást emeljenek.

Ez igy megy: sír sír fölött, halott halott fölött, enyészet enyészet fölött...

Kolozsvár, novemb. 10.

Nem gondolok most már az élettel annyit se, mint mennyit hajdani jó napjaimban ruhámon egy szalagcsokor állásával gondoltam. Ki van rám mondva az itélet s nem állhatok többé ellent; örök boldogtalanságra vagyok kárhoztatva, és meg kell törnöm sorsom vas hatalma alatt.

El fogom hagyni nem sokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhassam; még csak arra sem számíthatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Talán már régen nyugonni költözött s nekem el kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak... Ha igy van, mi lesz én belőlem? inkább, oh ezerszerte inkább osztanám meg ő vele a sírt, mint gyermekemmel az életet. Hogyan tudnék elélni szerelem nélkül? ollyan szerelem nélkül, mint millyen az ő szerelme volt! Mi lenne belőlem, ha élve maradnék! Elvetődném, eltiportatnám, mint a fájáról lehervadt levél. Ki mondhatná el jobban, mint én: »Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki, akárhova fúja a szél!...« Mit is gondolnék én aztán magammal!

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? ha meg nem bírom ez útat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között?... Férjem és fiam még csak nem is sejtenék halálomat. Nem csókolná föl utósó leheletemet senki, siratlanul tennének le a sírba, mintha soha senkit nem szerettem és engem is soha senki nem szeretett volna... Ez sem rettent vissza. Inkább siratatlanul meghalni, mint megsiratva élni.

Kolozsvár, novemb. 11. 849.

Millyen tünemények! millyen látványok!... És ki azon hatalmas varázsló, kinek idézésére a semmiből e fényes tündéralakok megjelennek? kinek hatalmából magányos szobám dúsgazdag palotává s a néma csönd körültem zúgó lármává változik, mikből hangos kaczaj, örömrivalgás, gyönyörteli sóhajok, ábrándos méla suttogások hallatszanak?...

Ez az ifjuság s ennek társa, a fölgyúladt képzelődés...

Magam elé bámulok és mi mindent látok!... hallok... érezek!... Szemeim előtt ragyogó csillároktól tündöklő termek tárulnak föl, a merre tekintek, mindenütt az érzékeket kielégitő fény, pompa; tükrök, mellyekben, mint az égen, ezer csillagok ragyognak, ingerlő zene, melly eszméletlenül ragadja magával az embert, mellynek hangjaira mintegy őrjöngve, öntudat nélkül, csodás köröket alkotva, majd meg különválva lejtenek föl s alá ábrándos légi alakok... Mindez előttem történik... mindebben részt veszek. Elragadtatom ez őrjöngő, bachanális orgia által... Egyike vagyok ezen szilaj ifju alakoknak, kik mind, miképen én, égető, csillapíthatatlan szomjusággal nyujtják ajkaikat az élet elé, hogy itassa meg őket az örömek részegítő, édes poharából. Itt nincs szenvedés; a szívnek minden fájdalmát eltakarja az önfeledés, és mi ezen felül csillog, az mind gyönyör, élvezet!... Itt nincs egyéb semmi csak szerelem, s a szerelemben a sovárgás is édesebb, mint más szenvedélynek a kielégitése... Hah csak ez az élet!...

Oh ezek a szép ifju tündérek, e nyulánk könnyü alakok! E barna kéjtüzes arczok, lángoló fekete szemeikkel, miknek egy sugara ugy megrezzenti az embert, mintha egy villanyszikrát vetnének lelkébe... aztán ez epedő sovár halvány arczok, miknek bágyadt, elfátyolozott tekintete előtt be kell húnyni az embernek szemét, hogy ellentállhasson bűvölő erejöknek... Mindezt látom, köztük járok, egyike vagyok e vigadó élvező tömegnek, szívem hallhatólag dobog, arczom ég, csupa láng és mégis e számtalan óriási tükrök sápadtan vetik vissza arczomat, mert belőle minden csep vérem szívemhez tolult s ott tombol féktelen tüzében.

Ha bágyadtan lehúnyom szemeimet, homályos, elfödött lámpák által félig világított kis szobában ülök, könnyedén lengő hófejér függönyök vesznek körül, tarka pillangószerű virágok kábító illataikkal ábrándos félálmot lehelnek rám... s én mámorosan hajtom le fejemet dagadó lágy vánkosok közé, mik gyöngéden hízelegve simulnak hozzám... gyönge nesztelen susogás, mint a szellőé fut végig a szobán és én álmodom szerelemről... remegő ölelésekről... lángoló égető csókokról...

Fölébredtem...

Mindez csak álom, a te álmod, szilaj, fékezhetetlen képzelet. Fölébredve minden eltűnt előlem, csak a zene hangjait hallom lágyan, susogva elhangzani a távolban... Oh millyen szép az álom!... és millyen puszta rideg az élet!...

Kolozsvár, novemb. 19.

Átok és kárhozat ez az élet! Illyen egyedül, magányosan tölteni el napjaimat; illyen szeretetlenül élni le szép ifju napjaimat!... Mikor minden órám öröm, minden pillanatom gyönyör lehetne, e helyett most minden pillanatom telve gyötrelemmel, örök tünődéssel! Szívem olly telve van, keblem majd megszakad és nincs senki, kinek e tengerből egy cseppet adhatnék... nincs kinek mondhassam, hogy szeretem, nincs kitől boldogság lenne hallanom, hogy szeret. Egyedül... egyedül... örömtelenül!... De türelem, türelem! a sors mit egyszer elvesz, máskor kipótolja azt: kilenczvenéves koromban, majd helyre hozza azt, mit most elmulaszt; magányos ifjuságomért majd aggkorom lesz zajos, akkor majd nem fogok egyedül tünődni, szótlanul sóhajtozni, akkor körül leszek véve unokáim mentől számosabb és kecsesebb társaságától. Minő dicső kárpótlás, előre élvezem gyönyöreit. Oh ez az unokai kör épen az én izlésemnek felel meg! Szeretném tudni, hányszor fogom elmondani, ha a körülöttem zajgó, visító társaságot összehasonlítom fiatalkori magányommal: »adtál uram esőt, de nincs benne köszönet.«

Kolozsvár, deczember 8.

Hány éjszakát nem virasztok át, elbámulva a gyertya lobogó fényébe, tünődve sorsomon, tünődve a jövőn. Hányszor olvasom meg az éjféli tizenkét órát, mert szemeimre nem jön álom; hideg fásult nyugalommal gondolkodom, mi voltam... mi vagyok... és még mi leszek!... Egyenként számítom föl, mi mindent vesztettem és keserű egykedvűséggel látom, hogy már olly kevéssel bírok, hogy már olly kevés veszteni valóm van!... Mivé nem lehet az ember olly rövid idő alatt! Alig találok szívemben egy-egy szikrát, olly hideggé vált az, kialudt, elhamvadt belőle minden tűz, minden élet. Alig érzem szívemnek néha egy-egy dobbanását. Elkeseredés, megvetés a világ és enmagam iránt az, mi még benne él. Azaz szívem vált azzá... És van-e föltámadás?... Fölgyuladhat-e még azon tűz, melly már egyszer kialutt? Hátha többé soha, soha nem érezek! Oda jutottam, hogy hálát adnék a legroszabb szenvedélyért, csak

támadna szivemben, szabad fékre bocsátanám vágyaimat, csak vágyakoznám valami után. Oh minden inkább e fásult nyugalomnál! Borzadok, irtózom lelkem e pusztaságától. Inkább rémek, vad kisértetek szakasztanák félbe ez irtóztató, halálszerű csendet. Semmi, semmi nem zavarja e temetői csendet; mélyen nyugosznak a halottak... Ha néha-néha meg is látogatja egy élő, ez is csak addig marad, mig kisírja ott magát s egy hervadt virágot szakasztva, távozik hogy talán többé ő se térjen vissza, ha csak majd ő is örök nyugalmára le nem száll.

Erdőd, márczius 25. 1850.

Sötét titkoknak bölcsője a jelen, megfejthetetlen talány a jövő, széttéphetetlen a fátyol, mellyet reá a sors vetett. Rövid időn előttem fog állani a való egész meztelenségében; de ha sejtésem nem csal, jaj nekem! Még csak reményem se marad! nem fogok bírni semmivel a világon, de szegénységem ollyan lesz, mint lenne a mindenség királyáé, ha egy pillanatban mindenét elvesztené; és lehet-e ennél kínzóbb? Inkább soha semmivel sem bírni, mint aztán mindent elveszteni.

VI.
Egy lap töredék 1850 tavaszáról.

Kék levélpapiroson (14.5×23 cm.) tintával irva. Félmondattal kezdődik, 14 sor után dátum: *Május 20.* Majd 10 sor kézirás. A papir hátsó oldala üres.

Bár töredék, ez a pársoros följegyzés igen fontos dokumentuma Julia lelki vivódásának 1850 tavaszán. Mert kétségtelen, hogy a kézirat 1850 májusából való. Julia 1850 április 24-ikén érkezett meg Pestre Erdődről, otthonhagyva fiát, Zoltánt, az öreg Szendreynél.

... nem látom, csak ösztönszerűleg érzem a közelgő vészt, a villámot, melly lesujthat, illyenkor borzadok, félek. Mi ez?... talán csak álom?... nem, nem! szívem látja, szívem súgja, hogy maholnap veszve leszek. De hogy? Nem lehet-e mindent kikerülni a halállal s ez nem kezemben van-e? De első veszedelmem, melly már megfogamzott lelkemben, hogy nem akarok meghalni. Élni akarok, meg akarom kisérteni a boldogság nélküli életet. Ezt az előtt lehetetlennek tartám. Ez életösztön az első rosz lépés, az első alap, mellyre jövendőm épülni fog. Mi áron? mi következéssel? Jaj nekem! és ezerszer jaj!

Május 20.

Ez nagy és nehéz nap! Életem napról napra tarkább, bonyolultabb. Virágok vesznek körül, tarka, ezer színű virágok, de ezek tele vannak tövisekkel, mellyek minden mocczanásra, minden szél fuvalmára szívemet vérzik. E tarka virágok alatt mérges darázsok vannak elbúva, mellyek szívembe ütik fulánkjokat és annak vérével vegyítik fulánkjok mérgét. Mi lesz a vége? mi lesz a kifejlődése? Számtalan sebeim be fognak-e gyógyulhatni, vagy ragályos nedvökkel elborítják lassanként egész lelkemet?...

VII.
Julia kézirásával négyoldalas töredék.

Levélpapiros (12×19 cm.), tintával irva. Az első oldal élén: *Levelek Naplómból, october 5. 1854.*

LEVELEK NAPLÓMBÓL.

October 5. 1854.

Mennyi tünődés, mennyi töprengés! Mily fárasztó, mily kimeritő ez örökös küzdelem! Mért nem tudok *akarni* vagy *lemondani*? ha el nem tudom fojtani magamban a vágyat, mért nem birok elég erővel a tettre? mért emésztem fel minden lélekerőmet ez eredménytelen harcban, mely szüntelen megujul s mely képtelenné tesz egyik vagy másik uton haladnom.

Pedig csak ez ad erőt, ez ad kitartást a szellemnek: szüntelen haladni, haladni egy bizonyos cél felé, melyet ha egyszer kitűztünk magunknak, arról többé ne vegyük le szemeinket; ne tekintsünk vissza az útra, melyen megsebzett lábaink vérnyomai piroslanak, ne tekintsünk oldalt, hogy el ne szédüljünk a meredek látásától, melynek szélén haladunk, vagy meg ne undorodjunk a sártól, mellyel dobálnak, előre, csak előre a cél felé, melyet elérnünk kell vagy érte meghalnunk. Oh jól tudom én ezt és mégis, mégis...

Más cél felé fordul epedő tekintetem.

Nincs erőm azon cél felé törekednem, hova minden vágyam vonz, hova minden sóhajtásom száll; más uton vonszolom tántorgó lépteimet s ez az mi oly elégedetlenné tesz magammal és a világgal, e szüntelen küzdés vágyaim és tetteim között, mi meghiúsitja törekvéseimet és gyümölcstelenné teszi fáradozásaimat. Oh szellem világa ott a magasban, mért vonzasz úgy magadhoz, ha az anyag a földön tart lekötve; vagy mért nincs erőm, kitartásom, küzdeni az egyik felé s elszakadni a másiktól, vagy mért nem tudom a kettőt össze egyeztetni, miként annyian, kik bölcsen ki tudják mérni mindkettőnek az illető részt. Oh, ha bízni tudnék tehetségemben, ha nem kételkedném hivatásomban, akkor -

VIII.
Julia kézirásával kétoldalas töredék.

Levélpapiros (12×19 cm.), tintával irva. Az első oldal élén: *Levelek Naplómból, october 5. 1854.*

LEVELEK NAPLÓMBÓL.

October 5. 1854.

»Oh, asszony, gyöngeség a te neved« mondja Shakespeare, s senki ennek igaz voltát nem érzi jobban nálamnál, ki úgy bámulom a mások erejét és úgy megvetem saját gyengeségemet. Oh lelkierő, míg te meg nem törsz, addig a sorsnak minden csapása csak nemesíti és edzi szellemünk, de ha iszonytató veszteségeink téged is magokkal sodortak a kétségbeesés megsemmisítő örvényébe, akkor aztán valóban mindent, de mindent elvesztettünk, el a hitet, mely föltarthatna, a reményt, mely még előre vezethetne, s a szeretetet, mely szint és meleget kölcsönöz az életnek.

És százszorosan szánandó az, ki gyöngeségének, tehetetlenségének tudatával bir. Határozatlan lépteit a félelem tántorgóvá, készségét az önbizalom hiánya ügyetlenséggé és törekvéseit az erélytelenség mind hasztalanná teszi. S az ilyen céltalan ide s tova kapkodó élet sem a tragikum megrenditő szenvedéseivel, sem a komikum kedélyes csalódásaival nem bir, izetlen, s ez sem könyeket, sem mosolyt nem bir előidézni, legfeljebb lealázó szánalmat, melyet csak -

IX.
Tünődések.

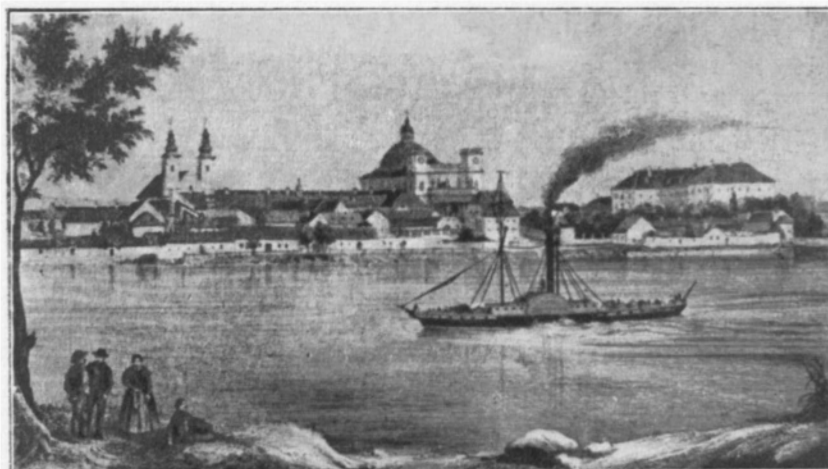
Huszoldalas füzet, összefüzetlen levélpapirosokból (14.5×23 cm.). Tintával irva, Julia kézirása. Az első oldal közepén a cim: *Tünődések I-II.* A második oldal üres. A harmadik oldal jelzése: I., Cime: *Tünődések (octob. 5. 1854).* Negyedfél oldal kézirás. Az 5. oldal jelzése: *II.*, Cime: *Tünődések. (Novemb. 28. 1854.)* 12 és fél oldalnyi kézirás.

TÜNŐDÉSEK.

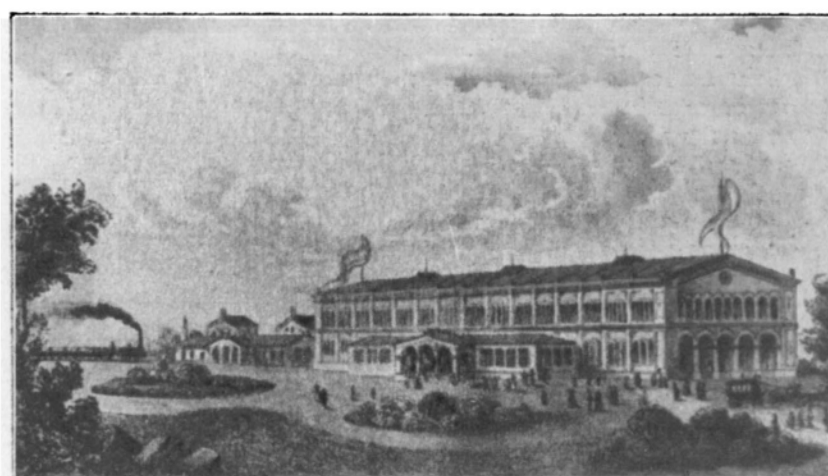
I.

(octob. 5. 1854.)

Mikor néha, igen ritkán, hosszabb ideig házi foglalatosságaimtól szabad vagyok s pár napig hévvel, örömmel kezdek valamit irni, egyszerre csak legyőzhetlen lomhaság fog el és csak hogy fölmentsem magamat munkám folytatása alól, széttépem, elégetem azt. Mért is vegyek olyankor tollat kezembe, mikor az irás munka, nem élvezet előttem: vagy nem olvassa kivülem soha más, vagy ha igen, talán pár unalmas perczet szerzend szegénynek fáradságom. Ellenben néha, az igaz, majdnem legyőzhetlen vágy gyötör, hogy gondolatimat, érzelmeimet szavakba öntsem, hogy mintegy élve, megtestesülve lássam azokat, fájdalmimat, örömimet vissza adva, mintegy megosztva velem. Ilyenkor néha azt hiszem, hogy mit irnék, talán más szívekben is viszhangzanék, hogy nem csupán szavakat, de eszméket irna le tollam, érzelmeket festene, nem csak a szemnek tetsző tarka színekkel, de a szívekre jóltevőleg ható melegséggel. Hanem ilyenkor, mikor ezen biztató hit bátorságot önt belém, ilyenkor többnyire elkezdett munkával vagyok elfoglalva, mit haladék nélkül be végezni kötelességemnek tartok. Nem feledhetem ilyenkor, hogy nem irónő, hanem anya, feleség, háziasszony vagyok, hogy gyermekeim, férjem s háztartásom van, s hogy kötelességem mindenek fölött ezeknek szentelni időmet s két kezem munkáját. Irói tehetségem igen kétséges, bizonytalan, mint iró tán nem használnék soha semmit sem, s igy pedig mint nő, mint anya, hivatásomat teljesitve, tisztaságot, rendet, jólétet teremthetek házamnépe körül. Mit én irnék, azt hihetőleg már sokan, igen sokszor megirták s még megirják, jobban, sikeresebben, miként gyakorlatlan kezem azt képes lenne, de ellenben ha házi dolgaimat félre tenném, elhanyagolnám, bizonyos lenne a rendetlenség, kényelemhiány, sőt nélkülözés, mi ebből mindazokra háramolnék, kiknek mindennapi jólléte fölött őrködni rendeltetésem. Mint házinő, helyem, mig élek, betölthetlen más által, elmulasztott gondoskodásim szeretteim körül kipótolhatlanok maradnának s ők hiányt szenvednének elvont figyelmem, más czél felé irányzott pillanataim miatt; talán ők is elfordulnának tőlem irántuki közönyösségnek vélve a szükségképen bekövetkezendő megosztott érdeket köztük s a világ között. Minden pillanat, mit irói foglalkozással töltenék, tőlük lenne elvonva, pedig nem tartozom-e nekik szentelni szívem minden dobbanását, életem minden perczét! S hogyan merjem ezt megszegni, mikor nem tudom, hogy mint irónő birnék-e némi képességgel; hogy van-e hely, hely, még oly parányi, mit én foglalnék el, mire én lennék hivatva? Van-e bennem a tehetségnek, a hivatásnak csak egy kis porszemecskéje is, mire bizton számithatnék, mint alapra, hogy rajta idővel, igyekezettel, kitartással munkálkodásomnak a földről fölemelkedő jelét láthassam, legyen az bár oly szerény, mint kis vakandturás.

A régi Vác az ötvenes években.

Az első pesti indóház.
Ennek helyén áll a mai Nyugati pályaudvar. Innen indult Petőfi Júliával 1848 decemberében Vácon élő szülei látogatására.

XXI.

TÜNŐDÉSEK.
II.

(november 28. 1854.)

Fejemet fölváltva vagy az egymást űző eszmék forrongása, vagy ellenben minden gondolkozásra képtelen tompultság foglalja el. Háborgó tenger hullámaiként hány-vet e két ellenkező lelkiállapot s legyek bár mennyire kifáradva ez örökös hánykodásban, nem tudok támpontot találni, nem tudok egyik vagy másik helyzetben nyugalmat találni. Néha lehetlen ellentállnom, lehetlen legyőznöm azon lelki szükséget, mely leírni késztet gondolatimat, mit aztán a másik kedélyhangulatban, mikor kimerültség, majdnem állati eltompultság fog el, mikor ugy szólván, undorral nézem mindazt, mi előbbi lelkesültségemben egész valómat átható eszmék tolmácsolása, kifolyása volt, többnyire eltépek, s ezen megsemmisítéstől csak a feledés menti meg egyes soraimat, nem pedig mintha egyik több értékkel bírna előttem, vagy a megmaradásra méltóbbnak tetszenék. Igy lesz ez örökké? nem fogok-e végre egyik vagy másik állapotban végképen megmaradhatni? mindegy bár melyikben, csak ne ez örökös hánykódás, lelkemnek ez örökös föltámadása és meghalása. Tudnék vagy örökké hallgatni, nem érezvén a beszéd szükségességét, vagy lenne bennem elég kitartás, hogy a megfogamszott eszmecsirát egy élő egésszé tudnám kifejleszteni. Oh hogy a lelkesültség, mely a kezdetre kényszerít, mely ugy szólván öntudatlanul, akaratom hozzá járulása nélkül megteremt bennem egy eszmét, s kidolgozására ellentállhatatlanul kényszerít, oh hogy e lelkesültség valaha kitartana bennem, hogy valaha egy ép, csonkítlan egészet bírnék megteremteni. Alig hogy a lelkesedés szárnyain lelkem ujjongva szállni kezd, midőn egyszerre, kimerülve, erőtlenül a földre vissza esik, eltelve attól fordulva vissza, mi előbb röpülni készteté, mi több ragyogó czélként őt maga felé vonzá. S midőn aztán ujra erőre ébredek, midőn a meleg életet ujra ereimben érzem s mint hajós, kifeszített vitorlákkal ujra útra szállok, akkor már nem az előbbeni czél lebeg előttem, ilyenkor már körültem nem az a látkör, mi előbb, előttem már nem azon láthatárral borul az ég a földre, minden másképen van s nem folytathatom az előbb félbenhagyott utat, uj czél van előttem, mihez ismét nem juthatok közelebb, mert repülő szárnyaimból csakhamar lelankadt vitorlák lőnek s lelkem, mint szélcsendben egy kis csolnak a sima, redőtlen tengeren, oly mozdulatlanságban vesztegel. Oh míly gyötrő tudat ez nekem! mint fáj nekem e szellemi hűtlenség, mellyel lelkem az előbb oly hévvel fölkarolt eszmétől elfordul, hogy ép oly forrón ölelje át az ujabban érkezőt, azt az ujabb eszmét, mely amannak helyébe tolakodott s amazt kelletlenné tevé előttem, mig aztán ezt is egy ujabb gondolat, nem csak feledteti, de megutáltatja velem. Jaj nekem, jaj, hogy ez így van, s jaj, ha ez örökké így marad! így soha, soha sem közelítem meg azon ragyogó, ezer csillagu menyországot, melyre szemeimet gyermekkorom óta oly legyőzhetlen vággyal függesztettem, melynek fényessége egyedül lenne képes fölvilágitani lelkem sötétségét, melynek melege egyedül tudná a lelkemben már kialunni készülő szikráját a boldogságnak uj lángra gyujtani. Elérhetem-e ezt valaha? Szabad-e nekem még elért vágyról, ujra föltámadó boldogságról álmodoznom? Hamvadj ki kis szikra, alugyál el örökre lelkemben, te a régi föllobogó lángnak oly parányi emléke, alugyál ki végképen, hogy még föléleszthetésed reménye által se vétkezhessem!

Oh hiú öncsalás! teljes tudatával bírok silány voltodnak és még sem tudom füleimet végképen bezárni esztelen suttogásaid elől! Valahol, ha nem csalódom Boz egyik munkájában olvastam egy agglegényről, ki elmerengve magányos életén, azon tünődik, töprenkedik, nem cselekedett-e az emberi társaság törvényei ellen, midőn magát a családi élet föláldozó, másokért és másokban élő feltételei alól kivonta, s életét az önzést képviselő agglegénység ridegségében

fejezi be, és nem boldogítva senkit, nem nevelve hasznos tagokat az emberi társaságnak, nem támogatva soha senkit, nem áldva senkit múlik ki a világból, nyomtalanul, maradékok nélkül. Kandallója magányos szögletében merengve e lélekbejáró kérdés fölött, egyszerre csak terjedelmes, sötét füst gomolyokat lát tüzhelyéről fölszállni, s azokból tömérdek apró gyermekarczot kifejlődni, s ezek a végtelenségig szaporodván egész föl a tetőig nyulva, megszámlálhatlan sokaságban tűnnek föl előtte, de vizsgálván őket, látja, hogy azok mind szomorú, szemrehányó tekinteteket függesztenek rája. Egy szózatot hall, mely értésére adja, hogy ezek mindnyájan azon lelkek, kik nőtlensége miatt a semmiség, a lénynélküliség tengerében örök időkre elveszve maradtak, azon számtalan, egymástól származó nemzedékek, melyek egyetlen embernek nőtlensége miatt, hiában várnak örök időkre a megtestesülés szabadító napjára.

Ez az a kis mese, mit az önámítás ezeralakú ördöge csak félig bezárt fülembe súg, reám bízva, ezen eszméből ínyemre való következtetéseket vonhatni. Jól számít, ki a gyöngeségre épít. Tudom én ezt igen jól s még sem állhatom meg, hogy a vont következéseket biztatásként ne tekintsem, mikor a kimerültség lelkemet jéghidegségével eltölti s minden további kisérlettől vissza riaszt, mikor avval vígasztalom, vagy szomorítom magamat, - akként, miként kedélyem hullámzása egyik, másik perczben igy vagy amugy láttatja velem - hogy az a világra nézve inkább haszon, mint kár, ha örökre néma maradnék is, ha látatlanul enyésznének is el azon eszmék, mik lelkemben föl s alá szállnak, lelkesedésem sugaraiban tündökölve, mint a nap sugaraiban hullámzó porszemek, hogy tán azok is, miként ezek lényökben a világ legcsekélyebb, legértéktelenebb részecskéi és csak, midőn a nap sugarai keresztül hatnak fölszálló, egymást űző, egymás körül forgó, hullámzó tömegén, csak akkor tetszenek szemeink előtt ragyogóknak, drága kövekként minden színekben fénylőknek, tüzsugarakat lövellő csillagoknak. Talán, gondolom ilyenkor, mindazon eszmék, mik lelkemen keresztül-kasul futkosnak épen ilyen parányi, értéktelen porszemek, mikre még a csekély szó is kevés, és csak szemeimben tetszenek azok értékkel biróknak, meg világitva a lelkesültség sugarai által, és csak öncsalódás, ha azt gondolom, hogy kár elveszniök, hogy kár megtestesülés nélkül az örök semmiségben maradniok.

Te jó kis mese! nem vagy-e te alkalmazható a szellemi világban is? nem minden eszme egy belőle származó, kiterjedő nemzedék őse, gyökere? Eszméim, ha bár még oly igénytelenek, csekélyek, nem szülhetnének-e nagyobbakat, szebbeket, hasznosabbakat? nem lehetne-e ezen parány, mely lelkemből fakadna, idővel, tán századok mulva egy belőle származó óriásnak csirája? Meglehet, a szánalom mosolyát érdemli ezen okoskodásom, mellyel enmagamat ámitom, hogy firkálási vágyamat simogassam. Ki tudja, fognám-e én csak egyetlen eszmével gazdagitni a szellemi világot, ha köteteket irnék is össze, s mindenek fölött, lenne-e egyetlen gondolatom, mely embertársaimnak hasznára, könnyebbitésére volna. Tudnék-e csak egyetlen szenvedőnek vigaszt szerezni? csak egyetlen a szenvedélyek harczában megsebesült szívre balzsamot önteni? tudnék-e egyetlen rosz szándéktól vissza riasztani valakit, vagy még ingadozó jó föltételeiben megerősíteni? törülnék-e le csak egy könnyet is, vagy lélekre nehezedő mázsányi terhen könnyithetnék-e csak egy morzsányit is? Mindezekből csak egyet érnék-e el valaha? Ha igen, ugy nem sajnálhatnám az időt, mit irásra forditottam, nem a küzdelmeket, sőt talán bántalmakat is, mik e pályán oly sűrűn teremnek, s mik vissza riaszthatják a gyöngéket, a czél nélkül tévedezőket, jobbra ösztönzik és tökéletesedésre lelkesitik az erőseket, kik öntudattal munkálkodnak egy kitűzött, biztos czél irányában, de érzéketlenül csak az elbízottakat hagyja, csak azok fölött vonul el nyomtalanul, kik önhittségekből és önimádásokból átjárhatlan kőpajzsot viselnek szívökön és eszökön, mely alá tekenős békaként behúzzák magokat a feléjök süvöltő nyilak elől.

Ki tudja, mit tennék én is, ha egyszer ezen részegítő mámor elfogna, mely a nyilvánosság terére lépőket eltölti, mint ki sokáig rossz léggel tölt sötét börtönből egyszerre a világosságra, friss levegőre kilép. Tudnék-e józan itéletet hozni saját értékem fölött, meg tudnám-e különböztetni a tántorithatlan, lelkiismeretes ítész igazságos itéletét a lesben álló irodalmi utonállók megtámadásától, kik kifosztani igyekeznek mindenkit, kinél többet sejtenek, mint üres koldustarisznyához hasonló fejeikben és zsebeikben; kiismerném-e az igaz utra vezérlő szózatot a sok hamis csaló hangok közül, mik nem a ragyogó magasba, hanem a sötétben tévedező utakra vezetnek, miknek végén, saját becsülésünket vesztve, mélységes örvénybe bukunk. Tudnék-e saját szenvedélyemtől megvesztegethetlen, igazságos maradni, csak a jót mondva jónak s a roszat mindig nevén nevezve. Tudnék-e elég erős lenni, hogy támasza lennék az ingadozónak, vezetője a homályosan látónak? Szavaim bírnának-e az ihlettség bűverejével, hogy meggyőzzék a kételkedőt, hogy megnyissák a vaknak szemeit, és megtérítsék a megátalkodottakat. Oh miként tartozhatnám én valaha Krisztus ezen fölkent, beavatott követői közé! Soha, soha! E nélkül pedig minden igyekezet, minden törekvés csak tévedéseket, csalódásokat és szenvedéseket és legvégre dicstelen halált szül!

Ki maga kételkedik, hogy győzhetne az meg másokat, ki maga leroskadt, hogy lehetne az valakinek támasza, kinek keblében örök nyugtalanság háborog, hogyan önthetne az mások szívébe megnyugvást, ki maga nem hisz, hogyan terjessze az a hitet, ki többé nem remél, hogyan biztassa az a csüggedőt? Nem, nem! mind ez lehetlen, hallgatnom kell, mint a sír, melyet szívem fenekén hordozok. Nem átkozódnám-e akkor, mikor áldanom kellene, szavaim nem hatnának-e mérges fulánkként az addig ép, egészséges szívbe, nem vonna-e lázas lehelletem homályt egy eddig tükörtiszta lélekre?

Nem szabad az írást könnyelműen szórakoztató időtöltésnek, vagy mi még roszabb, azt jövedelmező mesterségként űzni. Lelkiismeretes dolog az, melynél mindig másokra kell gondolnunk, soha magunkra, mert minden rossz gondolatért felelősek vagyunk, mik sorainkból fakadhatnak, és fáradságunk gyümölcseként soha a reánk háramló hasznot, vagy dicsőséget kell tekintenünk, hanem egyedül a jót, mely belőle csírázhatik. Pedig a ki tudja, mily könnyen ver gyökeret a rosz s mily nehezen fogamszik meg a jó, az, ha hívatva érzi magát, meghajol a rá ruházott föladat terhe alatt és szívében nem fennhéjázó elbízottsággal, hanem szerény áhítattal igyekszik megfelelni átvállalt kötelességének s lassú de biztos, ingatlan lépésekkel közeledik, szeme elől soha nem tévesztett czélja felé, mely a jónak terjesztése s a gonosznak kiirtása.

X.
A gyáva férfi.

Julia kézirásával kétoldalas töredék (13×20 cm.), tintával irva. Dátum nélkül. Az ötvenes évek végéről.

Ha a természet legmegvetésreméltóbb salakját akarod látni, nézz egy gyáva férfit. Férfinak alkottatott és gyáva! - Ha nyálkás, hideg kigyó csusznék el lábaim fölött; ha egyszerre undok varangybéka meresztené rám kidülledt szemeit, nem költene bennem oly utálatot, undort, mint egy erőtelen, gyáva férfi csókja vagy csak érintése. Hah iszonyodom! Mért alkot ollyankor férfit a természet, midőn nincs elég ereje, hogy annak bátorságot, küzderőt és megtörhetlen akaratot adhasson az élettel együtt, mi azok nélkül értéktelen, silány penészes pénzdarab; illyenkor inkább teremthetne minden szellőcskétől megingatható fűszálat vagy kórót, melly nem állhat ellent, ha szamár harapja is le és jól lakik vele; vagy egy sárgöröngyöt, melly szétlapul és szétporlik a rajta tapodók talpa alatt. Mindent inkább, csak férfit ne, ki különben legyőzheti erejével a világot, ki ellentállhat erejével a sors csapásainak, ki a vad, vértszomjazó állatkirályt is leigézheti hatalmas tekintetével, és bilincset verhet rá kezeivel; illyen teremtés és gyáva! Férfi, és a sors minden legyintése legörnyesztheti, egy ellenvető szó, egy porszem megakaszthatja utjában, kit egy czégéres nő felhivó tekintete elcsábithat, kinek lelke megengedi őt olly viszonyokba lépni, mellynek gyalázatos terhe alatt nyöszörög és könnyez szégyenében, mellyet nincs bátorsága nyiltan kivallani és nincs bátorsága ellene szegülni s jármát nyakáról levetni. Gyalázat nehezedjék rájok és süllyessze le őket a föld fenekére, honnan nyávogva bujjanak elő, ha a küzdő harczosok előriasztják őket ostorcsapásaikkal.

XI.
Julia Erdődről.

Hat négyoldalas és egy kétoldalas levélpapir (14.5×22 cm.). Julia kézirása tintával. A levelesláda egyik legérdekesebb kézirata: Julia megható visszaemlékezése az erdődi boldog napokra. Tele érdekes adatokkal Petőfi életrajzirója számára. A kézirat - Julia helyesirását, amely az évek során folyton változott, figyelembe véve - körülbelül 1856-1858-ból való.

Erdőd.

Ábrándozás az élet megrontója
- -
Vörösmarty

Tünjél föl előttem Erdőd gyönyörű vidéke, úgy miként ifju éveimben láttalak, mikor naponkint merengve függtek szépségeiden szemeim, mikor mezeid, völgyeid, hegységeid látása elég volt arra, hogy szívemet édes örömmel, alig értett, sejtelmes vágyakkal s magasba szálló reményekkel eltöltse. Hadd lássam, mint akkor, oly buzgósággal, oly áhitattal a régi büszke multnak mint egy szemrehányó komorsággal ránk tekintő maradványát, az őstörténetű várt, tiszteletet parancsoló sötét falaival, kegyeletet felköltő ingadozó vénségével, az enyészetet és mulandóságot hirdető csonkult tornyaival. Hadd vidítson föl fájó elmélkedéseimből a vár alatt szét terülő vidám, napsütötte láthatár.

Balra lenn a völgyben nyúlik el hosszan a falu. Házikói tiszták, fehérek, megható igénytelenségben emelkedik ki közülök egy kis meredek dombon a rozzant, már csak majdnem össze roskadó templom. Tornya már rég nincsen, roskadozó tagjai az egyetlen ékességet sem birván már hordani. És mégis minden tavasszal van-e kedvesebb, barátságosabb épület ennél. A természet viruló vadrózsákkal s illatozó ibolyával koszorúzza a kis dombot, mint mikor az évek súlya alatt meggörnyedt, reszkető aggastyánt születése napján szerető unokái virágkoszorúkkal környezik. A várdombbal épen szemben nyúlik el hosszu, egyenes fasor, tölgyóriásokból, mely egy igen szép tölgyerdőbe vezet, melyen keresztül ismét egyenes vonalokban hosszában s széltében ismét más fasorok vezetnek. A falu és az erdő között fekszik egy kis rét, oly közel a házakhoz, mint ha ölében nyugonnának azok. Ez a páratlan szépségű rét, melyen több volt a tarka virág, mint a zöld fű, ki-kicsillámló keskeny viz szalagaival fölékesitve, mik keresztül-kasul futkosának rajta! Jobbra a fasor mellett a kert, mely mögött az erdő kezdődik, hol a sok nefelejtset s a szép piros szamóczát szedtem. Még inkább jobbra az a széles, hosszu kocsiút, melyen szemeim sokszor oly vággyal csüggtek, melyen mértföldnyire észre lehetett a porfelhőt venni s a lódobogást meghallani. Mily sóvárogva tekintettem rajta végig sokszor, igen sokszor! Mikor aztán végre reményem valósulását hittem fölismerhetni a közelgő alakban, miként gyúlt ki arczom és sápadt el egyszerre, mily vadul dobogott szívem s remegve, szédülve dőltem a keritéshez, mi mellett a buján tenyésző fagyalbokrok erős illatú fejér virága kábulással tölté el lankadozó fejemet. Ilyenkor nem tudtam, álmodom-e boldogságomat, vagy a valóságban közelg-e az felém! Oh Erdőd, Erdőd! láthatnálak-e ugy, mint

akkor láttalak, mikor benned volt menyországom, mikor földedet tapodta, árnyaidban pihent s virágaidban gyönyörködött az, ki legmerészebb vágyaim elért tárgya volt, kinek egyetlen tekintete, egyetlen futó érintése elég volt arra, hogy előttem szent ereklyévé tegyen mindent, mi őt környezé. Láthatnálak-e ugy, mint akkor... de minek ezt kérdezni, mire szivemben százszoros viszhanggal hallom ugy is kiáltani: soha, soha! Azért nem is akarok vissza térni oda többé, nem akarom kihalva látni azt, hol minden élettel bírt akkor előttem, nem akarom meztelenségében látni azt, mire akkor az ifjuság, a szerelem, a költészet, az emberi élet ezen szentháromsága szivárvány szinű, csillagokkal ékes palástját teríté. Esténkint, midőn a hold ezüst szálai a vár alatti rét virágaihoz lenyúltak s lassankint fejér ködfátyol emelkedett és terült el sűrűen fölöttök, menyasszonyi fátyolnak láttam ezt akkor, mely szemérmesen takarja a fényes holdsugár s a kis szerény virág szerelmes ölelkezését. Oh ha most ezt látnám, tudnám már most, hogy az nem menyasszonyi fátyol, hanem halotti lepel s nem szerelmet, hanem borzasztó halált födöz, s tudnám, hogy alatta az a fényes égből leszállt sugár megfagyott s a kis virág elhervadt!...

Minek mindezt látni, nem jobb-e emlékezni? emlékezni reád, ifjuságom fészke, hová ő hozzám le szállt (a felhőkben lakó királyi sas), hogy hatalmas szárnyain fölragadjon magával távol hazájába. Álom-e vagy valóság, hogy fölértem oda, álmodtam-e vagy igazán megosztottam véle felhők fölötti tanyáját? Akár álom, akár valóság, az enyészet egyenlővé teszi mindkettőt, s már a képzelet is alig tud oly magosra szállni. Lábaim a földbe gyökereztek, gyönge, alélt vagyok, szellemem, mely fölsegítene, megbénult s az emlékezet, ez a különben örök ifjuságu tündér, csak félve tárja ki előttem arany kapuját, hogy kíntól vonagló szivvel föltünni láthassa az elmult napokat, utánok szomjazó, elepedő lélekkel!

Régen, régen, még mielőtt paradicsommá vált volna előttem e hely, régen, régen, azon korban, midőn a gyermekleány előtt az élet, mint egy czifra képes könyv (a képek alatt ismeretlen, megfejthetlen aláirásokkal) tárul ki, mikor tünődve, sokszor gyötrő kiváncsisággal tépelődik a képek értelme fölött. Keveset tud megfejteni magának, hiszen még azt sem tudja, mi az az élet, hogy tudná hát, oly sajátságos, sokszor oly csodás képeinek értelmét! Ilyenkor aztán, gyermekes tudatlansággal, ártatlan tapasztalatlansággal oly magyarázatokat alkot magában, miknek hamisságáról későbben keserű csalódások, gyászos tévedések győzik meg. Boldog, egyetlen kora az édes sejtelmeknek, mikor csak abban kétkedünk, mi rosz s mindent hiszünk, mi jó és nemes! Mily keserű, mikor a tapasztalás már épen az ellenkezőre tanított meg bennünket! Eltűnt idők, mint fáj rátok emlékezni! csodás talányok, mily kínos megfejtéstek!

Őszi délután, mikor a nap bágyadtan nyugat felé hanyatlik, s olyan ábrándos, olyan sajátszerü fényt vet mindenre, mintha már más világokból tekintene vissza a földre, s csak öntudatlanul, mintegy félálomban nézne reánk vissza, mint az anyja keblén elszunnyadó gyermek, ki még egy homályos, de annyi szeretetet, annyi melegséget rejtő tekintettel néz fel anyjára, hogy annak szivét a gyönyörtől sebesebb verésre készti - mielőtt kis lelke rózsaszin szárnyait kiterjesztve, az álmok országába repülne angyal társaival játszadozni. Ily őszi naplemente, milyen búskomoly s mégis mily jóltevő, micsoda megmagyarázhatlan s mégis oly ismert érzésekkel ragadja el a lelket a mindennapi, a valódi élettől távol, bár mily boldogság vagy fájdalom töltse is azt el azon pilannatban. Kiragad bennünket ellentállhatlanul, elfeledteti velünk könnyeink és örömeink okát, egy nem létező világba visz bennünket, hol mégis oly otthoniasan érezzük magunkat, az ábrándok világába, hol a képzelet varázsolja elénk képeit, hol szinte, mint az életben, bú és öröm, üdvösség és kétségbeesés vár reánk, csak hogy itt egyedül a lélek él, az örül, az szenved és ezért öröme, bánata itt nincs határok közé szorítva,

mint a földön, itt végtelen, megmérhetlen minden érzés, s ez az, mi bennünket ábrándozni késztet, ha lelkünk előtt egyszer föltárult e titkos, annyit óhajtott, annyit keresett világ.

Igy ültem egykor, egy ilyen őszi délután, itt-ott tévelyegve e csodás világban. Mindent szerettem, mi körültem volt, minden olyan volt, miként én szeretem és lelkem mégis mindezt elhagyá, elröpült messze e kedves helyről s csak szemeim tévedeztek, a nélkül, hogy láttak, a körültem levő tárgyakon. A kertben voltam, a kis csolnakban, melyet alig érezhetőleg hintázott a tó csöndes, nyugott vize. Körültem, az egyik részen mind ismert, szeretett virágaim lepték rendetlen csoportokba szórva a tónak magos, gyöpös partoldalát. Másik oldalon még sokkal magasabb töltés vonult végig a tó fölött és vezetett ki elvadult, soha nem nyesett bokrok és vadvirágok között az erdő sötét árnyai alá. Fönn a tó fölött vastag, százados tölgyek terjesztették a víz fölé lombdús ágaikat. Ezek egyike alatt, épen a tó közepe táján, a legmagosabb részen állt egy egyszerű falócza, mit mindenki a házban az enyimnek nevezett, mert az volt kedvencz helyem. Vadrózsa bokrok s tarka virágú fölfutó növény simult a rendkivüli vastag tölgy derekához, s ez alatt álmodám én ifjuságom legszebb álmait. A tóbul egyenesen föl e lóczához vezetett egy keskeny gyöplépcső, mit szinte rólam neveztek, mert csak én használtam, kívülem senkinek sem telt kedve, e meredek, kényelmetlen lépcsőn menni le a tóhoz, vagy ezen jutni fel a lóczához, miután oda a tó körül egy igen kényelmes és tiszta út vezetett. A kert részint gondosan mívelve, részint elhagyatott, elgyöpösödött helyekkel - miként én szeretem a kerteket - hosszan húzódott le a tó azon oldalán, hol az alacsonyabb, imitt-amott virágcsoportozattal beültetett part emelkedett. A tó közepén kicsinke sziget, oly kicsin, hogy a közepére ültetett egyetlen szomorúfűz elégséges volt, lehajló ágaival sátort képezni az egész hely fölé s még legvégső ágait a karfán túl le a vízbe mártani. Ha aztán a szél föl-fölemelte megnedvesedett ágait, leveleiről a vízcseppek könnyekkint hulltak alá. E kis szigeten csak illatozó füvek és virágok voltak ültetve, hogy ha az ember a fűz alá ült, a rezeda, a pézsmavirág, a levendula, istenfa, fodormenta, zsálya átható illata ugy körülvevé az embert, hogy fejét édes kábulat mámora tölté el s a mint a lehajló ágakon keresztül tekintett, mint egy varázslat fogá el s nem tudá mi a való mi az álmadozás. Szegény tó, most már hiában keresném rajta e kis tündérszigetet, mely költészete volt, elenyészett az róla végképen, nyom nélkül, mint az én lelkemből az akkori remények, mikre mint kis szigetre menekültem, ha az élet durva érintésére lelkem önmagába keresett menekülést. -

Iv alaku híd vezetett a partról a szigetre. Karfája faragatlan fehér héju nyárfa ágaiból készült, mik a hold fényénél ezüst rudakként fénylettek.

Mindezt csak vissza szálló emlékezetem tünteti föl előttem, mert akkor, azon őszi délutánon, merengéseimbe sülyedve, mindezekből semmit sem láték. Susogva rezegtek a levelek fölöttem, halkan csevegtek a madarak ágaikon s fészkeikben, egy-egy elkésett méhecske döngicsélt haza felé röptében, ledéren ringatóztak a lepkék a virágokon, minderre akkor én nem gondolék, pedig tekintetem kisérte a méhet, a lepkét röpülésében, s mintha fejemben viszhangzott volna a fák susogása, a madarak csevegése. Hol volt akkor lelkem? mi tölté el azon nevezhetlen, magyarázhatlan világban? Ki tudhatja azt, ki emlékezhetik arra vissza, mikor föleszmél a külső életre? Talán a jövőt látá maga előtt, az irtóztató enyészetet, melynek rémektől hemzsegő örvényét már készen tartá előttem a sors, mely elnyelendő volt boldogságomat, azt a rövid boldogságot, mi még oly uj volt előttem, mit még alig szoriték keblemre, mit még alig izleltek ajkaim. Talán ezen örvény fenekére szállt le lelkem s midőn magamhoz jövék, hogy tudtam volna nevet adni látományimnak, mikor még akkor alig tevém lábaimat azon rózsákkal hintett útra, melyen egyenesen, oly rövid idő alatt a kétségbeesés tengerére juték, mely elnyelé ifjuságomat visszahozhatlan örömeivel, nyugalmával együtt. Talán ezen bekövetkezendő jövő titkos sejtelme őrjöngő látványokat idézett elő, miktől szívem megszűnt dobogni, s lelkem a

ránehezedő teher alatt leroskadván, elalélt... Álmodtam-e, ébren voltam-e, öntudatlanságba süllyedve, örjöngtem-e?...

Rezgő hárfahangokat hallék, aztán a füvön suhogó léptek közeledését, erőszakosan igyekvém eszmélni, s lerázva magamról azt az eltompultságot, föltekintve, bámulva láték egy koldusnőt egészen lennt a víz kezdeténél, épen csolnakommal szemben állani, ki hárfáját kezdé pengetni. Mintha ködön keresztül láttam volna s alakja mindinkább tűnni kezdett előttem, nehéz szemhéjaim becsukódtak, a mint egyszerre csak éles accordok rezzentettek föl s most egészen föleszmélve, csodálkozással szemlélém e különös jelenetet előttem. Rongyos foszlányok csüggtek le e nőről, ki durva készületü hárfát pengetett ujjaival. Nem mertem megmozdítani csolnakom, magam sem mertem mocczanni, nehogy az első vizloccsanásra mindent elenyészni lássak. Mindinkább növekvő ámulat fogott el. Nem állhaték tovább ellent, pár evező lökéssel a partnál valék, hogy közelebbről bámulhassam e csodás alakot. Nem tudtam egy fölkiáltást elfojtani, midőn őt közelről látám. Még ifju, de már végképen elvirágzott nő állt előttem. Látszott, hogy vad viharok erőszakosan tépték le arczáról azon ifjusági bájt, azon soha többé vissza nem szerezhető hímport, mely oly kivánatossá teszi az ifjuságot, mi bájt, zamatot kölcsönöz még a nem szép ifju arcnak is, s mégis mily szép volt, oh még igy is, mily elbűvölő szép! Kisértetektől látogatott, ezerszeresen megszentségtelenített templom volt ez, melyből kiraboltattak a drágaságok, melyben földre taposták az oltárt s milétét csak falai tanusítják, mik fönnállanak még, hogy istentelen szidalmakat, trágár danákat s vad kurjongatásokat hangozzanak vissza, a szent énekek, ájtatos imák s buzgó sóhajok helyett, miknek számára fölépíttettek. Igen, csak a külalak maradt meg, de látszott rajta, hogy imája káromlás és áldása örök átok, hogy a lerombolt oltár mellől ijedten röpültek el az angyalok s hogy annak romjait gonosz, fekete szellemek választták lakhelyül. És mégis, mily szép volt ez arcz, eredetileg oly nemes vonásaival, egy szinü sárgás bőrével, kemény, koronkint vad kifejezésével. Elhanyagolt rendetlenségében fekete haja oly hosszu, oly tömött fonatokban s szétzilált, kibomladozott fürtökben csüngött alá a kis tarka kendő alól, mi hanyagul volt fejére vetve. E rendkívül gazdag hajzat csodásan ellenkezék a piszkos rongyokkal, miken végigömlék és szétterült. A mint így vizsgálám, egyszerre csak tekintetével találkozám, megdöbbenve, elbűvölve, pillantás nélkül bámulék reá, mint egy szemeihez forrva érzém tekintetemet. Borzadás futott rajtam keresztül, mintha halottat érintettem volna. E hideg, tűz nélküli szemek, miknek tekintete mégis ugy égetett, mintha tüzes vasat éreztem volna szivemen. Nem ragyogott, nem lángolt e fekete szem, a legfeketébb, mit valaha láttam, jéghideg volt annak tekintete, kisérteties, olyan sajgó fájást idézett elő, s olyszerű volt, mint mikor egy kiéhezett ragadozó állat éles körmeit martalékának húsába vágja. Ilyenformát éreztem én szívemben, így vésődött abba e tekintet s miután elfordult tőlem, mintha a meleg vér szivárgott volna ki mindenütt nyomai után. Szénfekete szemöld, de nem ívalakban, hanem két egészen egyenes vonalban húzódék szemei fölött, miket most a hosszu pillák gyászfátyolkint takartak. Egyszerre csak fölnézett az égre, oly kihívólag, oly daczosan, mint kinek számára már sem égnek, sem földnek nincsen uj csapása, mivel őt még jobban sujthatná. Vékony, sovány ujjai szakadatlanul tépdelték a húrokat, s azok az érthetlen, szilaj hangok gyötrőleg hatottak reám. Lassankint szelídülni kezdtek a hangok, mint csendesülő vihar, lágy, tiszta fogásokká fejlődtek, végre e fogások közől egyes kiváló, összefüggő, egymásba olvadó hangok kezdtek kifejlődni, mikor egyszerre csak fölcsattan, átható, az idegeket, mint egy villanyütés átjáró, forró égalj szülte dal, édesen, szerelmesen, égetőn, egyszer hizelgőn, lágyan, majd meg, mint a túláradó szenvedély, ellentállhatlan hévvel, a kéjsovárgás lihegésével, a viszonzott csók bágyadtságával. A vad gyönyör kiáltása, az aléltság végsóhaja, minden, mi a képzeletet fölgyujtja, mi a vért fölkorbácsolja s a szenvedély szikráját lánggá fúja tűzlehelletével, minden volt e dalban.

Nem tudom, mikor, hogyan léptem ki a csolnakból, mellette álltam a víz szélén s ugy néztem csodás alakját s hallgattam bűbájos dalát. Végre néhány az előbbieknél még sebesebb, még szenvedélyesebb fogás után rögtön megszünt játszani s ujra rám veté szemeit épen oly hidegen, oly sötét közönnyel, miként azelőtt egész játéka alatt folytonosan az égre függeszté azokat, a nélkül, hogy látta volna a végképen lehanyatló napot, mely végmosolyával megaranyozá az uszkáló felhőket az égen s a hervadó természetet a földön, és csak az ő arczát hagyá sötéten. Nem bírtam szólni, vártam, mint álmában szokta várni az ember, mi történend tovább. Lassan felém nyujtá egyik kezét, mindinkább közelebb hozzám, mire én nem értvén mozdulatát, egészen megfélemelve hátrálni s reszketni kezdtem, mintha érintése halálos lehetne rám. Látván hátrálásomat, mély, ércztelen, egészen idegenszerű kiejtéssel így szólt:

- Segitsen valamivel.

Csak ekkor eszmélék, hogy koldusnő áll előttem s hogy alamizsnáért nyujtá felém kezét. Megszégyenülve s bánva gyermekes ijedelmemet, mellyel őt megsérteni féltem, minthogy pénz nem volt nálam, leszálltam a csolnakba, hol nagykendőm hevert, fölhozván, átadám azt neki, gondolván, hogy kopott, rongyos öltönye ugy sem óvhatja őt eléggé az őszi szelek hidegétől.

Egyetlen szó nélkül, rám sem tekintve többet, távozott, lassan, gépszerűleg s midőn már végképen eltűnt előlem, még sokáig utána néztem, tünődő lélekkel elmélkedve a sors kérlelhetlen hatalmáról, mely csekély porszemkint gázol lábai alá és szór szét bennünket szeszélye szerint, hogy megroncsolt testtel, megtört lélekkel, szétzúzott szivvel menjünk előre, menjünk mindaddig, mig pályánkat mindvégig be nem futottuk, mig oda nem értünk, hol mindennek vége, jónak, rossznak, hol az enyészet végre nyugalmat nem ád.

Julia vallomása a halálos ágyon.

Huszonkétoldalas levél, amelyet Julia halálos ágyán irt édesatyjának, s amelyet levelében ő maga többizben »vallomásának« nevez. A levél első nyolc oldala tintával van irva, a többi ceruzával. Az első nyolc oldal két négyoldalas (14×23 cm. méretü) fehér levélpapirosra van irva, a folytatása pedig négy darab (13×21 cm. méretü) kékes kisebb levélpapirra. Az első levélpapir élén ez a két szó: Isten nevében! A levél megszólitása: Kedves drága jó Atyám! A levélpapirosok a másodiktól kezdve számozva vannak (2, 3, 4, 5). Az 5. levélpapir végén van az aláirás: »Reszketve várja válaszát boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya Julia«. A 6. levélpapir számozatlan másfél oldalnyi utóirat. A levél ceruzás része itt-ott elmosódott, de azért kibetüzhető.

Juliának ez a vallomása a levelesláda egyik legmegrenditőbb emberi dokumentuma. A haldokló Julia heteken át irta, tintával kezdte s ceruzával folytatta, de a ceruzás részt már nem ért rá lemásolni, mert a halál megakadályozta benne. A levelet ennélfogva nem is kapta meg soha az apa, az öreg Szendrey Ignác. A levél szövege mindmáig teljesen ismeretlen. Julia, a halál küszöbén, édesapja beleegyezését akarta kérni ahhoz, hogy áttérhessen a katolikus hitről a kálvinista hitre és elválhasson férjétől, Horvát Árpádtól, akivel kötött házassága boldogtalan volt. Juliának ez a vallomása a lelki vergődésnek oly elemi erejü megnyilatkozása, hogy a lélekbuvárt egymagában meggyőzi a mártiréletet élt Julia igazáról.

Isten nevében!

Kedves drága jó Atyám!

Szegény megboldogult édes anyám mindig arra intett, hogy bármihez kezdenék is az életben, előbb mindig istent hivjam segitségül eme szivből fakadó fohásszal: »Isten nevében!« Hozzá teszem még: »Oh, Uram segits!« Ha valaha, úgy most van szükségem isten segitségére, hogy a mit közlendő vagyok kedves Atyámmal, hogy e forduló pont életemben, hova annyi szerencsétlenség és csapások által jutottam, ne váljék az utolsó csapássá és végső szerencsétlenséggé életemben, mi még borzasztóbb lenne a halálnál is, ha e közlésem által t. i. kedves Atyám engesztelhetlen haragját, sőt talán, - borzasztó kimondanom! - legutolsó, soha meg nem szüntethető elidegenülését vonnám magamra. Ezért van isten segitségére és kegyelmére szükségem, hogy forditsa el tőlem e végső csapást, a melytőli félelem tartóztatott eddig is vissza, - hosszu, hosszu időktől fogva a szólástól.

Gondolja meg előbb, kedves jó Atyám, mielőtt mostani vallomásomat hallaná, mily régóta, hány hosszu éven át tűrtem sorsomat, ha nem is békével és megadással, de legalább úgy, hogy panaszaimmal nem terheltem, nem nyugtalanitottam kedves Atyámat, sem a világot nem avattam belé. Most is csak akkor szántam rá magamat, közölni kedves Atyámmal, mikor már úgy szólván a halál küszöbén álltam, és már csak az forgott kérdésben, hogy még hátralevő néhány napomat nyugalomban és békében tölthessem, távol attól, ki a láncot, a mely hozzá fűzött, immár elviselhetlenné tette. Gondolja meg ezt, kedves jó Atyám, mielőtt első felindulásában és meglepetésében eltaszitana magától, s talán még átkával terhelten taszitana

siromba, a melyhez még most is oly közel állok. Nem, nem! ez lehetlen! bocsásson meg, már oly sok számtalanszor megbocsátó és elnéző Atyám, hogy e kegyetlen szót, félelem és rettegés által elragadtatva, ajkaimon kiejtettem, mit pedig magam is lehetlennek tartok annyi tapasztalás után. Azért csak arra kérem, kedves jó Atyám, ha abba, a mit közlendő vagyok, soha, semmi áron nem fog bele egyezni tudni, ha inkább, ha előbb bele fog nyugodni tudni halálomba, - de isten mentsen, hogy erőszakosat értsek alatta! - akkor csak arra kérem, mondja azt meg nekem őszintén, szóljon igy akkor hozzám: Én, ki mindig csak javadat akartam és akarom, inkább akarlak eltemetni, mint abban segédkezet nyujtani, a mit most cselekedni akarsz, s ha még is megteszed, akkor örökre elvesztetted szeretetemet, akkor megszüntem atyád lenni; ha pedig lemondasz ebbeli szándékodról, megbocsátok s tovább is jó leszek hozzád, mint a milyen voltam betegséged kezdete óta, s a mig élsz, nem hagylak el, halálod után pedig megsiratlak, és elfeledem mind azon bánatot, mit életedben okoztál és még okozni akartál, - igen, ha igy szól hozzám, kedves Atyám, de nem az első felindulás hatása alatt, nem az első rázkódás perceiben, melyek közlésemet követni fogják, hanem későbben, miután magába térve, szintén istent híván segitségül, hogy világositsa fel kedves Atyám lelkét is, - oh, bocsásson meg, hogy mint gyermeke igy merek szólni kedves Atyámhoz, mentségem csak ez egy: hogy életem, halálom forog kockán; és aztán a bírák is, mielőtt a vádlottra a »bűnös«-t kimondják, azok is előbb magokba szállnak és istent híják, hogy felvilágositsa őket, - s ha ekkor mindent meggondolva, önnönmagával tökéletesen tisztába jött kedves Atyám, s azon meggyőződésre jutott, hogy soha semmi szín alatt nem bir bele nyugodni szándékomba, s ha ekkor igy szól hozzám: »nem birok nem tudok megnyugodni szándékodba, éltem fogytáig szerencsétlenné fogsz tenni ezen lépésed által, sőt talán siettetni fogod halálomat,« szóval, ha inkább el birja viselni talán úgy is minden esetben bekövetkező halálomat, mint bele nyugodni e lépésembe, akkor csak arra kérem drága kedves Atyámat, mondja meg ezt nekem nyiltan, őszintén, habozás nélkül, - de érett megfontolás és önvizsgálat után, mert vajhmi nehezen fogom ezt elhinni birni, még csak föl is tenni, oly jó, oly kegyes, oly szeretetteljes szülői szivétől, - de ha mégis igy volna, ha isten, ki mindnyájunk javát legjobban tudja, igy rendelné, - akkor még egyszer esdekelve könyörgök, ha azt nekem őszintén megmondta, azután bocsásson meg, feledje el e szándékomat, mintha nem is hallott volna felőle soha semmit, szeressen azután is, legyen jó hozzám utolsó órámig, s ha meghaltam, azon meggyőződéssel nézzen koporsómra, hogy nem voltam háládatlan gyermeke, hogy teljes szivemből méltányoltam mindazt, a mit érettem tett, hogy igaz szivemből szerettem, és hálás gyermeke voltam, ki inkább feláldoztam - ki tudja rövid vagy hosszu - életem legutolsó reményét, s vele talán életemet is, semhogy kedves jó Atyám fejére hozzak még több búbánatot és hátralevő napjaira keserűséget, talán gyógyithatlan kétségbeesést. Édes Atyám még, hála a Mindenhatónak, ép, egészséges, még sok hosszu éven át lelheti örömét az életben, mig ellenben én, kinek egyetlen szenvedés nélküli perce nincs, kinek kin és gyötrelem az élete, s ki enyhülést talán csak a halálban találok, - igy nem méltányos-e, ha kettőnk közül én leszek az istentől reám mért bánat áldozata, ki talán úgy is, ha minden vágyam teljesülne is, nem sokára ott leszek, hol már másik két testvérem vár reám. Azért, ha azt hiszi kedves jó Atyám, ha az a meggyőződése, hogy e tettem, bármily kevéssé is, megröviditené előttem oly drága életét, s ha reám nézve jobbnak, üdvösebbnek tartja, ha meghalok, mielőtt egy lépést is tettem volna e szándékom kivitelére, s akkor csak szóljon, drága jó Atyám, s én hallgatni fogok utolsó lehelletemig. Mert itt senki más nem jön kérdés alá, csak kedves Atyám nyugalma és megnyughatása; mert hogy gyermekeim nem fognak e lépés által károsulni, arról meg vagyok győződve, sőt még az sem, - ki pedig soha sem vette tekintetbe az én szenvedéseimet, az én javamat. -

(A tintával irt kézirat itt megszakad, s kezdődik a ceruzával irt.)

És most igazán szükségem van isten segitségére, hogy azon élet-halál kérdést feltárhassam kedves Atyám előtt, melyre az előbb mondottak vonatkoznak s hozzá még úgy adhassam elő, hogy azon esetben, ha kedves jó Atyám még mindeddig semmit sem tudna felőle, a lehető legkiméletesebben értesülhessen felőle, nehogy nagyon is megrázkódtassa és zavarja egész valóját. Hogyha csak fogalma volna kedves jó Atyámnak mindarról, a mit én kezdettől fogva Árpád mellett szenvedtem, bizonyára méltányolná azt, hogy oly sokáig birtam azt elviselni, a nélkül, hogy panaszaimmal terhére lettem volna, vagy a világot bele avattam volna szenvedéseimbe. Csak egy lény tudta azt teljesen és tökéletesen és ez volt az, mi az ő testvéri ragaszkodását oly lángoló szeretetté fokozta irántam. Ő, egyedül ő most is, bizonyos vagyok benne, pártomat fogná, de az isten őt elvette tőlünk s engem megfosztott egyetlen vigaszomtól, támaszomtól és barátnémtól. Most senkim sincs, a ki mellettem csak egy jó szót is szólna kedves Atyám előtt, vagy netalán feltámadó haragját ellenem csillapitaná. Magamra vagyok hát egészen hagyatva, s ha a jó Isten nem jön segitségemre, hogy meglágyitsa kedves Atyám szívét irántam, én jelen vallomásommal talán örökre elidegenitem magamtól és ezáltal az utolsó csapást idézem enmagamra. Legyen az isten akarata! Igy legalább nem fogok félni a haláltól, s ha ez rövid vagy hosszabb idő után bekövetkezik, örömmel fogadom, mint szabaditómat, megmentőmet az élet szenvedéseitől.

Ugy sem számolok én többé boldogságra, gyönyörökre e világon, nem számolok annyival inkább, mert nem hiszem, hogy e borzasztó bajból kigyógyúlva, valaha még egészséges lehessek. De annál inkább érzem ez elhagyatottságot, ez egyedüliséget, midőn legnagyobb kinaimban majdnem tehetlen gyöngeséggel, egészen csak idegen, fizetett cselédek martaléka vagyok, kik csak azért maradnak mellettem, hogy felhasználják tehetlenségemet, lophassanak, zsarolhassanak, s a mellett átkoznak és káromolnak, s csak halálomat lesik, hogy végkép kirabolhassanak. Ilyen most az én életem, s ki tudja, ily körülmények között nem leszek-e áldozata egyik vagy másik szivtelen és készakarva történő boszantásainak? De miután ezen semmiképen segiteni nem lehetett és nem lehet, nem tartozom-e a legnagyobb hálával és elismeréssel azon embernek, ki e keserves helyzetemben, ily kinos és utálatos betegség mellett a legnagyobb kitartással, lankadatlan szolgálatkészséggel, önkényt, minden kötelezettség nélkül ápolt és viselte gondomat, a mennyire csak tőle telt, s hogy egyszerűn mindent kimondjak, csak azt óhajtja jutalmul, hogy életét az enyémhez köthesse, hogy ezután nem lopva és titokban, de nyiltan és joggal ápolhasson és lehessen könnyebbségemre szerencsétlen helyzetemben. És, ki tudja, kedves jó Atyám, gondolja meg, hátha e betegség életemnek csakhamar véget vetend, nem fog-e kedves Atyámnak is megnyugtatásul szolgálni, ha tudja, hogy hozzájárulásával utolsó napjaim kinjait hű gondviselés és szeretetteljes ápolás enyhitette? Ha pedig az istennek ugy fog tetszeni, hogy e hosszu nyavalyámtúl végre megszabadit s vissza adja egészségemet, s én még hosszu éveket élhetek kedves Atyámmal együtt, nem lenne-e kedvesebb és boldogabb látvány kedves jó Atyám előtt, ha látni fogja, hogy végre elégedetten és nyugton folynak napjaim, mint még eddig soha sem. S ha a jövőre nézve csalódnám, mi mindenkivel, ki csak emberi belátással bir, megtörténhetik, nem volna, mit megbánnék, vagy szememre hányhatnék, mert hiszen nem voltam-e eddig is a legszerencsétlenebb nő a világon, s ha ismét az lennék is, csak az elébbenit folytatnám. De, hogy ez megtörténhessék, szükséges volna vallást változtatnom, s ez az, minek gondolata kedves jó Atyámat sorsomnak ezen fordulatától visszariaszthatná, s mibe talán soha sem tudna beleegyezni. Nekem pedig szent meggyőződésem, hogy kedvesebb leend az isten előtt, ha mint kálvinista hálával dicsőitem szent nevét, mint ha örökké csak zúgolódva, kifakadva, a tagadásig hitetlenül, úgy miként eddig, katholikus létemre, töltöttem szerencsétlen, ezerszer elátkozott életemet.

A mi a világot illeti, az - az igaz - fog egy darabig rajtam rágódni, miként eddig is már ezerszer tette, úgy szólván minden lépésnél, mit ez életben tettem, - de meddig tart az ilyesmi? Csak a mig ujdonság; mihelyest mindenki elmondta itéletét felőle, megszünt érdekes lenni, s többé senki sem törődik vele. Elválás házasok közt naponként fordul elő, áttérés, kivált protestáns hitre, a mostani időkben szintén; alig ütközik meg valaki rajta. Tehát ez az én esetem nem lesz hallatlan, képzelhetlen dolog, kivált miután most már úgy is az egész világ tudja, vagy legalább megközelitőleg, mily szerencsétlen házaéletet éltünk Árpáddal. Persze, hogy egyik rész engemet, mig a másik Árpádot okolja.

Oh én kedves jó Atyám, ha csak lehetséges, nyugodjék meg ezen eseményben; ne kárhoztasson, ne átkozzon, hogy még öreg napjait is háborgatom, miután eddig is már úgyis annyiszor keseritettem meg életét. Higyje el nekem, édes jó Atyám, Isten a tanum, hogy nem, azért nem vagyok rosz, nem vagyok háládatlan leánya, csak nagyon, nagyon szerencsétlen, kit életútja mindig ellenkezésbe, meghasonlásba hozott éppen azoknak a nézetével, elveivel és meggyőződésével, kiket különben legjobban szeretett, s kiket megsérteni mindig egy-egy vérző sebet ütött az én szivemen is. Nem engedtem bár, hajthatlanul követtem bár választott útamat, oh de azért nem voltam érzéketlen azoknak fájdalma iránt sem, kik javamat akarva, más útra akarták tériteni. De ez csak eddig volt igy, most - talán sirom szélén állva - csak arra kérem drága jó Atyámat, ha nem bir, ha nem képes ezekben megnyugodni, ha ez szerencsétlenné tenné vagy csak háboritaná hátra lévő napjait, mondja meg azt nekem harag és neheztelés nélkül, s én az istenhez erőért esedezve lemondok mindenről, lemondok, ha isten szándéka szerint még életben maradok, a nyugodt és boldog élet minden reményéről, ha pedig isten akarata szerint, szenvedéseimnek a halál vetne véget, lemondok az ápolásról és szeretetteljes gondoskodásról, mi utolsó napjaimat könnyebbé tehetné. Csak arra kérem, azért könyörgök, hogy ezen esetben, ha csak egyetlen egyszer is, beszélhessek mindezek felől kedves Atyámmal harag és felindulás nélkül, hogy még bővebben értekezhetnénk ez ügyben mind gyermekeimet, mind egyéb dolgokat illetőleg. Mert irni többet képtelen vagyok. Hetek óta irom e sorokat a legnagyobb kinlódások és szenvedések közt, azért bocsásson is meg, legyen elnéző, ezt meggondolva édes Atyám, ha netalán valahol sértő vagy megbántó szót találna. Bizony, bizony nem volt szándékom.

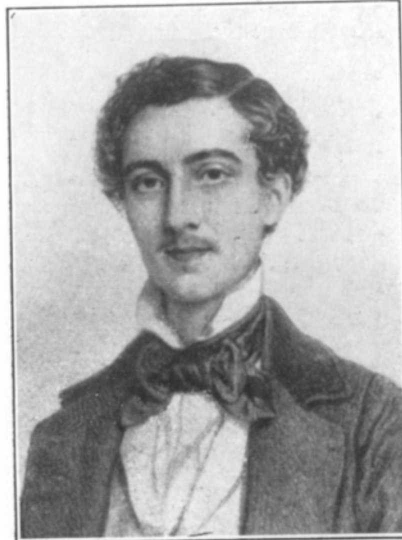
Reszketve várja válaszát boldogtalan s a sors által annyit zaklatott leánya

Julia.

Még egyszer könyörgök, drága kedves jó Atyám, miután életem függ tőle, csak hosszasabb megfontolás és saját nyugalmának és jóvoltának teljes tisztába hozatala után kegyeskedjék velem válaszát tudatni s a végső határozatot, itéletet pedig csak akkor véglegesen kimondani, ha legalább egyszer megengedte, hogy e tárgyban szóval, kedves jó Atyámmal saját magával beszélhettem, a lehetőségig nyugodtan és csendes lélekkel. Tudom, hogy ez terhes leend kedves jó Atyámra nézve, de mégis bátorkodom kérni, ne küldjön senkit közbejáróul közénk, sem Gyulait, sem senki mást. Valahányszor ez még köztünk történt, mindig csak rosz vért és idegenséget, félreértést és sok keserű balmagyarázatot szült köztünk.

Dekániné Vadadi Berta 14—15 éves korában.

Ifj. Lendvay Márton.

Tóth József a hetvenes évek végén.

Nagy Ignác, a „Hölgyfutár" szerkesztője 1850-ben.

XXII.

Julia utolsó üzenete férjének,
Horvát Árpádnak.

Tóth József irásával két példányban az az üzenet, amelyet Julia halála előtt néhány nappal, 1868 szeptember 1-én Tóth Józsefnek diktált férje cimére. Az üzenet két négyoldalas (17×21 cm. méretü) levélpapirosra van irva tintával. Az első példány a fogalmazvány. Három teljes oldal sürün teleirva, s a negyedik oldalán 2 sor és egy 3 soros beszurás a 2. oldalhoz. A második példány a fogalmazvány tisztázata, három teljes oldal sürün teleirva, a 4. oldalon négy sor és Tóth József kisérőlevele, amellyel az üzenetet eljuttatta Horvát Árpádhoz.

Juliának ez az üzenete, amelyet a sir széléről már csak diktálni tudott, s amely egy nagy emberi tragédiát tár föl, - megoldja Julia második házasságának rejtélyét.

Tóth József, amikor a család tagjait értesitette Julia elhunytáról, Julia üzenetét is eljuttatta Horvát Árpádhoz, - Szendrey Julia jegygyürüjével együtt. Horvát Árpádnak a Széchenyi Könyvtárban őrzött könyvtára - illetve annak egy része, a Remotá-k között, amely Julia üzenetében szerepel - kétségtelenné teszi, hogy Julia üzenetének minden szava megfelel a valóságnak.

Julia utolsó üzenetét férjéhez és Tóth József kisérő levelét könyvünk életrajzi részében közöljük, a könyv 184, 185, 186. és 192, 193. oldalain.*

* Az oldalszámok az eredeti nyomtatott kiadásra vonatkoznak! *(az elektronikus változat szerk.)*

TÉREY MARI
ÉS JULIA TELJES LEVELEZÉSE

1845-1848

Térey Mari, Térey (Flekl) Gábornak, a Károlyi grófok nagykárolyi inspektorának, leánya, Szendrey Juliának legjobb barátnője volt leánykorában. A jó barátnők 1845-től 1848-ig sürün leveleztek egymással, s beavatták egymást kölcsönösen leányéletük titkaiba.

Térey Mari szerepét Petőfi és Julia szerelmi ügyének döntő fázisaiban részletesen ismeri az irodalomtörténet. Ismerjük Juliának barátnőjéhez intézett leveleit is, amelyeket az 1857-ben elhunyt Térey Marinak férje, Kovács Eduárd, 1890-ben a Petőfi Társaságnak ajándékozott, sajnos, kitörölve belőlük egyes családi vonatkozású passzusokat.

Julia leveleinek teljes megértéséhez azonban szükség van Térey Mari leveleire is, amelyeket Julia levelesládája őrzött meg számunkra. E levelek, amelyekben sok az érdekes uj adat Petőfi és Julia ébredező és szenvedéllyé érlelődő szerelmére, valamint Julia leánykori életére és szüleinek családi életére vonatkozóan is, ezúttal válnak először hozzáférhetővé a nyilvánosság számára. Hogy a jó barátnők levelezése folyamatos olvasmány legyen, közlöm ehelyütt - kronologikus sorrendben beleillesztve Mari levelei közzé - Julia leveleit is, a Havas-féle nagy Petőfi-kiadás nyomán.

Kiderül most e levelezésből, hogy ugyanakkor, amikor Julia harcot folytatott szüleivel Petőfiért, Térey Mari is nagy szerelmi tragédiát élt át. Ő is szüleivel került szembe, ép ugy, mint Julia. Csakhogy Mari gyöngébb egyéniség volt Juliánál, s az ő nagy szerelmében a szülők győztek, akik az ifjú szerelmeseket kiméletlenül elszakitották egymástól.

Térey Marinak ez az ártatlan, romantikus, leánykori szenvedélye a magyar zenetörténetet érdekli első sorban, mert megállapitottam, hogy az a Kornél nevezetü fiatal zongoraművész, akit a nagykárolyi inspektorék kitiltottak házukból, az akkor 25 éves - idősb Ábrányi Kornél volt.

A levelezés.

I.

Erdőd, aug. 11-én 845.

Kedves Marim!

Gondoltam, szivesen veszed, édes Marim, hogyha pár sorokkal hogylétünkről tudósitlak és megbocsátasz, ha egyszersmind egy kéréssel alkalmatlankodok nálad. - Károlyból hazajövetelem óta én mindég beteg vagyok; a hideg rendesen minden másod nap kilel. Most is oly bágyadt vagyok, a tegnap esti hidegtől, hogy mindúntalan le kell a tollat tennem és az irást elelhagyni. Én csak fölkelhetek, de szegény édes Mamám és Marika folytonos ágyfekvők.

Kérlek, édes jó Marim, az itt küldött czipő szerint ha lehetne a kereskedőknél egy pár fehér zeig vagy akármiből, csak fehér czipőt kapni, ha kissebb lenne is egy kicsit, nem tenne semmit. Légy oly szives, édes Marim, és nézess, ha csak lehet; mert csak képzeld, még most sem hagytam föl azon gondolattal, hogy a szatmári bálba mehessek, mert hiszen még az 9 nap, és addig még mind meggyógyulhatunk, s aztán hirtelen honnan kaphatnék czipőt. Hidd el, Marim, soha, soha nem jöhetett volna rosszabbkor ez a betegség, mint épen most. Én e miatt most annyit mulasztottam és talán még fogok mulasztani, mit soha sem pótolhatok ki. - Igen sok aggodalmat okoz a szeptemberre való munka; mert ámbár már el van kezdve, de most igen igen keveset dolgozhatok rajta, mert ha erőltetem magam, mindjárt sokkal rosszabbul va-

gyok, azért nem is klavírozhatok. Csak képzeld, édes Marim, itt azt hirlelik, hogy Schreinerné megőrült, mi borzasztó csapás lenne a fiaira; de gondolom, csak olyan költemény lesz az egész, minek eredetét ugyan el nem gondolhatom. Még egyszer bocsánat az alkalmatlankodásért.

Csókolom kezeiket tisztelt Mamádnak és Náncsi kisasszonynak, téged pedig, édes Marim, számtalanszor csókol és képzeletben ölel

forrón szerető
Júliád.

II.

Károly, 22-dik Auguszt, 845.

Kedves Júliám!

Használom az alkalmat tőled engedelmet kérni, hogy kedves leveledre tsak olly hamarosan feleltem, de hidd el nem lehetett irnom, mert azon felől, hogy igen szét szórt eszem volt, még olly zavar is volt házunknál melly ezt lehetetlenné tette. Tudni illlik ebédre vagy 10 vendégeink voltak, és azon nap délután az zenész Urak hozzánk igérkeztek, hogy az estvét zenével töltjük, mivel Schreinerék is itt voltak, ezt a Grófnő Ő Méltósága megtudta és ide üzent, hogy Ő is meg fog jelenni Családostól. Természetes, hogy olly nagy vendégek elfogadására elkészülve nem lévén egy *kis nagy* zavart tett házunknál, annál inkább, hogy nints főzőnénk.

A nagy vendégek meg is jelentek, és úgy hallom meg voltak működésünkkel elégedve. Bár tsak te is itt lettél volna, hogy elő adásunkat ékesítéd vala.

Schreinerék 14-dikbe Atyjokkal ismét haza útaztak, de sajnálom szegényeket, ők nem tudták Annyok hogylétét, ki azt mondják Bányán volna és igen aggodalmas állapotba, ámbár reménylik, hogy az öröm fiait viszont láthatni használni fog nékie.

Ábrányi még most se volt itt; irt már miólta Te elmentél vagy négy levelet mindegyikébe határidőket szab az eljövetelére, már én nem is hiszem el-jöttét ámbár mái levele szerint szombat estve az az 23-dikán estve okvetetlen itt lételt jelent, szükséges-é emlitenem kedves Júliám hogy bár mikor, de főkép ekkor igen szivesen látlak, mert akkor élvezetet szerezhetek néked mit mi halandók olly gyéren nyerhetünk, főkép a mi vidékünkbe.

Voltál-é az ohajtott Szathmári bálba és hogy mulattál? Görbétske hallom ott volt, de még nem jött haza, szándokom van tőlle a bál lefolytát elbeszéltetni, ámbár úgy hiszem ha Te ott valál, másról beszélni nem fog tudni, és ha ott nem valál akkor Erdődh felé jött Károlyba, és elfelette pihenése közben a bál lefolytát.

Ha nem jöhetsz el kedves Júliám úgy légy szives és ird meg mennél hamarább mint létedet, hidd igen nagyon érdekel, és néked olly könnyű leveledet Majtényig küldeni azon föl irással hogy Károlyba küldessen.

Ha most nem is lehetne hozzád szerentsém úgy a Szeptemberi bálra minden esetre lennie kell, mert én jót állok jó mulatásodért. Akkorra Schreinerék is be jönnek.

Kedves hozzámtartozóim Tégedet és kedves Szülőidet sokszor tisztelik, Pali, Linka Tégedet különösen. Utóbbinak itt volt az Annya néhány napokig.

Papád' Mamádnak jelentsd tiszteletemet, Téged' kedves Juliám gondolatomba ölellek és mennél hamarábbi viszontlátást reményel

Téged

szerető *Flekl Marid*.

III.

Erdőd, august. 23-án 845.

Kedves Marim!

Mily örömöt nékem kedves leveled okozott, azt nem is képzelheted; mert oly jótékonyan hatottak szives szavaid most egy kissé össze-visszaforgatott kedélyemre, hogy el nem mulaszthatom ezért néked köszönetemet mondani. - Kénytelen vagyok, levelemet mindjárt panasszal kezdeni, mert, képzeld, nem mehettem a szatmári bálba, mert oly gyenge voltam, hogy majdnem két hét után épen akkor nap voltam először ki a szabadba, s még eddig egy szót sem hallottam a bálról, mert tőlünk senki sem ment be. Elgondolhatod, édes Marim, mily nehezen esett, midőn arról, mire már annyi hónapok óta örültem, - s hogy örültem! - le kelle mondanom; de csak már környülállásosan tudhatnám, hogy volt az egész és kik voltak. - No de már most nem is búsulok többet, mert hisz' hál' Istennek már mind jobban vagyunk, és a károlyi bál is közelget, mire talán talán bemehetek; mert hidd el, hogy most már hamarjában nem igen merek valamit örvendve és oly biztosan reményleni, mert egy kicsit megjártam most evvel.

Az én *unokám* bizonyosan elment már Pestre; látod, már ez is malheur, mert még el sem bucsúzhattam tőle, és mi több, még jó tanácsokat sem adhattam neki!!! - Fájdalom, csalatkoztál, édes Marim! Görbécske elég nagy bosszuságomra és szomorúságomra már elpártolt tőlem, mert bizony nem látogatott meg; ámbár most nem bántam volna, mert meg vagyok győződve, hogy tőle mindent meghallhattam volna; de ez az ember sorsa.

Te hamis vagy, Mari; azt meg sem irtad, Galgóczy S. volt-e Károlyban, min ugyan nem kételkedek, - tudod, annyiban érdekel, mennyire erről is egy keveset hogymulatásodra következtethetek.

Szegény Dierkesz! tudom, vérző szívvel távozott. -

Megbocsáss, hogy ily dolgokkal úntatlak; de Erdőd oly szegény eseményekben, hogy az ember kénytelen csak ugy találgatni, a kedves helyeken mi történik. - De hidd el, most még is egy cseppet sem únom meg magam, ugy el vagyok foglalva. - A zongorát ugyan nem sokat koptatom, mert valami darabokat eljátszani még most nem igen bírok; hanem Pachertől tanulok most egy andantét, mihez igen nagy kedvem van, hanem nekem egy kis stúdiumba is fog kerülni, mig azt eljátszhatom. Tudom, játszottad Schreiner J.-val a négy kézre valót, mit igen, igen szerettem volna hallani és - látni. -

Kedves Szüleim vélem együtt kedveseidet mind tisztelik; én különösen édes Mamádnak és Náncsi kisasszonynak kezeiket számtalanszor csókolom, téged pedig, szeretett jó Marim, a viszontlátásig

csókol

Júliád.

Linkát és ha szabad - Palit is csókolom.

IV.

Károly, 29-dik Nov. 845.

Kedves Júliám!

Tegnap minden bizonnyal Károlyba hittelek láthatni, kedves Atyád igérete szerént, és kellemetlen meglepés volt reám nézve Őt tsak magába látni, annál inkább, hogy hon maradásod oka betegséged. Szeretnék madárka lenni, hogy oda repülhetnék, ámbár ha tsak egyedül tőllem függne én szekeren se irtótznék ez úttól, de egy leány akarata, ha cselekvést illet, tsakugyan eggy semmi.

Pesti három heti tartózkodásom egy a legkellemesebbek közzé tartozik, néked is hoztam sok szives köszöntést Tänczeréktől, de főkép Roza és Katitól; Róza igérte is, hogy emlék lapod tőlem elküldi, de elfeletkezett, meg is engedhető ez néki ez úttal, mert Rajnai Pesten volt, az összvekelése véle ugyan tsak a tavasszal lessz.

Iderekesztem emléklapod mellyet Pali számodra készített, és mellyet elküldeni alkalmam eddig nem volt. Pali Tatán igen jó helyen van, és azon örvendetes hirt halljuk, hogy véle nagyon meg vannak elégedve. Az onokád (Károly) házasságon töri az eszit, Fóthról Orsaphsky Luise tetszik néki. Most igen jó dolgom van, mert egy hét ólta itt van Mitzi, édes Anynyával együtt, szegények mélly gyászba, mert az öreg Büky Bátyám meghalt; fájdalom hogy itt létök, tsak még néhány napra terjeszkedhetik; Mitzi csókol sokszor. Mamám, Nantsi Néni, Linka tsókolnak sokszor.

Büky Pista, Sreiner kezeid tsókolják, vártak nagyon, csak igyekezzél is kedves Juliám Károlyba, mert Pista is csak férfi mint a többi, könnyen hivtelen lehet, midőn olly szép, és művelt lány mint Rába nővére Toni kisasszony van a háznál.

Isten véled sokszor tsókollak és szivemből kivánom jobbúlásodat, mellynek lételekor siess

téged

szerető *Maridhoz F.*

V.

Károly, 13-dik Január, 846.

Kedves Júliám!

Megigértem kedves Atyádnak, hogy első alkalommal fogok néked irni, és ime szavamat tartom is.

Hogy téged még follytonosan a betegség üldöz valóban igen sajnos, és meglepő is volt reám nézve, mert én minden bizonnyal hittem, hogy bé jössz midőn Atyád utoljára bé jött, vedd legnagyobb részvétem, bár tsak ezt mint orvosi szert használhatnád, bizonyosan foganatos lenne. - Hogy 18-dikba van itt a lövész bál azt üzentem néked, remény is nyújtódott, hogy erre bé jössz, de én már mind addig nem bizok bejöveteledbe, még itt nem látlak.

Károlyi egyszerüségünkből alig találok érdemes tárgyat az irásra, még sem hagyhatom emlités nélkül, hogy Karátsony estvéjét és Szilveszter estvéjét igen jól töltöttük, az elsőt itt nálunk, a másodikat Rábáéknál és végtére most vasárnap 11-dikén Elbelnénél mulattam.

Mitzi ugyan még itt van, de fájdalom hogy itt léte alig egy hétre terjed, pedig néki a Károlyi levegő igen jót tesz, mert mikor ide jött, igen elgyengülve volt, és rosszúl nézett ki, de most egészen helyre jött.

Egéségesek vagyunk minnyájan, Linka igen örül hogy a lövészbálba elviszi Mama, szinte jó esik őt igy örülni látni, vissza emlékzem azon jó időre mikor engem vittek az első bálokba, most már igen higgatt vérrel készülök hozzá, még Te is édes Júliám a Linka sorába tartozol, láttam a szeptemberi bál alkalmával milly öröm, és félelem közt készültél. Két év múlva vissza emlékezhetsz reám, majd akkor az én soromba leszel.

Az Erdődi ösmerősöket tisztelem, Mamám tsókol Nantsi Nénivel együtt, mind Téged mind Mamádat, tőlem is jelencsd néki kéztsókolásom.

Mitzi, Linka tsókolnak, én is sokszor tsókollak és vagyok

Téged szerető *Marid.*

VI.

Erdőd, január 21-én 846.

Kedves Marim!

Igéretem teljesítve, itt küldöm a szatmári bálczédulát, mely szerint a vásári bál csakugyan j. h. 3-án lesz. Mily kimondhatatlan örülnék, téged, édes Marim, ott láthatni, úgy hiszem nem szükség mondanom, arról, meg lehetsz győződve. Csak az idő ne játszsza ki számításunkat, akkor úgy hiszem jól mulatnánk. - Mindössze 6 bál lesz; a 4 polgári mindég vasárnapokon, s a két úri bálok pedig kedden. - Schreinernek mondd meg, édes Marim, hogy tréfából tett igéretét komolyan tartsa meg, s ha lehet, jőjjön el ő is a vásári bálba. (De hogy én üzentem, azt, kérlek, ne mondd meg, mert majd nevetne egyet rajta.)

Ha jövő héten édes Papa bemegy Károlyba, és foglalatosságid engedik, légy oly jó, édes egy Marim, s örvendeztess meg pár sorral; nem képzelheted, mily jól esik az nékem csendes és egyforma magányomban. - Emléklapod majd személyesen fogom általadni, ha ismét meglátogathatlak, mi, ha édes Papát rá tudjuk venni, úgy hiszem, az utolsó farsangon fog lenni. -

Élj boldogul, kedves Marim, ezerszer csókol

forrón szerető
Júliád.

Kedves hozzádtartozóidat számtalanszor tisztelem, édes Papa és Mama nevében is.

VII.

A boritékon:

pr. Majtény kéretik a tovább küldésre Ispány Ur.

A szegélyen:

Kruzlits Ispány úr szivesen kéretik, ezen levélnek sietve Erdődre leendő át küldésére

Fogel irnok.

Károly, 10-dik Febr. 846.

Kedves Júliám!

Sokat akarék irni, de vendégeim lévén ezt nem tehetem, mivel levelem még ma el kell küldenem, tehát a legszügségesebbet: Ird meg Juliám első alkalommal elhatározottan bé jössz-é Károlyba az utólsó farsangi napokra, és a vasárnapi bálba álarczba szándékozol-é menni, vagy csak közönségesen, én ezt igazán kivánnám tudni, úgy mint azt is, hogy össze beszéltél-é már valakivel egyformán álarczba öltözni, vagy is egy szóval van-é társnőd, mert ugy reménylem hozzánk jöttök, és igy nékem ezt tudnom kell az elrendezés miatt, hidd titkon fogom tartani ha álarczba találsz menni. Jó volna egyformán öltözködni ha még magam is megyek, de ez lehetlen, mert én öltözetim Pestről kapom, mit Károlyba utánozni nem lehet.

Isten áldjon meg, irj mennél előbb. Mamájék csókolnak, Mamádat velem együtt tisztelik. Téged is sokszor csókolva vagyok

Téged

szerető *Marid F.*

VIII.

Erdőd, febr. 14-én 846.

Kedves Marim!

Leveledet igen nagy örömmel vettem, mert látom, hogy még sem feledkezél meg rólam, mit, fájdalommal vallom meg, már félig meddig gondoltam volna, oly rég nélkülöznöm kelle, nem csak látásodat, de kedves soraidat is. -

A bálra és utolsó farsangra vonatkozó minden terveim semmivé lettek, mert kedves Szüleim akkor nem mehetnek be, s mással nem mehetvén, bármily nehezen esik is, itthon kell maradnom; igy tehát, mostanra, minden mulatságomnak vége. -

A szatmári és erdődi bálról valóban nem tudok semmit sem irni, mert ámbár jól mulaték mind a kétszer, de egyébb emléke már egészen kiment a fejemből; érdekest ugyan előbb sem tudtam volna róluk beszélni, - talán. -

Kedves Szüleim szívesen üdvözlik tisztelt hozzádtartozóidat; én pedig édes Mamádnak, Náncsi kisasszonynak kezöket csókolom; Téged is számtalanszor csókolva

maradok

hű barátnéd
Júlia.

IX.

Károly, 1-ső Aprillis, 846.

Kedves Júliám!

Bocsánat régi hallgatásomért; hozhatnék föl 20 mellékes okokat is mentségemre, de az igaz közöttek, hogy miólta elmentél csak egy levelet irtam, egy elkerülhetetlen szükségest, mert kedélyem sehogy nem volt az iráshoz hangolva, más nem is hátráltatott volna igéretem tellyesítésébe.

Itt létedben kedves Juliám láthatád rossz kedélyem (el tűröm ha mondják: Laune) elutazásod olta gyakrabban valék magamba, keresem is a magányt, ez pedig jobban nem hangol, de jól esik. Én tudom, ösmérem jóságodat hogy megbocsátasz egy Lau-nés hölgynek. - Múlt héten meg akartalak Erdődön lepni, mert Rábáné oly szives volt, hogy ki vitt volna, de az Isten azt se akarta; és az Ő végzésébe meg kell nyúgodni. - Most minekutánna hallottam hogy ismét beteg vagy tizszerte jobban sajnálom hogy meg nem látogattalak.

Sárközön voltam az alatt az idő alatt küldé ki Sreiner a kottákat, hogy a társalgót ki nem küldötte, nem az én hibám, mert én azt is mondtam néki, de elfeledé, most pedig el nem küldhetem néked, mert azon kottát mellyen mi tánczoltunk *Kálmán Ur* elvitte hirem tudtom nélkül és igy le nem irathatom, azon társalgót pedig, mellyet Kirch szerzett ide nem adja, mivel ki nyomtattatja, azért kedves Júliám sajnálom, hogy nem szolgálhatok, és e szerint ha a társalgót hallani, vagy tánczolni akarod jer Károlyba ez a leg üdvösb tanács mit adhatok.

A Czili nővére hozzátok nem megy, még itt léted alatt szegődött Szabónéhoz, mert ez több fizetést ád néki mint Te adtál volna, és azt hivé hogy nem tetszik néked, mivel nem szóltál felőle többször.

Szathmáron létemkor, csak pár órát mulattunk, még ebédeltünk, és pár látogatásokat tettünk; Ócsváriéknál voltunk, mondta Lila hogy a vásáron bent voltál, és igy kivánságod bé tellyesült, adja Isten, hogy ez mindenkor bétöltessen!

Nancsi Néni egy hete hogy Patakra útazott, Liptseit is elvitte; ma várjuk őket haza vagy Büky Nénémet, vagy Mitzit hozza el Nancsi Néni, alig várom az estét hogy talán Mitzit meg lássam.

Ma azon örvendetes hir derite egy kevéssé föl hogy miután Papámnak két hét múlva Pestre kell menni, meg igéré hogy engemet is el visz, és ezen időszakban lessz Liszt is Pesten, és - tudja az Isten száz meg száz gondolat fűdződik ezen név után, de leirni nem merek egyet sem.

Ábrányiról más semmit nem tudok, csak hogy még ide haza van, és nem Pesten fog maradni a további kiképezéséért a müvészetben, hanem Bétsbe megy, de a zongoráját akarja előbb eladni, vedd meg Júlia a Tiéd úgy is rossz, ez igen jó Bétsi, Sveighófertől, és hét holnapig Ábrányi játszott rajta! mennyi szép képzeteket és de mennyi fájdalmakat fejtett ki azon néma fa hangszer!!!!!

Ára ugy gondolom 600 vagy 650 fr. váltóba, látod Júlia Te reá beszélhetnéd Papád', azt a mostanit eladhatnád, és ezt meg vehetnéd, - irj nékem e fölött.

Horváth már egy hete elútazott Galgóczival Bányára, de ezen a héten még vissza jön. - Az Aktuarius tisztel, bé jár hozzám szokás szerint, Büky Sreiner tisztelnek utóbbival most igen keveset játzok 4 kézre, mert az esték igen rövidek, nappal pedig dolgozok inkább, még mindég az ingeket varrjuk, ámbár én már a tűdzést a 12-diken végzem ma minek nagyon örülök, de képzeld, már 3 erszénnyel tartozok, mert Lipcseivel is fogadtam és vesztettem, pedig Te és Sreiner valátok oka.

Ujságot nem tudok, még csak pletykát se valamire valót.

Mama csókol sokszor, Mamád vélem együtt tiszteli Linka is csókol én pedig ez gondolatba ezerszer csókollak és vagyok

Szerető *Marid F.*

Julia keztyűje.
A Petőfi-Házban őrzött ereklye.

Kétoldalt Petőfi és Julia pohara, üvegbe vésett arcképpel.
Középütt **Zoltán kávésbögréje**

XXIII.

X.

Erdőd, april 17-én 846.

Kedves Marim!

Nemde már csodálkozál, hogy kedves sorairadra, igéretem daczára, még mindeddig nem válaszolék; de leveledet, melyet 1-ső aprilról írsz, még csak tegnapelőtt kaptam kézhez, minek ennyire elkésését valóban meg nem foghatom.

Hogy szives szándékodat, minket meglátogatni, nem teljesited, igazán kimondhatatlanúl sajnáljuk, mert tudja az ég, mikor szánod magad ismét e nagy merényre, s még inkább mikor valósíthatod e forró óhajomat, téged itt láthatnom.

Valóban, mondhatom, kellemetlen volt Czili testvérje iránti híred; most már oly közel sz. György napja, hogy lehetlen addig valami alkalmatos leányt találnunk, kivált e vidéken. Én meg nem is foghatom; hisz Czili már akkor mondá, hogy Szabóné is meg akarja fogadni, de úgy említé akkor, hogy a leánynak több kedve volna hozzánk kijönni. S igy erre bízva most, nem aggódtunk másról, s egy igen derék asszonyt, ki ajánlotta magát, elküldtünk, s most már az is más helyre szegődött. Kellemetlen, most már a régit kell megtartani, kin igazán mindenképen túl akartunk adni. De elég e kellemes hivatalos dologból. - -

A kótákat igen köszönöm. A társalgót egy kevéssé sajnálom hogy nem kaphatám meg, de valóban sem tánczáért, sem zenéjéért nem búsulok, mert ez oly baj, min egy pár holnap mulva, legfölebb, segítve lesz; de csak az emlékért kivánám leginkább, az emlékért, azon, engedd mondanom, boldog időszakra, melyet nálatok tölték; s kedves időkről való emlékek, legyenek bármi csekélyek azok, előttem mind egy, egy varázszsal birnak. Ugyan ne gondold, édes Marim, hogy különösen nagy örömmel gondolok azon órákra, melyet Kálmán úr becses »*vagy igen is*« kormányzása alatt eltársalogtunk, csak annyiból, mennyire ez is azon időhöz tartozott, melyre mindég örömmel fogok visszaemlékezni. Ki tudja, mennyi ily örömteli órák vannak számomra a végzettől rendelve, azért tehát egészen átengedem magam a boldogító érzetnek, mely kedves időkrei visszaemlékezésből áll. - -

Mit kedélyedről irsz, nem egyezik véleményemmel, mert hidd el, Marim, mostani kedélyed minőségét, úgy hiszem, egészen felfoghatom, s bármit mondasz magad, nem nevezhetem azt szeszélynek. - Oh, kedves Marim, bár még csak párszor boldogítál bizalmadnak jelével, mi egy rokonkebelnek többet ér, mint a kimélő udvariasságnak száz meg száz előjogai, bár, mondom, csak párszor tevéd, mi a barátságnak legvonzóbb és tartósb köteléke, mégis úgy tetszik nékem, mintha szelíd, valódi női jellemedet, mely csak azért teremtetett, hogy szeressen, és mindent, mi hozzá közel áll, boldogítson - képes lennék fölfogni, mert én téged, édes Marim, kimondhatatlanúl szeretlek és csodállak, mindazon nyugtató édes ábránddal, mely, úgy hiszem, csak az igazi barátság tulajdona. Ezt néked meg kelle mondanom, édes Marim, mert ha közeledben vagyok, csak szeretni tudlak, de ezt nem annyira kifejezni, mennyire kivánnám, mely jó tulajdont a természet egészen megtagadá tőlem. Én nem kivánok tőled több szeretetet, mint mennyivel eddig voltál erántam, mert te inkább nagyobb világban élsz, abban annyi szeretetreméltó lényeket ismersz, hogy azt nem is tehetnéd annál, kinek előtted semmi egyébb érdeme nem lehet, mint hogy téged szeret; ez pedig valóban nem csodálatos dolog, mert kik úgy ösmerhetnek, mint én, mind ugyanazt fogják tenni!

De nem akarom a szépet tenni, ahhoz nem értek, hanem most szépekről akarok írni és téged kérdezni. Mindjárt nro 1 - Galgóczyról és Horváthról azt hallám egy Bánya vidékéről jött fiatal embertől, hogy az ott divatozó oláh tánczot megtanulták. Talán a társalgó helyett akarják

a szeptemberi bálban a grófnőnek eltánczolni? Kérlek, Galgoczyt emlékeztesd az emléklapomra, tudom már régen elfelejtette; elég sajnos. - - -

Mit Ábrányi zongorájáról írsz, arra nem felelhetek egyebet, mint hogy mióta leveled' megkaptam, Papám nem volt honn, csak ma délben jött haza, de azóta még úgy el van foglalva, hogy e tárgyról még nem is beszélhettem vele.

A két rococo tőmet a rózsaszín hajpántlikámmal együtt nálad felejtém multkor, kérlek, légy oly szíves, ha valami alkalom lesz, küldd el. Mamádnak és Náncsi kisasszonynak kezeiket csókolom. Szüleim tiszteletöket küldik általam.

Még annyi tárgyról szeretnék most írni, de az alkalom rég vár, s azért is oly firkált már e levelem vége.

Isten áldjon meg, kedves Marim, s ha Pesten jól mulatsz, szívből mit kivánok, ne feledkezz el egészen

forrón szerető
Júliádról.

XI.

Károly, 20-dik Szeptem. 846.

Kedves Júliám!

Levelem három nappal később érkezik mint gondolám, ezen pár sorokat azért rekesztem még levelemhez, mivel ezeknek át adója Bayer Antal rokonunk, Linka testvére lessz, ki ugyan Papádhoz megy, mert ez igérte jövendő pályája végett rendelkezni, Ő odahaza nem lévén ajánlom néked Antit, hogy szivesen lásd, szegény jövendője fölött ugy is annyira aggódik, hogy jól esik Neki a jó kedv mutatás, én szeretném is ha nálunk várta volna bé Papádat, de Mama, és Papa is nem szeretvén a dologtalan embereket, néki pedig foglalatosságot adni nem tudván küldik Erdődhre, hogy talán ott találand. Isten véled, csókol szerető *Marid*.

(E levél elején emlitett levél, amelyet Julia is emlit következő levelében, nem maradt meg a levelesládában.)

XII.

Erdőd, sept. 22-én 846.

Kedves Marim!

Megbocsáss, hogy vasárnapra tett igéretemet még csak most teljesítem, de oly sok mindenféle akadály jött közbe, hogy most is csak nagy sietséggel kell azt végeznem.

Ki nem mondhatom, mennyire örültem kedves, bizalmas levelednek!

Hidd el, oly jól esett, hogy hálával tartozom a boldogitó érzetért, mit olvasása okozott.

- -

De most igéretem főczéljáról, azaz a szombati napról kellene irnom, de... Mondani igen sokat tudnék felőle, de irni hogy kezdjek hozzá, azt nem tudom még. Tehát: szombaton délben jöttek: Petőfi, Papp Endre és Riskó, és elmentek délután 6 órakor. Ez a fő. Hogy jól mulattam, azt nevetséges volna még ide irnom; arról ugy is bizonyos vagy, hogy egy szóval, azaz hárommal: kedélyesen, erélyesen, szivélyesen. Hanem - figyelmet kérek!! - furcsán érzem magamat. Az a Petőfi gonosz egy fiu: oly szenvedélyesen tud az emberre nézni, hogy vigyázzon a baloldalára, különben annak ugy is tüzes lakosa fellázad ellene, és azt a száraz, hosszu, ily eseteknél tehetetlen házőrt ugy kiveti onnan, hogy idő kell hozzá, mig ismét részt vehet az uralkodásban. Ezt nekem előbb senki sem mondta, tehát ugy egy kicsit majd elkéstem a vigyázassál. - (Most veszem észre, hogy még nem mondtam meg, hogy a házőr alatt az észt értem.)

Restauratióra P- ismét Károlyba lesz.

Ha tudnád, hogy örülök erre az időre!

Igazán, ha nem ösmerném magam jobban, azt hinném, hogy sze-s vagyok! de igy avval vigasztalom magam, hogy majd elmulik.

De mégis borzadok tőle, ha elgondolom, hogy a lehetőség határain túl nincs, hogy komoly, tartós érzelem váljék belőle - jaj - költő! Talán büntetésül? Miért? fogod kérdezni. Ha elbeszélném, azt mondhatnám végül: én arról nem tehetek...

De elég a bohóságból ennyi.

- -

Vasárnap itt volt Barna, s tánczoltunk és nevettünk nagyba. Erről egyebet nem mondhatok. Az itt levő hadnagyocska - Koppantó, vagy mi a neve - önkénytelenül a tavalyi harmadnapos hideglelésemre emlékeztet, csakhogy ez még rendesebben jelenik meg. Különben, ugy látszik, derék ember, ez egy rossz szokását kivéve. Na de idővel tudom majd megjavul.

- -

Tegnap Szatmáron voltunk, s azért halasztám e levél bevégzését mára. Igen jól mulattam, ugyan egyre mindig esett az eső. De ki örömmel látja az embert, esőben is felkeresi. Petőfi lemondott tervéről, Mármarosba és Erdélybe utazni, és Szatmáron fog a restauratióig maradni. Jelenleg legalább ez a szándéka; igen lehető, hogy mily hamar jött e gondolata, szintoly hamar fogja azt megváltoztatni. Megengedj, édes Marim, ha talán türelmedet nagyon is próbára tettem, ily sokat irni egy érdektelen dologról... maradok téged imádó barátnéd

Júlia.

XIII.

Károly, 12-dik Október, 846.

Kedves Júlia!

Utolsó leveled megzavart, nem tudok mit reá felelni, de hiszek minden szavadnak és nyúgott vagyok, mert irod, hogy elégült vagy. Tarcsál meg szeretetedben, ajándékozz meg bizalmaddal, én ki Téged annyira szeret ezek által boldogságom nagyitva érzendem. - Időm rövid csak pár sorokat intézhetek hozzád, reménylem személyesen tehetem ezt szóval Erdődön szüret alkalmával, mit felette óhajtok tehetni és mindent elkövetendek ennek elérésére. - A

bálba igen is készülünk, tudod Julia én ugy mint mostani bálokba szoktam, nyúgott, egykedvű kedéllyel, melly számolás nélkül érzi hogy érdeket bálba nem talál, ’s ha jó móddal kivonhatom magam a társaságból ugy nem is megyek. Kedvem még annyi sem lesz mint a multiba, mert tisztújitás után leszünk, és kevés reményem van, hogy ez úgy teljesüljön, mint ezt kivánom, mert itt van a *vauvau* Lajos Ex. és láttam ma szállongolni itt mind az Ő pártjának embereit, szinte nehéz a levegő töllök, nem is lehet szabadon lélegzeni.

Nátzit holnap várjuk, Mama Pistával Lugosra elejébe ment.

Hogy Te tisztújításra bé ne jőjj az lehetlen, ha csak pár napokra is, Papád nyújtott egy kevés reményt.

Isten véled csókol

szerető *Marid.*

XIV.

Károly, 13-dik Novem. 846.

Kedves Júliám!

Midőn utólszor Károlyba vártalak, annyi száz tervet fűzék gondolatomba öszve mikép, ’s mennyit fogok én néked elbeszélni, s mutatni, és ha tűnődve hol kezdjem elbeszélésem fölrázkodtattam azon gondolattól; ha: mind ezt elbeszélem nem vesztek-é azon becsből mellyel Júlia hozzám viseltetik, vagy talán még szeretni sem fog olly forrón mint most. De mind annyiszor le csillapitám kételyeim, mert azt felelém: Júlia meg fog érteni és következőleg szeretni mint eddig. - Ha a körülmények néhány perczet engedtek akkor hogy magunk lehettünk, talán emlékszel, hogy szótlanúl álltam melletted, igen szótlanúl, mert annyit akartam néked mondani hogy azon tömeg elnémitott. És én látám egyik napot a másik után olly sebesen lefolyni, láttam közeliteni az időt mellyben ismét elhágysz, és én még sem szólhattam; hidd el Juliám olly szemrehányólag hangzanak ezen szavak előttem, és én nem tudom mit nem adnék ha előtted mindent föltártam volna mi szivem méllyébe rejtve van, és egyedül Te Júlia vagy azon lény kivel közleni akarom ezt más senki azt hidd el, ’s ha vannak többen is kikkel szerelmem tárgyát tudatni kellett, oh hidd Júlia mit sem értik azok érzésem, vagy is értik annyira mikép szükségessé vált nékem hogy értsék, az az, hogy ne tekintsék mint közömbös tárgyát a beszédnek. Te Júlia jól formán érted mikép szeretek, azt látom utólsó leveledből is, mert Te ebben nyilványitod, hogy máskép kivánnál szeretni, és Te fogsz is szeretni Júlia, ne félj hogy kebled mellyben annyi szép ’s magasztos érzetet teremtett a Mindenható zárva maradjon sőt áld Julia a szent természetet hogy ezt szánakozásból meg nem inditja, hanem zárva hadja még el jő az az igazi ki előtt többé rejtély nem lesz. - Sládd Julia én nem vagyok olly szerencsés, én voltam olly helyzetbe,: midőn magam szenvedélyesen, egy ifjútól látám szerettetni, keblének tiszta első érzetével, én Őt szeretni nem tudám mert már akkor eszmémbe egy képet hordoztam melly bálványommá lett, de ám akkor nem tudtam hogy én Ő tőle szerettetek, olly magasan látám Őt fölöttem állani mikép azt nem is reménylettem soha, és éppen ezen reménytelenségem hozott azon állásba hogy ezen ifjú hő szerelmét lángolni hagyám viszonzás nélkül, mert nézd Júlia olly keserűen jól esett azt nékem látni azon képzettel: ha Tőle igy szerettetnék!! - Hogy a szerelem viszonzás nélkül meg nem nyugszik, vagy is határzatot kiván az bizonyos. Ezen ifjú jól látván hogy nem szeretem, csak könyörületességből kivánа ezt, és én balga meg igérém, hogy fogom szeretni, csak türelemmel legyen,

igen Julia én ezt igértem, azon gondolattal hogy bálványomat elűzendem a mi némikép sikerült is, vagy is nem de én el akartam magammal hitetni hogy sikerült, és ime elfogadám azon szeretetet, sőt igértem hogy nője leendek, ezt ugyan igéretemkor is mosollyal mondám mert azon ifju nem tudom mikor lehet olly állásba, hogy nőt vehet, elég az hozzá hogy ostoba szamár voltam, elvette az ég szem világom hallásom, eszem, midőn én ezt igértem, ’s mivel igéretem bár milly csekély is meg tartani kivánom mindég, hogy ne kivántam volna akkor megtartani midőn ezen igéretemtől függött egy lénynek élete boldogsága. - De közbe jő az múlt évi utólsó farsang, bálványom megjelenik meg mondja hogy szeret ’s mikép - Te láttál azon időbe Júlia, láttál nem de sokszor küzdve ön magammal, sokszor nyúgodtan hidegen mint szobor, Te láttál és most tudod mennyit szenvedhettem? Hogy porba kellett tipornom igéretem, szét rontani álmait, terveit egy fiatal nemes kebelnek ki miattam lángolt föl először, ’s ki légvárakat, oh nem erős várakat épitett szavamon, ’s ezt mind el kelle rontanom Júlia mit könnyelmüen teremtettem, de el kellett rontani mert csak ezek elrontása által tehetém imádott Kornélom boldoggá, pedig hogy ennek boldogságát kezem közt tartva ezt meg ne alapitsam ’s bár melly áron is, az lehetetlen volt. Látod úgy-é Júlia milly drágán nyertem a kincset mellyet most is annyi fájdalmak közt birok, oh de ez egy birtok is mellynek nagyságát csak én ösmerhetem. Annyira elfáradtam azon rossz múlt emlékezete mellett láthatod irásomból, hidd ezt elbeszélni nem kis föladat, ez az mit féltem néked elmondani, ’s most várom itéletem Tőled irásba mentől előbb, de csak egyszer emlicsd Júlia többet soha ez életbe, nem ösmerek lényt kinek még egyszer el tudnám mondani, véghetlen fáradt vagyok, el kell az irást hagynom.

Látom, hogy meg gyóntam néked nagy bűnömet, ’s most úgy-e nem fogsz többé panaszkodni hogy jelenleg hideg marad kebled? ’S Júlia mindezek után mit elmondtam magamról, oh mond meg kedves Julia igazán nem szeretsz-é kevésbé mint eddig? Feleleted olly félve várom. Fellyebb azt irám hogy azon tárgyról csak egyszer szólj, ezen kérésem újitom de még is lehetek hangúlatba ha véled több időkig leszek hogy magam fogom ezt előhozni, de akkor Julia mindenekre kérlek szólj szabadon mint érzel, olly jó esne olly kedves lénytől mint Te nékem vagy erről igazán szólni hallani. Nevezni azon ifjút nem akarom ha bár igen kérlek e levelem megsemmisitéséért de hisz Te ösméred és könnyen kitalálod.

Betegségemről is kivánsz valamit tudni részvétedről meg valék győződve köszönet érette háladatosságból elbeszélem néked okát mit még senkinek nem beszéltem el, hisz kinek elbeszélhettem volna az túlzottság érzelgőség, talán bolondságnak is nevezte volna, mert ámbár Mitzi igen jó leány én szivemből szeretem, de ő illyesmit nem ért, ő soha nem szeretett, ’s nem szerettetett, még gyermekkorától kezdve annyira el volt Családi kedvetlen viszonyaival, ’s maga betegeskedésével foglalva, hogy egyébre reá nem ért. Augusztus 18-dik olta nem hallék Kornélról semmit, Nátzit várván hogy talán Ő fog valamit róla előhozni némi reménynyel töltött el. Csalódtam, még csak szóval sem emlité; Ő el ment tudta hogy szeretem, és lehetlen ha mást nem csak egy városba sőt egy utzába laknak annyit tudhat felőle hogy él, hogy látta, de nem ő semmit nem szólván távozott. - Ha leirhatnám fájdalmam Julia midőn Nátzit távozni látám tudtam, hogy azon helyre megy a hol Ő is van, látni fogja Őt, oh! s nékem csak azt sem szabad üzenni néki mit minden ösmerősnek üzenni szoktunk, képzeld ehhez annélkül is fájdalmasan fölzavart képzetem. Nátzi távozása után egy órával később bé lép hozzám Mama olly arcczal mint ha fontos, de kellemetlen tárgyat akarna közleni, ’s igy szól, minden szavat lassan fontolva mondván: Néked leveled van, már egy hete hogy postán érkezett, Papád ma adta által nékem, hogy ha jónak gondolnám, oda sem adjam néked, Bétsből van, (én fölugrottam helyemből, egy gondolat villant át agyamon; ha Tőle volna, ha valami váratlan szerentse érte, ’s nyiltan akar nékem nyilatkozni?) De kis pausa után hozzá tevé Mama a Grófnőtől. - A hirtelen költ remény, s ennek hirteleni távozása akkori ingerültsé-

gemnek sok volt, mint hogy valóban lázas állapottá ne váljon, akkor éjjel éreztem hideglelést melly két hétig rendetlenül meglátogatott, de most 10 napokja reám únt. Grófnő levele a tisztújitási szabad nyilatkozat, az is igen bosszantott, hogy levelem nem adják ide de elébb cenzúrán bocsátják keresztül. Mivel betegségem csupán idegeim megrázkódtatásától jött, nem kétlem egy perczig sem, hogy inlázba fogok esni, ösmervén pedig gyenge testalkotásom, hittem hogy ez inlázt ki nem állja 's ez szerint látod Júlia hogy halni készültem, de ekkor is meg mutattam hogy rólad emlékezem, mert egyszer érezvén hogy a láz igen erőssen fog ki törni, öszve szedtem azon iratjaim mellyeket néked olvasni igértem, bé petsételtem hozzád intéztem, azon gondolattal, hogy halálom után néked át fogják adni, a halálos ágyon lévőnek nem tagadnak meg semmit, és Te lelted volna benne azon utasitást hogy elolvasásod után hamuvá tegyed és siromba ásasd bé. - Na de most semmi bajom, 's élően hiszem néked ezeket át adhatni.

Papa jobban van, ma már a jószágba útazott. - Szegény Mitzi naponként gyengébb, most Annya itt van, haza is akarja vinni, Ő is kivánkozik haza, meglehet elkésérem Mamával, de addig felelhetsz, mert addig 10-14 nap is el telik, ha onnan haza jövök, vagy el sem megyek, csak Mitzi el megy, bé jössz hozzánk ugy-é Julia, hogy már egyszer kibeszélhessük magunkat.

P..fi megint Erdődön járt, itt keresztül útazván nékem üdvözletét küldé, nem ért réá az tisztelkedésre - szegény - csak Te azért ha én sajnálom ne sajnáld, mert hidd ez veszélyes.

Kirch Pestről kottákat kapott, van közöttök néked alkalmatos darabok is ha megválasztásra meg bizol, úgy veszek. - Bocsáss meg hosszú levelemért, Te mindég azt emlited leveleidbe hogy untatni félsz velök, lát még ez az enyém egyszerre végig sem olvashatod. Isten áldjon ezt kivánja

Marid.

Szabó Jani ismét Károlyba járt most ez egyszer szerettem hogy itt volt mert Ábrányból jött 's beszélé hogy K-ról jó hírek vannak.

XV.

Erdőd, deczember 29-én 846.

Kedves Marim!

Még mindeddig nem voltam képes leveledre felelni, kedélyem oly zavart, mondhatnám vad érzésekkel küzködött, hogy lehetetlen volt gondolatimat csak némileg is összefüggésbe hoznom.

Csalódtam, Mari, véghetetlenül csalódtam! s ez nekem igen, igen, fájt; de már elnyomám e fájdalmam, és legalább látszólag nyugodt vagyok.

Oh, mért oly kegyetlen a világ ellenem, miért dulja szét ily kiméletlenül azt, mit én véghetetlen örömmel láttam feltámadni szivemben, mert egyedül ez alkothatna számomra egy uj világot, mely sovár lelkemet kielégithetné. Ha e keletkező varázsálmom szétrombolása volt czélja, fájdalom, azt elérte, mert az már egészen szétröppent, s én ismét oly rettentő pusztának és elhagyatva érzem lelkemet, hogy ha az emberek ezt képesek volnának látni, én hiszem, hogy vissza akarnák adni oly régtől óta keresett kincsemet, mert megszánnának. De ezt én tőlök nem akarom elfogadni, mig egyet birok, mit nem is lehetne nekik megsemmisíteniök, s ez: a hit, mit most még megmenthetek. Oh, ha ez nem volna, fölemésztette volna e küzdés szivemet.

P..nek ismét oly gondatlan és véghetetlen gyöngédtelen tetteit és nyilatkozatait hallám ellenem, mi semmivé tette egyszerre minden reményemet, hogy őt még valaha szerethessem, mert, fájdalom! van okom ezen hirek valósága felől nem kétkedhetnem. És én még se tudok ő rá haragudni, ugyan tán megérdemelné. Ő, mint már sokszor mondám, igen szenvedélyes, és még nagyon fiatal is, azért nem kárhoztatom őt oly nagyon tetteiért, mert őt egy véghetetlen láng, mit Isten lelkébe teremtett, s miről ő nem tehet, vonja önkénytelenül, hogy csak nagy fájdalom fogja őt egyszer megtörni, és meggondoltabbá tehetni, mit én nem kivánok neki, bármily igen vétett is ellenem. De szánnom kell őt, mert ismerem lelkét igen jól, s ha elfeled is - mit inkább kivánok - a mámor között, mit felkeresni fog, de ennek tünte után mégis fogja őt emlékem zavarni, bármit érzett is irántam, ha tán nem szeretett is! de nem... nem! ennyire még sem lehetne ezt tettetni, ugy-e nem? Ez nem önhittség nálam, de fájdalmas bizonyosság. Én rám nézve e tapasztalás szükséges volt, és általa látom, hogy egy részét megérdemlem az ellenem történt beszédnek, mert gondatlan és könnyelmüség volt tőlem az első lépést elfogadnom s a következéseket csak ennek köszönhetem. De elég erről; én ismét vidám és jókedvü leszek, habár lelkemben a most ujra fölélesztett vágy lehetlenné teszi is igaz örömöket éreznem, mig önmagát föl nem emészti; mert nem talál tárgyat, mely a benne létező világot megérthesse és ennek lakója lehetne. De te megmaradsz nekem, Marim! ugy-e? mindég, habár feltaláltad is azt, kinek szerelme képes veled mindent feledtetni. Csak e hitemet hagyd meg, e nélkül elveszek. Oh, te nem értheted félelmemet, ha e gondolat, hogy barátságodat is elveszithetem, kinoz; te nem értheted, mennyire szükséges nekem szereteted, te nem voltál ily helyzetben soha, midőn a baráti szeretet szenvedélylyé fajul, mert ebben összpontosul szerelem-sovár lelkemnek minden vágya, minden érzete.

Ugy örülök, hogy már vége ez esztendőnek, és mégis egy megmagyarázhatlan félelem fog el, ha a jövő évre gondolok; sok fájdalmat hoz ez nekem, én sejtem, és igen kevés örömet; na de az is elmulik majd egyszer. Csak te légy szeretettel hozzám, Marim, ezentul is, és tűrni fog, jobban mint eddig

szerető *Júliád.*

XVI.

Erdőd, télhó 12-én 847.

Kedves Marim!

Megbocsáss, hogy ez alkalmat, téged láthatni, elmulasztám; de hidd el, nem tehetek máskép, mert lelkem hurjai annyira lehangolvák s mellette oly kiállhatlan ingerült vagyok, hogy idegen embereknek könnyen terhökre válhatnék legyőzhetlen rossz kedvemmel.

Én tudom, hogy te előtted nem lennék az, mert te igazán szeretsz és megértenél. Majd az utolsó farsangi napokra megyek be Károlyba, s ha megengedik kedves mamádék, vagy egy hétre bent maradok; addig is, ha lehet, Szatmáron megyek két bálba és az erdődibe; ez utolsó még bizonytalan határidejü, különben tenném alázatos jelentésemet felőle.

Voltál-e a lövész-bálban? Hogy mulattál? kérlek,ird meg, de előbb, mint papám visszajő Debreczenből, mert addig fölemésztene a türelmetlenség. Ha voltál, ird meg, ott volt-e P-Zsiga? Nagyon sajnálnám, ha elmulasztottam volna szép szemeit láthatni, mi nem utolsó gyönyörüségem.

A propos! csak képzeld, mily boldog vagyok M-kás eő kedvessége ez ujév első napján egy levelet irt, melynek a vége: hogy formaliter megkér. De már el is intéztem a dolgot, mert papa engedelmével én is egy igen bájoló feleletet irtam neki, melynek ismét ez a vége, hogy: *es kann nicht sein*! De még is hizelgett ez ajánlat, mert eddig azt gondoltam, hogy én csak olyan istenadta *phantasták* izlése vagyok, de most azt látom, hogy még egy solid, derék embernek is van bizalma hozzám. Még oly elbizott leszek, hogy gyalog nem is beszélhetnek velem!

De most, édes Marim, komolyan meggyónom lelkem keletkező baját: félek, hogy könnyelmüség fogja követni a lelki harczot, mely bennem most oly kiméletlenül dúl; mert lelkemnek már is oly könnyelmü gondolatai vannak sokszor, hogy aztán, mikor eszmélek, irtózom a gondolattól: ha alkalmam lehetne ily könnyelmünek lenni, nemcsak képzetben, de tettben. De csalatkozol, Marim, ha azt hiszed, hogy fájdalmamat a világ okozza. Oh nem! én ezt most itt oly szépnek látom, mint azelőtt; de egy ember kiméletlensége oka ennek; egy ember, kit végtelenül tudék szeretni, ha ez érzéssel még teljes eszmélete előtt vissza nem élt volna! - Na de semmi!

Farsang van, majd lesznek vig bálok, és én ekkor végkép minden rosszat elfeledek, s lesz azután dicső életöröm, tán még szerelem is! mi kellene több? Ugy örülök e tarka szinű terveimnek, hogy csak ugy pezsg a vérem bele, és szivem is oly vigan és forróan ver. Furcsa volna, ha csupa gyönyörüség képzetétől elégne! - akkor volna jó, lennék boldog, sziv nélkül!

Ha a világ egykor óriássá növekedett fájdalmában önszivét enné meg, azt is vigan nevethetném, mert nekem nem volna, mit aztán tőlem is kivánhatnának. - -

Isten veled!

Júliád.

XVII.

Erdőd, január 16-án 847.

»Le a búval, és fel az öröm, a boldogság tarkaszinű lobogójával!« E mondat az, a mit, ha a szivekbe láthatnál, most minden erdődi lakos - de ám csak kik a »noble« czimmel nevezhetők - szivében és lelkében lángbetükkel lobogni látnál; mert halld csak: közelget a nagy nap, melyen az erdődi Sas vendégfogadóban nagy noble bál fog tartatni! azaz: f. é. január 21-én lesz itt az, mi még tudtunkkal csak egyszer volt. Neked is megjelentem, Mari, azt képzelve, hogy mihelyt soraimat elolvasod, azonnal indulsz Erdőd felé, hogy e nagy miraculumban te is részt vehess. - De aztán nagy készületeket csinálj ám, mert az erdődi kisasszonyok, saját kicsiségem kivéve, már mind feltoupézták hajszálaikat, hogy aztán *antik*, *romantik* frisurákkal léphessenek fel, miért is én már lemondtam oly andalitó terveimről, minek az erdődi gavallér-personale elbájolása főtárgya, azért nagyon jó lenne, ha vigasztalásomra néhány károlyi uracsokat hoznál magaddal vagy küldenél, hogy kik elmult lövész-bálotokban a *nagy tömeg* (?) miatt megfagytak, most a noble gyülekezeten fölengedhessenek.

Most nagyon szomorkodom, mert Kopeindlval decz. 24-ik óta fachéeba vagyunk, mert akkor egy kis mulatságban a következő francziára fölhitt, de azt elfeledve, én Laukával tánczoltam; de ő aztán desperatioval kért számot e tettem felől, mire én egész őszinte együgyűséggel felelém, hogy biz én elfeledkeztem az ő felhivásáról, mire kitört ő a megsértett érdem egész önérzetével, hogy neki főtörekvése engem mulattatni, s én még azt is elfeledem, ha tánczra szólit. Én hálátlan! Nemde nagy események?

Óhajtva és bizonnyal elvár

szerető *Júliád.*

XVIII.

Erdőd, télhó 23-án 847.

Kedves Marim!

Sietek neked megírni, hogy bálunkban mily jól mulattunk, mit avval is bizonyithatok, hogy reggel három óráig eszünkbe sem jutott az eljövetel. Idegenek sokan voltak, de mint tudni fogod, Károlyból senki, de csak férfiakat értek, mert nők onnan is voltak; hanem Szatmárról igen igen jó tánczosok jöttek, kik közül, gondolom, Mezeyt ismered, kivel különösen jól mulattam. Kezdetben véghetlen rossz kedvü valék, de miután annyira kedvemre ment a mulatság, egészen felvidúltam, mi nálam nem igen könnyen szokott menni. Szives meghivásod a károlyi bálba köszönöm, de sajnálom, hogy nem fogadhatjuk el, mert, kik Erdődről bálba menendők, már velem együtt mind a holnapi lövészbálba készültünk Szatmárra, s most ujabban ismét megigértük a szatmári fiataloknak, kik voltak oly kegyesek, hogy ide alázták magukat, hogy mi meg viszont az ő báljokat látogatjuk meg. Álarczos bál lesz, s én reméllem, hogy egy kis mulatságot találok benne.

Bocsánat, most többet nem irhatok, mert kissé elkéstem.

Isten veled!

Júlia.

Mamádnak s Náncsi kisasszonynak kezeit ezerszer csókolom.

XIX.

Károly, 26-dik Télhó, 847.

Kedves Júlia!

Ujjabbi várakozásom, hogy béjőjj múlt vasárnapi bálba, ismét nem teljesült, mit igen fájlaltam, már nem is kivánok semmit örömmel, mert úgy veszem észre a sors szeszélye föl van reám bosszantva, mert egy idő olta, semmi kivánatom, mit t. i. részemre kivánok nem tellyesül, ezt ugyan még békével türném, ha csak tudhatnám, hogy azoknál kiket szivemből szeretek bételyesedik kivánatom. - Hogy az Erdődi bál jól ütött ki azon örvendek, én azt gyanitám is. A mi vasárnapi bálunk igen üres volt, kénytelen voltam sokat tánczolni, mert igen fáztam. A közönség Károlyiakból állott kivévén D. Emmát, ’s a lápi tündért. Tánczosok még ha tizen lettek volna, fölszabaditották volna szegény hölgyeket, a fázás ’s pihenéstől, képzelheted, körmagyart csak 4 páron tánczoltak. A mi a mulatságot illeti mind igen vigan voltak, részemről a báli mulatságok egy formák lesznek, ha tömött terem, vagy gyémántos tündér terem, vagy üres terembe lépek, előttem mindenik egy forma hatással bir most.

Te Júlia reménylem Szathmárt igen jól mulattál, úgy látom még is a Szathmáriak tartanak előtted némi érdeket fön.

A fő dolog miért most néked irok Júlia igen fontos, ’s ezt komolyan mondom, ha talán vigan vagy hangolva Julia tedd magad komollyá, vedd föl a dolog egész értékét, ’s tellyesicsd kérésem, mit egész Károlyi hangász egyletünk, magam, ’s a szegény inséget szenvedők nevében hozzád intézek. - Mi a Károlyi hangász egylet tagjai Februárius 15-dikén az az utolsó

farsang hétfőn, egy hangversenyt akarunk adni a szegények fölsegitésére, mellybe igen kérünk hogy Te is müködnél és pár dallokat énekelnél. Egyiknek valami szegény áriának kellene lenni, néked vannak illyenek igen szépek, csak magyarra kell forditatni, az pedig csak pár szavadba kerül, második dallnak, igen tetszők lennének azon szép magyar dallaid, mellyeket Horváthtal énekelnétek; Kirch ugyan irt Pestre valami magyar dallokért, ezen czélra, de ezek addig meg nem érkeznek. - Talán Horvátot is reá beszélhetjük ha Te énekelsz, hogy ő is a *Wanderert* el énekelje. De mind ezeknek tellyesitését kivihetőnek lenni, igen szükséges volna, ha legalább egy héttel előbb mint ez történik bé jönnél, hisz már úgy is olly rég nem láttalak, de kérlek mentől előbb tudósits határzatod felől ’s jót határozz, másként elrontod szép tervünket.

Most még titkom van. A Károlyi álarczos bálba ha kész vagy feljönni, szerezz Szathmárt két egyforma lárvát itt nem kapható, ’s meg is tudnák, tehát jó előre meg vedd Szathmárt ’s senkinek ne mond hogy készülsz, mert ez talán nagy mulatságot fog szerezni. Majd szóval többet az álarczról, semmit ne késztis, hogy egy formán lehessünk van hozzá tervem mit azért nem közlök hogy az úton találhat levelem olvasóra azért mert sok kezeken megy keresztül. Szegény Náncsi Néni beteg tegnap igen meg ijedtünk mert rosszúl volt, de ma hála Istennek jobban van, tsókol.

Térey Máriád.

XX

Károly, 3-dik Mart. 847.

Kedves Júliám!

Hamrébb mint sem álmodod kapsz tőlem tudósitást, ’s látogatást is; - látod ma azt mondónk milly hideg, de tette ezt a mondást meghazuttolja, Vájival nem sok ideig volt itt Uray, mondhatom igen bús ’s elszórt volt, én nem neheztelhetek réá azért.

Küldöm általa a mit eddig megleltem, hogy itt hagytál, ellenben kérlek is nagyon keresnéd föl újságid ’s kottáid nem vegyült-é közibek az öreg Gróf Fuks konyha ujsága, mert ma vissza akarván néki adni sehol nem leltem, ’s mivel ujságid ugyan azon asztalon állottak meg lehet hogy köztök lesz, ha meg leled kérlek küld azonnal Majténybe, Pétrás fog lelni alkalmat ezt elküldeni, de azon meghagyással, hogy onnan is bé küldjék mindjárt, mert rég van itt azon lap nálam, ’s szégyenlem olly soká itt tartani.

Isten véled kedves Júlia jó mulatást kiván a Téged

szerető *Mari*.

XXI.

Erdőd, márcz. 6-án 847.

Kedves Marim!

Őszintén megvallom mingyárt, hogy e pár sort csak azért irom, hogy bizonyos lehessek felőle, hogy Petrass meglátogat, mert hiszem, hogy leszel oly kegyes és megvigasztalod egy kissé, mert ő most Megyerre megy lakni.

Hogy vagytok, édes Marim?

Én most nagy *Eroberungokat* csinálok, mert mint Marika is nagy bölcsen mondá, ugy találják, hogy egy kicsit megszépültem Károlyban.

Hétfőn nagy miraculumnak megyek elébe, mert ekkor franczia órákat kezdek venni Lauka Józsitól *nota bene*, mert erővel meg akarom most minden áron e nyelvet tanulni, hogy ha Amerikába Párison keresztül megyünk, legalább én is kurizáltathassak magamnak a franczia gavalléroktól.

A szolgabirámnak mondd meg, hogy igen örülnék, ha e hó 18-án jönne Erdődre, mert mulatni akarunk ekkor Pákh fiscalisnál, ki a névnapját fogja ekkor tartani; már Szatmárról is igérkeztek ki többen e napra. Vedd elő, édes Marim, minden ékesszólásodat, hogy rá beszélhesd, mert én bizonyosan számitok *Bandira*. A fésüket valami alkalommal hétfőn elküldhetnéd Majtényba; onnan majd megkapom.

Isten veled! ezerszer és forrón csókol

Júliád.

XXII.

Erdőd, márczius 13-án 847.

Édes Marim!

Most hiven elbeszéltetem tollammal, mily jó dolgom volt addig, *mig t. i. U. Endre itt volt!!!*

Nagyon meglepett, midőn vasárnap a templomból haza jövén, hallom, hogy Bandika itt van, de ám azért még sem pirultam ugy el, mint ő (kis *ő* még csak, jelentem), mikor papa bevezette; »furcsa!« mondta volna az actuarius.

Vasárnap délután ide gyülekeztek az erdődi szépségek - persze Janka, mint primadonna, köztük - s mi tánczoltunk nagyba, s természetesen, mulattunk. Jó volt a táncz, legalább nem kellett oly sokat beszélni, mi okból klaviroztam is, hogy végre minden csárdástudományomnak vége lett.

Másnap szolgabirónk kiséretében Szinfaluba mentünk két kocsival (azaz bizony egy kocsi sem volt közte, mert az egyik szán, a másik szekér volt) és estig ott mulattunk. De mikor aztán haza jöttünk, meg voltunk akadva, mert ámbár Carolina itt volt, még se igen folyt a *discurs*, mert a kis Andricska csak akkor szólt egy szót, ha épen elkerülhetlen szükséges volt.

Másnap reggel indult haza lovagunk; lovagot mondok, mert lóháton volt. Nem hiába mondja a német: »alle guten dinge sind drei,« mert nekem is ez a harmadik lovagiasan megjelenő gavallérom. *Cavalier intime!* Isten segitse, jobban mint a többit, mondják sokan; én csak nevettem, s gondolom magamban, hogy akkor majd erre fogják aztán mondani: »szegény tatár!« De annyit mondhatok, hogy, ha természetesen megy a dolog, ugy, fájdalom! a hóditásba multkor nem haladtam előre, hanem rontottam, mit eddig épitettem; mert, halld csak: 1-ször nagyon náthás voltam, hogy alig láttam, tehát, nagyon természetesen, rutabb voltam még, mint máskor, 2-szor sehogy se tudtam bájoló lenni, hanem hideg voltam, mint a jég, minden erőlködésem daczára oly hideg, hogy csak (nagy) Ő-m forró, szenvedélyes lelke nem fagyott volna meg közelemben.

A többiek, kiknek semmi köze és jogok hozzá, egészen *entzückt* vannak szépségétől, jó módjától, s minden mozdulatától. Persze az öregek is. Na, én se vagyok ellene, hanem arról nem tehetek, hogy még most nem tudok hideg, érzéketlen szemeihez szokni, s ha rá nézek, mindég kedves, szenvedélyes Ő-m képe tolakodik előmbe, ki, ha rám nézett, szemében láttam forró lelkét lángolni. Aztán meg hiszen tudod, hogy mennyire ellenkezett tudományom mindég a tieddel, mert a kék szemeket, melyekből te mennyedet tudod kiolvasni, én soha sem értettem, s most sem értem. De az a gondolatom keletkezett, hogy talán U-nál is csak számitásból megy az egész história, mert bizonyosnak tartja mind a mellett, mint a *gazdag* U., győzelmét, azért vesz magának oly kevés fáradságot, s mert még fiatalabb, semhogy egyszerre megbarátkozhatna romlatlan lelke ily, magamról mondom, bűnös számitással, azért oly gondolkodó és komoly. Ird meg véleményedet e felől, édes Marim, de ugy ám, a hogy igazán gondolod magad is. Meglehet, hogy még mi is eljátszuk »Házasság a nagy világban«, csakhogy nem lesz oly tragicus, hanem még jó comott, mert legalább egyikünk sem alkalmatlankodna a másiknak.

Hogy bucsúzott el tőled tán a bölcsesség kövét feltalálni akaró V.? Remélem, hogy nem tört ki belőletek tulságosan a nagy fájdalom, mit mindketten *szükségesképen* éreztetek. De elég a bohóskodásból, belől nem vagyok oly rózsaszin kedvü; de semmi!

Isten veled! kedves édes Marim,

ezerszer csókol gondolatban

Júliád.

XXIII.

Erdőd, márczius 27-én 847.

Édes Marim!

Nem hozok fel okokat, mért hallgatok ily soká? te jó vagy, szeretsz engem, s azért megbocsátasz. Tudod-e, mily zavart boldogságba merülhet az ember, ha, midőn lelke egész erejével egy reményen csügg, s e remény teljesedéséhez közelg, ha már csak napokat számlálhat, midőn láthatja azt, ki szerelmes lelkének forró ábrándvilágát betölti, kit az őrültséghez hasonló indulattal szeret, kitől az élet legdicsőbb emlékét várja, egy szóval: ha lelkének felét találta fel, s ezt hosszu nélkülözés után végre láthatja.

Az én reményem e boldogsághoz még igen bizonytalan, de ez is ugy elkábitott, annyira, hogy egy egészen külön világba élek általa, s csak boldogságot érzek. Minden összejő, hogy lelkemet egészen felforgathassa, de mind e zavart eszmebódultság csak egy végtelen jó érzetet támaszt bennem. Sokszor gondolom: tán álmodok, vagy talán a levegőben egy adag kénégeny volt s épen én szivám azt be, hogy ily felmagasztalt, meg nem fogható örömet érzek. Félek a felébredéstől, annyira kifáradok s kimerülve leszek, hogy nem élvezhetem többé az életet. Tán pár hetek mulva itt lesz ő! sok baj fog fejem- s lelkemre gyűlni akkor, de legyen!

Hozd el, Marim, az Életképek 12-ik számát, s olvasd el benne Riskó versét. Majd megbolondultam, midőn elolvasám. Vajon kire gondolt, midőn ezt teremté!

Schreiner tegnap egy magyart küldött nekem, saját szerzeményét. A »*temetésre szól az ének*« théma fölött irt változatokat s nekem ajánlá! igen örültem neki; ma köszönhettem meg neki levélben a jóságát! Szegény! még most is beteg a lelke! József napkor itt volt ő, és azonkivül egy hétig mulatott itt. Endre is itt volt akkor egy nap: husvét után ismét dolga lesz Erdődön!?

Ha látnálak, Marim, mennyit szeretnék mondani! Meg fogom tudni bizonyos utakon, ki azon Adler, kit emlitél, s kit az Életképek is emlit; bár csak ugy lenne, mint gondolod! - Megjött-e már mamád?

Csókollak ezerszer; isten veled!

Júlia.

XXIV.

Erdőd, ápril 24-én 847.

Kedves Marim!

Csak pár sort irhatok, de reám nézve fontosabbat, mint a világ valamennyi szónokának beszédei.

Épen most tudtam meg Sasstól, hogy P-i munkáinak nem tudom hány kötete Károlyban, s talán épen nálad van. Légy oly jó és küldd el nekem minél előbb. Ugy várom, mint elkárhozott lelkek várhatják éjfélöket; ez minden boldogságom, mit még e tárgyban remélhetek; küldd, küldd, kedves jó Marim!

Tehát pár nap multán teljesedve lesz egyetlen reményem, mely lelkemből fakad, s aztán puszta lesz ott minden; nem birok e szerelemből egyebet, csak puszta emléket; mi oly számtalan öröm- és bánatot teremtett előbb, most egy hideg emlékké kell hogy váljon, mint minden életünkben, mi kéjt és örömet nyujthat lelkünknek. De nem is érdemlek tán egyebet! - - - - Én örömben napokig tudnék hálát adni istennek, de bánatomban nem birok, nem tudok imádkozni! - - -

Pedig ki Istentől nem remél, ki ő hozzá sem könyörög bensőleg irgalomért, hogy' akarhat az még köszönni valót nyerni? Oh én boldogtalan leszek teljes életemben, én nem várok egyebet!...

Szegény Barna Náczi a Rókus-kórházban fekszik most betegen, s életéhez kevés remény.

Mért nem vagyok én helyette?

Jőj, édes lelkem Marim, ki papával, ha bemegy; ugy várlak, mint Isten résztvevő, vigaszt nyujtó angyalát. Addig is légy boldog, minő lehetsz, kivánja

Júliád.

U. i. Levélpapiromért ki ne nevess, mert csak jót akartam tenni megvevésénél, s csupa fitogtatásból irok rá neked; egy pesti német szinésznőtől vettem, ki most a legnyomorultabb helyzetben jár helységről helységre, és ily papirok eladásával tengeti szánakozásra méltó életét.

Júlia.

U. i. megbocsáss e csúf firkáért, de oly izgatott vagyok, hogy alig tudok ülni, csak szaladnék mindig végetlen világra.

XXV.

Károly, 27-dik April, 847.

Kedves Júliám!

Leveled reggel tegnap kaptam, kerestetém a kivánt könyvet mindenkinél, de sehol sem volt lelhető, irnod akartam hogy nints Károlyba senkinek de az ember nem várt. Ugyan is tegnap estve a Pesti táskába kaptam ezen ide zárt könyvet, nékem volt czimezve, benn egy kis czédula feküdt mellyben kér, néked elküldeni, ’s nevébe igen igen boldog házaséletet kivánni, mert úgy hallja, hogy férjhez mégy. - A tegnapi események egy Chaost szültek agyamba, azért nem irtam tegnap mert nem tudtam mit. Korán reggel kedves Luizám halálát tudtam meg, utánna a Te fel izgatott kedélyű leveled kaptam, melly fájdalmam növelte, mert szenvedni láttalak, ’s nem volt kezemben eszköz, hogy könyebbitsek rajtad, estve Pe..fi könyvét kaptam azon pár sorokkal, melly keserű elszántságát mutatják ’s engem is sebzettek, mert Téged illet olly nem érdemlett vád. Ha ma postanap van, rögtön feleltem volna. P.-k ’s megsemmisitettem volna vádját, néked szót sem tettem volna sorai s levelemről, ’s csak a váratlan meglepetést szerettem volna megjelenésével. - De egy levelemtől függ egész életed boldogsága, ’s magam tanács nélkül illy lépést bővebb megfontolás után tenni nem merék, én várva vártam Riskót, én közölni akartam vele tervem ’s jóvá hagyásával teljesitém, de tegnap ’s ma nem jött az idő halad nem szabad tett nélkül tőle e csalfa időtől jót reményleni; tehát tőled Júlia várom a határzatot, adj egy szóval szabadságot, ’s én felelek P.-k, bizd reám hogy mit? Kezedbe áll Julia sorsod eldönteni, de még határzatod ki mondod gondolj egy kicsit arra, hogy azon Debreczenyi kaland való, ’s azon czélból követődött el hogy Téged boszancson, mert Endréden több napok mulatása után azzal is mulatták P.-t hogy néked Lokadettivel illy, ’s illy viszonyod volt, Ő ezt hitte kevés ideig, ’s azon idő alatt követte el azon kalandot. Most jelen Pesten azt beszéli hogy fel útazza Magyar hont, keres egy szép paraszt léányt, nagy hajjal ép sziv ’s testtel, azt nőjül veszi ’s mint nője is paraszt öltönybe le eresztett bé font hajjal fog járni. Ez nem koholmány, (de bohóság Tőle) illyest beszélni. Én tegnapelőtt sokat beszéltem Riskóval felőled ’s róla, R. olly nyilt volt, hogy én megvallám, hogy Te szereted P.-t. Ő neheztel mindkettőtökre azon levél miatt, a levél most is bontatlanúl nála erre esküdött, de elhányta irásai közt mihelyest kikeresi vissza küldi - P.-k. Ő olly nyilt, olly részvétellel szólott felőled, ’s P.-ről hogy Tőle tanácsot kérni akartam, de nem jövén Tőled kérem ezt. - Alkalmat nem várok Erdődre, nem halaszthatom levelem, ’s e könyv elküldését, Majtényig küldöm reménylem még ma lesz szives Kruzlits át küldeni. Hát a kesztyűket megkaptad? - Isten véled Júlia, én megmondtam most néked, hogy itt az idő mellyben határozz, tanácsot nem adhatok, a világért nem tenném ezt, itt szived egyedüli sugallására hallgass. Ölelve vagyok

szerető igaz barátnéd
Mari.

XXVI.

Erdőd, május 1-én 847.

Kedves Marim!

Mért kérdezed még tőlem, miért, oh! Mari, hogy mit tegyél? Te, ki legjobban tudod, mennyire szeretem *őtet*, elgondolhatod, hogy *őt* láthatni legnagyobb boldogságom volna. Őt, ki lelkemnek minden gondolatját, minden érzelmét, mi ott fakad, birja, kedves egyetlen világomat!

Ha csak egy rövidke óráig is birhatnám őt, csak egy perczig a kezet, melyben isten minden gyönyörömet teremté, ha csak láthatom, hogy öröm még neki láthatásom, tán imádnám az embert is, ki által ezt megnyerhetém.

Hatalmadba adok mindent tenni, mit csak jónak látsz, csak azt tedd, hogy láthassam őt; oh Marim, ha ezt kieszközölheted!

Látod, nem egyedül a szenvedély kielégitéseért vágyom erre; de ha egyszer láthattam: vagy rá veszem, hogy valami biztos állást szerezzen magának, s ekkor minden ellenszegülés nélkül övé lehetek, vagy, ha több neki korlátnélküli szabadsága, mint szerelmem, - mitől félek, - akkor válni fogunk örökre, s talán még nyugodt lehetek, s ha kivánják szüleim, boldogithatok mást, ki sorsát enyémhez köti. - Aztán, ha *ő* most ugy tenne, mint mondja, s csupa visszatorlásból, hogy sértsen, hogy megmutassa a világnak, mily keveset gondol velem, ha szerelem nélkül venne el egy paraszt leányt, egy nőt, ki lelkének fönségét nem érthetné, nem sejthetné: mi lenne belőle? egy szerencsétlen egész életén át, s ennek oka én!! ekkor megérdemelném, hogy sujtson az ég haragja, hogy ne tudjam, mi a boldogság. - Mióta ismét lehetőnek hiszem őt láthatni, mióta felélesztéd bennem ujra a remény sugarát, azóta lángként nyargalja az öröm valómat át, s egy égető láz magasztalja fel majdnem kialudt életkedvemet.

Végre lerázhatám magamról az örökös okoskodás jégpánczélját, mit rám erőltetének, s épen a legnagyobb igazgatás, midőn ugy bele akartak kovácsolni, hogy soha többé ki nem igazodhaték belőle, épen a legnagyobb igazgatás ronta el mindent, mit eddig összetépni erőm nem volt, s most szabadon lélekzem. - Hisz csak nem akarják, hogy elmenjen az eszem, s hogy, mi több, *ne legyek boldog sem ezen, sem a más világon*!

Ha mint Sándorom neje leszek boldogtalan, - mi csak tőle függ, - lesz erőm tűrni mindent, mit rám küld az ég, és kivivni magamnak a jövő üdvösségét; de ha elszakasztanak tőle, ha még nem is láthatom, ugy veszve, veszve lesz minden számomra!

Mindég az idővel biztatnak, hogy ez meghozandja, mit isten számomra rendelt, de elég volt fél év és 2 hó, én nem várhatom tovább összetett kezekkel az idő ajándékát.

Nem! nem lehet tovább! s Marim, édes angyalom, segits rajtam, ne hagyj elveszni, mint a többiek.

Isten veled! csókol ezerszer forrón szerető

Júliád.

U. i. Ha lehet, ne halaszd, mi üdvömet hozza meg, ne halaszd sokára az irást.

Ha mi érthetetlent látsz irásomban, légy oly jó és nézd át; nem tudok mindent ugy rendbe szedni most, mint kellene, gondolatomat se.

J.

XVII.

Károly, 7-dik Majus estve, 847.

Kedves Juliám!

Igéretem' telyesitém, használtam fölhatalmazásod, 's most nagy örömömre irhatom néked, hogy ez szükségtelen volt, mert itt lesz *Ő* holnap talán már, vagy e napokban. Kováts Edus ki Lajossal útazott itt keresztül szólott vele Pesten, hivta le magával, de mondá, hogy pár napokig még nem jöhet de ezek után Boros, 's Mandival jön le, ha pedig ezek késnének, Debreczenyig a Gyorskotsin jő.

Hogy szeretnék most nálad lenni, olly sok mondani valóm van mit le irni nem is lehet, és olly szomorú, hogy azon reád nézve kedvező hirrel vegyiteni nem vagyok képes. S hidd kedves Júliám egyetlen vigaszom abba nyerem, ha téged boldognak lenni látlak. Légy erős Júlia ne hadd magad nézeteidbe meg zavarni, ezek olly tiszták, hogy ezeket követned kell.

Sztárok eddig talán már nem élő lény a földön, utólsó tegnapi levelekben semmi reményt nem adtak jobbúlásához az orvosok itélete szerint, ha tsak Isten nem segit rajta.

Papám mikor jő nem tudja meg határozni, de bár meddig maradjon is még, úgy látom nem lesz semmi az Erdélyi útunkból, mert Mamának semmihöz nints kedve most, ’s annyi terveket főz fejében, hogy ezen régi úti tervünk többé eszébe nem jut, bár hogy is igyekezném eszébe juttatni. Pedig felette félek, hogy ezen most készülő tervek nékem a legkellemetlenebbek lesznek, adja Isten hogy csalódjak, de nékem káromra, vagy hasznomra olly finom tapintatot adott a természet, hogy illyes dolgokba nem szoktam csalódni.

Itt küldöm a kivánt kottákat még többet is gondolom elégült lész’ veled. Ára 2 f 3 gr pengőbe.

Nem írok többet, valóban zavart a fejem, ’s mindenkor örülök a lefekvésnek, ámbár álmaim sem sokat érnek. Vasárnap megyünk Tasnádra, igéri Mama hogy jövő héten Erdődre, de mivel én ezt olly igen nagyon kivánom, félek nem fog meg történni.

Isten véled Júlia forrón ölel

szerető *Marid*.

XXVIII.

Károly, 25-dik Július 847.

Kedves Júlia!

Nem tudom mit akarok néked irni, olly chaos forog fejembe mellyet erántadi forró szeretetem okoz, ’s azon fájdalom hogy rólam végkép el látszol feledkezni, mert két levelem hagyád mind eddig válasz nélkül. Azt gondolod Júlia, mivel az emberek mind kárhoztatnak én is ezek közzé tartozok? Még most midőn elvonúlsz tőlem egészen érzem mennyire szeretlek, oh nem kivánom én tőled, hogy viszont olly forrón szeress mint én Téged, tudom én azt hogy kebled egy láng mellyből mást részesiteni nem vagy képes, csak *Őt*, de a barátságnak mi köze van ezzel? hisz az én keblembe is egy láng oszlop honosúlt meg, már éveke, melly mindent maga közül emészt annélkül hogy kitörne, ’s ezen lassú emésztési halál olly soká jő. De azért szeretlek Juliám lélekből tenni vagyok érted képes mit tsak hatalmamba áll, csak ollyat nem mi kötelességem ellen mint gyermek van, ehhöz gyáva vagyok igen gyáva Júlia annyira vittek már hogy ezen czimet adom magamnak.

Múlt héten Bányára utazván Mama és Nénémmel az kedves Erdődi vár alatt mentünk el, ’s én nékem nem ’szabad volt föl menni, látni Téged ha csak egy perczre is, látni lelkedbe igazán boldog vagy-é? de hogy ne lennél midőn annyit le tudtál győzni czélod el érésére. Mit szenvedtem azon nap hogy nem láthattalak, és még most is ha eszembe jut nem mondhatom, és talán Te is gondolám engem fogsz kárhoztatni hogy fel nem mentem, oh ne okolj Juliám, ne szaporicsd fájdalmim, melly ugy is már sokszor elviselhetlen, ’s mellytől szabadúlni nincs remény - semmi mint a halál.

Egy igéretet kivinni kötelességemnek tartom még ehhöz te segithetsz Julia. Kérlek küld azon Paptól készitett képet Horváthnak de ne késs valami könyv vagy kottába, már egyszer kértelek de mind eddig nem küldéd; kedves Julia tedd ezt meg de jól csak pár perczre áldozd figyelmed e tárgyra Te jót tész vele. Irjál az Istenért de ne küld leveled egyenesen nekem, leg jobb lenne az Aktuariusnak, mert meg kérdeznék tartalmát, ’s ezzel számolni nem tudnék. Isten áldása forró ohajtásom boldogságodért kisérjen

Marid.

XXIX.

Károly, 1-ső Szeptember, 847.

Kedves szeretett Júliám!

Köszönet soraidért, nem képzelheted milly ohajtva vártam, mert tudtam hogy irni fogsz, ’s még is annyi hetek töltek el e várakozásba, ’s milly jól esett leveled tartalma, milly boldog voltam megint rokon szerető lelked szavait olvashatni, ’s milly fájdalommal néztem Júliám e kedves soraid enyésztét, de ezt tennem kellett, koránt sem magam személye miatt, de benne emlitett személyekért. Mert ha valóban Mama e levelet meg lelte volna is nálam, mit fél-hettem tőle? Büszkén, megvetően mondtam volna néki: - Megcsaltál Anyám, lásd én is meg csaltalak!

Igen Júlia igy állok Anyám erányába, ha rá tekintek, keblem megszakadni gondolom, mert ő mindent elrabol tőlem mi nékem kedves. Képzeld a napokban öröme jött ismét végtelenül kinzani, mert egész hatalommal kivánta adjam ki Kornélnak minden Compositióit? E kivánat ki vett türelmemből, fel támadt emléke minden méltatlanságnak bennem mit rajtam ’s Kornélon elkövetett, ’s ezen fel szaggatott fájdalmak elfeledteték velem hogy Anyámmal szólok. Soká igen soká tettünk egymásnak szemrehányásokat, térden kértem, hadja meg darabjait mit egyedül birok Tőle mellynek birtoka ’s hallása teszi csak sorsom türhetővé, ’s ád új erőt a türelemre ’s küzdésre, de ezen nyilatkozat még jobban felbosszantá Őt ’s velem feledtetett mindent, esküvém, hogy e parantsát nem tellyesitem, hogy erőszakkal elrabolhatja, de kezeimből semmi áron nem fogadja el, - s Ő gyáva volt még eddig nem vette el; de meg igértette ünnepélyesen, hogy ezt senki előtt eljátzani ne merészeljem. Ezen történet olta Júlia nem tudom hogy állok Anyámmal. Ő hideg erántam ’s zsarnok mindenbe, én kerülöm, szólni egy-mással nem szoktunk; oh ezért véghetetlen büntetést várhatok Istentől, de én nem tehetek máskép.

Kornél hon van pár órányira tőlem, nem merem látni kivánni, úgy-e Júlia ez gyávaság! oh az, szinte magam is megvetem magamat érte. De ha Károlyba jönne is, házunkhoz nem jöhet, Mama azon tettei után mit Pesten újabban rajta elkövetett, Ő tsak úgy léphetne be házunkhoz, ha kezem kérné meg szülőimtől, ’s ezt nem teheti, mert nints mire, annyi sem hogy útazását folytathassa ’s szerentsét keressen távol földön. Néki hon kell lenni már több hetekje zongora nélkül tölteni az időt semmiért. Napokba olvasék egy levelét mellyet Kirchnek irt, képzeld itt az ünnepély alkalmával akarna hangversenyt rendezni, szükségből Júlia! ez borzasztó! nem de? ’S azon gúny rokonimtól mi reá háromlana, hogy Károlyba ad hangversenyt, oh ez kiállhatlan lenne, aztán hozzá egy a műhöz semmit nem értő közönség, kiknek pojátzok jobban tetszenének, ez nem történhet meg gondolám, ’s a leg nagyobb veszély közt pár szavakat irtam néki hogy ezt ne tegye, de okokat hogy mért nem? nem hozhattam fel, hisz tetteim jobban vannak őrizve mint valaha. Tehát ha Kirch javasolását jobban hallgatja ’s el jő? oh Júliám ez legfelső fokozatja lesz minden kínoknak! - Azt is kell tudnod, hogy Kirch, ’s

Horváthnak házunkhoz járni nem szabad, ne hogy ezektől róla valamit halljak, sőt Szabóval is csak futva merek szólani, hallani Tőle hogy a bálra el jő mindenesetre, örüljek ennek? nem örülhetek lelkembe annyi fájdalom vésődött olly régóta ’s lassanként, hogy örülni nem tudok, ’s aztán ha ő ott lesz, vagy ne is beszéljek vele, vagy ha beszélek tsak annyit is mint mással tudom haza kell jönni. Ezek a bálra való szép kilátások, engem hideg fog borzogatni ha fel megyek, pedig a tavasszal milly szépeket álmodék ezen bálról!!

Ezen levelet Júliám Pili segitségével irom, mint ha franczia órám volna vele, itt benn ül nálam, nem is köszönhetem neki eléggé e jóságát, olly jól esik veled szólhatni ha sorokkal is, ugy is menyegződ előtt többet nem irhatok, ’s valóban nem is szép tőlem hogy ezen öröm napjaid panaszaimmal sötétitem, de nem tudok mást mit irni Júlia annyira föl ingerült vagyok, bocsáss meg tehát szegény barátnődnek, kinek egyetlen vigaszát Téged’ is elraboltak, de nem Júliám Téged elvesztenem nem lehet, mert lásd kik körültem vannak mind jég alakok, én megfagyok ha hozzájok közelébb lépek, oh ne engedd ezt Júliám tarcsd meg mint nője is Sándorodnak erántam jóltevő szerelmedet, hogy kedves soraid életet öntsenek belém, ’s meg ösmérést hogy élni kell. Vannak még pedig jó emberek mint Horváth, Riskó, gondolnám Kováts Edus is kik által levelet küldhetsz ’s úgy e fogsz is Júliám, még ha lehet menyegződ előtt irj ezt a levelet is Riskó vészi tőlem át. Hogy jövő élet pályádra mit kivánok? hogy lennék én azt képes le irni, Te szeretsz Júliám mint én Téged tudod ezt hát, ’s nem kivánod hogy azon hideg szavak lépjenek köztünk fel mit a világba közönségesen használunk. Élj boldogul mint szivemből kivánom, de ne feledd szegény Maridat.

Jövő holnapba Mama fel utazik Pestre Palival, Sztarokékkal fog együtt lakni, Annát is magához veszi, azt akarták én is felmenjek de már félig meddig ki vivtam, hogy Papával és Nénémmel itt maradok, de ha még is fel hurczolnának, akkor nem tudom hogy mitsoda állatja válik belőlem az Istennek, valami murmelthir. Ha tsak lehet Pap Zsigával irok neked, Te már akkor nője leszel Julia, boldog *mint én soha*, ezen két szó mindég előttem lebeg.

Tegnap itt volt Kováts Edus mit várhat tőlem? Örvendtem, hogy még semmit nem kért, de fog úgy látom, ’s akkor tán egy roncsolt keblet ajánlhatok, -

nem irok többet sötétebbek gondolatjaim mentől tovább szövöm azokat; Isten véled Juliám tedd porrá rögtön e levelet, forrón ölel szerető *Marid*.

XXX

Károly, 4-dik Okt. 847

Kedves Júliám!

Mint köszönjem kedves részvevő soraid? Sötét, háborgó napjaimban vigasz angyaltól jöttnek tekintem, úgy sincs náladon kivül senki Júliám ki vigasztalna, mert ha van is szándéka valakinek azon általok vigasznak gondolt szavak, - csak keserűen hangzanak át lelkemen, vagy még mélyebben sebzenek.

Hat napi kin után mellyeken át itt volt Ő, ’s csak távolból láthatám, ’s melly elég idő volt felszaggatni minden legkissebb sebét a múltnak, érezni a jelen szaggató fájdalmát, ’s a reménytől megfosztva látni a jövőt, mind ezek után egy bálba kellett még egyszer jelen lenni, ’s e bálba találtam jutalmat a szenvedésekért, mert nem csak hogy szóltam vele, de reményt, örömöt láték szemeiben ragyogni, ’s kedves szavaival erőt, bátorságot öntött belém, csak rövid időre türelmet kért, ’s változni kell mindennek mondá. - Micsoda a remény életünkbe mikor már

egyszer e nélkül éltünk? tudod Te is Júlia azért nem szándékom leirni. De én ki még minden reményeimben csalódtam, oh én nekem tán nem is szabadna olly üdvet reményleni. De Ő mondta, az Ő szemeiben látám a reménysúgárt az elsőt sötét szerelmünk alatt, ’s oh mit nem hinnék ennek!!

Ezen szerencsés estve óta négy hosszú hetek folytak le, ’s én nem tudok felőle semmit. A mámor melly eddig körül vett oszlani kezd, borzadva kel fel a gondolat, hogy tervei nem sikerülnek, ’s akkor veszve minden, nem szabad erről gondolkodnom, futok az időtől, teszek mindent, tsak nem gondolkodom, imádkozni úgy szeretnék de nem tudok. Egész jövő éltem üdve, vagy kárhozata olly közel áll mellyik fog történni?

Mama fel útazott Palival Pestre, ott fog maradni még az iskolai idő tart, ’s én itt maradtam. Nem tsudálkozol Júlia erőmön, hogy ezt ki vittem? még pedig gondolhatod hogy harczoltam egész világgal e miatt. Mamám szeretete meg is gyengült erántam e tettem által, de talán jobb, tán boldogabbá fog tenni ha kevesebbet szeret. - Nantsi Néni tudja levelezésünket, ’s nem ellenzi, azért nyiltan irhatsz Júliám, sőt megvallom reményem van, hogy erre útaztok fel Pestre, ’s ismét olly rég olta ölelhetlek, ha lehet Júliám tedd ezt meg úgy is ha most nem, hát mikor láthatlak.

Köszönd meg férjednek nevemben azon szép verseket, mellyeket ő nékem Riskó által küldött, s tiszteletem is add néki át.

Hogy boldog légy jelen, azt nem kell kivánnom, de hogy légy mindenkor mint jelen az forró kivánságom, ird ezt mindenkor Júliám ’s Te egy részt boldoggá teszed általa

szerető *Marid*.

XXXI.

Károly, 22-dik Dec. 847.

Kedves Júlia!

Leveleink váltása ugyan meg ritkúlt mindegyikünknél igen külömböző okból; Te Júlia rá nem érsz mert boldog vagy, ’s én nem is követelem, mert igen is át látom milly helyes ez ok. Én pedig nem tudok irni mert sötét lelkembe alig találok szavakat mellyeket le másolhatnék, ’s félek hogy panaszaim elkomoritanak, mert tudom hogy szeretsz, ’s fáj az is ha miattam komor pillanatod lenne.

Sokat foglalkozék veled azon napokban mellybe kedves leveled kaptam. Atyád volt benn, sokat szóltam vele felőled, láttam Júlia mennyire szeret ’s mennyire szenved, mert azt képzeli, hogy Te őt már nem szereted, ’s ennek bizonyitásúl egy leveled adá nekem olvasni, mellybe némellyek elküldése miatt kéred őt meg. Én hiába igyekeztem e levél tartalmát arra magyarázni, mit ő szeretett volna, - nem sikerült. Júliám magamba el kellett ösmérni, hogy Te daczolsz, Te ezt magad sem tudod, - hisz léted egy fény kör, néked semmire nincs szükséged, sőt szülőid szeretetére sem; én el tudom állásod képzelni, ’s menthetni Téged ezen tettért, de úgy e Julia nem neheztelsz, ha kérve figyelmeztetlek, hogy hagy fel e dacczal, Atya eránt ennek nem szabad történni, ha sértett is Júlia de ő Atyád marad, ’s nem értvén érzéseid nem is tehetett talán máskép, hisz ő a hideg ész meg fontolása után cselekedett - s aztán mind annak vége, - Te boldog vagy, oh Júliám illyenkor felejteni kell minden bántalmakat, ’s boldogságodban nem zavar-é meg azon gondolat: Atyám szenved, ’s általam, mig pár szives sorok mind jóvá tennék ezt, de ezek Júliám gyermekileg bizalommal legyenek irva, az utóbbit tán

nem lehet tellyesiteni az igaz de az elsőt igen, sőt kötelesség, ’s Te meg fogod tenni Júliám úgy-é? habár mondani fogod: az a Mari millyen predicatiót ir nekem. De meg lehetsz győződve hogy talán senki tellyes boldogságod nem kivánja úgy mint Marid, s ezen meggyőződésből is irtam, hogy általa boldogságod neveljem.

Olvastam az Életképekbe, úgy a Hazánkba írt czikkeket is Tőled; Te Júlia kitaláltad hogy mit gondolék elolvasása után, de mentettelek is mert tudtam hogy Sándorod kedvéért tetted ezt, ’s aztán olly szép is a mit irsz hogy nem a prosai világnak valók. Ha emlékezel Szabó Sándornéra, ez már őszbe vegyült leányának meg tiltá olvasni, hogy valahogy szerelmes ne legyen, igen sokat nevettem e balgaságon és tudom Te is fogod nevetni azért irom meg.

Az új évbe az Életképeket fogom járatni, irj benne Júliám gyakran, de nekem azért kéziratba is, mert Tőled olvashatni valamit annyi gyönyört ád nekem, erre pedig hidd el soha több szükségem nem volt; ha látnád hónapok olta éltemet, egy nap úgy mint a másik, ’s örvendve ha elmúltával valami új kellemetlen nem történt. Kedves Atyám két hónapja hogy beteg, ’s alig pár hete, hogy veszélyen kivül van, oh Júliám mit szenvedtem e rettegések között ’s milly hosszúk voltak a napok az éjjelek. Szegény Néném is igen beteges; a házi foglalatosság, ’s betegek ápolása közt múlnak napjaim. A zongora, (s tudod mi nékem a zongora) 7 hetekig állott zárva, ’s most is napok múlnak hogy egy $^{1}/_{2}$ órát játszhatok. Olvasni nints kedvem, mert mind nem hiszem mit olvasok, azon sok szép mi irva van, az mind másnak szól, nekem abból nem szabad részesülni, mert mikép neked jelszavad éltedbe: nyerni, vagy veszteni, ugy nekem ez: tűrni, ’s szenvedni, eddig az volt, hogy reményleni, de ez végkép meg szünt Julia, hisz a Szeptemberi bál óta nem hallottam semmit A-ról, mint hogy a világba ment, soha hazájába vissza nem térendő.

Mama Pesten van, Pali ’s Annával, nem találkoztál, soha velek? Nem ösmertem eddig unalmat, de most sokszor meg látogat, mióta Ő örökre távozott, ’s egy láthatlan erő kettő szakitá lelkeinket, mellyek tudod hogy egyek voltak, azóta olly magam vagyok, nincs pont, nincs czél hová forditni gondolatim, ezek tévedeznek, keresnek, de mind hiába! ’s még is élni kell, élni lehet! Oh Juliám mért nem lehetek veled hogy rokon kebledbe találhatnék uj erőt élni!

Ird meg szállásod honlétét, kérdém ezt ugyan Atyádtól, de elfelettem ismét, nem is tsoda.

Isten veled, légy boldog örökre, ugy reám is fog boldogságodból át szállni. Csókol forrón szerető

Marid.

XXXII.

Károly, 15-dik Jan. 848.

Kedves Júlia!

Köszönöm megczáfolásod állitásom ellen, Te ténnyel meg mutattad, hogy felőled nem helyesen itéltem, de magamról igazat mondék. Nem mintha szereteted, s barátságodba nem találnék jutalmat vesztességem fölött, oh nem Julia, hisz Te valál azon eggyetlen lény ki tudta szivemnek minden érzésit, s értette, s szeretettel itélt felette, s kihez most is úgy szólok, mint azon eggyetlen lényhez e világon ki úgy szeret, hogy semmibe nem kárhoztat. - Akkor Julia, oh akkor sokat tudtam irni, mert élt bennem egy érzés, s ez adott reményt, igért egy teli szép világot, oh többet ennél még sokkal, egy menyországot. - S midőn egy illy érzést kell szivünkbe meg gyilkolni, mert ki tépni onnan nem lehet, oh! mivé lesz akkor e sziv? Nem irhatom le jelen helyzetem, nem is gondolkodok felőle, mert ezt sem tudok, de ez ollyan Julia hogy midőn most e sorokat irom, majd minden negyedik szó után gondolkodnom kell mit

irjak. Mit irjak Neked? Istenem! eddig kezem nem tudta elég sebesen irni gondolatim folyamát, ’s most hidd el nem tudok neked mit irni. - Légy engedékeny Juliám, lásd a Te Marid most semmibe nem talál élvezetet, örül, ha vhisth asztalnál ülhet, ’s pár órákon át nézheti a kártya forgását, ezzel esze van elfoglalva, ’s szive tán nincs is.

S ha zongora mellé ülök pár heteken át egyszer, mit érzek akkor? mennyi mult szépség, mennyi boldog percz emléke áll előttem, s oh melly kin ezeknek emléke, mert mind veszve van a múltban, ’s belőlök nem nyerhetek egy ezred részét sem a jövő, vagy jelenre. Ha úgy elfáradva, gondolat nélkül ülök sok ideig, egy leirhatatlan vágy emelkedik keblemben, ’s ez Téged látni, Téged átkarolni, ’s előtted elmondani mindent, mit irni soha sem lehet, hangozza. S midőn látom hogy lehetetlenség mit kivánok, akkor látom milly kitsi az ember, milly gyenge egy hölgy. S aztán eszembe jut, hogy még rosszabb fog jönni a jelennél, mert most nints senki ki gondolatimról számot kér, de ha haza jön Anyám, látni fogja, hogy arczaim mennyire halaványak, szemeimbe olvasni fogja a halotti nyugalmat s parantsolni fogja, hogy mulassak, hogy örüljek, hal ha! ha! akkor oh akkor lessz még a vig világ! - Egy kérésem van Juliám: Tudod azon képet mellyet Erdődről küldtél nekem? azt én neked biztos kéz által de ki nem fogja tudni mit visz, fel küldöm; fogadd el azt Tőlem Juliám szivesen, legyen azon kép közeledbe, ha én nem lehetek.

Üzeneted Papádnak nem adhattam át mert nem láttam. Neki kellemetlen esetje volt, válni akart Mamádtól, Rába össze eggyeztette őket, én nem helyeselhetem ezt, jobb lett volna hiszem ha Papád akaratja történt volna meg.

Hiszem Juliám hogy halhatatlan lelkünk, én ott várok minden üdvet, minden boldogságot, hisz ha érdemes is vagyok bűnhödni, tsak utánna lesz megpihenés, lesz boldogság!!

Férjed tiszteld tőlem, Téged forrón tsókol

Marid.

XXXIII.

Pest, márczius 24. 1848.

Kedves Marim!

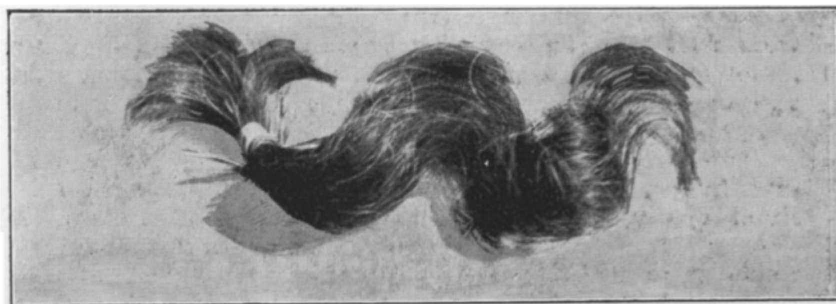
Régen tünődöm, jelen körülményeink között hogyan és mit irhatok. Ugy irni neked, Marim, hogy erről még számot kelljen adnod, hogy ezt más is, bár ki olvassa, azt én nem tehetem!

Emléked és tiszta barátságod emléke szent biztositék, hogy nem fogsz elfeledni, ha félbe kell is szakitanunk levelezéseinket, ugy hiszem, nem örökre; ha évekig távol leszünk is egymástól, téged nem idegenithetnek el tőlem ezentul sem, ha eddig nem tevék azt. Fájdalmamat, hogy még levélben sem találkozhatunk, nem akarom leirni, mert kivánom, hogy e levelet mutasd meg papádnak, ki nyugodt lehet, hogy nem fogja levelem többé tudtán kivül házát fertőztetni; a censorok pedig már eltöröltettek. Egyébiránt ő ezt maga is megírhatta volna; mert joga van házából kitiltani mindenkit, mindenkinek leveleit.

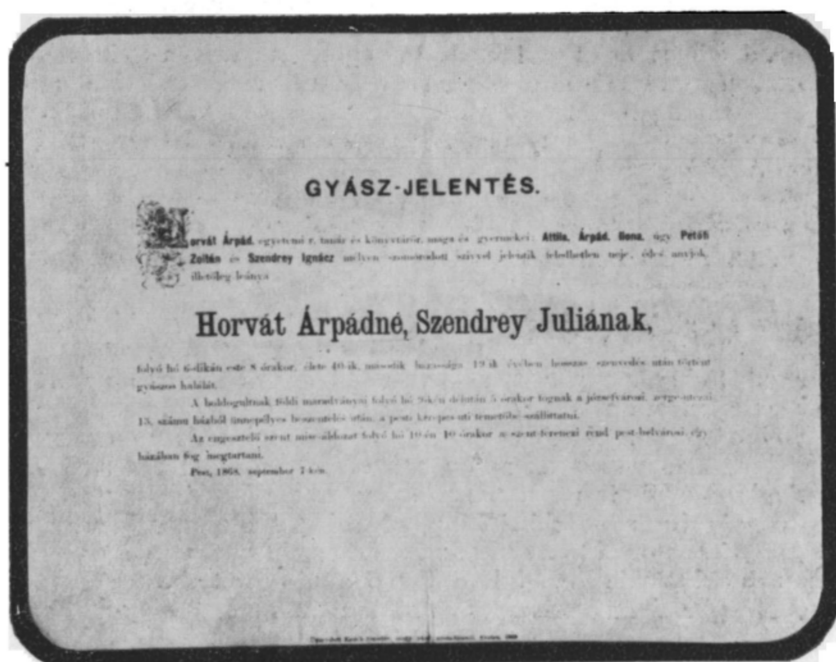
Téged áldjon meg az isten, kedves Marim; forró szeretetem s hű barátságom elvitázhatlan jogaid maradnak s kisérni fognak szüntelen. Maradj te is hű barátnéja

Júliádnak.

U. i. Isten veled! ezerszer csókollak.

Egy fürt Julia hajából.
Fiának, Árpádnak, adta emlékül 1868 augusztus 12-én.

GYÁSZ-JELENTÉS.

Horvát Árpád egyetemi r. tanár és könyvtárőr, maga és gyermekei: **Attila, Árpád, Ilona**, úgy **Petőfi Zoltán** és **Szendrey Ignácz** mélyen szomorodott szívvel jelentik feledhetetlen neje, édes anyjok, illetőleg leánya

Horvát Árpádné, Szendrey Juliának,

folyó hó 6-dikán este 8 órakor, élete 40-ik, második házassága 12-ik évében hosszas szenvedés után történt gyászos halálát.

A boldogultnak földi maradványai folyó hó 9-kén délután 5 órakor fognak a józsefvárosi, [illegible] 13. számu házból ünnepélyes beszentelés után, a pesti kerepesi uti temetőbe szállíttatni.

Az engesztelő szent mise-áldozat folyó hó 10-én 10 órakor a szent-ferenczi rend pest-belvárosi egyházában fog megtartatni.

Pest, 1868. september 7-kén.

Julia gyászjelentése.

XXIV.

FÜGGELÉK.

A Julia-probléma teljes reviziójának gondolatára Julia kéziratos hagyatéka vezetett rá 1925-ben. E könyv második részében, amelynek cime: *A halott megvédi emlékét*, közzétettem Julia kéziratos hagyatékából mindazt, ami szorosan összefügg a revizióval. Nem közöltem Julia szépirodalmi munkáit, amelyek közlése tulságosan megnövesztette volna a könyvet. Nem közöltem továbbá Petőfi Istvánnak Juliához irt leveleit, amelyek inkább Petőfi Zoltán életirója számára fontosak, és nem közöltem végül Szendrey Marikának, Gyulai Pál feleségének, Juliához irt leveleit sem, amelyeket együtt kellene kiadni Marikának a Nemzeti Muzeum Ereklyetárában és magángyüjteményekben őrzött, Juliához irt többi levelével. E munka életrajzi része felhasználta azonban a kézirati hagyaték kiadatlan részeit is.

Az életrajzi rész emliti a XIX. és XX. fejezetben (135. és 146. oldal),* hogy *Petőfi István szerelmes volt Julia hugába, Marikába.* Ez István kiadatlan leveleiből derült ki. A XX. és XXIII. fejezetben (142. és 170. oldal) közölt levélrészletek is István kiadatlan leveleiből valók.

Marika kiadatlan leveleiből négyet közöl az életrajzi rész: a XX. fejezet (137-139), a XXI. fejezet (148-150 és 153-155) és a XXII. fejezet (157. oldal). A XV. fejezet (102-104. oldal) közli *Julia Válasz-át Arany János Emléklapra cimü versére.* A *Válasz* kéziratát Julia levelesládája őrizte meg.

A XVIII. fejezet (126. oldal) emlit *egy rendőri idéző levelet*. Ez a német nyelvü idéző levél is megvan Julia kézirati hagyatékában.

A revizióról támadt elgondolásomat, amely eleinte csak hipotézis volt, öt éven át igyekeztem más források feltárásával realitássá erősiteni. Igyekvésem nem volt hiábavaló. Megtaláltam csaknem mindent, amit kiegészitésül kerestem, és találtam ezenkivül sok mindent, amire nem is számitottam, ami tehát számomra is örvendetes meglepetés volt.

Igen bővizü forrásokra akadtam a *Nemzeti Muzeum Széchenyi-Könyvtárának Petőfi-Ereklyetárában*, ahol *R. Hoffmann* Mária urnő könyvtárnok és dr. *Rédey* Tivadar ur, a Hirlaposztály igazgatója, a legnagyobb előzékenységgel támogattak munkámban. Itt *felhasználtam az Ereklyetárnak 132-179 számok alatt őrzött kézirati, nyomtatvány- és képanyagát*, amely csaknem teljes egészében kiadatlan forrás volt mindmáig. Ebből az anyagból valók - számos elszórt adaton kivül - az életrajzi részben a következő szószerinti közlések:

XII. fejezet (81. old.) *Juliának apjához irt udvarhelyi levele* (Ereklyetár 155. szám).

XVIII. fejezet (127. old.) *Szendrey Ignác levele Marikához* (E. 165.)

XXI. fejezet (152. old.) *Julia levele Marikához* (E. 157.)

XXII. fejezet (158. old.) *Gyulai Pál levele Juliához* (E. 169.)

XXIII. fejezet (163. old.) *Horvát Attila levele Zoltánhoz* (E. 138.)

XXIII. fejezet (173. old.) *Zoltán levele testvéreihez* (E. 135.)

XXIII. fejezet (175. old.) *Attila levele Zoltánhoz* (E. 138.)

XXVII. fejezet (192. old.) *Horvát Árpád levele fiaihoz* (E. 141.)

* Az oldalszámok az eredeti nyomtatott kiadásra vonatkoznak! *(az elektronikus változat szerk.)*

XXVIII. fejezet (197. old.) *Horvát Árpád levele fiaihoz* (E. 141.)

XXII. fejezet (160-163. old.). A *Tarka Müvek* cimü kéziratos ujságot, amelynek cimlapját kicsinyitett reprodukcióban is bemutatjuk, szintén az Ereklyetár 141. számú kartotékája őrzi.

XXIII. fejezet (167. old.) *Horvát Árpádnak és fiainak otthoni üzenetváltását* öt füzetben *Codicillus* cimmel ugyancsak az Ereklyetár 141. számu csomagjában födöztem fel.

A kolozsvári és általában az erdélyi adatok és képek nagy részéhez 1849/50-ből *Valentiny* Antal úr, a kolozsvári egyetemi könyvtár főkönyvtárosa, és *Kelemen* Lajos levéltáros úr volt szíves hozzásegiteni. Ez utóbbinak köszönhetem az oroszok ötnapos kolozsvári megszállására vonatkozó nyers anyagot is. Ő volt szives a megfelelő részleteket másolatban eljuttatni hozzám két kiadatlan kéziratos naplóból. Az egyik *Wass Pál 1848/49-i honvéd főhadnagy, utóbb százados kiadatlan naplója (VII. kötet)*, a másik *Báró Bánffy Jánosné szül. báró Wesselényi Jozefa »Szabadságharcz alatti élményeim« cimü kéziratából »Az oroszok kolozsvári tartózkodása« cimü rész.* Ezt az anyagot használta fel az életrajzi rész VII., VIII., IX. és X. fejezete.

A kolozsvári fejezetekre és *Dékániné Vadadi* Bertára vonatkozóan fontos felvilágositásokat volt szives közölni velem az előbb emlitett urak utján *Hollakyné Dékáni* Margit urnő, Vadadi Bertának a leánya, 1930 márc. 12-én kelt kimeritő levelében.

A XVII. fejezet (118. old.) közli *Horvát Árpád levelét Szendrey Ignáchoz.* E levél eredetije saját gyüjteményemben van.

Ernst Lajos ur gyüjteménye őrzi *Juliának Orlai Petrics Somához irt levelét*, amelyet a XIV. fejezet közöl a 100. oldalon.

A *Petőfi-Ház* kéziratos ereklyéi között van *Juliának Petőfi Sándor halálával kapcsolatos nyilatkozata*, amelyet a XV. fejezet közöl a 110. oldalon. A Petőfi-Ház ereklyetárának dus anyagából *Gáspár* Jenő ur, a társaság tagja és titkára, volt szives hozzásegiteni a megfelelő illusztrációs anyag kiválasztásához.

A történeti környezet és a régi Pest képanyagát dr. *Bevilaqua-Borsody* Béla ur volt szives kiválogatni, főleg a *Szépmüvészeti Muzeum Történeti Képcsarnokának, a Székesfővárosi Muzeumnak, a Székesfővárosi Könyvtárnak és az Egyetemi Könyvtárnak* gyüjteményéből.

A régi helyrajzi adatok pontos megállapitásának nehéz munkájáért dr. *Romhányi* István urnak, a Székesfővárosi Levéltár főtisztének, mondok ehelyütt hálás köszönetet.

Szóbeli közléseket köszönhetek:

1) *Marczali* Henrik professzor urnak, aki tanitványa, majd egyetemi tanártársa volt Horvát Árpádnak, és

2) *Özv. Mirkovszky* Gézáné szül. Gregus Gizella, azelőtt ifj. dr. Horvát Árpádné urhölgynek, aki rendelkezésemre bocsátotta családi fényképeit is. Tőle tudom azt a Szigligetiéktől eredő hiresztelést, hogy Petőfi barátai 1850-ben sorsot huztak Juliáért. (Életrajzi rész XVI. fejezet, 116-117. oldal).

A Kisfaludy Társaság ereklyetárának kincsei.

Kutatásaim során ez év (1930) március 26-án jutottam el a Kisfaludy Társaságba. A nyomot, amely ide vezetett, a Társaság 1889/90. évi Évkönyvében találtam, ahol az ülésekről szóló jegyzőkönyvi kivonatok egyikében azt olvastam, hogy *Geist* Gáspár ur a Társaságnak ajándékozta *Petőfi István tükrös ládikáját*, amelyben »Petőfi Sándorra és családjára vonatkozó ereklyék vannak«. A Társaság akkor köszönettel tudomásul vette az ajándékot, de *sohasem ismertette a ládika tartalmát*, amiről érthetetlen módon nem vettek tudomást a Petőfi-kutatók sem, pedig azóta eltelt már jó negyven esztendő.

Petőfi István 1880-ban halt meg s kéziratgyüjteményét, amelyet az 1872-ben elhunyt Petőfi Zoltán után örökölt, végrendeletében a Nemzeti Muzeumnak hagyományozta. Erről a ládikáról azonban nyilván megfeledkezett, s igy maradt a ládika Csákón, ahol István Geist Gáspár földbirtokosnak az intézője volt.

Ezért a ladikáért mentem én az Akadémiába, ahol a Kisfaludy Társaság szobájában *Szabolcska* Mihály, a költő, és *Kéki* Lajos, az irodalomtörténetiró, a Társaság két titkára, a legnagyobb előzékenységgel a kezemre járt, hogy az ereklyéket megvizsgálhassam.

Egy Wertheim-szekrényben őrzi a társaság kéziratos ereklyéit, amelyeknek anyaga jórészt még feldolgozatlan. Kinyitottuk a szekrényt. Azonnal szemünkbe ötlött egy kis ládikó. Kiemeltük a szekrényből és kinyitottuk. A födele belülről tükrös volt és a ládikó az első pillantásra dohányos doboznak tetszett, mert volt benne szivarszipka, szivarvég és dohánymaradék is. Ebből a lomból kezdtük kiemelni egymásután az elsárgult kéziratokat.

Az első lelet *Petőfi Sándor két utolsó levelének az eredeti kézirata volt*, a két hires marosvásárhelyi levél, amelyet Petőfi a segesvári csata előtt irt Vásárhelyről Tordán hagyott feleségének. Az egyiket 1849 julius 22-én, a másikat 1849 julius 29-én, tehát halála előtt két nappal irta, s igy *ez a két levél Petőfinek az utolsó ránk maradt kézirata*.

A két levelet Julia őrizgette és halála előtt, 1868-ban, fiára, Zoltánra hagyta. Zoltán vidéki vándorutjain magával hordta édesapjának ezt a két levelét és *Török* Károly nevü barátjának megengedte, hogy ezt a két levelet lemásolhassa. Zoltán halála után Török hagyatékából a két levél másolata 1875-ben a Nemzeti Muzeum Petőfi-Ereklyetárába került (84. sz.), *s a két levél szövege ebből a másolatból vált ismeretessé*.

Most előkerült a két eredeti levél, amely 1889 óta a Kisfaludy Társaság ereklyetárában lappangott. *Ferenczi Zoltán* a Petőfi Muzeum IV. kötetében és *Havas* Adolf hatkötetes nagy Petőfi-kiadásában *még a muzeumi nem teljesen pontos másolatból* közölte a két levelet, Havas Adolf 1896-ban, ami azt bizonyitja, hogy egyikük sem tudott az eredeti levelek hollétéről. E munka életrajzi részének V. fejezete (a 35. és a 37-38. oldalakon) az eredeti kéziratokból közli Petőfi két utolsó levelét.

A következő ereklye, amelyet a ládikából kiemeltem, egy levélboriték volt, ezzel a felirással:

Petőfi Zoltánnak
tiz éves korában.

Ezt a cimzést *Julia irta*. A boriték piros pecséttel volt lepecsételve, Petőfi Sándor (*P. S.*) ismert pecsétgyürüjével. A boritékban egy összehajtogatott levél volt. A levélben *két hajfürtöt találtam, fekete selyemszállal átkötve. Az egyik Petőfi Sándor hajából való fekete fürt, a másik Julia hajából való gesztenyebarna fürt.*

A levelet Julia irta 1850 április 4-én Erdődön. *Ismeretlen végrendelete volt ez a levél*, amelyet akkor másféléves csecsemőfiához intézett. Julia öngyilkos akart lenni, s megrenditő pársoros levelébe beletette Petőfi és a maga hajfürtjét is emlékül kis fia számára. Ezt és Petőfi fényes nevét hagyta örökül Zoltánnak.

A végrendelet pontos szövegét e munka életrajzi részének XI. fejezete közli a 75-76. oldalon.

A ládika kincsei közt lappangott *Juliának 1848 augusztus 28-án édesanyjához irt levele is*, amelyben értesiti édesanyját, hogy áldott állapotban van. Ennek a gyöngéd, finom levélnek a szövege a következő:

Pest, augusztus 28. 848.

Kedves édes Anyám!

Csak az isten mondhatná meg, én magam se vagyok erre képes, mennyire kivánkoztam most haza, és annál nehezebben esik most, hogy semmiképen sem engedik ezt körülményeink. Csak avval vigasztalom magamat, hogy most helyett majd a tavaszszal megyünk haza; már akkor aztán valami szép ajándékot is vihetünk édes kedves Mamámnak. Egy kicsit szégyellem kimondani, hogy mit, és ezért szeretném édes Mamámra bízni, hogy találja ki magától; de ezt nem teheti, mert még illyen ajándékot nem kapott kedves jó Mamám, azért hát kimondom, de csak titokban, hogy új esztendei ajándékul egy kis unokát várhat édes Anyám, ha az isten megsegit. Akkor aztán majd megbüntetjük, mert ő az oka, hogy most nem merek arra a nagy útra indulni. Én azt hiszem, hogy kedves Szüleimnek örömére lesz ez a kis baba, s így mi is annál nagyobb örömmel várjuk ezt a kis Messiást.

De addig ne busúljon ám sokat édes Anyám, hogy aztán egészségben találhassuk; emlékezzék csak vissza szegény Mamám, mennyire volt abban a régi bajában is, és a jó isten mindnyájunk kérelmére kigyógyitotta; ha most úgy tetszik is Mamámnak, de még se lehet nagyobb baja, mint akkor, s így nem volna rosszabb, mint elcsüggedni, ez csak elősegítené a betegséget. Mennyire lehet csak béketűréssel és reménnyel várja kedves jó anyám a tavaszt, akkor majd a levegő is többet segít, mint most valamennyi doctor haszontalan okoskodása. Hát mikor máskor beteg volt Mama, mennyi mindent össze fecsegtek, a miből aztán hála az istennek semmi sem történt meg. Én hiszem, hogy legtöbbet tett akkor kedves Anyámnak az a béketűrő megnyugvása, mellyel minden bajt szenvedett, az a meggyőződés, miszerint szentül hitte édes Mamám, hogy betegségéből fölgyógyul, ez volt az a hatalmas orvosság, a mi akkor segített és fog segíteni most is.

Isten áldja meg kedves édes jó Mamám! számtalanszor csókoljuk kezeit Sándorommal együtt és maradok

szerető leánya
Júlia

Édes apámnak is kezeit csókolom.

Petőfi Istvánnak is volt két levele a ládikában. Az egyiket 1849 november 28-án irta *Szendrey N.* urnak Erdődre a tiroli Landekból, ahol akkor közkatona volt, s ebben a levélben Sándor és családja után tudakozódott. Szendrey válaszolt a levélre és közölte Istvánnal Sándor halála hirét. István második levele 1850 február 19-én kelt a tiroli Stamsból, s ebben a levélben, amelyet e munka életrajzi részének XI. fejezete (76. old.) is felhasznál, irja István a következőket:

... A jó istennek lesz gondja annyira szeretett özvegyére s kis árvájára enyhiteni fogja keservét mert hisz vannak szeretett szülői kik őt forró karjaikba fogadják s nem hagyják őt a keserűségek martalékának. Óh! én könyörgöm drága tekintetes ur! - legyenek oly kegyesek fogadják az ártatlan árvát kegyes ápolások alá, az isten megjutalmazandja jószivüségöket ezerszer érette.

Julia gyöngéd lelkére vall, hogy az eddig felsorolt ereklyéket, amelyek mind Zoltánnal kapcsolatosak, megőrizte fia számára.

A ládika még számos más érdekes ereklyét is rejteget, de ezeknek ismertetése és közzététele kivül esik e munka megszabott körén.

Petőfi holttestét látta-e Heydte ezredes?

A bécsi állami levéltár titkaiból.

A bécsi császári titkos levéltár anyagát ezidőszerint a bécsi állami levéltár (*Wien-Staatsarchiv*) őrzi. Ebből az anyagból valók azok az érdekes és idáig teljesen ismeretlen akták és adatok, amelyeket e könyv életrajzi része felhasznált. *Dr. Deák* Imre urnak köszönhetem, aki évek óta buvárkodik a bécsi állami levéltárban, a felhasznált akták fölfedezését és pontos másolatát.

Az életrajzi rész X. fej. (70. old.) közli *Julia utlevelét*, amelyet a kolozsvári kerületi katonai parancsnokság állitott ki 287. szám alatt 1850 február 18-án. Az utlevelet *Urbán* ezredes, a katonai kerületi parancsnok és *Dietz* százados irta alá, ez utóbbi a városparancsnokság részéről. Az utlevél 1850 május 18-án járt le, s Pesten ezzel a lejárt utlevéllel kapcsolatban fenyegette Juliát a kitoloncoltatás veszedelme. Az utlevél másolatát a bécsi Staatsarchiv az 1851. évi rendőri A-iratok között őrzi 4515 szám alatt.

Az életrajzi rész XVIII. fejezetében a 128-132. oldalakon felhasznált aktákat a bécsi Staatsarchiv a *BM* jelzésü aktacsoportban őrzi az 1853. évi 3075 és 3254, továbbá az 1854. évi 157, 431 és 494 számok alatt.

Az 1854 évi 431-BM. számu iratok között van *báró Heydte ezredes hivatalos jelentésének másolata Petőfi haláláról*. A jelentést az ezredes *Albrecht* főherceg felszólítására küldte be Lugosról 1854 január 12-én. Ezt a jelentést, amely fontos és eddig ismeretlen dokumentum Petőfi halálával kapcsolatban, alább közlöm ehelyütt teljes szövegében szószerinti fordításban.

Heydte báró (*Freiherr von Heydte*), mint az 5. számu Savoyai Jenő herceg dragonyos ezred ezredese, 1849-ben az oroszok mellé beosztott osztrák hadibiztos volt. Julius 31-én este átvette az oroszoktól a segesvári csatában ejtett foglyokat és bejárta lóháton az egész csatateret. Heydte az oroszok kivonulása után is Erdélyben maradt, eleinte udvarhelyszéki katonai parancsnok volt, majd később Lugosra helyezték át.

Heydte ezredes nevét Petőfivel kapcsolatban *Julia emlitette először* 1850 julius 21-én kelt nyilatkozatában, amelyet Szántófy plébánosnak adott át, második házassága előtt. Julia nyilatkozata szerint Heydte azt állitotta, hogy »mikor a segesvári csata lefolyása után följárta a csatateret, a halottak között talált egy holttestet, mit öltönyei és alakja leirásából biztosan lehet Petőfi Sándoréénak elismerni«. Juliának e nyilatkozatával kapcsolatban kivánt Albrecht főherceg Heydte ezredestől jelentést, ugyhogy a Bach-korszak vezetői számára *Petőfi halála elintézett kérdés volt már 1854-ben*. A nemzet azonban a titkos aktákról semmit sem tudott, mert Julia nyilatkozata csak jóval Julia halála után vált ismeretessé, amikor Julia emléke már teljesen elhomályosult.

Maga Heydte báró *személyesen sohasem nyilatkozott* a nyilvánosság előtt a dologról.

1860 augusztus 25-én *Lengyel* József székelykereszturi orvos a *Vasárnapi Ujság*-nak küldött levelében emliti először röviden báró Heydtét, majd a *Neue Temesvarer Zeitung* 1877 évi 187. számában jelent meg egy névtelen cikk, de nyilván Heydte báró információi alapján *Authentisches über Petőfi's Ende* cimmel. Minthogy Lengyel levele szerint Heydte állitólag hegyes állszakálu *szőke* egyént emlitett, a temesvári cikk pedig *fekete* haju és hegyes szakálu egyénről beszélt, a Petőfi eltünésével foglalkozó irodalom csak mellékesen tárgyalta a Heydte-ügyet.

A tény az, hogy a bécsi állami levéltárban talált hivatalos jelentés tekinthető *Heydte báró egyetlen autentikus nyilatkozatának*, amelyet arra vonatkozólag tett, hogy mit látott és mit tapasztalt a segesvári csatatéren, este a csata után. Heydte báró jelentése a következő:

A magas cs. k. Katonai és Polgári Kormányzóság Elnökségének

Budán.

Azonnal, mihelyt a fölkelősereg maradványai a bekövetkezett lovassági roham után a julius 31-én Segesvár mellett vivott ütközetben Héjjasfalva felé menekültek, kozákrajok keltek át Fejéregyházán és Fejéregyháza fölött a Küküllőn és ily módon elvágták nagyon sok menekülőnek az utját, akiket mindjárt le is kaszaboltak.

Én, az országúton lovagolva, a kozákok után siettem, amikor közvetlenül a szökőkutnál Fejéregyháza és Héjjasfalva között, egy leszúrt fölkelőtiszt mellett, aki már a nadrágjáig le volt vetkőztetve, több, vérrel bemocskolt iratot láttam heverni, amiket valószinüleg a kozákok találtak a tiszt kirablása közben, s megint eldobálták, minthogy rájuk nézve nem volt értékük. Én mégis azt hittem, hogy meg kell néznem az iratokat. A mellém beosztott egyik kozákkal fölszedettem az iratokat, és nagyon megörültem, hogy egy akkor igen fontos okmány került a kezembe, mert az egyik irat Kemény Farkas jelentése volt Bemhez, Kolozsvárról keltezve, amelyben Kemény a Hontanhielnische Corps ellen foganatositott defenziv intézkedésekről és saját csapatainak állapotáról nyilatkozik, s egyben megigéri, hogy augusztus 1-én vagy 2-án a mellékelt hadi parancsban megjelölt csapattal Marosvásárhelyre fog érkezni. A holttesttől néhány lépésnyire körülbelül 100 darab magyar dekoráció is feküdt, zsineggel összefüzve. Valószinüleg ezt is a halottnál találták a kozákok és a nagy sietségben megint elhullajtották.

A lelet, amelyből azt kellett következtetnem, hogy a halott tisztnek Bem mellett volt állása, arra birt, hogy közelebbről szemügyre vegyem a holttestet, vajjon nem ismerek-e rá benne egy régebbi ismerősömre. De a halott előttem teljesen ismeretlen volt, *sovány, kicsiny, száraz arcu, nagyon határozott kifejezéssel és nagy fekete körszakállal (er war mager, klein, trockenes Gesicht, mit sehr bestimmtem Ausdruck und groszem schwarzem Vollbart)*. Nadrágja fekete pantalló volt.

Később tudakozódtam több fölkelőtisztnél ezeknek az adatoknak a közlése mellett ez után a személyiség után, és *a legtöbb közülük ugy vélte, hogy a halott bizonyosan Petőfi volt*, akit az ütközetben még láttak Bem oldalán, de akit az ütközet után senki többé nem látott.

Ez minden, amit erről a dologról módomban van elmondani s amit a 152 G/32 P 2. Res. számu magas leirat következtében sietek is a magas cs. k. Kormányzósági Elnökség tudomására juttatni.

Lugos, 1854. jan. 12-én

Heydte
ezredes.

Heydte ebben az egyetlen hiteles nyilatkozatában *fekete körszakállunak* irja le azt a halottat, aki állitólag Petőfi volt. Petőfinek fekete haja és szakála volt, de utolsó képén, amelyet Orlay 1849 julius első felében festett róla Mezőberényben, hegyes a szakála. Igaz, hogy julius 22-étől a segesvári csata napjáig, vagyis tiz napig Petőfinek nem volt ideje és alkalma a szakálát rendbehozatni, mert éjjel-nappal lóháton és szekéren Bemet hajszolta, majd Bemmel együtt rohant vissza Vásárhelyre, és onnan Segesvárra. E tiz nap alatt tehát körszakála is nőhetett. Hogy a fogoly magyar tisztek Heydte leirásából ráismertek Petőfire, ez is arra vall, hogy Petőfinek kinőtt a szakála, hiszen a tisztek látták Petőfit az utolsó napokban. Én Heydte jelentésében lényegesnek *a fekete szint és a polgári ruhát* tartom. Mindazáltal másokra kell biznom, hogy a Heydte-féle jelentés adatait véglegesen értékeljék, én csak a jelentés közzététele tartottam kötelességemnek.

Két anyakönyvi bejegyzés.

Julia 1850 julius 21-én kötött házasságot Horvát Árpáddal a pesti lipótvárosi plébánia kápolnájában. A házasságkötés tényét a plébánia 1850. évi julius havi házassági anyakönyvének 28. oldala örökitette meg *magyar nyelven*, a következőképen:

> »A házasságra összveadottak vezeték és kereszt neve és hitvallása: *Horváth* Árpád, nőtelen, rk, 29 éves, egyetemi tanár, helybéli lakos, és *Szendrey* Julia, *hajadon*, rk, 20 éves, Zala vármegyéből származott hivem.
>
> A tanuk: *Horváth* Gyula helybéli lakos és *Ráth* Jósef helybéli lakos.
>
> Összveadó egyházi személy: ugyanaz (t. i. az, aki az előbbi bejegyzésekben szerepelt, vagyis *Szántófy* Antal plébános).
>
> Felmentés után.«

Julia elhalálozását a pesti józsefvárosi plébánia 1868. évi halálozási anyakönyvének 1161. folyószámu bejegyzése örökitette meg *latin nyelven*.

A bejegyzés szerint Julia *szeptember hatodikán este hat órakor* halt meg a Zerge uccai 13 számu házban. (A többi forrás a halál óráját *este nyolc órában* jelöli meg.) Az elhunyt kora 39 év. A halál oka: *méhrák*. A halotti szentségeket fölvette. *Sujánszky* Antal plébános temette szeptember 9-én a köztemetőben.

Régi telekkönyvi és más érdekes adatok.

Horvát Ádám 1853 tavaszáig a *Lipót ucca 19. számu*, apjától örökölt házban lakott. Julia ebben a házban töltötte második házassága első pár esztendejét. Itt született fia, *Attila*, 1851 szeptember 6-án.

1853 tavaszán átköltözött az egész család a *Hársfa ucca első számu* házba, amelyet 1853 február 19-én vásárolt meg Horvát Árpád 3100 pengő forintért Zier Keresztélytől. A régi pestvárosi telekátirási jegyzökönyvek 37. kötetének 43. lapján lévő 724. számu bejegyzés szerint a házat *dr. Horvát Árpád és neje szül. Szendrey Julia nevére irták át*. Ebben a házban élt Julia 1867 tavaszáig. Itt született fia, *Árpád*, 1855 julius 18-án, leánya, *Viola*, 1857 julius 2-án és utolsó gyermeke, *Ilona*, 1859 julius 26-án. Ennek a háznak a helyén ma négyemeletes bérpalota áll a Hársfa ucca és Király ucca sarkán. A ház bejárata ma a Király ucca 67 számu ház kapuja.

1867-68-ban a *Zerge ucca 13 számu házban* lakott Julia a 14. számu lakásban. A régi ház helyén ma kétemeletes palota áll, a Horánszky ucca 15 szám alatt. A palota tiz év óta *a budapesti román követség tulajdona*.

Tóth József és *Petőfi* Zoltán Julia halála idejében a *Zerge ucca 3* számu házban lakott. Ennek a háznak a helyén is uj ház áll ma a Horánszky ucca 25 szám alatt.

1860 február 6-án vette meg *Szendrey* Ignác a *Sándor uccai 13 számu* házat, amelyben később *Gyulai Pálék* laktak az öreg urral. A ház helyén ma hatalmas uj épület áll, a Főherceg Sándor ucca 17 szám alatt.

Szendrey Ignác 1863 augusztus 1-én vette meg 23.000 osztrák ért. forintért a *Képiró uccai Hétbagoly-házat* és a vele kapcsolatos *Bástya uccai házat*. A Hétbagoly-ház első emeletére vitette át Horvát Árpád - mikor Julia különvált tőle - hires könyvtárát, 1867-ben.

Felhasznált könyvek és cikkek.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I.-IV. (Budapest, 1888-1889).

Bajza József dr.: Petőfi István versei. (Petőfi-Könyvtár, XVII. 1909.)

Bihari Mór: Petőfiné Szendrey Julia költeményei és naplói. (Petőfi-Könyvtár, VII. 1909.)

Bihari Mór: Petőfiné Szendrey Julia eredeti elbeszélései. (Petőfi-Könyvtár, VIII. 1909.)

Deák Imre dr.: A bécsi levéltár titkaiból. (Lantos Magazin, II. évf. 6. sz. Budapest, 1930 márc. 15.)

Déri Gyula: Petőfi Zoltán. (Petőfi-Könyvtár XV. 1909.)

Egressy Ákos: Petőfi Sándor életéből. (Petőfi-Könyvtár XII. 1909.)

Egressy Gábor: Törökországi napló. (Pest, 1851.)

Ercsey Sándor: Arany János életéből. (Budapest, 1883.)

Ernst Lajos: Petőfi arcképei. (Ernst-Muzeum III. 1922.)

Ferenczi Zoltán: Petőfi életrajza. I.-III. (Budapest, 1896.)

Ferenczi Zoltán: Petőfi eltünésének irodalma. (Petőfi-Könyvtár XXIV. 1910.)

Ferenczi Zoltán: A Petőfi-terem. (Ernst-Muzeum II. 1922.)

Hatvany Lajos: Feleségek felesége. (Budapest, 1919.)

Herczeg Ferenc: Szendrey Julia. (Munkái, XL. 1930.)

Kéry Gyula: A Petőfi-Ház története és katalógusa. (Petőfi-Könyvtár XXVI. 1911.)

Kisfaludy-Társaság Évlapjai. Ujfolyam 24. kötet. (Budapest, 1890.)

Krudy Gyula: Zoltánka. (Budapest, 1913.)

Lauka Gusztáv: A multról a jelennek. (Budapest, évszám nélkül.)

Mikes Lajos dr.: Szendrey Julia levelesládájának kincsei. (Budapest, 1928.)

Petőfi Sándor összes müvei. I-VI. Sajtó alá rendezte Havas Adolf. (Budapest, 1892-1896.)

Petőfi Sándor vegyes müvei. Kiadta Gyulai Pál. I-III. (Pest, 1863.)

Petőfiana. Évkönyv. Szerkeszti Farnos Dezső. I. kötet. (Kolozsvár, 1889.)

Szana Tamás: Petőfiné Szendrey Julia. (Budapest, 1891.)

Vachott Sándorné: Rajzok a multból. (Nemzeti Könyvtár XLI-XLII. Budapest, évszám nélkül.)

Vahot Imre emlékiratai. I-II. (Budapest, 1880.)

Özv. Váradi Károlyné: Emlékezés Petőfire. (Erdélyi Híradó, I. évfolyam, 2-4. szám. Kolozsvár, 1880 január 2-4.)

Voinovich Géza: Arany János életrajza. 1811-1849. (Budapest, 1929.)

Zilahy Károly: Petőfi Sándor életrajza. (Pest, 1864.)

KÉPEK JEGYZÉKE.

Ezt a könyvet XXIV mümelléklet, három szövegkép és 16 oldal fakszimile illusztrálja.

MÜMELLÉKLETEK.

[*] Az oldalszámok az eredeti nyomtatott kiadásra vonatkoznak! *(az elektronikus változat szerk.)*

X. [145. old.] *A Lipót ucca és a Kalap ucca sarka.* Eredeti fénykép 1898-ból. (Székesfőv. Muz.) - *Az Uj Épület.* Eredeti fénykép. (Székesfőv. Muz.) - *A pesti Al-Dunasor az ötvenes években.* Acélmetszet, Hunfalvi-Rohbock: Magyarország és Erdély cimü könyvéből. (Szépm. Muz.)

XI. [161. old.] *Balázs Sándor.* Barabás Miklós kőrajza. (Székesfőv. Könyvtár.) - *Vahot Imre.* Marastoni kőrajza. (Székesfőv. Muz.) - *Egressy Gábor.* Barabás Miklós kőrajza. (Székesfőv. Muz.) - *Csengery Antal.* Marastoni kőrajza. (Székesfőv. Könyvtár.) - *Lauka Gusztáv.* Barabás Miklós kőrajza. (Székesfőv. Könyvtár.)

XII. [177. old.] *Gyulai Pálék kolozsvári lakása.* Udvar és bejárat. Fényképfölvétel 1930-ból. - *Gyulai Pál a hatvanas években.* Eredeti fénykép, Schrecker Ignác, Pest. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) - *Gyulai Pálné 1861 októberében.* Eredeti fénykép, Veress F. Kolozsvár. (Balogh Rudolf gyüjteménye.) A fénykép alatt Marika kezeirásával: »Mari«. A fénykép hátán Gyulai Pál kézirásával: »Szeptember n. n. October 23. 22. 1861.« Vagyis: Marika nevenapja szeptemberben van, születése napja pedig okt. 23-án, és a fényképfölvétel 1861 okt. 22-én készült.

XIII. [193. old.] *Gyulai Pálné leányával Arankával, 1861 októberében.* Eredeti fénykép, Veress F. Kolozsvár. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) A fénykép alatt Marika irásával: »Kis mamámnak leánya és unokája.« Marika Juliát nevezte kis mamájának. A fénykép fölött Gyulai Pál irásával tréfás megjegyzés: »Valódi örmény faj.« - *Gyulai Pálné két gyermekével, Arankával és Kálmánnal.* Eredeti fénykép, Barabás Miklós, Pest. (Özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.) - *Vichnye.* Rézkarc, Louise-Kotz jelzéssel, a mult század első feléből. (Szépm. Muz.)

XIV. [209. old.] *Julia 1847-ben.* Tusrajz után készült tojásdad alaku fényképről. Aláirás és évszám nélkül. (Ernst Lajos gyüjteménye.) - *Julia és három gyermeke: Zoltán, Attila és Árpád, 1857-ben.* Eredeti fénykép. (Petőfi-Ház.) - *Julia és három gyermeke: Attila, Árpád és Ilona, 1862 jul. 18-án.* Eredeti fénykép, Mayer György, Pest. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) - *Julia 1859-ben.* Eredeti fénykép, Simonyi, Pest. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143 sz.)

XV. [225. old.] *Petőfi Zoltán 4-5 éves korában.* Olajfestmény vászonra. Piros ruhában, övvel. Szerzője ismeretlen. (Ernst Lajos gyüjteménye.) - *Petőfi Zoltán 8 éves korában.* Egykoru fényképről nagyitotta Székely Aladár. (Petőfi-Ház.) - *Petőfi Zoltán 13-14 éves korában.* Eredeti fénykép jelzés nélkül. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) A fénykép hátlapján Julia irásával: »Petőfi Zoltán. Mikor még félig meddig ártatlan volt. Tempi passati.« - *Petőfi Zoltán utolsó fényképe 1870-71-ből.* Eredeti fénykép, jelzés nélkül. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 179. sz.) A fényképen eredeti aláírás: »Petőfi Zoltán«.

XVI. [241. old.] *Julia 1866 juliusában.* Eredeti fénykép, Bülch Ágoston, Pest. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) - *Horvát Árpád 1866 augusztusában.* Eredeti fénykép, Bülch Ágoston, Pest. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 143. sz.) - *Horvát Árpád a hatvanas évek vége felé.* Eredeti fénykép jelzés nélkül, (özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.) - *Horvát Árpád a hetvenes évek elején.* Eredeti fénykép, Borsos József, Pest. (özv. Mirkovszky Gézáné tulajdona.)

XVII. [257. old.] *A Képiró uccai Hétbagoly-ház bontás közben. - Az egyik bagoly. - A lépcsőház.* Mind a három kép Pörge Gergely ceruzarajza 1905-ből. (Szépm. Muz.)

XVIII. [273. old.] *Szendrey Julia születése anyakönyvi bejegyzésének fényképmása, kicsinyitve.* (Petőfi-Ház.) - *Julia leánykori arcképe 1846-ból.* (Petőfi-Ház.) - *Julia 1847-ben.* (A Pesti Napló Petőfi-Albumából.)

XIX. [289. old.] *A Károlyi grófok kastélya Nagy-Károlyban.* Dörre Tivadar tusrajza. (Szépm. Muz.) - *Az erdődi várkastély.* Fametszet az ötvenes évekből. (Kubinyi-Vahot: Magyarország és Erdély képekben.)

XX. [305. old.] *Petőfi apja.* Orlay Petrics Soma ceruzarajza, 1842-ből. (Ernst Lajos gyüjteménye.) - *Petőfi anyja.* Orlay Petrics Soma ceruzarajza, 1842-ből. (Ernst Lajos gyüjteménye.) - *Prielle Kornélia.* Barabás Miklós akvarellje 1846-ból. (Ernst Lajos gyüjteménye.) - *Térey Mari leánykorában.* Akvarell a negyvenes évek végéről. (Petőfi-Ház.)

XXI. [321. old.] *A régi Vác.* Varsányi fényképe után acélba metszette Rohn, 1853-ban. Szépm. Muz.) - *Az első pesti indóház.* Acélmetszet a negyvenes évekből. Fesal-Perlaska. A Spiegel melléklete. (Szépm. Muz.)

XXII. [337. old.] *Dekániné Vadadi Berta 14-15 éves korában.* Fénykép Sikó Miklósnak az ötvenes évekből való rajza nyomán. (Hollakyné Dekáni Margit tulajdona.) - *Ifj. Lendvay Márton.* Barabás Miklós csoportkép-kőrajzáról. (Nemzeti Szinház Ereklyetára.) - *Tóth József kir. tanácsos, Pest vármegye és Kecskemét tanfelügyelője.* Grund V. kőrajza a hetvenes évek végéről. (Szépm. Muz.) - *Nagy Ignác.* Barabás Miklós kőrajza 1844-ből. (Lantos R. T. tulajdona.)

XXIII. [353. old.] *Julia kesztyüje.* A kicsiny és keskeny kézre valló kesztyüt a Petőfi-Ház ereklyetára őrzi. - *Petőfi Sándor és Julia pohara.* Petőfi és Julia üvegbe vésett arcképével. (Petőfi-Ház.) - *Petőfi Zoltán kávésbögréje.* Tordán és Kolozsvárott használta 1849-ben. (Petőfi-Ház.)

XXIV. [369. old.] *Julia gyászjelentése.* Kicsinyitett fényképmásolat. (Az eredeti gyászjelentés dr. Mikes Lajos gyüjteményében.) - *Egy fürt Julia hajából.* (Petőfi-Ház.) Az ereklye mellett cédulán ifj. Horvát Árpád irásával: »Mama haja, kaptam 1868 aug. 12-én este $^3/_4$ 7-kor.« A gesztenyebarna hajfürt ősz szálakkal van keveredve.

SZÖVEGKÉPEK.

[9. old.] *Ekhós szekér.* Fejléc. Fáy Dezső tollrajza.

[200. old.] *Julia régi sirja a Kerepesi temetőben, 1868-tól 1908-ig.* Egykoru fényképfölvétel. (Pesti Napló Petőfi-Albuma.)

[385. old.] *A »Tarka Müvek« cimlapja.* Julia két kisebb fiának, Attilának és Árpádnak, tréfás ujságja, amelyet édesanyjuk szórakoztatására irtak. (Nemz. Muz. Ereklyetára, 141. sz.)

FAKSZIMILE-GYÜJTEMÉNY.

Tizenhat oldal a könyv végén.

Szalonta, febr. 11. 1847.

Válasz
Petőfi Sándornak.

Zavarva lelkem, mint a bomlott czimbalom;
Örül a szivem és mégis sajog belé.
Hányja-veti a hab: mért e nagy jutalom?
PETŐFIT barátul ímégsem érdemelé.

Hiszen pályadíjul ez nem volt kitűzve.....
Szerencse, isteni jó szerencse nékem!
Másképp szerény művem vetém vala tűzbe,
Mert hogyan lett volna nyerni reménységem?

És milly sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít midőn felém ragyog:
De hát a ráadás...... Lelkem lelkéig ér
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

S mi vagyok én, kérded. Egy népi sarjadék
Ki törzsömnek élek, érette, általa;
Sorsa az én sorsom s ha dalra olvadék
Otthonn leli magát ajakimon dala.

Akartam köréből el-kivándorolni:
Jött a sors kereke és kétfélre vágott
S midőn visszafelé bujdokolnék, holmi
Tüske közől szedrem egynehány virágot.

Jöttek a búgondok ősi czimboráinak,
Összebarátkoztunk, összeszoktunk szépen:
Én koszorút fűztem, ők haniskodának,
Eltépték füzérem fél elkészültében.

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz.

Végre 'kincset leltem: házi boldogságot,
Melly annál becsesb, mert nem szükség őrzeni;
És az Iza partján ama hű barátot......
Nem is mertem volna többet reményleni.

Most, mintha üstökös csapna szük lakomba,
Éget és világit lelkemben leveled:
O mondd meg nevemmel, ha fölkeres Tompa,
Milly igen szeretlek. TÉGED's őt is veled.

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz

Viszont üdvözlésemet Önnek!

Ha: versem, levelem zavartnak tűnik fel Ön előtt ne csodálkozzék rajta: Parlagi múzsám, mint együgyű pórleány, elpirúl a dicséreten s összefüggetlen szavakat rebeg. Február 10-dike – ha szabad törpeségemet óriási dolgokhoz hasonlítanom – úgy vihetne meg a kitüntetéssel, mint Macbethet a diadalnap: vajha tévutra ne ragadtatnám általa! Előbb a túlságos dicséret a fővárosi ujdonságokban, azután a Szépirodalmi Szemle, azután Vahot Imre levele s végre, mint a többiek koronája: levél Petőfitől! ... Hol vettem erőt, megérdemelni ezt! ....

— Önnek elveit a nép és költészete felől forró kebellel vallom ..... hisz nekem önzésből is azt kell tennem! Nemzeti költészetet csak azonnal remélek, ha előbb népi költészet virágzott. Mit szólna Ön hozzá, ha valaki tisztán népi szellemben és nyelven írt (komoly) eposzra vetné fejét? Chimaera lenne ez ....?

Magamról írjak: de mit? Hogyan érdekelhetnék Önt az én hétköznapjaim? — Nem épen homályosan futott iskolai pályám derekáról ábrándim színészi csoporthoz vezettek, mellynek művészete, mint nyakon öntés jeges vízzel, akárkit is kiábrándított volna. Két hónap telve odahagytam, s szülőföldemre visszatérve, most jegyzői

Arany János első levele Petőfi Sándorhoz

minőségben, hitvány évi bérért, naponkint egyremá-
ra 10 órás hivatalban vagyok. A többi időmet
részint szeretett nőm s két kis gyermekem,
részint Homérom és Shakespearem társasá-
gában töltöm el, – s talán sohasem érintik
vala lábaim az írói pályát, ha a volt
iskolatársamat Szilágyi Istvánt nálam
két évig mindennapossá nem teszi.

De jól tettem, hogy kiléptem. Használ-
tam általa az irodalomnak, használhatok ma-
gamnak. Az irodalomnak, mert Önt egy olly
szép vers írására ösztönöztem; magamnak,
mert Ön, kit annyira tisztelek, baráti
jobbját nyujtá felém. Isten áldja meg Önt
mindenikért.....

„Áldja meg az isten ezen a világon,
Még a másikon is, szivemből kivánom."

Tisztelve szerető barátja

Arany János

Húzd el czigány a nótáimat,
Rá fütyölünk áriának.
Azt a régit, tudod.
A fütyöt csak széllel szokták,
És mikor a szelet fogták,
Parasztnak is jutott
Parázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak mulatunk.

Kinek is van abban kára
Hogy lábunk nem áll langára?
Haj, haj, aprózzuk rá.
Kinek esnék tőle baja
Hogy a magyar nótát hallja?
Hej, hej, dzsoljuk rá
Parázda nép mi nem vagyunk,
Megkövetem csak mulatunk.

Kinek baj, ha mi nem bánjuk,
Hogy fél szemü a czigányunk
S kopott a hangszere?
Urak körül nem kérkedik,
Nekünk dörög minket pedig
Jelvidámit vele.
Parázda nép mi nem vagyunk
Megkövetem csak mulatunk

Vigan fiúk! igyunk egy tust;,
A jó kedv tán nem úri jus;
Se nem dézsmás vagyon
A nóta sincs árendában,
Válogassunk a javában
Mikor kedvünk vagyon.
Parázda nép mi nem vagyunk.
Megkövetem csak mulatunk

Talpam alá húzd te czigány,
Könnyitsünk a nehéz igán,
Könnyitsünk egy kicsit
A levegő az istené,
Paraszt nóta is fér belé.
Ihaj rá! tölts Icsik!
Parázda nép mi nem vagyunk
Megkövetem csak mulatunk
(Ez volnifsa sat. eff.)

Arany János 1847 szept. 7-én Petőfi Sándorhoz irt levelének utolsó oldala.

Barátomhoz.

Unszolsz, hogy irjak holmi verseket:
S milly szivesen fogadnék szót neked!
De átkozott gebe az a Pegaz
Dehogy nyargal, dehogy' csak tipeg az.

Tegnap már, mintha irni kezdenék,
Egészen a toll-rágásig menék:
(De, varju tépje meg a rosz lovát
Hiába biztatám hogy „ez a tovább!"

Ma kucsmád' nyomtam fel, ha igy talán
Egy kis Petőfiség ragadna rám:
Lekarczolék egy pár „hozzá"t, „felé"t
Csuklott a múzsa s rám rivalt „elég!"

Mit is hazudtalankodom vele
Mikor szivem zsibajjal van tele.
Vendége jött s azzal sok a dolog,
Minden kis érzelem sürög-forog.

Bolond szeles nép' fut-fut czéltalan
Egymásba ütközik mindunталan.
De nem csoda a sziv vendége nagy
S igen kedves nekik, mert az _te_ vagy!

Arany János

Arany Jánosnak Petőfihez irt ismeretlen verse

Etelkéhez.

Enyészet undok férgei rágódnak
Elporlott tetemid romjai felett,
És mégis, mégis.... virágzó ifjuságom
Rózsái közt én irigyellek téged!

Oh boldog te! ő sirata meg téged,
Ifju tagjaidat sirba ő tevé,
Hányszor ázott könnyeitől sirod,
Midőn dalaival tele ülteté!

Szendrey Julia négyoldalas ismeretlen kézirata

— — — — még arról szól édes apám, hogy egykedvűen távoztam el házunkról, minden megilletődés nélkül. Hogy ez úgy látszott, igen természetes; a büszkeség adott erre erőt nekem. Bocsásson meg, kedves atyám, hogy e szót használom, és bocsássa meg, ha megsértem e következő nyilatkozatommal, mit szeretnék elkerülni, hogy maradjon e kínos múlt födve, miként azért épen előbb esdettem .. de szükséges, mert ~~fáj~~, hogy az elváláskori egykedvűségemet szeretet-hiánynak magyarázzák szüleim. Tehát látva mily hidegen, megvetően bánnak édes apám és anyám szándékaimmal, jövendő férjemmel, ki iránti szerelmem adta egyedül az erőt le nem roskadni annyi küzdés alatt, őt láttam ily helyzetben, őt, ki minden szegénysége, nélkülözései mellett soha megvetést, megaláztatást nem tűrt és nem tűrhet soha, ~~mint~~ másmint költő, s ha férjem egyéb tulajdonságait nem nézzük is — őt láttam ily helyzetben, férjemet, kit áldani annyi mint engem áldani, kit eltaszítani annyi mint engem eltaszítani — ezt látva önkénytelenül éreztem, hogy csak csüggedetlen kedvemmel pótolhatom ki neki, mit más részről szenvedett. És ő ölelve közeledett édes apámhoz és visszautasíttatott — akkor összeszorúlni éreztem szívemet, és keserű gyönyört éreztem vidám arczczal jó kedvvel távozni onnan, hova talán többé vissza nem térhetek.

Petőfi önjellemzése

Szendrey Ignác Juliához irt ismeretlen levelének befejezése

ditaná, csak az enyészet. Ily személytől üldözve csak egy órai fájdalom is több lenne, mint mennyit ezer boldog életért elszenvednék. Azért, ha magatok elűztétek lelketekből a boldogító hitet a jövő élet felől, hagyjátok azt meg másoknak; ha ölni akartok, öljétek inkább életét, mintsem ezt kímélve; belőle a nyugalmat öl-itek ki.

Koltó, october 3. 847.

Borult, fénytelen arccal tekint le az ég, haragos, zúgó széllel ütötte föl táborát közte és a föld közt, és kergeti indu-lattal a könnyező felhőket, mintha a napot akarná ki-küzdeni tőlük, mellyet barna szárnyaikkal úgy elfödtek, hogy az csak ritkán és csak egyes sugaraival néz ki le közülök. Véglegesen eltávozott a nyár, s helyette itt az ősz titokfödte lényivel, mellyből nem tudhatni, dia-dalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek pusztító hatalmán. Az előttem fekvő tájat nézem, mint hal ki rajta las-san-lassan fű és virág, fa és bokor; alig észrevehető-leg bágyadnak és sárgúlnak el végre a levelek, mintegy fájlalva, hogy el kell nekik hagyni a fát, bokrot vagy virágot, mellyen születtek, s mellytől most örök bú-csút vesznek. Ollyat érzek, mintha életemnek egy igen szép, de régen-régen visszahozhatlanúl elveszett örömé-ről gondolkodnám, mellynek édességét és keserűségét egy-formán az utósó csöppig kiittam már, és többé se jót se roszat nem várhatok belőle. — A bércek, mint szerelem-nélküli jegyesek néznek erre sötéten komo-ran, mert fejeiken fehérlő keskeny hószőrűvel jegyzé el már a közelgő tél magának. Részvéttel borítja a köd legsötétebb fátyolába bánatos arcaikat, míg a fák is sajnálva takarják be őket lehulló sárga le-veleikkel, mintegy oltalmúl a tél hideg ölelései ellen.

Koltó, octob. 5. 847.

Mint utósó föllobbanára a leégett gyertyának,

Julia Koltói Naplójának a 9. oldala.

27

a fülmile, és dalolt olly édeset olly kínosat a
szerelemről, hogy szokatlan éneke felröpíté lel-
kemet magához, s míg az bámulva hallgatta sa-
ját érzelmeit hangoztatni, észrevétlenül közel-
gett a vész reá és csattogó madarára ... dúlt a
vihar fölöttük, hogy elválasszsza őket, hogy többé
soha ne találkozzanak. Fülmilém látásomtól
nyert erőt a viharban is legyőzhetlenül han-
goztatni énekét, s nekem viszont éneke adott
erőt ellenállhatni, midőn meg akarták őt fosz-
tani látásomtól. Végre elzugott a vihar, s mi
ketten, én és a fülmile elszálltunk és örökre
egymáséi lettünk; akkor elmaradtak tőlem
a soha ki nem elégített vágy rémei, s helyökbe
jött az édes nyugalom. Nem esengek a mult
után, nem sóvárgok szebb jövő felé ... jelenem
elég, hogy egészen elfoglalja lelkemet, nem
hagyva ott helyet tartós emlékezetnek vagy
többet igérő reménynek.

(Koltó, october 3.) Borult, fénytelen arczczal
tekint le az ég, haragos zúgó szél ütötte föl
táborát körte és a föld körött és kergeti in-
dulatosan a könnyező felhőket, mintha a na-
pot akarná kikürdeni tőlök, mellyet barna
szárnyaikkal úgy elfödtek, hogy az csak ritkán
és csak egyes sugaraival nézhet le körülök.
Végképen eltávozott a nyár, s helyette itt az
ősz titokteljes lényével, mellyből nem tudhat-
ni: diadalt vagy sajnálatot érez-e lépéseinek
pusztító hatalmán? ... Az előttem fekvő tájat
nézem, mint hal ki rajta lassan lassan fű és
virág, fa és bokor; alig észrevehetőleg bágyadnak
és sárgulnak el végre a levelek, mintegy fáj-
lalva, hogy el kell hagyniok a fát, bokrot vagy
virágot, mellyen születtek s mellytől most örök
búcsút vesznek. Ollyat érzek, mintha életem-

A Napló másolatának 27. oldala. Petőfi kézirása

elmennék érette, mire jutottam én most, midőn kenyértörésre került a dolog? mivel mutatom én még olly kiválónak képzelt szerelmemet? Oh hogy el nem sülyeszt a szégyen! nem vagyok képes egyébre, nem engednek a körülmények szerelmemért többet tenni, mint szépen itthon ülni, kötni és főzni, foltozni és rántásokat keverni!

Én, ki előtt a világhistória minden hősnői sem tettek többet, mint mennyire őket az alkalom, a sors segíté, mint mennyit én akartam tenni és hittem is, hogy tenni fogok. ekkor már nem kívánok, nem álmadoznám külön, kiváló szerepről a nagy szellemek között, nem vágynék soha saját hírre, dicsőségre, elég volna ~~[illegible]~~ az is, sőt főboldogságomnak tekinteném, ha Sándoromat követhetném, ha csak vele mehetnék, merre ő megy, ha csak mindig láthatnám él-e? ~~[illegible]~~ ha szívem egyszerre szűnnék meg dobogni szivével. Ha a csata után élne, hogy én lehetnék az első, ki őt üdvezelném, s ha elesnék, hogy karom lenne a koporsó, melly őt felfogná s én lennék az árnyék, melly utána ~~[illegible]~~ szállna sírba s ott véle együtt enyésznék el.

És még ennyit sem tehetek! el kelle maradnom tőled, mint naptól az éjnek, nem élhetek nem halhatok veled együtt.

De ez még nem elég: hónapok óta tartottam őt is vissza rimánkodásaim által; nem elég, hogy én illy tehetetlen vagyok, hanem még őtet is tétlenségre kárhoztatám, elvontam attól, mi az ő lelkének főeleme volna, mi kielégíthetné ~~[illegible]~~ tettután szomjazó lelkedet és megfelelne

Julia 1848-as erdődi Naplójának 3. oldala.

4. 7.

magasztos küldetésednek. El kellett tür-
nöd miattam a gyávaság gyanúját, tűrnöd
kellett olly hitvány semmirekellők gya-
láztatását, kik nem méltók, hogy lábaidat
csókolnák. Igazatok van, férfiak, ha lel-
ketek többre, magasabbra törekszik egy
asszony szerelménél; mi is lehet előtte-
tek egy illy gyönge tehetetlen teremtés,
kinek csak könnyüje van örömében, bá-
natában. Életetek [illegible] kiegészítő része lehet
egy illy [illegible] lény szerelme, de annak
fő-kellékre nem.

October 4.

Ismét este van s én egyedül vagyok
kínos nehéz gondjaimmal. Oh istenem, meg-
lehet, hogy életem nem hosszabb pár hó-
napnál, s épen ez utósó időt sem tölthe-
tem veled! Meglehet, hogy szerencsésen át-
esem e rám következő nehéz napokon, oh
de addig.. addig... meddig kell még nélkü-
led lennem, napjaimnak egyetlen vidám-
sága, egyedüli öröme, édes férjem, Sándo-
rom! Nem képzelhetek olly kegyetlen
sorsot uralkodhatni fölöttünk, ki most elsza-
kitana bennünket egymástól, ha pár
hónap mulva meg kellene halnom. Vagy
talán téged akar hozzá szoktatni, hogy az-
tán elviselhessed elvesztésemet, hogy előre
lássad, miként el lehetsz, élhetsz nélkü-
lem is. Ha így volna, akkor szálljon átok
minden gondolatomra, melly eddig remény-
leni biztatott, hogy ezen élet után még
vár reánk egy szebb, háboríthatatlan
boldogságú szellemi világ, hogy nem e
rövid élettel együtt végződik szerelmünk.
Legyen sors vagy isten, kinek kezeiben van
jelen és jövő, legyen büntető vagy áldó szel-
lem, de elszakasztom magamat tőle, ha

Julia 1848-as erdődi Naplójának 4. oldala.

Kolozsvár, novemb. 10.

Nem gondolok most már az élettel annyit se, mint mennyit hajdani jó napjaimban ruhámon egy szalag csokor állásával gondoltam. Ki van rám mondva az itélet s nem állhatok többé ellent, boldogtalanságra vagyok kárhoztatva, és meg kell törnöm sorsom vas hatalma alatt.

El fogom hagyni nem sokára gyermekemet, hogy férjem sorsát megtudhassam; még csak arra sem számíthatok bizonyosan, hogy őt életben találjam. Talán már régen nyugovóra költözött s nékem el kell hagynom élő gyermekemet, hogy holt férjem poraihoz vándoroljak.... Ha így van, mi lesz én belőlem? inkább, oh ezerszerte inkább osztanám meg ő vele a sírt, mint gyermekemmel az életet. Hogyan tudnék élni szerelem nélkül? ollyan szerelem nélkül, mint millyen az ő szerelme volt! ki lenne belőlem, ha élve maradnék! Elaszódnám, eltiportatnám, mint a fájáról lehervadt levél. Ki mondhatna el jobban, mint én: „Ha fájáról leszakad a levél, mindegy már akkor neki, akárhova fújja a szél!...!" s mit is gondolnék én aztán magammal!

Vagy hátha leroskadok e nagy vállalat alatt? ha még nem bírom ez utat tenni a legkeményebb téli időben a legvadabb havasok között, s ott veszek el valahol, idegen földön, idegen emberek között?... Férjem és fiam még csak nem is sejtenék halálomat. Nem ~~fogják~~ ~~hall~~ csókolnák föl utolsó leheletemet senki, siratatlanul tennének le a sírba, mintha soha senki

Julia kolozsvári Naplójának 2. oldala

Erdőd, marczius 25. 1850.

Sötét titkoknak bölcsője a jelen, megfejthetetlen talány a jövő, széttéphetetlen a fátyol mellyet reá a sors vetett. Rövid időn előttem fog állani a való egész meztelenségében, de ha fejtésem nem csal, jaj nekem! akkor csak reményem se marad 'nem fogok birni semmivel a világon, de szegény lelkem allyan lesz mint lenne a mindenség királyáé, ha egy pillanatban mindenét elvesztené és lehet-e ennél kínzóbb? Inkább soha semmivel nem birni, ~~többé~~ mint utánna mindent el ~~[illegible]~~ veszteni.

Julia kolozsvári Naplójának 7. oldala

O Manuel, la France s'est levée!
Sa liberté n'a plus un ennemi.
C'est bien ainsi, que nous l'avions rêvée!
Peuple géant, qui n'est rien à demi!
Puisqu'il nous mène à la terre promise,
Dieu parmi nous aurait dû te laisser.
Qu'avait-tu fait pour mourir en Moïse?
Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Sortant vainqueur de ces luttes sublimes,
Tu penserais à mon tout petit coin.
C'est dans ces jours de fièvres magnanimes
Que l'un de l'autre on a surtout besoin.
Longtemps muets, dans une étreinte antique,
Puis refoulant nos pleurs dans un baiser,
Nous crierions: Vive la République!
Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Le sait-on bien? Depuis qu'au Jeu-de-Paume
S'ouvrit l'époque, où le peuple vainqueur
Fit affluer en notre beau royaume
Le monde entier, comme le sang au coeur.
Du livre d'or sanglant sublime ou sage,
Où chaque lustre eut sa gloire à tracer,
Quarante-Huit est la plus belle page!
Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

La royauté stretrilisait l'empire
Et jetait l'ancre en ce sable mouvant,
La foudre passe et le trône chavire,
Et j'ai cherché sa trace vainement.
Mais je retrouve une France féconde,
Qu'un noble sang vient de fertiliser,
Sol généreux, que nourrira le monde.
Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

La Répub~~ull~~lique est grande et sera stable,
Elle remplit nos voeux, mais je t'aimais
Je me souviens de ce cri lamentable
„Plaignons les morts, ils dorment à jamais!"
Dormir, hélas quand la France s'élève,
Lorsque pour vaincre et pour se surpasser
Elle a besoin de l'esprit et du glaive!
Mon pauvre ami, je voudrais t'embrasser.

Gloire à toi, peuple, à tes ~~nos~~ succès rapides!
Je t'aime mieux, lorsque je pense à lui.
Mes bras ouverts ne resteront pas vides.
Tous les Français sont frères aujourd'hui.
Vieillard courbé, quand tu courais aux armes,
Comme les morts j'ai dû me reposer,
Mon sang est froid, et j'ai de chaudes larmes.
Peuple français, je voudrais t'embrasser!

Petőfi Sándor ismeretlen kézirata.
Béranger: O Manuel, la France s'est levée! kezdetü versének másolata.

Béranger